ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

19

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

vedoucí redaktor:

akademik Václav Vaněček, nositel Řádu práce

výkonný redaktor:

doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.

členové:

doc. dr. Leonard Bianchi, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

dr. Jiří Kejř, CSc.

prof. dr. Bohumil Kučera, CSc.

doc. dr. Karel Malý, CSc.

doc. dr. Dragutin Pelikán, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

19

Academia | nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1975

Knihovna právnické fakulty
Univerzity Karlovy

Znač.: 7812/a

Inv. č.: 316/76

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1975

10.2.76 Kn. č. 1161 Zl. č. 286510

Sedmdesátiny akademika Václava Vaněčka

Právě před 20 léty, v předmluvě k dnes již historickému I. svazku Právněhistorických studií, které vyšly v roce 1955, čteme věnování pořadatelů sborníku: "Právněhistorické studie vycházejí svým prvým svazkem v roce, v němž se dožívá padesátin univ.prof. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV (nar. 10.7.1905). Jsou tudíž pozdravem tomuto významnému představiteli marxistické právní historiografie k jeho životnímu jubileu."

Jestliže již před 20 léty byla tato slova plně oprávněna, tím spíše je tomu dnes, kdy řada PHS dosahuje pod vedením jubilanta úctyhodné řady dvaceti svazků a naplnila a překročila tak původní záměr organizátorů sborníku "...soustředit v jediném sborníku práce z různých oborů dějin státu a práva na vědecké linii dané historickým materialismem..." Václav Vaněček a PHS se staly neodlučitelnými pojmy.

Od II. svazku, kdy v PHS uveřejnil svou klíčovou úvahu "K metodice přednášek o dějinách státu a práva jako přípravy pro výuku a studium disciplín platného práva" a II. svazku, kdy podal na 70 stranách výklad o keltské a germánsko-římské kapitole dějin státu a práva v Československu", nalézáme v každém svazku jeho příspěvky, recenze, anotace, i z oblasti obecných dějin státu a práva, kterými vedle cílevědomé práce redaktorské rozvíjí právní historii v ČSSR a ovlivňuje výchovu mladého vědeckého dorostu.

Václav Vaněček zahájil své velké dílo vědecké a vychovatelské a v nejvlastnějším smyslu toho slova i kulturní již jako mladý student právnické fakulty, kde započal svá studia po úspěšné maturitě na gymnasiu v Hálkově ulici, v r. 1924.

Na fakultě jej hned zpočátku upoutala právní historie a ovlivnili tři vynikající učitelé, z nichž každý jinak obohatil Vaněčkovu rozvíjející se osobnost. Byli to Karel Kadlec, Miloslav Stieber a Jan Kapras.

Již v roce 1926 publikoval jako 21 letý student svou prvou studii "Sedláci-dědici", kterou započala předlouhá řada jeho vědeckých prací. Svá studia ukončil pobytem na universitách v Berlíně a v Paříži (1929, 1930).

V roce 1932 se habilituje jako soukromý docent pro obor čsl. práv-

ních dějin a současně vstupuje do povědomí širší historické obce jako autor studií o imunitách, které vyvrcholily v třídílných "Základech právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě".

Toto Vaněčkovo dílo položilo základy pro novou právněhistorickou metodu zkoumání a otevřelo perspektivy pro nové využití právněhistorických poznatků obecnou historiografií.

Je třeba jen litovat, že Vaněčkovy předválečné studie se nedočkaly nového vydání, neboť jsou dnes již pro mladé badatele jen stěží přístupné. Svou vědeckostí, nekonvenčností a originálními postupy badatelskými by toho plně zasluhovaly.

Válečná léta vyřadila sice Václava Vaněčka z učitelského a administrativního působení na univerzitě, překazila realizaci jeho ohlášeného výzkumu o staročeském právu vlastnickém, avšak přivedla jej zároveň k tématice, kterou pak rozvinul hned po osvobození.

Výsledky studií válečných let - "Stát Přemyslovců a středověká říše" a "Počátky státu a práva v Československu" jsou jeho zásadní odpovědí na osudovou otázku o povaze státoprávních vztahů českého státu k tzv. německé říši a o úloze a významu české státnosti v minulosti, kterou nacistická okupace opět postavila před náš národ.

Prvá poválečná léta se stala i základním mezníkem v životě a díle Václava Vaněčka. Hned v r.1945 se stal řádným profesorem čsl. právních dějin na právnické fakultě UK v Praze a jako jeden z mála komunistů - profesorů se aktivně podílel na porážce reakčních sil na fakultě i univerzitě. V letech 1949-50 pracoval na ministerstvu školství a kultury, vedeném Zd. Nejedlým a jako přednosta odboru "Věda" se zasloužil o podporu a rozvoj vědeckých institucí.

V roce 1949 zakládá Ústředí vědeckých pracovníků při čsl. národní radě badatelské, v r. 1950 vytváří prvý československý Dům vědeckých pracovníků v Bechyni.

Vaněčkově organizační i tvůrčí činnosti - připomeňme v této souvislosti i jeho monografii "Prvních tisíc let", kterou nutno považovat za pokus položit základy československé marxistické právní historiografie - se dostalo ocenění volbou za řádného člena Královské české společnosti nauk (1951) a za člena korespondenta ČSAV (1952).

Organizačním a institucionálním základem Vaněčkova působení stává se v této době katedra dějin státu a práva na právnické fakultě UK a Kabinet čsl. právních dějin ČSAV. Spolu s PHS byly tu tak položeny předpoklady pro Vaněčkovu činnost vědeckou i vychovatelskou, pro vytváření právněhistorické školy, uznávané doma i v zahraničí, pro výchovu řady vědeckých pracovníků.

Připomeňme v této souvislosti, že to byl Václav Vaněček, který již

v roce 1957 svolal do Prahy první čsl. právněhistorickou konferenci, která vytkla hlavní směry právněhistorického bádání a orientovala čsl. právní historiky na nejzávažnější úkoly.

V roce 1960 pak využil výročí narození Viktorina Cornelia ze Všehrd ke svolání vědecké konference, která za účasti právních historiků, filologů a literárních historiků přinesla nové, hlubší a komplexnější poznatky o právní kultuře 15. a 16. století.

Zásluhou akademika Vaněčka začala naše právní historie úspěšně pronikat i do zahraničí, kde je uznáván vědecký význam Vaněčkových prací i československé marxistické vědy o dějinách státu a práva. Vzpomeňme tu zejména jeho členství (od roku 1960 místopředsednictví) v Mezinárodní komisi pro dějiny stavovských shromáždění a v předsednictvu Mezinárodní asociace právních historiků stejně jako jeho úzkou spolupráci s organizací UNESCO.

Václav Vaněček byl rovněž iniciátorem a hlavním organizátorem akcí k 500. výročí mírových návrhů Jiřího z Poděbrad, které proběhly pod záštitou ČSAV v roce 1964 jak u nás v Československu, tak i prostřednictvím organizace UNESCO ve všech jejích členských státech. Z jeho podnětu konalo se v Praze v září 1964 úspěšné mezinárodní vědecké symposium, věnované těmto otázkám a on byl také autorem výkladů a pojetí mírových návrhů krále Jiřího.

Záslužná vědecká a organizátorská práce akademika Vaněčka nalezla své ocenění v řadě uznání, kterých se mu dostalo od stranických a státních orgánů. V roce 1956 mu byla udělena hodnost doktora věd, v roce 1965 Řád práce za vědeckou práci tvořící základ československé socialistické vědy o dějinách státu a práva v ČSSR, v roce 1970 zlatá plaketa Františka Palackého, v roce 1971 zlatá medaile University Karlovy. V roce 1973 byl zvolen a jmenován řádným členem ČSAV - akademikem.

V rámci ČSAV pracoval V. Vaněček ve funkci místopředsedy VII. sekce, jako člen presidia (naposled v roce 1962), člen kolegia pro právní vědy a od r. 1970 člen kolegia historie ČSAV. V roce 1968 pak převzal akademik Vaněček vedení Ústředního státního archívu ČSAV.

Při výčtu zásluh akademika Vaněčka nelze opomenout ani jeho významnou politickou práci v letech 1969-1971, kdy v úsilí o překonání důsledků krizového období obětavě působil jako poslanec ČNR, člen předsednictva a předseda jejího ústavněprávního výboru. Na univerzitě to pak byla funkce prorektora, kterou zastával od r. 1970 do r. 1973.

Vaněčkova osobnost vědecká i vychovatelská si získala nespornou autoritu doma i za hranicemi. Je jeho zásluhou, že také čsl. právní historie, která letošním rokem dovršuje čtvrté desetiletí své poválečné činnosti, si dobyla široké uznání.

Členové redakční rady Právněhistorických studií, kteří po dlouhá léta pracují za předsednictví Václava Vaněčka, jejich přispěvatelé, přátelé i žáci, všichni přejí jubilantovi do dalších let plodné práce mnoho úspěchů při rozvíjení a dovršování tvořivého díla československé právní historiografie.

Doc. Malý

30. VÝROČÍ VYVRCHOLENÍ NÁRODNĚ OSVOBOZENECKÉHO BOJE ČESKOSLOVENSKÉHO LIDU A OSVOBOZENÍ ČESKOSLOVENSKA SOVĚTSKOU ARMÁDOU

Miloslav Doležal — Dragutin Pelikán

Na rok 1975 připadlo významné jubileum - 30. výročí slavných dní, kdy úspěšně vyvrcholil národně osvobozenecký boj našich národů a kdy vítězná Sovětská armáda dokončila osvobozování naší vlasti od německé fašistické okupace.

Rok 1945 zůstane v povědomí našeho lidu navždy spjat s pocitem nesmírné úlevy z odvrácení bezprostřední hrozby úplného vyhlazení našich národů, které nacisté reálně plánovali a od prvních dnů okupace začínali uskutečňovat. Znamenal konec i všem dalším hrůzám nacistické národní, politické i sociální poroby, konec nejničivější války v dosavadních lidských dějinách, která se nevyhnula ani našim zemím.

Skutečnost, že naše národy toto těžké období přežily, nebyla záslu-

hou servilní politiky kolaborantů ani osvědčením správnosti "vyčkávací" koncepce československé buržoazní emigrace, ale plodem aktivního boje protifašistických sil v čele s komunisty. Zásluha za vítězství nad fašismem přísluší především Sovětskému svazu, který nesl hlavní tíži boje proti němu.

Sovětský svaz také byl jediným důsledným a rozhodným zastáncem našeho boje za osvobození republiky. Jako jediná velmoc se nekompromisně postavil proti mnichovskému diktátu, kterým bylo Československo obětováno společným zájmům imperialismu. Dohodou s československou vládou z roku 1941 jako první ze všech států bezvýhradně potvrdil suverenitu Československé republiky a její právo na obnovení v předmnichovských hranicích a zavázal se poskytnout jí k tomu veškerou pomoc. V česko-

slovensko-sovětské smlouvě z roku 1943 byl tento závazek zopakován a rozšířen na všestrannou pomoc poválečnou, garantující svobodu našeho státu do daleké budoucnosti. Svým postojem na Jaltské konferenci a svou poválečnou důslednou mírovou politikou zajistil SSSR naší revoluci i budovatelské práci mírové podmínky. Dal našemu státu plnou možnost rozvíjet svou budoucnost podle přání a představ lidových mas a pomohl znemožnit pokusy buržoazie znovu získat ztracenou moc.

O Sovětský svaz a o zkušenosti Komunistické strany Sovětského svazu se opírala i vůdčí síla naší národní a demokratické revoluce - Komunistická strana Československa. Její vedoucí postavení vycházelo už z důsledného boje proti fašismu a za skutečnou vládu lidu v období mezi dvěma válkami. Projevilo se masovým hrdinstvím komunistů na všech úsecích protifašistického odboje domácího i zahraničního a konečně přijetím komunistické linie odboje většinou našeho lidu.

Komunistická strana Československa prosadila pokrokové pojetí protifašistického boje jako široké lidové národní a demokratické revoluce, uskutečňující pod vedením dělnické třídy podstatné změny v politické, ekonomické a sociální struktuře společnosti a otevírající možnosti dalšího vývoje k socialismu. Tomu odpovídala i státoprávní koncepce Komunistické strany, která na rozdíl od buržoazní představy plné kontinuity předmnichovského státu orientovala svůj boj na obnovu republiky mezinárodně zajištěné spojeneckou smlouvou se Sovětským svazem, budované na nových principech vnitrostátních - národnostních, mocensko-politických, ekonomických i sociálních, jak se projevily v praxi Slovenské národní rady a jak byly zformulovány v Košickém vládním programu.

Občanské, nekomunistické protifašistické síly mohly zachovat své pozice a sehrát vlasteneckou úlohu v protifašistickém boji proto, že udržely své spojení s komunistickým odbojem a respektovaly jeho politickou linii. Tím si otevřely perspektivu čestné spolupráce s komunisty i v budoucnosti. Mimo tuto platformu, tj. mimo komunisty vedenou Národní frontu nebyly v době vyvrcholení národně osvobozeneckého boje a tím méně kdykoliv později v československé politice zásadně žádné možnosti, a to nejen pro mocenská opatření lidově demokratického státu, ale zejména proto, že většina obyvatelstva žádnou jinou politiku nepodporovala ani nebyla ochotna tolerovat.

Osvoboditelská úloha a poválečná pomoc Sovětského svazu a hegemonie dělnické třídy pod vedením Komunistické strany Československa vytvořily mimořádně příznivé podmínky jak pro vítězství národně demokratické revoluce, jež znamenalo nastolení demokratické diktatury lidu pod vedením proletariátu a za účasti protifašistické části buržoazie, tak pro její rychlé přerůstání v revoluci socialistickou, která vedla k diktatuře proletariátu.

Dobré podmínky mezinárodní a v dlouhém historickém procesu zformované podmínky vnitřní projevily se řadou specifických rysů našeho vývoje k socialismu. Jeho podstata však odpovídala zákonitostem a obecným rysům společenského vývoje od kapitalismu k socialismu, které byly za jiných historických okolností poprvé v dějinách realizovány v Sovětském svazu a které se paralelně s československým vývojem opět v ji-

ných specifických formách zákonitě uskutečňovaly v řadě dalších lidově demokratických států.

Proto měly pro náš vývoj nesmírný význam sovětské zkušenosti. Jako celek byly inspirujícím příkladem vítězné revoluční aktivity lidových mas, svou podstatou pak opakovatelným vzorem pokrokového vývoje lidské společnosti, který má mezinárodní platnost a jehož následování (a správné aplikování vzhledem k našim podmínkám) značně ulehčilo a urychlilo naši cestu k socialismu.

Tyto nanejvýš důležité aspekty prolínají všechny oblasti posledních třiceti let našich dějin a projevují se samozřejmě i ve vývoji československého státu a práva, které byly předním forem a nástrojem třídního boje. Komunistická strana Československa i v této oblasti cílevědomě uskutečňovala principiální požadavky marxismu-leninismu, odrážející zákonitosti společenského vývoje ověřené v praxi Sovětského svazu a nabádající respektovat a využívat historických zvláštností dané země a doby.

Východiskem revolučních přeměn ve státoprávní sféře se stalo nové řešení vztahu Čechů a Slováků v obnoveném státě. Boj proti buržoazní doktríně čecholsovakismu, za uznání Slovenské národní rady jako suverénního představitele slovenského národa postavil proti buržoazní vládě po bok komunistů všechen slovenský lid, vybavený autoritou Slovenského národního povstání. Komunisté ve Slovenské národní radě využívajíce revoluční situace dosáhli pak na území osvobozeném Sovětskou armádou uzákonění řady nejdůležitějších revolučních opatření a napomohli tak jejich prosazení v celostátním programu Košické vlády. Když po osvobození slovenská reakce dočasně zesílila a hrozilo, že zneužije vysoké pravomoci slovenských národních orgánů k svým cílům, položila KSČ se souhlasem slovenských komunistů důraz na centralizaci státní moci, a ze svých pozic v ústředních orgánech napomohla k potlačení reakce na Slovensku. Řešení národnostní otázky podle vzoru sovětské federace, k němuž vznikly podmínky už Únorovým vítězstvím, bylo však realizováno až později.

Jako integrální součást národní a demokratické revoluce, ještě za účasti protifašistické části buržoazie ve vládě, byly provedeny i rozhodující změny ekonomických vztahů. Komunistická strana prosadila, že byl uznán společný národní zájem na pozemkové reformě a na všeobecném státním vedení peněžnictví, klíčového průmyslu a surovinových i energetických zdrojů. Uskutečnění tohoto požadavku zasadilo rozhodující úder kapitalistickému vlastnictví v Československu, vedlo ke vzniku silného znárodněného sektoru a upevnilo svazek dělnické třídy a pracujících rolníků.

Díky osvobození republiky Sovětským svazem a jeho spojenecké pomoci

po válce mohla se hegemonie proletariátu projevit nejen stupňujícím se vlivem Komunistické strany na revoluční lid, ale i jejím rozhodujícím postavením v politickém i mocenském systému osvobozené republiky. Současně však byl ponechán prostor pro dovršení přechodu pracujících mas na protikapitalistické pozice na základě jejich praktické zkušenosti s kontrarevoluční politikou benešovské části buržoazie, která se vrátila do vlasti ještě se značným politickým kapitálem. Uzavřený politický systém Národní fronty založený na Košickém vládním programu, který byl postupně v socialistickém smyslu modifikován, preferoval proletariát a chudé vrstvy ostatního obyvatelstva, poskytoval prostor pro pozitivní vývoj spojenců, diskriminoval nepřátele a eliminoval síly, které se v dalším vývoji na nepřátelské pozice dostaly. V politicko-mocenském a právním rámci tradiční parlamentní demokracie, kvalitativně modifikované uzavřeným politickým systémem a soustavou národních výborů - lidových orgánů moci trendujících k orgánům typu sovětů - byl boj proti buržoazii veden kombinovaným tlakem revolučních sil "zdola" i "shora". Právo i státní a politické orgány byly zpočátku nejen zbraněmi revoluce, ale i buržoazie. Jednou prosazená a podporou lidu stabilizovaná platforma lidové demokracie poskytovala však těmto reakčním snahám jen poměrně malý prostor, jehož se nakonec buržoazie zcela zbavila svým pokusem o puč roku 1948.

Ke zvláštním historickým podmínkám naší země přihlížela strana i při využívání sovětských zkušeností z budování právního řádu. Národní a demokratická revoluce přerůstala pokojným způsobem v socialistickou revoluci v právních formách navazujících na předmnichovský právní řád, který byl jednak postupně modifikován v duchu Košického vládního programu a později Budovatelského programu vlády Klementa Gottwalda, jednak - ve stálém konfliktu s buržoazií - naplňován novým obsahem, odpovídajícím hegemonii dělnické třídy. Toto "dynamické" pojetí právní kontinuity stalo se výhodným rámcem třídního boje, ulehčovalo zapojení středních vrstev společnosti do lidově demokratického režimu a bylo i dočasně poměrně vyhovujícím způsobem pozitivní regulace lidově demokratického vývoje vůbec. Teprve po Únoru 1948 a po přijetí Ústavy 9.května bylo možno přikročit k ucelené výstavbě celého československého právního řádu jako řádu socialistického. Právnická dvouletka, která kodifikovala nejdůležitější obory práva, mohla již převzít většinu institutů sovětského práva, zejména ty, které odrážejí obecné, zákonité rysy nové společnosti. Při tom bylo přihlíženo jak k rozdílům v etapách společenského vývoje Československa a SSSR, tak k dalším zvláštnostem naší cesty k socialismu a také k tradicím formální právní kultury našeho státu.

Historiografie státu a práva epochy socialismu oprávněně orientuje

svoji hlavní pozornost na obecné, zákonité prvky dějinného vývoje státu a práva a na objektivní i subjektivní komponenty, kterými se tyto všeobecně závazné prvky prosazují. Současně je třeba rozpoznávat specifický ráz ostatních jevů, což zabrání jejich přeceňování nebo podceňování a umožní určit jejich funkční vztah k podstatným, zákonitým a obecným rysům společenského vývoje. Tyto obecně platné požadavky metody historického materialismu jsou pro historiografii státu a práva socialistických zemí přímo pracovním programem, protože jen tak může být dosaženo dalšího kroku ve srovnávací analýze dějin státu a práva socialistických zemí a tím seriózního plnění vědecko-ideologické funkce této vědní disciplíny.

VÝZNAM SLOVENSKÉHO PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJA PRE OBNOVU ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU NA NOVÝCH ZÁKLADOCH

Ladislav Hubenák

Náš pracujúci ľud s veľkou hrdosťou a obdivom pripomína si v tomto období 30 výročie vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja, pripomína si slávne Slovenské národné povstanie a Májové povstanie českého ľudu, bojovú cestu československej vojenskej jednotky z Buzuluku do Prahy, boj vlastencov na ostatných frontoch druhej svetovej vojny, partizánskych brigád, ilegálnych organizácií a revolučných národných výborov i ďalšie prejavy protifašistického odporu. Tento vlastenecký a revolučný zápas patrí k najcennejším hodnotám našich pokrokových tradícií a našej súčasnosti.[1)]

Dňa 29. augusta 1944 povstal slovenský pracujúci ľud do ozbrojeného boja proti nacistickým okupantom a ich domácim klerofašistickým prisluhovačom. Slovenské národné povstanie bolo najväčším, najmasovejším ozbrojeným vystúpením v novodobých dejinách slovenského národa. Svojim bojom zapojil sa náš národ do rodiny slobodumilovných národov Európy a čestným podielom prispel k porážke nemeckého fašizmu, v tom čase úhlavného nepriateľa slobody národov. Slovenské národné povstanie stojí na prahu novej etapy našej národnej histórie, v priesečníku moderných slovenských dejín a je najvýznamnejšou a najslávnejšou udalosťou našich národných dejín.

Obdobie rokov 1938-1945 patrí k najťažším etapám novodobých dejín národov Československa. Oba naše národy pod vedením komunistickej strany viedli ťažký boj a zápas za svoje národné a sociálne oslobodenie z fašistického područia. Slovenské národné povstanie bolo logickým a historicky nevyhnutným završením boja slovenského ľudu za národné a sociálne oslobodenie a obnovenie Československej republiky. Bolo to Slovenské národné povstanie, ktoré malo rozhodujúci význam v úsilí o obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov a pre riešenie vzťahov medzi našimi bratskými národmi na zásade rovnoprávnosti.

[1)] Vyhlásenie ÚV KSČ a ÚV NF ČSSR k 30. výročiu vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja československého ľudu a oslobodenia Československa Sovietskou armádou, Pravda č. 116, 18. mája 1974.

Slovenské národné povstanie položilo teda základy nového, spravodlivého usporiadania vzťahov medzi našimi národmi aj v rovine štátoprávnej, položilo základy a vytváralo predpoklady vzťahov vzájomnej dôvery a porozumenia.

Veľmi výstižne charakterizoval túto stránku SNP v deň piateho výročia Povstania Klement Gottwald, hovoriac: "Skutočnosť, že máme republiku novú, že máme štát rovnoprávnych Čechov a Slovákov, štát pracujúceho ľudu, republiku, v ktorej pracujúci ľud je pánom osudov svojej krajiny a národa v nerozbornom spojeneckom zväzku s mohutným Sovietskym zväzom, považujem za najväčší výdobytok Slovenského národného povstania".[2)]

Význam Slovenského národného povstania presahuje teda rámec Slovenska, pretože rozhodujúcou mierou ovplyvnilo tak celý ďalší politický a sociálny vývoj Slovenska, ako aj obnovenie Československej republiky v smere novej, skutočne ľudovej demokracie, ktorá umožnila pracujúcemu ľudu podielať sa na riešení hospodárskych a politických otázok a aktívne sa zúčastňovať na verejnom živote a zasahovať do vývoja v štáte i spoločnosti. V tomto smere patrí Slovenské národné povstanie medzi najvýznamnejšie udalosti a najslávnejšie kapitoly novodobých československých dejín.

Slovenské národné povstanie stalo sa súčasťou antifašistického odboja európskych národov. Internacionálny charakter Slovenského národného povstania sa prejavil aj v účasti príslušníkov mnohých európskych národov, ktorí hrdinským bojom v slovenských horách prispeli k oslobodeniu ľudstva od fašizmu. Mimoriadne významnú úlohu zohrali najmä sovietski partizáni a velitelia a pomoc, ktorú SNP a nášmu ľudu poskytol v najťažších chvíľach Sovietsky zväz. Okrem spoločnej bratskej družby Čechov a Slovákov základným určujúcim znakom Slovenského národného povstania je jeho orientácia na Sovietsky zväz. Možno právom konštatovať, že bez všestrannej a účinnej pomoci Sovietskeho zväzu by sa SNP nebolo mohlo zaradiť na také čestné miesto v európskej protifašistickej rezistencii, ako sa zaradilo.

Ozbrojenému vystúpeniu slovenského ľudu v auguste 1944 predchádzali dlhé roky príprav a ilegálneho boja. Skutočné celonárodné vystúpenie slovenského ľudu bolo podmienené hegemónnou funkciou našej robotníckej triedy v protifašistickom boji. Vedúcou silou protifašistického boja bola ilegálna Komunistická strana Slovenska, ktorá programovo inšpirovala a cieľavedomou organizačnou, ideovo-politickou a výchovnou prácou

---

[2)] Kl. G o t t w a l d , 1949-1950, Bratislava 1952, s. 115.

v ťažkých podmienkach ilegality pripravovala slovenský ľud k ozbrojenému povstaniu.

*

Mníchovský diktát, ktorý bol predohrou k úplnej likvidácii Československa, posilnil reakčné sily vo vnútri štátu.[3] Predstavitelia ľudáckeho separatizmu predložili vláde ultimatívne požiadavky, aby odovzdala moc na Slovensku do ich rúk. Využívajúc pre nich priaznivú politickú situáciu zvolali svoj výkonný výbor na zasadnutie do Žiliny 6. októbra 1938, aby urýchlene uskutočnili svoje zámery. Výsledkom rokovaní predstaviteľov HSĽS so zástupcami slovenských buržoáznych politických strán bolo vypracovanie návrhu zákona o decentralizácii výkonnej moci, ktorý sa stal známym pod menom "Žilinská dohoda" zo 6. októbra 1938.[4]

V spoločnom vyhlásení sa hovorí, že signatári si osvojujú návrh ľudovej strany na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska a žiadajú, aby vládna a výkonná moc bola na Slovensku okamžite odovzdaná do rúk slovenskej vlády na čele s dr. Tisom. Žilinská dohoda bola rozhodujúcim konkrétnym krokom k prípravám na vytvorenie samostatného Slovenského štátu.

Tieto skutočnosti znamenali vážnu zmenu vo vnútropolitickej situácii v Československu. Komunistická strana Československa si uvedomovala, že uskutočnením autonómie a prechodom moci do rúk reakčných síl vyvstala úloha - pripraviť sa na boj v nových podmienkach. V ten istý deň zišlo sa v Žiline Krajinské vedenie KSČ na Slovensku za účasti poslancov, senátorov a oblastných tajomníkov, aby prerokovali situáciu a úlohu strany pre nastávajúce obdobie. Na tomto poslednom legálnom rokovaní vedúcich činiteľov komunistickej strany sa rozhodli orientovať sa na využitie existujúcich legálnych možností na mobilizáciu pracujúcich za obranu celistvosti zvyšku štátu a jeho demokratického zriadenia a zvýšiť úsilie v boji proti fašistickým snahám. Na tomto zasadnutí sa kládli základy pre budúci národnooslobodzovací boj slovenského ľudu proti fašizmu, na prechod do ilegality a vytvorilo sa aj nové slovenské Krajinské vedenie.

V ten istý deň konali sa na popud Červených odborov významné rokovania zástupcov zamestnaneckých odborových organizácií v Bratislave. V spoločnom ohlase "Robotníctvo do pohotovosti" vyzdvihovali požiadavku na nevyhnutnosť udržania spoločného štátu Čechov a Slovákov a požiadavku zachovania demokratických slobôd.

---

[3] Podrobnejšie pozri: L. H u b e n á k , Mníchovská dohoda r. 1938 (K 35. výročiu a k otázke neplatnosti mníchovského diktátu), in Právny obzor č. 7/1973, s. 557-579.

[4] G. H u s á k , Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní, Bratislava 1964, s. 19-30.

Obavy predstaviteľov KSČ z dôsledkov prevzatia moci do rúk ľudákov sa ukázali byť opodstatnené. Autonómna ľudacka vláda, aby zavŕšila a upevnila víťazstvo, vrhla sa ihneď na KSČ ako vedúcu silu robotníckej triedy. Hoci sa na žilinskom zasadnutí predstaviteľov KSČ na Slovensku počítalo s otázkou prechodu do ilegality, predsa len nerátali s tým, že dni legálneho života na Slovensku sú už spočítané.[5)]

Prezídium Ministerstva vnútra slovenskej autonómnej vlády hneď svojim prvým nariadením z 9. októbra 1938 zastavilo činnosť KSČ na Slovensku.[6)] Ďalším nariadením vydalo zákaz dopravy a rozširovania všetkých komunistických časopisov a tlačív.[7)] Rozhodnutím z 15. októbra 1938 došlo k násilnému rozpusteniu červených odborových organizácií a všetkých ostatných spolkov a organizácií, ktoré boli pod vplyvom KSČ (napr. Solidarita, Zväz priateľov ZSSR, Jednoty proletárskej telovýchovy, atď.). Súčasne im bol zhabaný spolkový majetok a písomnosti. Nasledovali prehliadky sekretariátov KSČ a bytov funkcionárov.[8)]

Proti zastaveniu činnosti KSČ na Slovensku podali poslanci KSČ odvolanie v ktorom dokazujú, že "rozhodnutie o zastavení činnosti Komunistickej strany na Slovensku nemá žiadneho zákonného podkladu a je preto protizákonné. Zastavenie činnosti Komunistickej strany na Slovensku neopiera sa o zákon, ale o nezákonne použitú moc.

Je len jedna inštancia, ktorá je oprávnená zastaviť činnosť Komunistickej strany a tou je ľud. Pracujúci ľud dobre vie, prečo má dôveru v komunistickú stranu. Vie, že komunisti sú obetavými obrancami sociálnych, hospodárskych, národných a kultúrnych záujmov pracujúcich. Keď bola ohrozená celistvosť tohoto štátu, tým i celistvosť slovenskej krajiny, komunisti v prvých radoch obrancov štátu dávali všetky sily k dispozícii pre obranu. V dnešných kritických chvíľach komunisti volali a volajú po skutočnej a nerozbornej národnej jednote všetkých, ktorí sú ochotní štát a národy hájiť proti zahraničným zásahom. Zákaz tejto strany je preto očividným porušením zhromažďovacích a organizačných práv pracujúceho ľudu, zrejmý pokus o vyradenie tejto národnej väčšiny z vedenia a kontrolovania štátnych vecí".[9)]

Odvolanie tvrdého zásahu proti základným občianskym a politickým právam nevzala vláda na vedomie. Činnosť Komunistickej strany bola postavená mimo zákon. Komunistická strana sa však nevzdala a napriek ťažkým podmienkam robila prípravy na prechod do ilegality, aby si stála na čelo pokrokových síl národa v boji proti fašizmu.

---

5) Prehľad dejín KSČ na Slovensku, Pravda 1971, s. 258.
6) Okresný archív (ďalej OA) Senica, OÚ Skalica č. 284/39 prez.
7) OA Bojnice, OÚ Prievidza č. 1839/38 prez.
8) OA Senica, OÚ Skalica č. 284/39 prez.
9) Štátny slovenský ústredný archív (ďalej ŠSÚA) MH č. 590/38 prez.

Dňa 4.októbra 1938 rokoval v Prahe ÚV KSČ spolu s poslancami, senátormi a vedúcimi pracovníkmi strany zo všetkých oblastí republiky. Na tomto zasadnutí vypracúva strana novú líniu svojho postupu, vychádzajúc z toho, že Mníchovom prestalo byť Československo jednou z kľučových protihitlerovských pozícií v Európe. S líniou strany v tejto zložitej vnútropolitickej i zahranično-politickej situácii boli jej členovia zoznámení v "Liste ÚV KSČ všetkým členom strany" z 8.októbra 1938, v prejave Klementa Gottwalda 11.októbra v stálom výbore Národného zhromaždenia a v ďalších dokumentoch.[10]

Komunistická strana Československa vynakladala úsilie, aby pomníchovské Československo nepodľahlo fašistickej vlne, aby sa bránilo, aby si zachovalo i v okyptených hraniciach svoje demokrazické a ústavné zriadenie a zachovalo si ako neutrálny štát nezávislosť a samostatnosť. Začala ďalšia fáza boja za akčnú jednotu robotníctva, za zjednotenie odborových a iných masových organizácií, ktorú sa však pre tvrdošijný odpor pravicových; reformistických vodcov nepodarilo ani teraz uskutočniť.

Reakčné, pravicové vládne kruhy ostro vystúpili proti KSČ a zahňajú ju do ilegality, keď 20.októbra 1938 vláda zastavila aj v českých krajinách činnosť komunistickej strany. KSČ očakávajúc úder reakčných síl, robila prípravy na prechod do ilegality, rozmiestňuje svoje kádre a z rozhodnutia ÚV sa vedenie strany prenieslo do Moskvy, kam odišli okrem Kl. Gottwalda viacerí poprední funkcionári strany. Na čele domáceho vedenia strany, ktoré ešte mohlo pôsobiť legálne stáli Antonín Zápotocký a Jaromír Dolanský. Zároveň sa utvorilo domáce ilegálne ústredné vedenie. Postupne sa začíná budovať ilegálne vedenie v krajoch a okresoch a technický aparát pre ilegálnu prácu. V decembri 1938 bola rozpustená KSČ a pokrokové organizácie, z parlamentu boli vylúčení komunistickí poslanci a začala sa rozsiahla perzekúcia pokrokových živlov.[11]

Vláda Slovenskej krajiny uzniesla sa na zasadnutí 23.januára 1939 rozpustiť na Slovensku Komunistickú stranu Československa. Členovia rozpustenej KSČ boli pozbavení súčasne všetkých verejných funkcií a všetok majetok rozpustenej strany bol zlikvidovaný a prepadol v prospech štátu.[12] Vláda súčasne uložila podriadeným orgánom, aby venovali činnosti príslušníkov rozpustenej KSČ čo najväčšiu pozornosť a aby v prípade zistenia čo najmenších podozrivých okolností použili všetky prostriedky (cenzúra listov, postavenie pod policajný dozor, zakro-

---

10) Kl. G o t t w a l d , Spisy VIII, Bratislava 1954, s. 307-328.

11) Dejiny Komunistickej strany Československa, Bratislava 1961, s. 370.

12) OA Žiar nad Hronom, OÚ Banská Štiavnica č. 628/40 prez.

čenie bezpečnostných zložiek, vybudovanie spravodajskej siete dôverníkov) na to, aby v budúcnosti bola znemožnená akákoľvek ilegálna činnosť komunistickej strany.[13] V pokynoch sa ďalej uvádza, že zvýšenou mierou treba sledovať všetky okolnosti, ktoré by nasvedčovali, že príslušníci rozpustenej komunistickej strany vyvíjajú alebo sa pokúšajú vyvíjať podzemnú činnosť. Ako priznávajú pokyny, "niektoré skutočnosti, ako vydávanie ilegálnych letákov komunistického obsahu skutočne svedčia o podzemnej rozvratnej činnosti príslušníkov rozpustenej komunistickej strany."[14]

V dňoch 14. a 15. marca 1939 bol proces likvidácie samostatného Československého štátu ukončený a územie Československa sa dostalo v rôznych formách pod nacistickú nadvládu. Okupačný režim v Českých krajinách odstránil posledné zvyšky demokracie a nastolil vládu teroru a násilia proti českému národu, ale najmä tvrdo zasiahol proti pracujúcemu ľudu. Na Slovensku, ktoré na rozdiel od českých krajín nebolo priamo okupované sa hrozba národnej záhuby a národnostný útlak neprejavoval tak zjavne a aj závislosť od Nemecka zakrývalo zdanie štátnej samostatnosti. Preto sa tu najmä v stredných vrstvách udržiavali určité ilúzie o novom štáte. Udalosťami v marci 1939 a úplným rozbitím Československej republiky začala nová etapa nášho národnooslobodzovacieho zápasu a protifašistického boja.

*

V takýchto podmienkach nastupovala Komunistická strana Československa do ilegálneho boja proti fašizmu, do boja za národné a sociálne oslobodenie. Obdobie prechodu do ilegálneho života, vybudovanie nového ilegálneho vedenia i organizačnej siete si vyžiadalo úmornú, obetiplnú a dlhodobú prácu. Bolo potrebné zabezpečiť aj spojenie ilegálnej stranníckej organizácie doma s koskovským vedením KSČ.

Odlišné podmienky Slovenska v porovnaní s českými krajinami si vyžiadali organizačné osamostatnenie slovenskej časti KSČ. Jej krajinské vedenie sa v máji 1939 zmenilo na prvé ilegálne ústredné vedenie KSS. Komunistická strana Slovenska sa však nestala novou sekciou Komunistickej internacionály. Jej utvorenie si vynútili praktické potreby stranníckej práce. Jednota KSČ, jednota politickej línie a spoločné vedenie v Moskve sa zachovali.[15]

Vedenie KSČ pokračovalo v tomto období v línii, ktorú si ujasnilo už po Mníchove na októbrovom zasadnutí ÚV KSČ. Strana začleňovala oslo-

---

13) OA Senica, OÚ Skalica č. 78/1939 prez.

14) Tamže. Pozri L. H u b e n á k , Za obranu republiky, in Slavín, IV. ročník, Bratislava 1971, s. 249.

15) Dejiny KSČ, c.d., s. 370.

bodzovací boj nášho ľudu do širšieho rámca boja všetkých národov proti nacizmu, za demokraciu, politický a sociálny pokrok. Jej politika bola pretkaná myšlienkou medzinárodnej solidarity proletariátu a všetkých odporcov fašizmu. Bola zameraná v duchu internacionalistických proklamácií a smerníc Komunistickej internacionály. KSČ orientovala v zahranično-politickom zmysle odboj na protifašistický front ľudových más mierumilovných štátov a na Sovietsky zväz. Počítala s tým, že prvá socialistická veľmoc sa stane rozhodujúcim činiteľom pri usporiadaní budúcej Európy a sveta.

KSČ od začiatku odboja zdôrazňovala úlohu aktivizovať hnutie odporu. Vychádzala pritom z predpokladu, že rozhodujúca úloha pripadne domácemu odboju a poslaním zahraničnej akcie bude dopĺňovať tento boj. Preto počítala so širokým sociálnym zväzkom tých vnútorných síl, ktoré sa zjednotia v protinacistickom boji a predpokladala rozhodujúcu pozíciu komunistov v odbojových orgánoch.

V Moskve sa pod vedením Klementa Gottwalda vytvorilo druhé centrum zahraničného odboja, ktoré čoraz silnejšie ovplyvňovalo celý československý odboj. Niektorí členovia vedenia strany odišli do Paríža, kde utvorili zahraničný sekretariát KSČ, ktorý mal pomôcť zabezpečovať spojenie s domácou ilegálnou straníckou organizáciou a riadiť stranícku prácu emigrácie na západe. Skupina straníckych funkcionárov pracovala aj v Anglicku. Cieľom zahraničného vedenia KSČ bolo ďalej burcovať verejnú mienku proti novému zločinu hitlerovského Nemecka na Československu a dosiahnuť, aby obnovenie samostatného Československého štátu bolo jedným z cieľov protifašistického boja.

Zápas o nový československý štát prebiehal po celú dobu rokov 1939-1945 a tiahne sa ako červená niť históriou českého a slovenského odboja. Záporný postoj k československej štátnej idei, ktorý bol vlastný predovšetkým národnostným menšinám, sa presadzoval i na Slovensku, kde sa oberalo trpké ovocie teórie i praxe čechoslovakizmu, neuznávajúceho svojbytnosť a rovnoprávnosť slovenského národa. Na Slovensku po rozbití ČSR bola myšlienka československej štátnosti silne zdiskreditovaná. Preto v začínajúcom odboji bolo veľmi ťažké propagovať heslo obnovy Československa. Za ideu ČSR stálo v tomto období len povedomie českého národa, pomerne úzka vrstva čechoslovakistickej opozície na Slovensku a zhruba do konca roku 1939 i slovenskí komunisti. Vo väčšine slovenského ľudu vzbudzovala však predmnichovská republika zlé spomienky, ale o inej forme spoločného štátu Čechov a Slovákov neboli ešte žiadne konkrétne predstavy.

V prvej fáze odboja politicko-programová koncepcia slovenských komunistov bola odvodená z línie KSČ a aj hlavné heslo "Za slobodné Slovensko v slobodnom Československu" bolo vytýčené v emigrácii spoločne.

Ale starý model Československa sa definitívne prežil. Spomínané heslo sa ukázalo úzké, dostávalo komunistov do izolácie a koncom roku 1939 členovia slovenského vedenia žiadajú zmenu politickej línie. Odôvodňovali to za daných podmienok tým, že sa toto nehodí pre Slovensko, lebo slovenský ľud má ešte značné ilúzie o slovenskom štáte a že ešte nevie, o aké Československo ide: či o benešovské alebo nejaké iné.

Po predchádzajúcich konzultáciach doma obrátil sa ÚV KSČ s dotazom k moskovskému vedeniu: "Oznámte, či sa má v našich heslách hovoriť o novom slobodnom Československu. Heslo národného a sociálneho oslobodenia Čechov a Slovákov, celý problém nevyčerpává. Jedná se o vztah Čechov a Slovákov rovnako ako o budúcu štátnu formu". V marci 1940 boli ilegálnemu vedeniu KSČ poslané depeše z Moskvy, v ktorých sa okrem iného uvádza: "Naše predvojnové heslá sa musia zmeniť. Pod heslom "obnovenie Československa" sa teraz skrývajú imperialistické a protisovietske plány. Národnostná otázky stojí teraz inak, redukuje sa na problém Čechov a Slovákov. Tvrdíme výslovne, že pre našu stranu platí heslo uplného sebaurčovacieho práva pre Čechov a Slovákov. Sebaurčovacie právo znamená právo na samostatnú štátnu existencie. U Čechov bojujeme za obnovu národnej a štátnej slobody. U Slovákov bojujeme za plnú suverenitu terajšieho slovenského štátu. Boj za sebaurčovacie právo odlišuje našu cestu od cesty svetového imperializmu a Beneša ... Slovenský štát je daná základňa pre boj za plnú slobodu Slovákov. Budúci pomer medzi českým a slovenským štátom je otázka sebaurčenia oboch národov a závisí od vojnových udalostí (a výsledkov, poznámka J. Dimitrova)."[16] Zmena hesiel KSČ v pomere k obnoveniu ČSR ako strategickému cieľu formulovaná v depeši ÚV KSČ z marca 1940 bola motivovaná nielen vnútornými, ale i medzinárodno-politickými aspektami.

Po konzultáciach s Prahou i Moskvou na jar 1940 vytýčilo ilegálne vedenie KSS nové heslo "Za slobodné Slovensko." Komunistická strana považovala za prvoradú úlohu organizovať boj za zvrhnutie fašizmu. Otázky vnútorného usporiadanie republiky sa v prvých rokoch národnooslobodzovacieho boja ešte nestavali do popredia. Ilegálny Hlas ľudu ešte aj v septembri 1941 písal: "Otázka samostatného štátu, autonómia alebo federácia s bratským národom českým je dnes otázkou druhoradou a bude sa riešiť až po porážke a zničení nemeckého fašizmu. A o túto porážku sa musíme všetci zo všetkých síl pričiniť, lebo toto je dnes hlavné a rozhodujúce."[17] Z hľadiska cieľa národnooslobodzovacieho boja veľmi dôležitú úlohu hrala otázka pomeru Čechov a Slovákov v novej republike. Kým komunistická strana stála na stanovisku požadujúcom rovno-

---

16) Odboj a revoluce, Správy IV, 1966, č. 4.

17) Hlas ľudu, september 1941.

právnosť Čechov a Slovákov demokratizáciou politického života krajiny a žiadala, aby republika bola štátom dvoch rovnoprávnych národov, buržoázna londýnska emigrácia zotrvávala na nacionalistickom, vývojom prekonanom stanovisku o jednotnom československom národe. V odboji organizovanom Benešom sa okrem toho do napadnutia Sovietskeho zväzu hitlerovským Nemeckom objavovali výslovne protisovietske a protikomunistické tendencie. A komunisti doma i v ilegalite sledovali aj to, čo robí a čo svojou činnosťou sleduje československá vláda v Londýne. Ilegálne vedenie KSS napr. v júli 1942 kritizovalo a odmietalo Benešove reakčné koncepcie konfederácie s Poľskom.

Koncom roku 1939 a začiatkom roku 1940 dokončila KSS prechod do ilegality a začína vydávať ústredný orgán - Hlas ľudu. Dokumenty ÚV KSS - "Smernice pre vnútrostranícku ideologickú a organizačnú kampaň" (október 1939) a "Ohlas k slovenskému národu k 14. marcu 1940" - zameriavali sa na oslobodzovací protifašistický boj proti nemeckému nacizmu a s ním spätej Tisovej kliky, orientujúc sa na široké národnooslobodzovacie hnutie a antifašistický národný front.

Zhoršovanie životnej úrovne, prehlbovanie rozporu medzi výrobou a spotrebou revolucionizovalo robotnícku triedu, vedenú ilegálnou komunistickou stranou do húževnatých hospodárskych bojov, za zlepšenie jej materiálneho postavenia. V rokoch 1939-1940 prebehla Slovenskom vlna protestov proti zdražovaniu priemyselných a poľnohospodárskych produktov a v celom rade závodov prebehla vlna štrajkov za zvýšenie miezd.

Vyvrcholením tejto štrajkovej vlny na Slovensku bol veľký štrajk handlovských baníkov v októbri 1940 na potlačenie ktorého musela vláda poslať okrem žandárov i vojsko a tanky. Handlovský štrajk i keď bol terorom zlomený mal pre ďalší boj proti fašizmu značný význam.

Na jar 1941 moskovské vedenie KSČ uvažovalo, či už dozrel čas, aby sa na Slovensku propagovalo heslo "Československo" a dospelo k názoru, že takýto čas ešte nenastal, pretože bolo treba prihliadať k zmenám, ku ktorým došlo na jar roku 1939.

V prvom období ilegálneho boja zrodilo sa na Slovensku heslo "Za sovietske Slovensko". Jeho propagovanie však odrádzalo od spolupráce s komunistami občianske odbojové zložky a sťažovalo budovať najširší národný front na platforme národnooslobodzovacieho boja. Toto heslo, nech bolo subjektívne akokoľvek dobre myslené, zužovalo front slovenských bojovníkov proti fašizmu. Jeho prekonanie bolo predpokladom k tomu, aby sa komunisti stali uznávanou národnou silou.

K podstatnejšej zmene došlo až po prepadnutí ZSSR hitlerovským Nemeckom, keď Sovietsky zväz nadviazal diplomatické styky s londýnskou vládou československej emigrácie. No, pretože londýnska vláda zotrvá-

vala vo svojich rozhlasových prejavoch na stanovisku jednotného česko-slovenského národa, na Slovensku ešte veľmi dlho doznievalo heslo "za sovietske Slovensko". Po vypuknutí nemecko-sovietskej vojny bolo len postupne prekonávané, malo dlhú životnosť a u niektorých slovenských odbojárov sa udržiavalo až do Slovenského národného povstania.

*

Vstup ZSSR do vojny v roku 1941 zásadne zmenil vojenskú situáciu. Napriek dočasným víťazstvám, ktoré nacistické armády spočiatku zaznamenali - stávala se reálnou nádejou porážka Nemecka. V súvislosti s tým sa podstatne zlepšila i pozícia československej veci v medzinárodnej politike, pretože pre jej definitívny úspech bola porážka hitlerovského Nemecka základným predpokladom. ZSSR bol prvý, ktorý bez výhrad uznal československú vládu v exile, uzavrel s ňou 18. júla 1941 spojenecký dohodu a vyslovil sa pre obnovu ČSR v predmníchovských hraniciach.

Táto udalosť mala mimoriadny význam pre ďalší národnooslobodzovacie hnutie československého ľudu. KSČ usilujúc sa rozvíjať protihitlerovský boj a rozšíriť zväzok protifašistických síl a o upevnenie národného frontu doma i za hranicami uznala londýnsku vládu v zahraničí a podporovala ju v rozvíjaní národnooslobodzovacieho hnutia československého ľudu. Udržiavala si však pritom nezávislosť a názorový boj o základní orientáciu a poňatie národnooslobodzovacieho hnutia medzi oboma zložkami zahraničného odboja - londýnskou emigračnou vládou a moskovským vedením KSČ pokračoval ďalej. Londýnská československá emigračná vláda vzhľadom na nové okolnosti musela uznať moskovské vedenie KSČ za druhé centrum zahraničného odboja.

Hrdinský boj sovietskeho ľudu vlial nový život a novú krv do hnutia odporu v okupovaných krajinách a prispel k rastu bojovej aktivity. Rok 1941 stal sa začiatkom prelomu v oslobodzovacom zápase ujarmených národov, ktorý vstúpil do nového štádia.

Po prepadnutí ZSSR hitlerovským Nemeckom 22. júna 1941 dochádza u nás k aktivizácii protifašistického odporu. Súčasne však začíná nová vlna teroru proti komunistom. Z trojčlenného prvého ústredného vedenia KSS sa podarilo uniknúť pred zatknutím len J. Osohovi. Začiatkom júla bolo zatknutých 695 ľudí a ďalšie zatýkania pokračovali. Perzekúcie postihovali aj účastníkov nekomunistického odboja.[18])

Ale ani tvrdé rany fašistického štátneho aparátu nezlomili ilegálnu KSS a hrdinský boj slovenských komunistov. V nesmierne ťažkej situácii

---

18) Odboj a revoluce, c.d., s. 156.

vytvára J. Osoha II. ilegálne ústredné vedenie KSS a vytýčil si za úlohu obnoviť rozbitú stranicku sieť a pokračovať v ilegálnom boji. Bolo to v najtažšej fáze odboja, keď fašistická nemecká armáda dosiahla dočasných úspechov a dostala sa až pod Moskvu, čo nacistická propaganda náležite využívala, aby zlomila ducha odporu v okupovaných krajinách. Ťažká situácia pre druhé ilegálne vedenie KSS bola aj v tom, že nebolo vybudované spojenie s moskovským vedením KSČ a malo lem veľmi málo informácií o medzinárodno-politických zmenách a nových politických koncepciách. Neunavná a obetavá práca priniesla svoje ovocie v tom, že sa napriek všetkým ťažkostiam a prekážkam podarilo zaceliť najťažšie rany spôsobené zatýkaním a znovu obnoviť ilegálnu prácu a okrem "Hlasu ľudu" začína vychádzať nový ilegálny časopis "Zprávy KTK" (Komunistickej tlačovej kancelárie). Komunisti boli v tomto období na Slovensku jedinou ilegálnou protifašistickou organizáciou, ktorá aktívne pracovala.

Koncom roku 1941 vyšli predstavitelia ilegálnej KSS s iniciatívnym návrhom na utvorenie Ústredného národno-revolučného výboru (ÚNRV) ako centrálneho odbojového orgánu, v ktorom mali byť traja komunisti a traja nekomunisti a predložili ho J. Ursínymu. Predstavitelia antifašistickej buržoázie však neboli pripravení v tomto čase na vážnejšiu a cieľavedomejšiu odbojovú činnosť. V marci 1942 sa síce utvoril trojčlenný ÚNRV, ale jeho existencia bola dosť formálna a do odboja hlbšie nezasiahol.[19] Ku zmenám v postoji predstaviteľov antifašistickej buržoázie dochádza oveľa neskôr, až po významných úspechoch sovietskej armády na frontoch druhej svetovej vojny v roku 1943.

Ťažká situácia bola aj v českých krajinách, kde sa kolaborantská vláda premenila na platenú nacistickú agentúru. Krutý okupačný režim a germanizácia vyvolali hlboký otras a vážne obavy o národnú existenciu českého národa, čo sa potom nepriaznivo prejavilo v hnutí odporu v tom, že sa začali ujímať názory, že otvorený odpor proti nacizmu nie je na mieste, pretože vyvoláva represálie s následkami, ktoré budú pre český národ v budúcnosti nenahraditeľné. Ale na druhej strane silnelo aj rozhorčenie a nenávisť ľudu proti okupantom.

Už v posledných mesiacoch roku 1940 sa dostalo Gestapo na stopu ilegálnemu vedeniu KSČ, objavilo a zlikvidovalo jeho technickú základňu, tlačiareň, rádiové spojenie s Moskvou a zatklo väčšinu členov I. ilegálneho ústredného vedenia KSČ. Bola to ťažká rana komunistickému odboju v Protektoráte Čechy a Morava.

Pod vedením J. Ziku, ktorý unikol zatknutiu sa postupne formovalo v čase napadnutia ZSSR II. ilegálne vedenie KSČ, ktoré rozvinulo roz-

---

19) Prehľad dejín KSČ na Slovensku, c.d., s. 258.

siahlu propagačnú činnosť a reorganizovalo celú ilegálnu stranícku sieť. Vedenie ilegálnej KSČ vynakladalo úsilie o zjednotenie všetkých síl, ktoré boli ochotné bojovať proti hitlerovskému režimu a nacistickej okupácii.

V septembri 1941 stáva sa ríšským protektorom v Protektoráte R. Heydrych, ktorý brutálne zasiahol proti českému národu a najmä proti komunistom. Počet osôb zatknutých od prepadnutia ZSSR "pre komunistickú činnosť" presiahol 21 000.

Dňa 27. mája 1942 došlo v Prahe k atentátu na ríšskeho protektora R. Heydrycha. Ako odvetu vyhlásili nacisti stanné právo a Hitler vydal barbarský rozkaz, aby bolo zatknutých a popravených tisíce Čechov. Neslýchaný teror zasiahol citeľne i komunistický odboj. Ilegálne vedenie KSČ bolo zatknuté a bola rozbitá ilegálna organizačná štruktúra strany. Tisíce zatknutých, 1 800 rozsudkov smrti, vyvraždenie Lidíc a Ležákov a rozbitie ilegálnych organizácií spôsobilo najhlbšiu krízu v českom odboji v priebehu okupácie. Masový teror proti českému obyvateľstvu spôsobil ťažký psychologický otras a vyvolal atmosféru obáv a pôsobil demoralizačne. Druhá polovica roku 1942 bola najťažším obdobím národnooslobodzovacieho boja v českých krajinách.

V dusnej atmosfére teroru sa len pomaly obnovovala znova ilegálna sieť stranických organizávií a znovu organizoval odboj. V septembri 1942 sa znovu organizuje ústredné vedenie strany, ktoré si za hlavnú úlohu kladie okrem obnovy stranickej organizácie boj proti skleslosti a pasivite, a posilňovanie národnej morálky a viery vo víťazstvo.

Oveľa ťažšia situácia bola v nekomunistickom odboji, ktorý v tomto období nemal súvislú organizáciu odboja.

Veľmi závažnou skutočnosťou bolo aj to, že aj styk s odbojom na Slovensku, ktorý už v predchádzajúcom období bol dosť oslabený, bol v tomto období úplne prerušený a nebol obnovený až do Slovenského národného povstania.

Na Slovensku napriek prekážkam sa práca strany na rozvíjaní protifašistického hnutia darila. Na prelome rokov 1941-1942 sa uskutočňujú aj prvé kroky k organizovaniu ozbrojených foriem boja a k vytváraniu materiálnych podmienok pre rozvíjanie partizánskeho hnutia. Začiatkom roku 1942 bol vypracovaný organizačný štatút "Bojových jánošíkových družín". V okolí Banskej Štiavnice sa utvorila partizánska skupina Ladislava Exnára, v Malých Karpatoch pôsobila "Partizánska skupina Janka Kráľa", na východnom Slovensku v okresoch Michalovce a Humenné organizoval partizánsky oddiel Pavol Boroš. Podobné základne sa budovali aj na iných miestach Slovenska.

V apríli 1942 zatkli orgány ÚŠB dvoch členov II. ústredného vedenia a ďalších funkcionárov ilegálnej stranickej organizácie. Už v máji vy-

tvára však J. Osoha, ktorému sa podarilo pred zatknutím znova uniknúť, III. ústredné vedenie. Činnosť tohto ústredného vedenia trvala pomerne krátku dobu, lebo 19. júla 1942 zatkli orgány J. Osohu a potom postupne ďalších jeho členov. Napriek rozsiahlemu zatýkaniu nepodarilo sa im rozbiť celú stranícku sieť v oblastiach a okresoch, takže práca pokračovala ďalej.

Od roku 1942 sa na Slovensku pripravuje pôda na organizovanie národnej odbojovej jednoty. Medzi odbojármi sa ujímal názor, že k československým zahraničným orgánom treba mať pozitívny vzťah, ale odbojovú politiku na Slovensku treba robiť samostatne. Postupne sa začína v odboji črtať možnost formovania celonárodného bloku, ktorý by sa spoločne usiloval o obnovenie Československa.

Moskovské vedenie KSČ v roku 1942 v otázke vzťahu Čechov a Slovákov a obnovenia Československa presadzovalo dvojjediní úlohu. To znamenalo: Zotrvávajúc naďalej pri heslách samostatného Slovenska, zdôrazňovalo "potrebu postupne presviedčať, že je účelné pre oba národy, keď budú po vojne v jednom štáte".[20] Nešlo teda už v tom čase o konečné vyriešenie štátoprávnej otázky, ale o obnovenie cesty, aby Česi a Slováci ako suverenné národy už počas národnooslobodzovacieho boja sami rozhodli o svojom ďalšom štátnom živote.

V auguste 1942 sa vytvára IV. ilegálne ústredné vedenie KSS. Slovenskí komunisti sa snažili realizovať spoluprácu aj s ostatnými odbojovými antifašistickými skupinami na báze revolučných národných výborov. Z iniciatívy IV. ilegálneho vedenia vznikol Ústredný národnorevolučný výbor (ÚNRV) na jeseň roku 1942. Po jeho vytvorení sa pristúpilo k výstavbe širšej siete revolučných národných výborov (RNV). V apríli - máji 1943 sa podarilo ÚŠB rozbiť IV. ilegálne ústredné vedenie a zatknúť jeho členov, ako aj desiatky ďalších funkcionárov.

*

Rok 1943 je rokom základného prelomu a obratu v druhej svetovej vojne. Víťazstvo Sovietskej armády pri Stalingrade bolo najväčšou vojenskopolitickou udalosťou druhej svetovej vojny. Bitka u Kurska dovŕšila základný zvrat v priebehu druhej svetovej vojny. Sovietska armáda vzala pevne do svojich rúk strategickú iniciatívu. Táto bitka uľahčila anglo-americkým vojskám vylodenie v Taliansku, urýchlila rozpad bloku fašistických štátov a fašistické Nemecko sa ocitlo pred nevyhnutnou katastrófou. Upevnila sa koalícia ZSSR, USA a Anglicka. Na vyššiu úroveň sa povzniesol aj národnooslobodzovací boj v celej Európe.

---

20) M. K r o p i l á k , Československo a politický vývoj našich národov (1918-1968), Polstoročie republiky, Bratislava 1968.

Je len prirodzené, že spomínané okolnosti hlboko zapôsobili aj na celú slovenskú spoločnosť i na bratský český národ.

Komunistická strana Slovenska nachádzala sa v tomto období v ťažkej situácii, pretože zatknutie štyroch ústredných vedení, mnoho oblastných i okresných funkcionárov značne narušilo sieť ilegálnej organizácie i kádrov. Základnou úlohou bolo utvoriť nové ústredné vedenie ilegálnej KSS a pospájať izolovane pracujúce organizácie a okresné vedenia. Túto úlohu splnilo piate ústredné vedenie ilegálnej KSS pod vedením Karola Šmidkeho, ktorý sa krátko po príchode zo Sovietskeho zväzu do Bratislavy rozhodol pribrať do vedenia KSS G. Husáka a L. Novomeského a vytvoril piate ústredné vedenie ilegálnej KSS. Splniť úlohu vytvorenia a obnovenia pevnej a akcieschopnej ilegálnej straníckej organizácie vyžiadalo si mimoriadne úsilie, húževnatosť, obetavosť a osobnú statočnosť od členov ústredného vedenia i ostatných členov ilegálnej straníckej organizácie. Cieľavedomá činnosť priniesla svoje ovocie a po vytvorení nevyhnutných kádrových a iných predpokladov rozvinula sa odbojová činnosť, ktorá smerovala k príprave celonárodného povstania a k zvrhnutiu ľudáckeho režimu.

Zásadné preskupenie triednych síl v prospech antifašistickej koalície na čele so Sovietskym zväzom v zahraničnopolitickej oblasti vplývalo i na vnútropolitickú situáciu, ktorú na Slovensku charakterizuje rozvoj celého národnooslobodzovacieho hnutia do značnej šírky, aktivizácia slovenskej protifašistickej a protihitlerovskej buržoázie spojené s narastaním alibizmu v celom štátnom aparáte Slovenského štátu i v radoch HSĽS a ďalší mohutný rozvoj ľudového odboja pod vedením KSS.

Aj buržoáznych odbojových skupín a skupiniek bolo na Slovensku v druhej polovici roku 1943 už niekoľko. Najsilnejší a politicky najvplyvnejší boli šrobárovci a jednotlivci zoskupení okolo dr. Lettricha a Ursíniho, ktorí mali vybudované spojenie s československou vládou v Londýne.

Určité oživenie nastalo roku 1943 aj medzi niektorými sociálnymi demokratmi, ktorí však boli bez vlastnej ilegálnej organizácie a bez významnejších vodcov. Časť z nich sa politicky a ideologicky orientovala na londýnsku buržoáznu emigráciu, druhí mali blízko ku komunistickej strane. Predstavitelia ilegálnej KSS sa orientovali na ľavých sociálnych demokratov.[21)]

Rok 1943 je rozhodujúci aj v novej orientácii odboja i v kryštalizácii predstáv na vývoj smerujúci k obnove československej štátnosti. V tomto roku vytýčilo moskovské vedenie KSČ a v zhode s ním aj ilegálne vedenie KSS heslo boja za obnovenie ČSR ako spoločného štátu rovno-

---

21) J. J a b l o n i c k ý , Slovensko na prelome, Bratislava 1955, s. 25-27.

právnych Čechov a Slovákov. Od druhej polovice roku 1943 vedenie ilegálnej KSS už nepresadzovalo koncepciu sovietskeho a samostatného Slovenska. Piate ilegálne ústredné vedenie KSS zhodne s moskovským vedením KSČ stálo dôsledne na platforme československej štátnej myšlienky. Pritom KSS sa orientovala na vytvorenie novej republiky, ktorá bude rovnoprávnym štátom Čechov a Slovákov. Pre českých a slovenských komunistov stalo sa právo na sebaurčenie oboch našich národov nesporným.

Predstavitelia ilegálnej KSS nadviazali od leta 1943 kontakty a rozhovory so všetkými významnejšími odbojovými skupinami na Slovensku. Podstatná časť týchto rozhovorov prebiehala od druhej polovice roku 1943 do konca roku 1943 a vyústila do vytvorenia SNR. V rokovaniach sa sledovali a sondovali možnosti spolupráce, jednotného postupu, vytvorenia a upevnenia širokého frontu antifašistických síl. Piate ilegálne ústredné vedenie KSS stálo pred ťažkou úlohou uzavretia dohody s buržoáznymi partnermi. Jemu pripadla náročná úloha vrcholnej fázy národnooslobodzovacieho hnutia - politicky a organizačne pripraviť a zabezpečiť otvorené bojové vystúpenie slovenského ľudu proti fašizmu. Jednou z etáp na príprave tejto úlohy bolo aj vytvorenie ilegálnej Slovenskej národnej rady, na platforme antifašistického národného frontu, ako politickej reprezentantky slovenského národa, ktorá zjednocovala všetky demokratické a protifašistické sily na Slovensku.

Piate ilegálne vedenie KSS vychádzalo vo svojom úsilí o vytvorenie jednotného odbojového centra z uznesenia prezídia Exekutívy Komunistickej internacionály z 5. januára 1943, v ktorom sa hovorí: "Dnešný boj českého a slovenského národa má charakter národného oslobodzovacieho boja, jeho cieľom je národné oslobodenie týchto národov spod hitlerovského jarma. KSČ vedie tento boj v národnom fronte všetkých protihitlerovských síl bez ohľadu na politickú príslušnosť a sociálny pôvod, pričom závisí od aktivity a rozvážneho politického vedenia strany, či bude mať robotnícka trieda v tomto národnooslobodzovacom boji vedúcu úlohu".[22] "Otázka vytvorenia jednotného odbojového centra na Slovensku bola kľúčovou otázkou ďalšieho vývoja národnooslobodzovacieho zápasu" - hovorí jeden z vedúcich činiteľov V. ilegálneho vedenia KSS dr. Gustáv Husák.[23] Otázka vytvorenia ústredného odbojového orgánu, ktorý by sa stal celoslovenským orgánom národného frontu a združoval hlavné odbojové skupiny a prúdy na Slovensku sa riešila súbežne s vnútrostraníckou výstavbou a zakladaním národných výborov.

Väčšina z buržoáznych odbojových skupín bezvýhradne podporovala Benešovu koncepciu obnovy Československa i s fiktívnou ideou česko-

---

22) Prehľad dejín KSČ na Slovensku, c.d., s. 278.

23) G. H u s á k , Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní, Bratislava 1964, s. 57.

slovenskej národnej jednoty. To všetko viedlo slovenských komunistov a ich V. ilegálne vedenie k odmietnutiu spolupráce s týmito skupinami a k vytvoreniu ústredného politického orgánu slovenského odboja - Slovenskej národnej rady - spolu s predstaviteľmi tých občianskych a antifašistických zložiek, ktoré stáli na platforme svojbytnosti slovenského národa, usilovali o obnovu československej štátnosti za predpokladu uplatnenia zásady rovnoprávneho vzťahu medzi Čechmi a Slovákmi a ktoré odboj nezužovali výlučne na zahraničnú alebo len vojenskú akciu, ale chápali ho ako nevyhnutný prejav aktivity širokých vrstiev národa na zvrhnutie fašistického režimu a za obnovenie demokratického a sociálne spravodlivého spoločenského usporiadania.[24)]

V rokovaniach sa vytvorili základné podmienky pre politickú dohodu a ich výsledkom bolo ustanovenie spoločného politického orgánu - Slovenskej národnej rady, ako najvyššieho orgánu jednotného národnooslobodzovacieho hnutia na Slovensku. V ilegálnej Slovenskej národnej rade boli okrem komunistov zastúpené aj iné politické smery, ktoré sa prihlásili na stranu antifašistického boja a tvorili tzv. občiansko-demokratický blok. Členmi ideálnej SNR sa stali Karol Šmidke, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský za KSS. Za občiansky blok zakladateľmi SNR sa stali Ján Ursíny, Jozef Lettrich a Matej Josko. Na začiatku roku 1944 do ilegálnej SNR ešte kooptovali sociálneho demokrata dr. Ivana Horvátha a národohospodára dr. ing. Petra Zaťku. Vytvorená ilegálna Slovenská národná rada bola zložená paritne: štyria členovia za socialistický smer a štyria členovia za tzv. občianske skupiny.[25)]

Vytvorenie Slovenskej národnej rady a prijatie Vianočnej dohody znamenalo výrazný úspech progresívnych zložiek odboja pod vedením komunistov, pretože svojim obsahom a zameraním prekonala predchádzajúce zjednocovacie pokusy. Vytvorená Slovenská národná rada postavila teda svoj antifašistický a národný program boja na obnovu Československa, ale bez akejkoľvek servilnosti voči Benešovi a emigrantskej vláde. Nástup nového vedenia KSS a uzavretie dohody o vytvorení ilegálnej SNR sa stalo historickým medzníkom, pretože sa vytvorili prvé základné politické a organizačné predpoklady na široký rozmach národnooslobodzovacieho boja, ktorý vyvrcholil v Slovenskom národnom povstaní.

Vytvorenie Slovenskej národnej rady malo osobitný význam pre úspešný boj slovenského ľudu proti fašizmu, lebo boj za oslobodenie slovenského národa a obnovenie ČSR dostal jednotné domáce politické vedenie a rozmnožili sa rady účastníkov protifašistického odboja.

---

24) V. P l e v z a , Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, s. 162.

25) Slovenská národná rada 1943-1949, Bratislava, s. 15.

Ustanovením Slovenskej národnej rady sa vytvorilo rozhodujúce jadro slovenského odboja a položili sa základy slovenského národného frontu. Vo forme Slovenskej národnej rady začala sa formovať nová vedúca politická reprezentácia slovenského národa, s ktorou vstúpil do vrcholného obdobia protifašistického boja a národnej a demokratickej revolúcie. Komunisti, z iniciatívy ktorých Slovenská národná rada vznikla, urobili významný krok a splnili veľkú úlohu na svojej ceste k vedúcej úlohe v národe.

Vnútorný vývoj slovenského antifašistického boja nebol izolovaný ani od zahraničnopolitických udalostí, kde dochádza k zmene pomeru síl v prospech protihitlerovskej koalície. Významnou podporou zjednocovacieho procesu antifašistických síl na Slovensku stala sa Zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci, uzavretá medzi vládou ZSSR a ČSR 12. decembra 1943 v Moskve. Posilnila dovtedy len komunistami prebojúvanú orientáciu slovenského odboja na Sovietsky zväz, ako rozhodujúcu silu ozbrojených zápasov európskych národov proti nemeckému fašizmu a jeho spojencom.

Prosovietska zahraničná orientácia odboja KSČ a KSS za hranicami i doma spolu s československo-sovietskymi zmluvami a dohodami uzavretými za hranicami okupovaného Československa pomáhala vytvárať aj nové vzťahy medzi českým a slovenským národom. Spájali a zjednocovali celý československý odboj, oba naše národy v spoločný bojový zväzok po boku Sovietskeho zväzu do boja proti spoločnému nepriateľovi, hitlerovskému fašizmu. Zmluva prispela aj k izolácii domácej buržoázie a k podpore tých síl, ktoré boli skutočnými predstaviteľmi ľudových más, k rastu autority komunistickej strany.[26)]

Program Slovenskej národnej rady bol teda v súlade s celkovou tendenciou vývoja československého národnooslobodzovacieho hnutia, ako bol manifestačne demonštrovaný podpísaním československo-sovietskej zmluvy a rokovaním prezidenta Beneša so zahraničným vedením KSČ v Moskve. Všetky súvislosti tohoto procesu ovplyvňovali činnosť a postavenie ilegálnej Slovenskej národnej rady, ktorá sa čoraz výraznejšie uplatňovala ako orgán zjednocujúci všetky protifašistické sily na princípoch spoločného boja.

Celá činnosť V. ilegálneho ústredného vedenia KSS a SNR od jari 1944 cieľavedome smerovala k ozbrojenému povstaniu, k zvrhnutiu domáceho fašistického režimu a k vyhláseniu Československej republiky. Vývoj na Slovensku vyústil v celonárodné povstaniu, v auguste 1944. Došlo v ňom nielen k proklamácii ČSR, ktorá po prvý raz verejne zaznela na

---

26) L. H u b e n á k , Zmluva o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR - ZSSR (Historicko-právny pohľad), Právny obzor č. 9/1970, s. 786.

domácej pôde v Banskej Bystrici v Deklarácii SNR, ale i k bojovému vystúpeniu slovenského národa za túto ideu.

V apríli 1944 dosiahla Sovietska armáda na svojom víťaznom pochode staré hranice Československa. Oslobodenie sa približilo. Nadchádzali rozhodujúce chvíle protifašistického vystúpenia. Komunisti hlavnú zložku ozbrojeného vystúpenia videli v partizánskych jednotkách. V slovenských horách sa formujú partizánske oddiely, ktorým poskytol významnú pomoc Ukrajinský partizánsky štáb na podnet moskovského vedenia KSČ. Sovietsky zväz poskytol slovenskému ľudu rozsiahlu pomoc materiálnu, zbrane, muníciu, zásoby i skúsených organizátorov partizánskeho hnutia.

Na Slovensku narastala revolučná situácia. Režim slovenského štátu sa ocitol v kríze a rozklade. Národné výbory i partizánske hnutie sa aktivizuje. Prelom vo vývoji slovenského partizánskeho hnutia znamenal príchod sovietskych partizánskych skupín, ktoré našli pripravenú pôdu a za ich pomoci i za pomoci ilegálnych straníckych organizácií vyrástli v krátkom čase silné partizánske oddiely a brigády. V lete 1944 bolo na Slovensku okolo 8 000 partizánov a ich počet stále rástol. Pod vedením sovietskych velitelov ako bol A. S. Jegorov, V. A. Kvitinskij, A. Sadilenko, I. D. Dibrov, V. I. Klokov, J. P. Volanskij, N. I. Šukajev a iní, začali partizáni bojové akcie. Množili sa úteky zajatcov k partizánom. Ani vyhlásenie stanného práva nepomohlo Tisovej vláde upevniť si moc.

Situácia na Slovensku dávala možnosť využiť k ozbrojenému vystúpeniu aj slovenskú armádu v ktorej boli skupiny protifašisticky zmýšľajúcich dôstojníkov hľadajúcich cestu k odboju a v mužstve bol silný protifašistický a protinemecký duch a nálada.

Predstavitelia ilegálnej SNR rokovali od januára 1944 s viacerými dôstojníkmi a dosiahla sa dohoda o vytvorení vojenského ústredia. Podplukovník J. Golian dal SNR prísľub, že vojensky odboj bude súčasťou akcie SNR.

Hnutie odporu malo už v lete 1944 na Slovensku širokú základňu a počítalo sa s tým, že odboj vyústí v celonárodné povstanie. Komunisti iniciatívne vystupovali, budovali svoje organizácie, organizovali národné výbory i partizánske skupiny a stali sa dušou príprav ozbrojeného vystúpenia slovenského ľudu.

V súvislosti s prípravami povstania i zapojením slovenskej armády naliehali komunisti, aby do ZSSR odletela delegácia SNR, aby sa koordinoval postup so Sovietskou armádou i zahraničným odbojom. Dňa 4. augusta 1944 K. Šmidke a podplukovník dr. Ferjenčík odleteli do ZSSR. K. Šmidke priniesol do Moskvy okrem plánu povstaleckej akcie aj elaborát: "O vývoji a situácii na Slovensku", vysvetlil sovietskym vo-

jenským činiteľom i predstaviteľom moskovského vedenia KSČ plán povstaleckej akcie. Moskovské vedenie KSČ na základe Šmidkeho informácie a materiálu pripravilo dokument z 23. augusta 1944 "Smernice moskovského vedenia KSČ slovenskému vedeniu komunistickej strany o úlohách národnooslobodzovacieho boja na Slovensku."[27)]

V tomto čase však už situácia Na Slovensku dozrela - slovenský ľud pod vedením Komunistickej strany Slovenska nastúpil do otvoreného ozbrojeného boja proti nemeckému fašizmu a jeho domácim prisluhovačom.

*

Dňa 29. augusta 1944 prerástli miestne protifašistické akcie na celonárodné ozbrojené povstanie. Partizáni v noci z 29. na 30. augusta 1949 obsadili Banskú Bystricu z ktorej sa stalo politické a vojenské centrum povstania. Vzniklo slobodné povstalecké územie, na ktorom preberá moc do svojich rúk ľud prostredníctvom národných výborov a likviduje klerofašistický režim a jeho aparát. Vlády na slobodnom území sa ujala Slovenská národná rada, ktorá bola 1. septembra legalizovaná a rozšírená.

Slovenská národná rada na svojom prvom zasadnutí 1. septembra 1944 prijala historický dokument - Deklaráciu SNR - v ktorej vyhlasuje prevzatie moci na povstaleckom území a programované ciele Slovenského národného povstania. Súčasne vydala nariadenie o prevzatí a vykonávaní moci zákonodarnej, vládnej a výkonnej na Slovensku.[28)] Deklarácia SNR i jej nariadenia stretli sa s veľkým ohlasom a miestne i okresné národné výbory spontánne uznali SNR za vrcholný politický a mocenský orgán.

Slovenské národné povstanie znamená aj novú fázu v riešení vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov, keď proklamovalo ideu bratského usporiadania vzťahov medzi našimi národmi na zásade svojbytnosti slovenského národa a jeho rovnoprávnosti s národom českým, ktorá sa v našej socialistickej realite naplnila federatívnym usporiadaním nášho štátu.[29)] V Deklarácii prijatej na ustavujúcom zasadnutí Slovenskej národnej rady sa hovorí: "Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Československej republike. Ústavoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti."[30)]

---

27) Prehľad dejín KSČ na Slovensku, c.d., s. 289-290.

28) Zbierka nariadení SNR, nar. č. 1/1944. Pozri aj: Štátny slovenský ústredný archív, SNR i Zápisnice SNR 1944.

29) L. H u b e n á k , Slovenské národné povstanie a vzťahy Čechov a Slovákov, Právny obzor č. 8/1969.

30) Slovenské národné povstanie, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 390.

V Slovenskej národnej rade, ktorá sa v Deklarácii označila za jedinú politickú reprezentantku slovenského národa zaujali významné miesto predstavitelia Komunistickej strany Slovenska, ktorí mohli i takto významne pôsobiť na politický obsah povstaleckého boja. Prvýkrát v histórii Československa vystupujú komunisti ako vládna strana a podporujú autoritu SNR ako vedúceho orgánu povstania. Po piatich rokoch ťažkého boja v ilegalite vystupuje KSS pred slovenský pracujúci ľud dňa 2. septembra 1944 prvým legálnym programovým dokumentom, v ktorom vytyčuje základné ciele Slovenského národného povstania. Hovorí sa v ňom, "že naša strana pracovala a bojovala zväčša samotná za najťažších podmienok proti tomuto fašistickému režimu a teroru. Komunistická strana nikdy nezradila svoj program, nikdy sa nekompromitovala slabošským postojom a vychádza z boja s čistým štítom.

Čakali sme na prvú vhodnú príležitosť, aby sme so zbraňou v ruke zvrhli hnusný fašistický režim a po boku Červenej armády a spojencov zapojili aj náš národ do otvoreného a víťazného boja proti nacistickej beštii. Tomuto revolučnému nástupu predchádzal rozhodný a statočný boj hrdinských slovenských a sovietskych partizánskych oddielov, ktoré oduševnili pracujúci ľud a ukázali cestu k celonárodnému povstaniu ...

Dnes sú v boji zjednotené všetky socialistické sily Slovenska, občianske i vojenské. Partizáni, vojaci a celý náš ľud rozhodli sa zvrhnúť fašistické jarmo a zbaviť sa všetkých zotročovateľov a vykorisťovateľov. Prvým našim cieľom je v spoločnom boji vojensky poraziť hitlerovské Nemecko a vykynožiť všetky fašistické prvky, aby pracujúci ľud slobodne a voľne si mohol určiť formy a spôsoby svojho života...

Národnorevolučné povstanie a politický prevrat, ktoré sa uskutočnili v týchto dňoch na Slovensku, dávajú všetky možnosti aj slovenskému ľudu, aby sa skoro a definitívne zbavil každého utláčania, aby vedenie vecí na Slovensku mal len slovenský ľud."[31)]

Vedúcou silou povstania a iniciátorkou revolučných zmien na povstaleckom území bola KSS, ktorá si získala v masách pracujúceho ľudu dôveru a autoritu. Svedectvom toho stali sa i verejné zhromaždenia KSS v celom rade miest a obcí, na ktorých strana mobilizovala ľud k plneniu veľkých úloh na oslobodenom území. Do strany vstupujú noví členovia, rastie jej členská základňa a počet organizácií. Jej štábom sa stal Ústredný sekretariát KSS v Banskej Bystrici, ktorého činnosť spočiatku riadil G. Husák a po návrate z Moskvy 4. septembra 1944 ujal sa funkcie predseda KSS i predsedu SNR Karol Šmidke. Komunisti boli iniciátormi revolučných opatrení, pracovali v národných výboroch i v ozbrojených partizánskych jednotkách, uvedomujúc si dejinnú zodpovednosť za osud národa.

---

31) Slovenské národné povstanie, c.d., s. 397l.

Významnú pomoc poskytlo Slovenskému národnému povstaniu a KSS aj moskovské vedenie KSČ, ktoré vyslalo na oslobodení územie skupinu pracovníkov na čele s Janom Švermom, ktorá sa významne podieľala na riadení stranickej práce. Klement Gottwald informoval súčasne o cieľoch SNP predstaviteľov Sovietskeho zväzu a zdôraznil naliehavosť rýchleho poskytnutia pomoci ZSSR povstaleckému Slovensku. Už 8. septembra 1944 začala Sovietska armáda Karpatsko-Duklianskú operáciu.

Dôležitou politickou udalosťou stal sa 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici zjednocovací zjazd oboch robotníckych strán - Komunistickej i Sociálnodemokratickej strany. Predpoklady pre zjednotenie sa vytvárali už v podmienkach ilegálneho boja. Integračné úsilie socialistických robotníkov vyjadrovalo spontánnu túžbu členstva oboch strán. Už v Prehlásení Komunistickej strany Slovenska z 2. septembra 1944 sa hovorí: "V našom boji postupovali sme spoločne s väčšinou sociálnodemokratických súdruhov, ktorí ako my, viedli protifašistický boj. Tento spoločný boj vzájomným želaním vyústil v jednotu socialistického robotníckeho a roľníckeho hnutia na Slovensku a v jednotnú stranu pracujúceho ľudu".[32)]

Zjednocovací zjazd KSS a sociálnych demokratov obnovil jednotu robotníckeho hnutia na Slovensku a významnou mierou upevnil pozície celej ľavice v národnooslobodzovacom boji. V rezolúcii prijatej na zjednocovacom zjazde sa hovorí: "Po 25 rokoch rozdrobenosti zase je robotnícke a socialistické hnutie jednotné! ... Táto jednota nebola vytvorená na papieri, pri zelenom stole, vytvorená bola v boji proti nacizmu a tisovskému teroru, v boji podzemnom a ťažkom. Ilegálna Komunistická strana s ktorou spolupracovali všetci najlepší sociálnodemokratickí súdruhovia, spoločné obete, spoločné väzenie, spoločné utrpenia a nádeje postavili pevný a trvalý základ k tejto ideovej a akčnej jednote a tak umožnili i jednotnú socialistickú stranu. Zodpovedá iba skutočnému vývoju, domácemu i zahraničnému, že jednomyseľne sociálni demokrati sa dohodli, že spoločná strana má niesť meno "Komunistická strana Slovenska". Toto meno je jasným programom i záväzkom. Nikdy viac nesmieme dovoliť, aby sa socialistické sily trieštili, aby sa jednotná strana rozdelila. Sústredenie síl dáva nám veľké nádeje v našom zápase proti fašistickým okupantom i v našom neskoršom boji za socializmus."[33)]

Dôležité miesto z hľadiska vytvárania jednoty robotníckej triedy patrí aj konferencii závodných výborov v Podbrezovej, ktorá sa zišla 15. októbra 1944 z iniciatívy zjednocovacieho zjazdu a ktorá položila základy jednotných odborov. V rezolúcii z konferencie delegátov Závod-

---

32) Tamže, s. 398.

33) Tamže, s. 521.

ných výborov o úlohách závodných výborov v národnooslobodzovacom boji o účasti robotníctva na správe podnikov a na kontrole výroby sa hovorí, že "osloboditeľský boj proti nemeckým tyranom, do ktorého sa jednotne a odhodlane postavil celý slovenský národ vyžaduje, aby všetky ľudské sily a všetky naše hospodárske zdroje boli dané do služieb národa, do služieb vojny. Slovenskí robotníci ako verní synovia svojho národa stoja všade na prednom mieste bojujúceho národného frontu. Značná časť robotníkov je v radoch armády a u partizánskych oddielov a mnohí z nich priniesli svoj život na oltár vlasti. Tí, ktorí pracujú na oslobodenom území v závodoch a továrňach, nešetria svoje sily, aby ich práca pomohla armáde a aby bol udržiavaný hospodársky život na oslobodenom území. Tejto úlohe slúžia aj závodné výbory, ktoré na oslobodenom území boli ustanovené z radov najuvedomelejších robotníkov vo všetkých závodoch a továrňach...

Závodné výbory nech pracujú všade v úzkom spojení so všetkým robotníctvom závodu. Pri vybavovaní vojnových dodávok nech mobilizujú všetko robotníctvo k obetavej práci, aby naši bojovníci na fronte dostali všetko, čo im naše závody môžu poskytnúť. Nech z každého závodu urobia pevnosť nášho národného osloboditeľského boja".[34)]

Komunisti vykonali obrovský kus práce a to tak v organizovaní boja proti nemeckým okupantom, ako aj pri riešení úloh národnej a demokratickej revolúcie.

Veľké bremeno ťažkých obranných bojov s nemeckou presilou spočívalo na partizánskych jednotkách, v ktorých bojovalo okolo 20 000 partizánov. Partizánske hnutie na Slovensku malo výrazný internacionálny charakter. Jeho riadiacim centrom sa stal Hlavný štáb partizánskych oddielov na Slovensku (HŠPO) vytvorený 16. septembra 1944 z iniciatívy komunistov, na čele ktorého stál K. Šmidke a skúsený sovietsky partizánsky organizátor plukovník A. N. Asmolov.

V hrdinskom boji dva mesiace odolávalo povstalecké Slovensko presile nepriateľa. Dňa 27. októbra 1944 sa zmocnili nemecké fašistické armády centra povstania Banskej Bystrice. Súvislé oslobodené povstalecké územie Slovenska prestalo existovať. Partizáni a vojaci ustúpili do hôr. Boj pokračoval v neuveriteľne ťažkých podmienkach ďalej.

*

Obdobie po ústupe do hôr znamená pre komunistov vstup do poslednej, ale najťažšej a na obete najbohatšej etapy národnooslobodzovacieho boja. Časť vedúcich činiteľov strany pôsobila v partizánskych jednotkách, ďalší organizovali na okupovanom území znovu ilegálne hnutie. Ani

---

34) Tamže, s. 701-702.

beštiálne zverstvá páchané i na bezbrannom obyvateľstve, ktoré pomáhalo partizánom a ilegálnym pracovníkom neudusila ducha odporu. Sloboda od východu sa nezadržiteľne blížila a víťazným postupom Sovietskej armády. Komunistická strana Slovenska svojím ilegálnym bojom, prípravou ozbrojeného celonárodného povstania, prácou v období SNP na oslobodenom povstaleckom území dokázala, že sa stala hlavnou rozhodujúcou silou slovenskej spoločnosti a že právom patrí v nových podmienkach na čelo národa, ktorý sa svojím hrdinským bojom zapojil do rodiny slobodumilovných národov Európy a v rozhodujúcej chvíli dejín sa postavil na tú stranu barikády, kde viala zástava slobody národov, červená zástava revolúcie a spoločenského pokroku.

Hodnotiac historický význam a miesto Slovenského národného povstania v slovenských a československých dejinách, žiada sa zdôrazniť aj ten fakt, že dejiny antifašistického národnooslobodzovacieho zápasu za druhej svetovej vojny majú aj svoj výrazný internacionálny charakter. Aj Slovenské národné povstanie vošlo do dejín ako jeden z najmasovejších a najvyhranenejších aktov európskej rezistencie a má teda aj svoje medzinárodné súvislosti a s nimi nerozlučne spojený internacionálny význam a dosah. Slovenské národné povstanie bolo významným aktom internacionálneho spojenia protifašistických bojovníkov a bolo namierené nielen proti klerofašistickému režimu na Slovensku, ale proti fašistickému temnu vôbec.

Slovenské národné povstanie stalo sa začiatkom a východiskom národnej a demokratickej revolúcie a položilo základy ľudovodemokratickej moci v Československu. Slovenské národné povstanie zmarilo všetky intrigy českej a slovenskej buržoázie, krvou najlepších synov a dcér slovenského ľudu vpísalo najkrajšie stránky do spoločného zápasu českého a slovenského národa, obnovilo ich spoločný štát na nových sociálnoekonomických a národných základoch a natrvalo ho zaradilo do tábora socializmu.

Vznik ľudovodemokratického zriadenia v Československu bol teda výsledkom dejinného zápasu českého a slovenského pracujúceho ľudu na čele s KSČ o národnú a sociálnu slobodu. V rokoch 1944-1945 rozdrvila Sovietska armáda za aktívnej pomoci domáceho ľudového odboja hitlerovských okupantov i jeho domácich prisluhovačov aj na našom území a prispela tak rozhodujúcou mierou k nášmu oslobodeniu i k obnoveniu Československej republiky. V máji 1945 sa dovŕšilo národné oslobodenie a rozvíjala sa naša národná a demokratická revolúcia, ktorá vo svojich výsledkoch viedla k zásadným zmenám v spoločenskej štruktúre, smerujúcim k postupnému budovaniu socializmu.

Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ zdôrazňuje, že "svojou principiálnou politikou, hrdinstvom a obe-

tavosťou komunistov v domácom i zahraničnom národnooslobodzovacom zápase, na ktorom sa významne podielal náš armádny zbor v ZSSR a ktorý vyvrcholil Slovenským národným povstaním a povstaním českého ľudu, si KSČ vydobyla všeobecne uznávané postavenie vedúcej politickej sily. Súčasne nebývale rástla autorita ZSSR a znásobil sa tradičný srdečný vzťah našich národov k sovietskemu ľudu, ktorý sa osvedčil v kritickom období Mníchova ako jediný verný spojenec Československa, niesol hlavnú ťarchu druhej svetovej vojny a mal rozhodujúci podiel na porážke nacistického Nemecka.

Tento vývoj v Československu spolu s posunom medzinárodných triednych síl vplyvom sovietskych víťazstiev utvoril u nás podmienky pre národnodemokratickú revolúciu. Po oslobodení našej vlasti Sovietskou armádou sa otvorila možnosť, aby robotnícka trieda vo zväzku s ostatnými pracujúcimi dobojovala zápas za sociálne a národné oslobodenie československého ľudu".[35)]

Základným výdobytkom oslobodenia je teda vytvorenie objektívnych podmienok pre nástup do uskutočnenia revolučného prevratu v rokoch 1945-1948, pre uchopenie moci do rúk robotníckej triedy a možnosť nastúpiť cestu socialistického vývoja. Zvolená cesta nebola jednoduchá a ľahká a nemohla sa uskutočniť bez pomoci ZSSR. Priateľstvo a spojenectvo so Sovietskym zväzom spečatené krvou najlepších synov oboch štátov v boji proti fašizmu, stalo sa po oslobodení Československa pilierom našej národnej a štátnej existencie a zárukou socialistickej orientácie našej krajiny. Autorita ZSSR poskytovala Československu medzinárodnú stabilitu, istotu a priestor pre riešenie vnútroštátnych problémov bez zasahovania zvonku.

Obdobie rokov 1945-1948 vošlo do našich národných dejín ako obdobie, v ktorom sa rozhodol boj o moc v prospech robotníckej triedy. Komunisti si počas vojny získali vo svete veľkú autoritu a táto devíza im dávala priestor pre uplatnenie v nových historických podmienkach. Výrazom tohto bolo aj rokovanie o programe vlády Národného frontu Čechov a Slovákov, ktorý 21. marca 1945 predložili komunisti predstaviteľom ostatných politických strán a ktorý tieto politické strany prijali ako spoločnú platformu pre rokovanie. Návrh programu v podstate vyjadroval hlavné úlohy prebiehajúcej revolúcie, vydobytie národnej slobody, návrat demokratických práv a poriadkov v rámci novej, ľudovej demokracie. Programom našej národnej a demokratickej revolúcie stal sa Košický vládny program prijatý v apríli 1945, ktorý obsahoval základné princípy budovania nového ľudovodemokratického zriadenia v Československu a otváral cestu aj k socialistickým premenám.

---

35) Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ, Príloha Pravdy, december 1970.

Slovenské národné povstanie stojí na začiatku tých veľkých prevratných zmien a úspechov, ktoré naša spoločnosť pod vedením Komunistickej strany Československa do dnešných dní dosiahla. Pod jej vedením realizoval náš ľud ciele a ideály, za ktoré bojovala generácia povstalcov, premenil našu vlasť na vyspelú socialistickú krajinu, pevnú súčasť socialistického spoločenstva na čele so Sovietskym zväzom. Idey, s ktorými išiel náš ľud pod vedením Komunistickej strany do Slovenského národného povstania sú stále inšpirujúcim zdrojom hrdinstva a sily v socialistickom, mierovom budovaní našej vlasti a náš socialistický dnešok je pokračovaním toho, začo povstal do ozbrojeného boja náš ľud v auguste 1944.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВАЦКОЙ АНТИФАШИСТСКОЙ БОРЬБЫ ДЛЯ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ГОСУДАРСТВА НА НОВЫХ ОСНОВАХ

Ладислав Губенак

Резюме

В статье рассматривается проблематика национально-освободительной антифашистской борьбы в 1938-1945 гг. которую вели наши трудящиеся под руководством коммунистической партии. Мюнхенское соглашение, бывшее увертюрой к полной ликвидации Чехословакии, принесло с собой укрепление реакционных сил внутри государства. Коммунистическая партия была распущена и загнана в подполье.

События марта 1939 г. и распадение Чехословакии открыли новый этап нашей национально-освободительной и антифашистской борьбы. КПЧ строит нелегальную организационную сеть и создает подпольное руководство. Различия в условиях в Словакии и в чешских землях привели к организационной самостоятельности словацкой части КПЧ, к созданию Коммунистической партии Словакии. В Москве под руководством Клемента Готвальда создался второй центр зарубежного движения сопротивления.

В тяжелых условиях подполья партия организует движение сопротивления. В результате преследований были разгромлены четыре центральных руководства КПЧ. 1943-й год был решающим и для новой ориентации сопротивления и для кристализации представлений о развитии, направленном на восстановление чехословацкой государственности. Пятое нелегальное центральное руководство КПС, созданное в 1943 г., развернуло огромные усилия с целью создания единого центра сопротивления в Словакии. Так создался Словацкий Национальный Совет и был принят программный документ - Рождественское соглашение. Программа СНС соответствовала общей тенденции развития чехословацкого национально-освободительного движения, как оно проявилось в торжественном подписании чехословацко-советского договора в декабре 1943 г.

Вся деятельность нелегального руководства КПС и СНС, начиная с января 1944 г., целеустремленно направлялась к вооруженному восстанию, к свержению словацкого фашистского режима и провозглашению Чехословацкой Республики.

Борьба за новое чехословацкое государство шла в течение всего периода 1939-1945 гг. и проходит красной нитью в истории чешского и сло-

вацкого движения сопротивления. В Словакии после распадения Чехословакии идея чехословацкой государственности была дискредитирована. Поэтому в начале борьбы было очень трудно пропагандировать лозунг восстановления Чехословакии.

В первой фазе сопротивления политико-программная концепция словацких коммунистов исходила из линии КПЧ и ее главный лозунг "За свободную Словакию в свободной Чехословакии" был провозглашен в эмиграции совместно. Осенью 1939 г. члены словацкого руководства потребовали изменения политической линии. После совещания с Прагой и Москвой весной 1940 г. нелегальное руководство КПС выдвинуло лозунг "За свободную Словакию".В первый период нелегальной борьбы в Словакии родился лозунг "За советскую Словакию".

Начиная с 1942 г. в Словакии подготавливается почва для организации национального единства сопротивления. В 1943 г. московское руководство КПЧ и в согласии с ним и подпольное руководство КПС выдвинули лозунг борьбы за восстановление Чехословакии как общего государства равноправных чехов и словаков. Когда вспыхнуло Словацкое национальное восстание то провозглашение Чехословацкой Республики впервые открыто прозвучало в Банской Быстрице в декларации СНС; вместе с тем словацкий народ выступил с оружием в руках за эту идею.

29 августа 1944 г. вспыхнуло общенародное вооруженное восстание в Словакии. Словацкий Национальный Совет принял 1 сентября историчес-кий программный документ - Декларацию, в котором провозгласил, что он берет в свои руки власть на территории, охваченной восстанием. Руководящей силой восстания и инициатором революционных соглашений на этой территории была КПС. Коммунисты проделали большую работу как в деле организации борьбы против немецких оккупантов, так и при решении задач национально-демократической революции.

КПС путем своей нелегальной борьбы, подготовки вооруженного общенародного восстания, работы в период Словацкого национального восстания на освобожденной территории и позже, после частичного подавления восстания, доказала и в партизанских отрядах, что она стала главной, решающей силой в нашем обществе и что с полным правом в новых условиях ей принадлежит место во главе народа.

Словацкое национальное восстание стало неотделимой частью антифашистской борьбы европейских народов. Чрезвычайно важную помощь оказал нашему народу Советский Союз.

Словацкое национальное восстание заложило фундамент нового, справедливого установления отношений между нашими народами и в плоскости государственно-правовой. Словацкое национальное восстание положило начало и было исходным пунктом национальной и демократической революции и стало основой народно-демократической власти в Чехословакии.

ČESKOSLOVENSKÉ ĽUDOVODEMOKRATICKÉ PRÁVO V ROKOCH 1944—1948

Leonard Bianchi — Ján Bakiča

Roky 1974 a 1975 sú tridsiatym výročím počiatkov a rozmachu našej národnej a demokratickej revolúcie: Slovenského národného povstania v auguste 1944 a Povstania českého ľudu v máji 1945. Rok 1975 je okrem toho tridsiatym výročím oslobodenia Československa Sovietskou armádou.

Sú to udalosti, ktoré patria k najsvetlejším a svojím dosahom najvýznamnejším v československých dejinách. Tvoria počiatok celého radu revolučných premien, ktoré v svojom súhrne vedú k víťazstvu československého pracujúceho ľudu vo Februári 1948 a od neho až k nášmu socialistickému dnešku.

I keď sa nám výsledky tohto revolučného procesu javia dnes akosi samozrejmé, treba vidieť, že samotný tento proces mal rôzne stránky, prechádzal rôznymi etapami, zaznamenal víťazstvá, ale i dielčie neúspechy, odhaľoval nové možnosti, nové riešenia a pod. Jedným z veľmi významných prostriedkov, pomocou ktorého (ale aj o charakter ktorého) musel byť tento zápas vybojovaný, bolo právo.

I.

V našom článku, ktorý venujeme pamiatke tých, čo v revolučnom zápase za socialistický dnešok položili svoje životy, sa chceme zaoberať najmä triednou podstatou a niektorými črtami československého ľudovodemokratického práva v podmienkach, keď bol náš štát z hľadiska jeho triednej podstaty revolučne demokratickou diktatúrou ľudu. Pôjde v podstate o obdobie ohraničené na jednej strane Slovenským národným povstaním a májovým povstaním českého ľudu a na strane druhej víťazstvom československého pracujúceho ľudu nad reakciou vo Februári 1948, o obdobie, v ktorom prešla naša spoločnosť zložitým revolučným procesom, ktorý možno charakterizovať ako proces prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú.

Zodpovedanie otázky triednej podstaty a čŕt československého ľudovodemokratického práva v takto vymedzenom období si vyžaduje nevyhnut-

ne zaoberať sa na prvom mieste otázkou triedneho zamerania národnej a demokratickej revolúcie a otázkou triednej podstaty štátu, ktorý je jej výslednicou.

Ako ukazujú skúsenosti medzinárodného robotníckeho a komunistického hnutia, cesta k socialistickej revolúcii nemusí byť (a spravidla ani nebýva) vždy priamočiara. Môže sa uberať okľukami. Vždy je však závislá na konkrétnych historických podmienkach. Ony ovplyvňujú i formy prístupu k socialistickej revolúcii. Z tohto hľadiska základnou historickou podmienkou bola existencia fašizmu, okupácia viacerých európskych krajín, vrátane Československa fašistickým Nemeckom. Túto skutočnosť bralo pri vytyčovaní stratégie i taktiky do úvahy celé medzinárodné robotnícke a komunistické hnutie, ale aj jeho jednotlivé bojové oddiely. V súlade so smernicami EKI a s prihliadnutím na domáce špecifiká Komunistická strana Československa už v tridsiatych rokoch, v období boja proti nastupujúcemu fašizmu orientuje svojich členov, svoje organizácie, celú robotnícku triedu, ale aj jej potenciálnych triednych spojencov predovšetkým na boj proti fašizmu a za demokraciu, ako na nevyhnutnú podmienku boja za socializmus.

Bezpodmienečným predpokladom úspechu tohto zápasu bolo realizovanie najmä týchto požiadaviek:

vytvorenie jednoty robotníckej triedy,

vytvorenie jednoty všetkých protifašistických demokratických síl zoskupených okolo robotníckej triedy a

hegemónia robotníckej triedy a jej marxisticko-leninskej revolučnej strany v tomto zväzku.

Tieto požiadavky tvorili jadro strategickej línie i taktických postupov KSČ. Možno konštatovať, že boli vytýčené a uplatňované na základe správnej analýzy konkrétnej historickej situácie i keď fašizmus dosiahol dočasný úspech.

KSČ (ale aj iné bratské strany) úspešne aplikovala tieto postupy i v období národnooslobodzovacieho boja, pravda, za zmenených podmienok.

Bezprostredným cieľom tohto zápasu bola teda porážka fašizmu, záchrana národnej existencie a obnova ČSR.

Vzdialenejším jeho cieľom bolo pripraviť pôdu a otvoriť cestu k socialistickej revolúcii.

*

Ak uvažujeme o triednom charaktere právnych predpisov v období prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú, musíme zvážiť aj vzťah výrobných vzťahov - teda základne k nadstavbovým javom, akými sú právo a zákonodarstvo. Znárodnený sektor, ktorý po-

zostával zo skonfiškovaných nepriateľských podnikov a od jesene r. 1945 zo znárodnených baní a kľúčového priemyslu, ďalej z účastinných bánk a súkromných poisťovní, netvoril jedinú oblasť nášho hospodárstva. Jestvovali popri nich ešte dosť silné výrobné a obchodné, ba aj veľkoobchodné podniky súkromného sektoru, nehľadiac na poľnohospodárstvo, v ktorom sme prvými tromi etapami pozemkovej reformy po II. svetovej vojne síce oslabovali postavenie veľkoburžoázie, ale sme zároveň, v záujme upevnenia zväzku robotníkov a roľníkov, vytvárali skupinu malých a stredných roľníkov podľa zásady "pôda patrí tomu, kto na nej pracuje".

V štruktúre politickej nadstavby tomu zodpovedala účasť tej časti buržoázie na moci, ktorá v priebehu druhej svetovej vojny bojovala proti fašizmu. Pravda, treba zdôrazniť, že vedúcou silou národnej a demokratickej revolúcie bola robotnícka trieda vedená Komunistickou stranou Československa. Preto vytváral proletariát podľa príslušných leninských noriem také politické smernice, aby všetky demokratické premeny, ktoré vybojoval ruka v ruke s celým národom proti fašizmu a reakcii, stali sa vo svojich konečných dôsledkoch základom pre boj proti buržoázii ako triede za účelom nastolenia diktatúry proletariátu a výstavby socializmu.

Je to teda obdobie, kedy leninská teória možnosti (a súčasne nevyhnutnosti) premeny demokratickej revolúcie na revolúciu socialistickú nadobúda na zvýšenej aktuálnosti. Zreteľne sa črtá možnosť:

nastolenia ľudovodemokratickej moci, resp. revolučne demokratickej diktatúry Ľudu, ktorá je nerozlučne zviazaná s ľudovým charakterom demokratickej revolúcie,

vytvorenia bloku všetkých demokratických síl v boji o moc, bez ohľadu na to, či je tento organizovaný napr. v podobe národného frontu alebo nie,

zvrhnutia starej reakčnej štátnej moci ľudom, tj. blokom demokratických síl a sústredenie všetkej moci v rukách revolučného ľudu a tak nedovoliť žiadné kompromisy s kolísavými elementami, s liberálnou, kolísavou a pseudodemokratickou buržoáziou a napokon

hegemónie proletariátu pod vedením jeho revolučného predvoja, skutočne revolučnej politickej strany ako predpokladu, aby nová moc dostala ľudovodemokratický charakter a neustrnula na buržoáznodemokratickej úrovni.[1)]

Obnovenie ČSR na základoch predmnichovských buržoáznych mocensko-politických pomerov nebolo historicky možné a strana a ňou vedený pra-

---

1) Marksistsko-leninskaja obščaja teoria gosudarstva i prava. Istoričeskije tipy gosudarstva i prava, Moskva 1971, 564-566.

cujúci ľud si to ani neželali a otvorene to dávali najavo. Obnovenie sa malo uskutočniť a tiež sa uskutočnilo revolučnou cestou na základe politického panstva bloku demokratických síl zúčastňujúcich sa na boji proti fašizmu a na jeho definitívnej porážke, na novom, ľudovodemokratickom základe.

A práve tento triedny základ ľudovodemokratickej štátnej moci - politické panstvo bloku protifašistických demokratických tried a vrstiev obyvateľstva - nachádzajúci svoj výraz v Národnom fronte a jeho vláde, javí sa byť rozhodujúcim i z hľadiska realizácie vzdialenejšieho cieľa revolučného boja československého pracujúceho ľudu. Jeho význam tkvie totiž v tom, že v skutočne demokratických podmienkach umožňuje KSČ ako najväčšej a najsilnejšej strane vlády NF organizovať súčasne z h o r a i z ď o l a rozhodujúcu etapu revolučného zápasu pracujúceho ľudu - boj za socialistické premeny a využívať pritom fakt podstatnej a rozhodujúcej účasti pracujúceho ľudu na štátnej moci.

Z toho, čo sme doteraz uviedli, rezultuje v otázke povahy revolučného procesu na prelome rokov 1944 a 1945, že tento proces zásadne n e š i e l za hranice všeobecne demokratických požiadaviek, za hranice demokratickej revolúcie. N e m o ž n o teda tento revolučný proces označiť za socialistickú revolúciu, i keď napr. Košický vládny program, typický program národnej a demokratickej revolúcie, obsahuje niektoré body namierené proti buržoázii. Označenie tohto procesu ako "národnej a demokratickej revolúcie" plne zodpovedá cieľom, ktoré si táto kládla a aj dosiahla: národné oslobodenie a všeobecnú demokratizáciu verejného a hospodárskeho života.[2)]

Čo sa týka triednej povahy štátu, ktorý bol výslednicou národnej a demokratickej revolúcie, treba konštatovať, že štátna moc je skutočne v rukách revolučného ľudu, a to nielen v centre, ale i mimo neho (a to je veľmi významné) - prostredníctvom národných výborov. Nový, ľudovodemokratický štát n e s l ú ž i už buržoázii, ale n i e j e ešte ani diktatúrou proletariátu.[3)] Diktatúrou proletariátu nie je predovšetkým preto, že štátna moc nie je ešte plne a výlučne v rukách robotníckej triedy, ale i preto, lebo cieľ, ktorý si ľudová demokracia ako nástroj národnej a demokratickej revolúcie kládla nebol ešte socializmus.

---

2) V apríli 1944 pri prediskutovávaní niektorých otázok, ktoré bolo potrebné riešiť na oslobodených územiach ČSR charakterizoval počiatky revolučného pohybu u nás a jeho predpokladané výsledky s. G o t t w a l d , Cesta ke květnu - vznik lidové demokracie v ČSR, Praha 1965, s. 106.

3) Tento problém charakterizoval s. G o t t w a l d na konferencii funkcionárov KSS v Košiciach 8. apríla 1945 takto: "My sami vládnout nemůžeme a oni sami vládnout také nemohou. Oni nemohou vládnout bez nás a my bez nich. Přitom oni více bez nás, než my bez nich." Klement G o t t w a l d , Spisy XII, s. 21.

V podstate išlo o Leninom predpokladaný výsledok ruskej buržoáznej revolúcie v r. 1905 - o r e v o l u č n e d e m o k r a t i c k ú d i k t a t ú r u r o b o t n í k o v a r o ľ n í k o v .[4] Z hľadiska marxisticko-leninskej typológie štátu ľudovodemokratická republika bola v tejto etape jej vývoja čo do triednej podstaty štátom, ktorý už nemožno priradiť k buržoáznemu typu štátu, ale nemožno ho e š t e priradiť k socialistickému typu štátu. Išlo o "medzistupeň", "medzityp", "hybridný útvar" nevyhnutne p r e c h o d n é h o charakteru, ktorého existencia bola umožnená faktom d o č a s n é h o s p o j e n e c t v a t r i e d s protichodnými záujmami. Základom tohto spojenectva je spoločný boj proti fašizmu.[5]

Je teda ľudová demokracia produktom národnej a demokratickej revolúcie, ale v dôsledku existencie hegemónie robotníckej triedy a jej strany v tejto revolúcii a jej rozhodujúcej účasti na novej štátnej moci i n á s t r o j o m pomkýnania tejto revolúcie vpred. Je formou prístupu k socialistickej revolúcii, prechodom k diktatúre proletariátu.

Zápas o jej realizáciu tvorí obsah prerastania národnej a demokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, obsah a náplň revolučného procesu započatého SNP, napomáhaného víťazstvom ZSSR vo Veľkej vlasteneckej vojne a dovŕšeného úplným a definitívnym prechodom štátnej moci do rúk robotníckej triedy vo Februári 1948 - nastolením diktatúry proletariátu.

*

Zodpovedaním otázky triedneho zamerania našej národnej a demokratickej revolúcie a jej výslednice - ľudovej demokracie - sú dané zároveň východzie hľadiská pre riešenie otázok triednej podstaty a čŕt československého práva tohto obdobia.

Tak ako sa v ľudskej histórii vyskytujú štáty, ktoré nemožno zahrnúť pod žiadny zo známych historických typov štátu a ktoré preto označujeme ako štáty prechodného typu, vyskytujú sa v nej i práva s podobnými vlastnosťami. Ani tieto nemožno zahrnúť pod niektorý zo známych typov práva. I ony majú p r e c h o d n ú povahu, povahu hybridov, v ktorých sa prelínajú prvky rôznych historických typov práva. Podobne ako prechodné typy štátu, vyskytujú sa i prechodné typy práva tam, kde otázka politickej moci nie je definitívne rozhodnutá, tam, kde sa na

---

[4] V. I. L e n i n , Vybrané spisy I, Bratislava 1951, s. 564; Ľubomír Š t r o u g a l , Hlavní nástroj výstavby socializmu, Otázky míru a socializmu, č. 7/1973, s. 32.

[5] Vo všeobecnej marxisticko-leninskej teórii štátu a práva je takéto ponímanie otázky všeobecne rozšírené a uznávané.

politickej moci podieľajú rôzne spoločenské triedy a vrstvy, zjednocujúce sa na prechodnú dobu na základe identity niektorých spoločných záujmov.[6)]

Tejto charakteristike plne zodpovedá i právo ľudovej demokracie u nás v období od jej nastolenia až po Február 1948, kedy jej triednu podstatu, ako sme ukázali vyššie, treba charakterizovať ako demokratickú diktatúru revolučného ľudu.

Právo sa vo všeobecnej marxisticko-leninskej teórii štátu a práva v naprostej väčšine definuje ako súhrn noriem ustanovených a zabezpečovaných štátom, ktoré vyjadrujú vôľu vládnúcej triedy. Vychádzajúc z tejto definície treba konštatovať, že právo v podmienkach demokratickej diktatúry revolučného ľudu n e v y j a d r u j e , a ani nemôže vyjadrovať vôľu výlučne jednej z tried, zahrnutých v pojme "revolučný ľud": ani robotníckej triedy, ani buržoázie. Ak by tomu tak bolo - nemohlo by ísť o demokratickú diktatúru revolučného ľudu.

Právo však vyjadruje a predstavuje v uvedenom prípade na zákon povýšenú s p o l o č n ú vôľu v š e t k ý c h spoločenských tried a vrstiev, ktoré vytvárajú blok demokratických síl, tvoriacich triedny základ demokratickej diktatúry revolučného ľudu.

Z uvedeného rezultuje záver, že československé ľudovodemokratické právo v období medzi rokmi 1944/1945 a Februárom 1948 je právom p r e c h o d n é h o typu, v ktorom sa súčasne a sústavne prelínajú prvky dvoch rôznych historických typov práva v ich jednote i protirečivosti zároveň a ktoré svojím triednym obsahom zodpovedá demokratickej diktatúre revolučného ľudu. Predstavuje prvky národnej a demokratickej revolúcie, ako aj revolúcie socialistickej.

*

K základným črtám československého práva v podmienkach revolučne-demokratickej diktatúry robotníkov a roľníkov treba teda na prvom mieste počítať jeho v n ú t o r n ú p r o t i r e č i v o s ť .

Pravda, existencia práva predpokladá na prvom mieste existenciu v ňom vyjadrenej jednotnej vôle. Táto je daná "jednotnou vôľou" všetkých zložiek obyvatelstva, zúčastňujúcich sa na demokratickom bloku, na plnení úloh a cieľov národnej a demokratickej revolúcie: robotníckej triedy, roľníctva, inteligencie a demokratickej buržoázie, determinovanou objektívne danou existenciou identických záujmov spomínaných spoločenských tried a vrstiev. Identita týchto záujmov je však zákonite prechodného charakteru. Prestáva existovať v situácii, keď sa zásadnejšie, perspektívnejšie a z postavenia tried v procese výroby vy-

---

6) Pozri k tomu poznámku č. 5.

plývajúce interesy (predovšetkým robotníckej triedy a buržoázie) začínajú rozchádzať. To sa stáva v situácii, keď bol dosiahnutý cieľ, pre ktorý sa demokratický blok vytvoril v okamžiku, keď sa každá z uvedených tried musí rozhodnúť ako sa má revolučne demokratická diktatúra ľudu ďalej vyvíjať, aké budú ďalšie cesty a osudy národnej a demokratickej revolúcie. To je onen okamžik, keď prestáva "jednota vôľe" a nastupuje boj vôlí, stretnutie vôlí spoločenských tried s protichodnými záujmami. To je situácia, keď vystupuje vypukle do popredia i protirečivý charakter nášho práva v podmienkach demokratickej diktatúry revolučného ľudu.[7]

V protirečivosti "zásadnejších a perspektívnejších" interesov robotníckej triedy a buržoázie treba hľadať i príčinu, prečo sa demokratická buržoázia veľmi rýchlo odkláňa od revolúcie, prečo sa ju snaží zabrzdiť a prečo sa napokon spája s reakciou - (z hľadiska demokratického bloku) - teda so svojím bývalým "protivníkom" proti svojmu terajšiemu "spojencovi". A to je tiež dôvod, prečo musí robotnícka trieda a ostatné pracujúce vrstvy vedené Komunistickou stranou Československa zvádzať neustály a systematický boj za ďalšie rozvíjanie a prehlbovanie revolúcie, a to so svojím "spojencom" vnútri bloku demokratických síl, s buržoáziou. To je situácia, ktorú Lenin charakterizuje slovami "spoločne biť" s buržoáziou a prísne bdieť "nad spojencom ako nad nepriateľom...".[8] Pokiaľ ide o právo je to boj o každý nový právny predpis, o jeho charakter, o charakter práva ako celku, o jeho interpretáciu a spôsob použitia.

Vnútorná protirečivosť československého práva v podmienkach demokratickej diktatúry revolučného ľudu sa prejavuje vo fakte, že rôzne triedy prisudzujú právnym úpravám prijímaným v tomto období rôzny význam. V zásade možno povedať, že robotnícka trieda a ostatné pracujúce vrstvy prijímajú nové právne úpravy v nádeji, že budú stimulom ďalšieho napredovania revolúcie, v nádeji, že budú popoháňať revolúciu "zhora". Naproti tomu sa buržoázia snaží chápať a interpretovať prijímané právne úpravy ako východisko pre dosiahnutie svojich úzkych triednych cieľov.

*

S otázkou vnútornej protirečivosti ľudovodemokratického práva v tomto období úzko súvisí i otázka využívania právnych noriem buržoáznej ČSR.

---

7) V. I. L e n i n , Vybrané spisy I, Bratislava 1951, str. 562. Tento citát sa plne vzťahuje i na otázku jednoty (a protirečivosti) vôle obsiahnutej v práve obdobia demokratickej diktatúry revolučného ľudu.

8) V. I. L e n i n , Vybrané spisy I, Bratislava 1951, str. 563.

Československé ľudovodemokratické právo vzniká v procese národnej a demokratickej revolúcie ako jej produkt a súčasne nástroj jej ďalšieho rozvíjania.[9] Tento proces je spojený veľmi úzko s procesom deštrukcie starého a vytváraním nového štátneho stroja.[10]

Staré právne predpisy boli v Československu v podmienkach demokratickej diktatúry revolučného ľudu využívané samozrejme za istých nevyhnutných podmienok.

K podmienkam užívania starých právnych noriem patrí predovšetkým skutočnosť, že tieto platili a boli aplikované z titulu existencie novej revolučnej moci, v súlade s jej triednym obsahom a cieľmi, ktoré sledovala.

Každý právny predpis vlastne predstavuje zovšeobecnenie toho, čo je spoločné a typické pre prípady rovnakého druhu a bližšie neurčeného počtu, ktoré sú predmetom jeho úpravy. Táto vlastnosť bola umocnená faktom, že československé buržoázne právo patrilo k technicky a formálne veľmi dokonalým a prepracovaným sústavám práva. Buržoázia všeobecne, a teda i československá buržoázia využívala tieto vlastnosti svojho práva jednak na predstieranie jeho "nadtriednosti" (existencia formálnej rovnosti pred zákonom) a jednak práve prostredníctvom tejto "nadtriednosti", formálnej a technickej prepracovanosti právnych predpisov v praxi uplatňovala ich skutočný (buržoázny) triedny charakter. Tieto vlastnosti starých buržoáznych právnych predpisov - všeobecnosť a zdanlivú javovú nadtriednosť - využila v spojitosti s prvou uvedenou podmienkou i nová ľudovodemokratická moc v ČSR.

Ako mimoriadne výstižný príklad nám poslúži zákon na ochranu republiky (č. 50/1923 Zb.), oprávnene označovaného československým robotníckym a komunistickým hnutím za teroristický. Aplikoval sa v podmienkach novej ľudovodemokratickej štátnej moci v boji proti reakčným rozvratníkom. Dialo sa tak "podľa zásad a v duchu ľudovodemokratického zriadenia". Tak sa zbraň, ktorá bola ukutá buržoáznymi zákonodarcami

---

9) Š. L u b y , Revolučný boj Komunistickej strany Československa a vznik ľudovodemokratického právneho poriadku, Právny obzor č. 5/1971, 429-450.

10) Ide o rozpustenie a zákaz fašistických strán, strán veľkoburžoázie, ich polovojenských organizácií (HG,HM) o vznik nových revolučných orgánov štátnej moci (SNR, NV, ľudové súdy), zásahy do zloženia armády a polície apod.), nar. SNR č. 4/1944 Zb. n. SNR o rozpustení politických strán a organizácií fašistického charakteru, nar. SNR č. 44/1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov (preverovanie), nar. SNR č. 3/1944 a č. 1 a 27/1945 Zb. r. SNR o zriadení ústredných úradov, nar. SNR č. 7/1945 Zb. nar. SNR o organizácii bezpečnostnej služby, nar. SNR č. 26/1945 Zb. n. SNR o narodných výboroch, nar. SNR č. 5/1944 a 34/1945 Zb. n. SNR o poštátnení školstva atď.

Z československých noriem tu treba spomenúť dekréty č. 4/1945 Zb. o národných výboroch, č. 12 a 108/1945 Zb. o zhabaní a správe nepriateľského majetku, č. 100-103/1945 Zb. o znárodnení, č. 109/1945 Zb. o riadení výroby, atď.

ako nástroj potláčania robotníckej triedy a jej predvoja KSČ stala napokon v nových podmienkach ochranou pred vykorisťovateľmi.[11]

V spojitosti s využívaním starých právnych noriem musela teda nová revolučná moc u nás venovať zvýšenú pozornosť spôsobu ich aplikácie a interpretácie. Preto už v prvých právnych predpisoch vydávaných orgánmi SNR, teda novej ľudovodemokratickej štátnej moci sa právne fixuje zásada interpretovania a používania starých právnych predpisov v súlade s charakterom a záujmami tejto štátnej moci. Podobne tomu bolo aj v československej vyhláške o platnosti dekrétu prezidenta republiky o obnovení právneho poriadku.[12]

Tento cieľ sa samozrejme nedosiahol automaticky - samotným právnym zakotvením spomínanej zásady. Bolo oň - už sme na to poukázali - treba zviesť zápas so "spojencom" vnútri bloku demokratických síl, s demokratickou buržoáziou. Tento boj predstavuje vlastne súčasť boja za očistu a demokratizáciu nášho verejného života. Kde tento boj nebol úspešný tam sa táto zásada nerealizovala, alebo realizovala polovičato, napr. v justícii. Išlo o to, reprezentant ktorej politickej strany stál na čele rezortu.

Veľmi veľký význam v tomto smere mali i základné politické dokumenty, vyjadrujúce zmysel, podstatu a ciele novej ľudovodemokratickej štátnej moci. Z tohto hľadiska mal nesmierny význam najmä Košický vládny program - program národnej a demokratickej revolúcie v ČSR.

Niemenej dôležitým faktorom v tomto smere bolo i revolučné právne vedomie pracujúceho ľudu, v súlade s ktorým často konal (a to i mimo právnych predpisov) a tak vytváral podmienky, ktoré spätne priaznivo pôsobili v zmysle spomínaných aplikačných a interpretačných zásad, ale i v zmysle celkového rozvoja ľudovodemokratického práva.

*

Zápas robotníckej triedy a ostatných pracujúcich vedených KSČ o využitie starých právnych predpisov v záujme novej ľudovodemokratickej štátnej moci, boj za ich aplikáciu a interpretáciu v súlade so záujmami pracujúcich, možno chápať ako zápas za ich prekonanie, za nastolenie nového ľudovodemokratického právneho poriadku. Druhou stránkou tohto zápasu je súbežne prebiehajúci boj o prijímanie nových právnych predpisov, prameniacich už z novej ľudovodemokratickej moci, predpi-

---

11) Jaroslav H o u s e r , K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, Právník 1953. s. 507.

12) Nar. č. 1/1944 Zb. n. SNR a vyhláška ministra vnútra č. 30/1945 Zb. o platnosti dekrétu č. 11/1944 Úř. věst. o obnovení právneho poriadku. Interpretačnými pomôckami tu slúžili Deklarácia SNR z 1. septembra 1944 a Košický vládny program z 5.4.1945.

sov, v ktorých sa už v mnohom začína prejavovať snaha po socialistických premenách, ktoré však ešte v svojom súhrne smerujú predovšetkým k upevneniu a rozvíjaniu vzťahov nastolených národnou a demokratickou revolúciou. Tento proces v svojej dialektickej jednote predstavuje proces kreácie nového, ľudovodemokratického práva.

Nevyhnutným dôsledkom tohto procesu - vzhľadom na deštrukciu starého práva, ale najmä zásluhou vzniku nových právnych predpisov, ktoré už kládli značné obmedzenia súkromnému vlastníctvu ako základnému spoločenskému vzťahu, ktorý je súčasne a zákonite i základom buržoáznej systematiky práva, jeho delenia na právo verejné a súkromné, musela byť i postupná deštrukcia systému československého buržoázneho práva a postupný vznik nového systému práva, založeného na nových spoločenských vzťahoch, v ktorom už delenie na súkromné a verejné nemá miesta.

V ďalšej časti budeme dokumentovať naše myšlienky na normatívnom materiáli československého ľudovodemokratického práva a jeho aplikácie v praxi. Obmedzíme sa pritom na exemplifikatívne zobrazenie dvoch úsekov našej normotvorby a praxe: opatrení v oblasti vlastníctva pôdy, troch etáp pozemkovej reformy po roku 1945 a otázky retribučného zákonodarstva a jeho výkonu národnými výbormi a ľudovými súdmi.

II.

Zásadnou otázkou prechodu k socializmu v p o ľ n o h o s p ó d á r s t v e je predovšetkým otázka prevzatia moci proletariátom a otázka postoja robotníckej triedy po prevzatí moci k drobným a stredným výrobcom na dedine. Tento postoj musí byť iný ako k statkárom a kapitalistom. Zatiaľ čo úlohou proletariátu po uchopení moci je vyvlastniť statkárov a kapitalistov v poľnohospodárstve (obdobne ako kapitalistov v priemysle), drobných a stredných roľníkov na dedine robotnícka trieda nesmie za žiadnych okolností násilne vyvlastňovať, nesmie tejto triede nič vnucovať.[13] Nedodržanie tohto postupu by podkopalo akúkoľvek možnosť víťazstva proletárskej revolúcie, zahnalo by roľníctvo do tábora nepriateľov proletariátu. Jednou z podmienok konečného víťazstva socialistickej revolúcie v krajine s veľkým počtom drobných a stredných výrobcov v poľnohospodárstve je teda dohoda medzi proletariátom, ktorý

---

13) V. I. L e n i n , O zväzku robotníckej triedy a roľníctva, SVPL, 1955, 428-436.

drží v svojich rukách štátnu moc, s väčšinou roľníckeho obyvateľstva. Zväzok medzi týmito triedami by sa nemohol vytvoriť, ak by sa násilne vyvlastnili malí a strední roľníci.

Robotnícka trieda pomocou štátu[14] urobila také opatrenia, ktoré zmenili postavenie malého a stredného roľníka a zlepšili podmienky pre vedenie ich hospodárstiev. Pretože bolo treba malých a stredných roľníkov priviesť k socializmu, musela ich robotnícka trieda postupne a na praktických príkladoch presviedčať o výhodách spoločného družstevného hospodárenia, a tak ich postupne zapájať do budovania socializmu. Postup prevedenia malých a stredných roľníkov si vyžadoval dlhšie obdobie; postupovalo sa pomaly, podľa toho, ako sa roľník s tým vyrovnával, ako chápal tieto zmeny i ako rýchlo sa budovala materiálna základňa mechanizácie poľnohospodárstva.

Pokiaľ išlo o poľnohospodársku pôdu, obsahoval Košický vládny program ustanovenia, podľa ktorých sa pre potrebu novej, dôsledne národnej a naozaj demokratickej pozemkovej reformy bez náhrady mala skonfiškovať všetka pôda a ostatný poľnohospodársky majetok, ktorý patril nemeckým a maďarským šľachticom, veľkostatkárom bez rozdielu štátnej príslušnosti, občanom nepriateľských štátov, československým občanom nemeckej a maďarskej národnosti, ktorí aktívne pomáhali rozbíjať a okupovať republiku, ako aj ostatným občanom, ktorí zradili národ a aktívne podporovali okupantov. Tak isto sa mala skonfiškovať pôda patriaca rozličným účastinárskym a iným spoločnostiam, ktoré viedli osoby už spomenutých kategórií. Podľa vyhlásenia Košického vládneho programu všetka táto skonfiškovaná pôda sa mala rozdeliť malým a stredným roľníkom, ako aj poľnohospodárskym robotníkom za nezvyčajne výhodných podmienok. Dalekosiahla pozemková reforma proklamovaná Košickým vládnym programom nezostala na papieri, ale stala se skutkom i proti odporu triednych nepriateľov vo vedení buržoáznych strán Národného frontu.

Prvá celoštátna norma, ktorá súvisela s pozemkovou reformou, bola vydaná po májovej revolúcii roku 1945. Bol ňou dekrét prezidenta republiky z 19. mája 1945 č. 5/1945 Zb. o neplatnosti niektorých majetkovoprávnych úkonov z doby neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov. Tento dekrét mal celoštátnu pôsobnosť a vzťahoval sa nielen na pôdohospodárske, ale aj na iný majetok, zmocnil národné vý-

---

14) "Roľník, ktorý žije zo svojej práce, je najvernejším spojencom sovietskej moci, k takému roľníkovi sa robotník správa ako rovný k rovnému, pre takého roľníka robotnícka moc urobí všetko, čo bude môcť, a niet takej obete, ktorú by robotnícko-roľnícka moc neprinniesla pre uspokojenie potrieb takého roľníka." V. I. L e n i n , Spisy, 30, 127.

bory zaviesť tzv. národnú správu na všetky majetkové podstaty štátne nespoľahlivých osôb, ktorých majetok podľa pripravovaných noriem podliehal konfiškácii, za účelom zaistenia plynulého chodu výroby, najmä poľnohospodárskej, ako aj celého hospodárského života. Na základe tejto normy bolo do augusta 1945 ustanovených 80 000 národných správcov na poľnohospodárskych usadlostiach. V českých krajinách bola konfiškácia poľnohospodárskeho majetku vyslovená dekrétom prezidenta republiky z 21. júna 1945 č. 12/1945 Zb. o konfiškácii a urýchlenom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa. Prvou konfiškačnou normou na Slovensku bolo nar. Preds. SNR z 27.februára 1945 č. 4/1945 Zb.n. SNR o konfiškovaní a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa.

Zatiaľ čo konfiškovaná pôda vo vnútrozemí bola rozdelená medzi miestnych uchádzačov, pôda v pohraničných oblastiach bola v zmysle dekrétu č.12/1945 Zb. (§ 7) vyhradená pre potreby osídlenia v súvislosti s presídlením nemeckej menšiny, na podklade rozhodnutia postupimskej konferencie. K realizácii osídlenia týchto oblastí bol vydaný dekrét prezidenta republiky č. 28/1945 Zb. o osídlení poľnohospodárskej pôdy Nemcov, Maďarov a iných nepriateľov štátu českými, slovenskými a inými slovanskými roľníkmi. Podmienky prídelu poľnohospodárskeho majetku tež boli rovnaké ako podľa dekrétu č.12/1945 Zb. V rámci osídľovacej akcie podľa dekrétu č. 28/1945 Zb. presťahovalo sa do pohraničia 50 000 prídelcov, a to okrem tých prídelcov, ktorí tam nastúpili ako národní správcovia podľa dekrétu č. 5/1945.

Konfiškácia položila pevné základy budovania zväzku medzi robotníkmi a roľníkmi, ktorí sa presvedčili, že buržoázia nie je ochotná podporovať boj roľníckych más o pôdu a že problém pôdy môže vyriešiť len ich zväzok s robotníckou triedou. Preto aj roľnícku politiku strany, ktorá vyhovovala záujmom malých a stredných roľníkov, čoraz viac podporovali široké vrstvy roľníkov. Prídel konfiškovaného majetku umožnil hospodársku existenciu prv vykorisťovaných občanov na dedine, ako aj čiastočné osídlenie pôdy po odsunutých Nemcoch a presídlených Maďaroch. No najdôležitejším výsledkom prvej etapy pozemkovej reformy bolo, že sa zmenilo sociálne zloženie dediny, kde sa rozšírila vrstva stredných roľníkov, ako i to, že sa zmenili vlastnícke vzťahy k pôde v tom zmysle, že na dedine začínalo prevažovať súkromné vlastníctvo k pôde založené na osobnej práci.

Konfiškácia a rozdelenie poľnohospodárskeho majetku s charakterom hlboko demokratických opatrení boli východiskom pre ďalšie etapy pozemkovej reformy, v ktorých sa riešili požiadavky národnej revolúcie. Konfiškačné normy sa totiž nedotýkali väčšiny českého a slovenského

statkárskeho majetku; prvou etapou pozemkovej reformy nebolo úplne likvidované pozemkové vlastníctvo veľkostatkárov v Čechách a na Slovensku. Statkársky a cirkevný pozemkový majetok spolu s majetkom dedinskej buržoázie - kulakov - tvorili najpevnejšiu hospodársku a politickú oporu všetkých reakčných síl, usilujúcich sa o likvidáciu ľudovodemokratického zriadenia a ČSR, resp. aspoň o brzdenie procesu upevňovania ľudovodemokratického zriadenia a ďalšieho rozvíjania revolúcie. Preto v ďalších obdobiach bolo treba pozemkovú reformu namieriť proti buržoázii ako celku. Ekonomické a politické podmienky pre také opatrenia dozreli v májových voľbách roku 1946, v ktorých zvíťazila komunistická strana. Budovateľský program Gottwaldovej vlády, ktorá sa vytvorila po týchto voľbách, obsahoval okrem iného aj požiadavku revízie prvej pozemkovej reformy z čias kapitalistickej republiky. Program vytýčil požiadavku revízie všetkých prípadov, keď sa pri prvej pozemkovej reforme zabraná pôda prepustila zo záboru, hoci podľa zákona do záboru patrila, ako aj požiadavku revízie prídelového konania pri tzv. zvyškových statkoch. Revízia bola prebojovaná v ostrom triednom boji, pretože sa dotýkala citeľne triednych záujmov českej a slovenskej buržoázie. Reakcia sa snažila všemožnými prostriedkami zabrániť, aby sa zákon o revízii prvej pozemkovej reformy vydal a uskutočnil. V dôsledku odporu predstaviteľov buržoázie vo vláde a v Národnom zhromaždení sa zákon č. 142/1947 Zb. o revízii prvej pozemkovej reformy odhlasoval až 11. júla 1947, hoci návrh zákona bol predložený vláde už 24. septembra 1946 a vláda ho ako vládny návrh schválila 20. júna 1947. Buržoázia uskutočnila síce v zákone i napriek veľkému úsiliu komunistickej strany a robotníckej triedy, podporovanej rôznymi vystúpeniami roľníckych más, niektoré zmeny oproti návrhu Ministerstva poľnohospodárstva, nemohla však už zabrániť podstatnému redukovaniu výmery zvyškových, cirkevných a ostatných revidovaných veľkostatkov, ktoré nastalo, keď Ministerstvo poľnohospodárstva v januári 1948 dôsledne a rýchlo začalo revidovať jednotlivé prípady. Do februára bola zrevidovaná skoro polovica prípadov. Po zlomení odporu buržoázie vo februári 1948 boli zák. č. 142/1947 Zb. a vl. nar. č. 1/1948 Zb. novelizované, čím sa všetky zmeny, ktoré uplatnila reakcia, odstránili a predmetné majetky sa poväčšine úplne zabrali. Prídelové konanie bolo dokončené v lete 1948. Treba tu poznamenať, že rezort poľnohospodárstva viedol celoštátne člen KSČ, kým poverenníctvo riadil do februára 1948 člen DS, ktorý hatil výkon pozemkovej reformy.

Cieľom KSČ bola však úplná likvidácia tak statkárskeho pozemkového vlastníctva, ktoré konfiškačnými dekrétmi ani revíziou prvej pozemkovej reformy nebolo úplne rozbité, ako aj pozemkovej držby mestskej buržoázie, ktorá na pôde sama nepracovala, ale zneužívala svoje pozem-

kové vlastníctvo na špekulačné účely a na vykorisťovanie bezzemkov a malých roľníkov. Takto sa mala uskutočniť zásada, že pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú. Preto ešte v období ostrých bojov o prijatie revízneho zákona predložila KSČ masám roľníkov ďalší súborný návrh opatrení v Hradeckom programe 4. apríla 1947. Najdôležitejším z tohto programu bol návrh zákona o novej pozemkovej reforme; jeho uzákonením mala vstúpiť pozemková reforma do svojej tretej etapy. Podľa tohto návrhu zákona sa mala vykúpiť pôda s výmerou nad 50 ha, pôda špekulačná, tj. pôda tých, ktorí ju sami neobrábali a poberali z nej bezprácne dôchodky, ďalej všetky dlhodobé nájmy, tj. pôda, ktorá bola viac ako 18 rokov prenajatá drobnými nájomcami, ako i tzv. farská pôda. Buržoázia, ktorej hrozilo, že bude opatreniami zákona stlačená na dedine na ešte užšiu základňu, postavila sa otvorene proti pripravovanému zákonu.

Až februárové udalosti umožnili vydanie a uplatnenie zákona č. 46 z 21. marca 1948 Zb. o novej pozemkovej reforme.

Zvláštnosťou zákona o novej pozemkovej reforme je, že nejde o jednorázový akt, ako to bolo pri konfiškačných normách a zákone o revízii prvej pozemkovej reformy, ale že tento zákon má trvalú platnosť, pokiaľ ide o získavanie pôdy na prídel. To znamená, že zákonné predpoklady, ktoré zdôvodňujú výkup pôdy, nie sú viazané k stavu v čase vydania zákona, ale sa môžu vytvárať dodnes. Príkladom toho je medziiným i vl. nar. č. 50/1955 Zb. o niektorých opatreniach na zaistenie poľnohospodárskej výroby, ktoré sa v § 10 odvoláva na uplatnenie zák. č. 46/1948 Zb.

Výsledkom všetkých troch etáp od roku 1945 do roku 1948 bolo, že došlo na dedine k týmto podstatným zmenám:[15]

a) Do rúk štátu a pracujúcich roľníkov prešlo 4 613 109 ha pôdy, čo predstavuje skoro tretinu územia republiky. Naši roľníci z toho získali do vlastníctva 1 717 768 ha pôdy (37,3 % z celkovej výmery skonfiškovanej a vykúpenej pôdy). Tým sa plnila zásada, že pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú. Táto zásada bola vtelená aj do čl. XII Ústavy z 9. mája.

b) Dovŕšila sa demokratická agrárna revolúcia. Splnila sa odveká túžba vykorisťovaných roľníckych más po pôde, lebo sa rozdelila pôda veľkostatkárov, šľachty a cirkvi. Tak sa úplne zlikvidovali posledné zvyšky feudalizmu na dedine (okrem urbariátov).

c) Rozšírila sa pôda v štátnom socialistickom vlastníctve, najmä lesná.

---

15) K. R e b r o - D. K o k a v e c , Sviluppo della struttura agraria in Cecoslovacchia dal 1918 od oggi, Rivista di diritto agrario, LI, 1972, N. 1, 757-762.

d) Podstatne sa oslabili pozície buržoázie, najmä na dedine, zmenila sa triedna štruktúra a stredný roľník sa stal ústrednou postavou.

e) Malovýrobné hospodárstvo sa stalo popri sektore štátnych majetkov prevládajúcim sektorom v poľnohospodárstve. Vytvorili sa základné predpoklady pre podstatné zvýšenie poľnohospodárskej výroby i trhovej produkcie na podklade dobrovoľného socialistického združstevňovania poľnohospodárskych usadlostí malých a stredných roľníkov, tj. pre socialistickú prestavbu dediny.

f) Prevládajúcim druhom vlastníctva k pôde sa stalo vlastníctvo založené na osobnej práci.

g) V priebehu boja za pozemkovú reformu sa podstatne upevnil zväzok robotníkov a pracujúcich roľníkov, vzrástla životná úroveň pracujúceho roľníctva a upevnila sa jeho dôvera k ľudovodemokratickému zriadeniu.

V dôsledku všetkých troch etáp pozemkovej reformy došlo k podstatnému presunu vo vlastníctve k pôde ako základnému výrobnému prostriedku v poľnohospodárstve. Toto však malo za následok i zmenu vo výrobných vzťahoch. Protirečenia medzi výrobnými vzťahmi a charakterom výrobných síl, ktoré sa vytvorili v kapitalistickom poľnohospodárstve, odstránili sa však len v tej oblasti poľnohospodárstva, kde sa na vyvlastnenej pôde zriadili štátne majetky. Tu sa vytvorili socialistické výrobné vzťahy, ktoré uvoľnili cestu pre rozvoj výrobných síl v štátnom sektore poľnohospodárstva. No na druhej strane na vyvlastnenej pôde, ktorú štát odovzdal malým a stredným roľníkom, vytvorili sa malovýrobné vzťahy. Keď k tomu pripočítame skutočnosť, že okrem rozšírenia malovýrobných vzťahov v poľnohospodárstve ostali neporušené kapitalistické výrobné vzťahy kulackej výroby, vidíme, že vzrástlo vážne nebezpečenstvo ekonomickej roztržky medzi malovýrobnou dedinou a socialistickým priemyslom, v ktorom socialistické výrobné vzťahy znárodnením zaujali 95 %.

Pretože malovýrobná štruktúra nášho poľnohospodárstva nebola schopná zaistiť zvýšené požiadavky rastúceho priemyslu, bolo nevyhnutné i v poľnohospodárstve začať budovať veľké socialistické podniky. Nebolo možné budovať naďalej národné hospodárstvo krajiny smerujúcej k socializmu na dvoch rôznych základoch. Preto bolo potrebné prikročiť k prechodu našej dediny k socialistickej družstevnej veľkovýrobe ako jedine možnej a trvalej forme ekonomického spojenia mesta a dediny za socializmu. Stalo sa tak zákonom č. 69/1949 Zb. o jednotných poľnohospodárskych družstvách. Tento zákon umožnil roľníkom, aby sa spojili a v jednotných roľníckych družstvách spoločne hospodárili na veľkých pôdnych celkoch.

*

Iným príkladom práva prechodného obdobia boli retribučné normy. Očista od fašistov a kolaborantov v rokoch 1945-1948 sa uskutočnila pod "štátnou a národnou zástavou, pod zástavou republiky". Vtedajšej základnej politickej štruktúre zodpovedala taká štylizácia právnych noriem, z ktorých navonok podľa doslovného znenia predpisu, nevyplýval triedny dosah očisty. Retribučné predpisy aj rozsudky stáli do februára na podklade formálnej rovnosti pred zákonom a zdali sa byť triedne indiferentnými. Odsudzovali fašizmus, HSĽS a ich organizácie a výčiny ako neľudské, antihumánne a odporujúce všeobecným mravným zásadám a celoštátnym záujmom. Zákonné predpisy považovali fašizmus za druh imperialistickej diktatúry v službách zahraničných a domácich monopolistov.

Program národnej očisty zhrnula IX. hlava Košického vládneho programu. Jedným z mnohých predpokladov úspešného rozvoja ľudovej demokracie bolo vtedy zamedzenie akejkoľvek obnovy fašizmu v budúcnosti, odstránenie jeho predstaviteľov, pomahačov, organizácií a ideologických základov.[16)]

Niekoľko dní po vyhlásení Košického vládneho programu na konferencii funkcionárov KSS konkretizoval Klement Gottwald politický dosah očisty od zradcov a kolaborantov v oslobodenom Československu týmito slovami:[17)]

"Druhým nástrojom, ktorý dnes máme v boji o vodcovstvo v národe, je boj proti zradcom a kolaborantom, čiže fyzickým predstaviteľom skompromitovanej českej a slovenskej buržoázie. To je nesmierne ostrá zbraň, ktorou môžeme podťať samotné korene buržoázie, a to v mene národa, v záujme celého národa, štátu a republiky... Všeobecne presadený zákon o stíhaní zradcov a kolaborantov je veľmi ostrá zbraň, ktorou môžeme buržoázii odseknúť toľko výhonkov, že z nej ostane iba holý peň. To je vec triedneho boja proti buržoázii, a to boja vedeného pod zástavou štátnou a národnou, pod zástavou republiky."

Toto triedne poňatie významu očisty od zradcov a kolaborantov je charakteristické pre obsah národnej a demokratickej revolúcie po druhej svetovej vojne a ukazuje, v čom sa kvalitatívne líšila od národnej a demokratickej revolúcie po prvej svetovej vojne. Dôsledné uskutočnenie úloh národnej očisty po oslobodení vytváralo jeden z predpokladov pre socialistickú revolúciu, pre prevzatie moci robotníckou triedou, pre vyradenie buržoázie z účasti na moci.

Účasť národných výborov ako miestnych orgánov štátnej moci pri súd-

---

16) Ustanovení československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků a její první projevy, Ministerstvo informací, Praha 1945, 17 a n.

17) Klement G o t t w a l d , Spisy XII., Bratislava 1955, 18-19.

nej očiste sa prejavovala zásadne vo dvoch smeroch: jednak vo výbere a navrhovaní osôb, ktoré zastávali funkcie sudcov, sudcov z ľudu, žalobcov a zapisovateľov na ľudových súdoch, jednak - a to len v českých krajinách - v priamom stíhaní menej závažných trestných činov zradcovstva a kolaborantstva z obdobia druhej svetovej vojny. Osobitné právne predpisy vymedzovali tieto úlohy národných výborov na Slovensku a osobitné zase v českých krajinách. Vyplývalo to z odlišného historického vývoja týchto dvoch častí republiky v priebehu druhej svetovej vojny. Kým ľudové súdnictvo na Slovensku uzákonil revolučný orgán - Slovenská národná rada - na princípoch vychádzajúcich z ozbrojeného odboja v Slovenskom národnom povstaní a opierajúc sa o sovietsku teóriu trestného práva, dekrét prezidenta republiky č. 16/1945 Zb. o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov z 19. júna 1945 legislatívne pripravovala československá emigrantská vláda ešte v Londýne a pridržiavala sa pokiaľ možno právneho stavu buržoáznej republiky z roku 1938.[18] Súčinnosť národných výborov pri očiste od zradcov a kolaborantov s ľudovými súdmi na Slovensku vyplývala z nariadení SNR č. 33 a 83/1945, 88/1947 Zb. n. SNR a z vykonávacieho nariadenia Zboru poverenícov č. 55/1945 Zb. n. SNR (najmä §§ 38-63).

Pri všetkej podobnosti vzťahov národných výborov k ľudovým súdom pri výbere do funkcií sudcov, prísediciach a obžalobcov je zrejmý podstatný rozdiel medzi Slovenskom a českými krajinami. Vplyv národných výborov na Slovensku na personálne obsadenie ľudových súdov bol oveľa bezprostrednejší a aj pri personálnom obsadení Národného súdu v Bratislave sa uplatnil bezprostredný vplyv kolektívneho predstaviteľa štátnej moci Slovenskej národnej rady. Okresné národné výbory na Slovensku priamo menovali prísediacich okresných ľudových súdov a všetkých funkcionárov miestnych ľudových súdov a menovite navrhovali predsedov a obžalobcov okresných ľudových súdov. Miestne národné výbory zase menovite navrhovali prisediacich, zapisovateľov a ich náhradníkov na miestnych ľudových súdoch. V českých krajinách národné výbory iba vyhotovili zoznamy, z ktorých si vláda alebo minister vyberali vhodné osoby na menovanie.

Podstatne menší vplyv národných výborov na personálne obsadenie mimoriadnych ľudových súdov v českých krajinách vyplýva zo skutočnosti, že dekrét prezidenta republiky o mimoriadnych ľudových súdoch vznikol v Londýne, v atmosfére emigrantskej vlády, kde buržoázni predstavitelia javili málo porozumenia pre inštitúciu národných výborov. Pokiaľ boli núteni uznať ich existenciu, snažili sa čo najviac obmedziť ich

---

18) Leonard B i a n c h i , Ľudové súdnictvo na Slovensku 1945-1947, Právnehistorické studie 12, Academia, Praha 1966, 187-191.

právomoc. Ústavný dekrét prezidenta republiky o národných výboroch, vydaný v č. 18 Úradného vestníka čs. ešte 20. decembra 1944 v Londýne, hovorí o nich v I. článku iba ako o dočasných orgánoch verejnej správy. Naproti tomu nariadenie č. 26/1945 Zb. n. SNR zo 7. apríla 1945 uzákonilo národné výbory na Slovensku ako orgány štátnej moci a správy.

Porovnanie postavenia národných výborov v tomto konkrétnom prípade markantne dokumentuje rozpory, ktoré boli medzi komunistickými predstaviteľmi odboja v čase SNP na Slovensku a predstaviteľmi londýnskej emigračnej vlády, pokiaľ ide o národné výbory a ich poslanie v oslobodenom Československu. Vďaka úspešnému priebehu Slovenského národného povstania neostalo londýnskym odporcom národných voborov nič iné, než uznať pozície, ktoré táto inštitúcia dosiahla v odboji a v čase ozbrojeného povstania na Slovensku.

Odpor k inštitúcii národných výborov v londýnskych emigrantských kruhoch vyplýval zo zásadného konzervatívneho postoja voči právnym pomerom, ktoré sa mali nastoliť po oslobodení. Tým si možno vysvetliť aj koncepciu cit. dekrétu č. 16/1945 Zb. Použil formu dovolávania sa starších právnych predpisov platných v období predmníchovskej republiky a, vychádzajúc z teórie právnej kontinuity, staval sa na stanovisko, že násilnou okupáciou predvojnové československé zákony nezanikli. Takýmto spôsobom sa stíhanie vojnových zločincov malo uskutočniť bez spätnej účinnosti novoformulovaných skutkových podstát trestných činov. Pravda, citovaný dekrét sprísnil mnohé tresty a predsa len vytvoril niekoľko nových skutkových podstát. Zo starších právnych predpisov sa dovolával známeho zákona č. 50/1923 Zb. na ochranu republiky a ustanovení rakúskeho a uhorského trestného zákona o vražde, násilí a lúpeži, o obmedzení osobnej slobody apod.[19] Svojimi strohými formuláciami bol však pre účely postihu zločinov nacistov a kolaborantov príliš medzerovitý a veľká časť najmä menších kolaborantov by bola v českých krajinách unikla zaslúženému trestu.

A tu sa dostávame k druhej závažnej úlohe okresných národných výborov, k ich priamej účasti pri stíhaní menších previnení kolaborantstva na území českých krajín. Pre odstránenie následkov medzerovitosti cit. dekrétu č. 16/1945 vydal totiž prezident 27. októbra 1945 ďalší dekrét č. 138/1945 Zb. o trestaní niektorých previnení proti národnej cti. Podľa tohto dekrétu trestal priamo okresný národný výbor (jeho trestná komisia) - väzením do jedného roku alebo pokutou do 1 milióna Kčs, alebo verejným pokarním, alebo všetkými týmito trestmi - neprístojné správanie v čase okupácie, ktoré vyvolalo verejné pohoršenie a urážalo národné cítenie českého alebo slovenského ľudu. Trest väzenia spolu

---

19) L. B i a n c h i , c. d., 189-190.

s náhradným trestom väzenia za pokutu nesmel presahovať jeden rok. Pokiaľ ide o charakter slovenských predpisov retribučné nariadenie SNR z roku 1945 bolo revolučným právom ľudovej demokracie, i keď nepoužívalo triedne zahrotené výrazové prostriedky. Realizovalo požiadavku národnej a demokratickej revolúcie v zmysle Košického vládneho programu. Nariadenie č. 33/1945 Zb.n. SNR prinášalo nový spôsob vymedzenia skutkových podstát trestných činov, zavádzalo súdy s rozhodujúcou účasťou ľudových prísediacich a zbavovalo sa buržoáznych prvkov trestného práva, napr. strohosti pri ukladaní trestov. Pokrokové prvky čerpalo zo sovietskeho trestného práva. Pravda, obsahovalo ešte mnohé znaky buržoázneho práva, buržoázneho chápania pojmov, čo bolo typické pre toto prechodné obdobie. Vyplývalo to z toho, že na štátnej moci, teda aj na tvorbe zákonov sa v tom čase zúčastňovali ešte predstavitelia tej časti buržoázie, ktorá bola za vojny zapojená do protifašistického boja. Nariadenie bolo spoločným dielom Komunistickej strany Slovenska a Demokratickej strany. V krátkom čase dvoch mesiacov od oslobodenia nebolo ani možné prebudovať celý právny poriadok. Používal sa podporne (subsidiárne) napr. aj uhorský trestný poriadok, zákonný článok XXXIII/1896, ktorý bol nesporne buržoázneho charakteru. Pokrokoví sudcovia mali čiastočne poviazané ruky ustanoveniami buržoázneho trestného poriadku, tí menej pokrokoví mali v trestnom poriadku bohatú škálu zámienok, aby pomáhali fašistom, zradcom a kolaborantom.

Ak teda chceme zbežne charakterizovať citované retribučné nariadenie SNR, musíme povedať, že okrem revolučných a pokrokových prvkov obsahovalo aj staré nánosy buržoázneho chápania trestnej represie. Najpodstatnejšie však bolo, že táto nová, vo svojej podstate revolučná norma, bola pri používaní zasadená do komplexu starých buržoáznych predpisov trestného práva a trestného konania. Staré predpisy bolo preto potrebné používať v novom duchu tak, aby vyhovovali potrebám národnej a demokratickej revolúcie. V oblasti retribúcie to znamenalo podriadiť celé vtedajšie trestné právo retribučnému nariadeniu SNR.[20)]

Veľký význam má z hľadiska posúdenia prerastania národnej a demokratickej revolúcie v socialistickú v oblasti retribúcie aj okolnosť, že rezort spravodlivosti v celoštátnom a národnom meradle spravovali nečlenovia KSČ a že predsedovia senátov - sudcovia z povolania - mali všetci buržoázne právne vzdelanie a preto sa ťažko zbavovali starého právneho myslenia. Okrem toho bolo málo sudcov komunistov. Preto bol taký významný každodenný politický boj KSČ za správnu aplikáciu retri-

---

20) L. B i a n c h i , c. d., 188-189.

bučných noriem. A preto bola rozhodujúca účasť ľudových sudcov, členov KSČ.

*

Pravda, triedny obsah čs. práva z obdobia rokov 1945-1948 by sme mohli preukázať aj na príklade iných zákonov a nariadení. Je zásluhou KSČ, že vedela vyznačiť také ciele pre národnú a demokratickú revolúciu, že tieto oslabovali buržoáziu ako celok, jej všeobecnú politickú a hospodársku situáciu. Spomeňme len nar. SNR č. 4/1944 Zb. n. SNR o rozpustení všetkých fašistických organizácií, alebo č. 5/1944 Zb. n. SNR o znárodnení školstva, ďalej č. 11/1944 o uvalení národnej správy na nemecké a arizované podniky alebo č. 44/1945 Zb. n. SNR o úprave služobných pomerov štátnych a verejných zamestnancov, alebo č. 50/1945 Zb. n. SNR o národnej správe majetku nespoľahlivých osôb. Podobne by sme mohli uviesť početné dekréty prezidenta republiky, ktoré slúžili triednemu boju v Československu, hoci plnili len Košický vládny program z 5. apríla 1945. Spomeňme len dekréty č.12 a 108/1945 Zb. o zhabaní a správe nepriateľského majetku, č. 100-103 Zb. o znárodnení baní, kľúčového priemyslu, niektorých potravinárskych podnikov, bánk a súkromných poisťovní.

Tieto opatrenia prekročili rámec národnej a demokratickej revolúcie, lebo ochromili hospodársku nadvládu buržoázie. Na správu skonfiškovaných a znárodnených podnikov bol vydaný dekrét č. 109/1945 Zb. o riadení výroby, ktorý bol predstupňom socialistickej revolúcie, lebo umožňoval prevzatie riadenia celého hospodárstva a správy majetku veľkého rozsahu v prípade nastolenia diktatúry proletariátu.

Československé právo obdobia medzi rokmi 1945-1948 musíme posudzovať - ako sme to už naznačili pri hodnotení retribúcie - aj z hľadiska noriem, ktoré zostali v platnosti z dôb pred národnou a demokratickou revolúciou. Kým Slovenská národná rada v nariadení č. 1/1944 Zb. n. SNR prevzala všetky dovtedy platné predpisy, pokiaľ neodporovali republikánsko-demokratickému duchu, zatiaľ dekrét prezidenta republiky o obnovení právneho poriadku č. 11/1944 Úr. vest. čsl., vyhlásený vyhláškou min. vnútra č. 30/1945 Zb. s platnosťou len pre české krajiny, preberal v zásade len predpisy vydané do 29. septembra 1938 a predpisy vydané za okupácie - s výnimkou trestných osobných a rodinných - sa vyhlásili za prechodne používateľné len za predpokladu, že nie sú v rozpore s ústavou z r. 1920 a predpismi ju doplňujúcimi do 29. septembra 1938. Z hľadiska stanoviska buržoázie sa tu lpelo na starej ústave z r. 1920 do dôsledkov, teda chcela sa presadiť kontinuita ČSR aj vo vnútroštátnej sfére - ale KSČ tu presadzovala v interpretácii zmeny, ktoré prinášal Košický vládny program. Teda opierala sa o poli-

tický dokument, prijatý všetkými stranami v Národnom fronte. Vyjadrilo sa to potom, po februárovom víťazstve v druhom odseku § 173 Ústavy 9. mája takto:

"Tým istým dňom (9. júna 1948) strácajú platnosť všetky ústavné a iné zákony, pokiaľ odporujú tejto ústave a zásadám ľudovodemokratického zriadenia alebo upravujú veci odchylne od tejto ústavy."

V československom práve rokov 1945-1948 teda temer všade vidíme uplatnenie politických, hospodárskych alebo ideologických cieľov triedneho boja, a preto ich poznávacím znakom je, že bez ohľadu na ich vonkajšiu podobu nemožno im v takom alebo inom smere upriecť revolučný charakter, lebo ich dosah prerástol úlohy a ciele národnej a demokratickej revolúcie. Z hľadiska triednych záujmov neboli neutrálnymi, lebo povzbudzovali prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú. Pravda, zostali vždy viazané na materiálnopolitické podmienky, ktoré im dali existenciu.

Vcelku možno povedať, že tak ako celý zápas o upevňovanie, rozvíjanie a prehlbovanie výsledkov národnej a demokratickej revolúcie znamená prípravu na socialistické premeny u nás, i proces upevňovania, rozvíjania a prehlbovania ľudovodemokratického práva a cieľov, ktoré sledoval najmä boj vedený KSČ za jeho používanie v prospech a v súlade so záujmami pracujúceho ľudu, znamená vytváranie podmienok pre vznik československého socialistického práva.

ЧЕХОСЛОВАЦКОЕ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ПРАВО 1944—1948 ГГ.

Леонард Бианки — Ян Бакича

Резюме

В работе авторы анализирукт положение,начиная со Словацкого национального восстания и вплоть до февральской победы и утверждают, то право этого периода было революционным, но все еще носило на себе печать права буржуазного, не было еще правом социалистическим. Это было право переходного периода, которое несло на себе все черты перерастания национальной и демократической революции в революцию социалистическую.

Необходимой предпосылкой наличия такого права является создание единства рабочего класса, единства всех антифашистских сил и гегемония рабочего класса и его марксистско-ленинской революционной партии в этом союзе. Таким образом, это уже не право буржуазного типа.

Во второй части статьи это утверждение обосновывается двумя историческими примерами: тремя этапами сельскохозяйственного законодательства (конфискация земель врагов и наделение ими, пересмотр первой земельной реформы и Градецкая программа от 4 апреля 1947 г.) и законодательством 1945-1948 гг. о восстановлении в правах (ретрибуции).

В чехословацком праве 1944-1948 гг. почти всюду мы наблюдаем стремление осуществить политические и экономические или же идеологические цели классовой борьбы. В том или другом направлении здесь нельзя отрицать революционного характера этого права и оно часто опережало цели и задания национальной и демократической революции. С позиций классовой борьбы оно не было нейтральным, так как подкрепляло перерастание национальной и демократической революции в революцию социалистическую. Правда, оно оставалось всегда связанным с материально-политическими условиями, обосновывавшими его существование.

VĚZNĚNÍ KOMUNISTŮ V BURŽOAZNÍM ČESKOSLOVENSKU

Karel Vaš

"Prý jsme zločinci, a proto prý podle vás patříme do kriminálu". (K. Gottwald v parlamentě dne 21.3.1931, výrok adresovaný vládě a představitelům vládnoucí buržoazie. - K. G o t t w a l d , Za socialistický stát, za socialistiské právo, Praha 1950, str. 18.)

ÚVOD

V této studii není pozornost věnována obecné problematice vězeňství v předmnichovské republice, ale v rámci celkového stavu vězeňství konkrétním podmínkám života bojovníků za socialismus - tedy především komunistů - kteří pro svůj statečný boj proti kapitalismu, ekonomickému vykořisťování a politickému útlaku, a za socialistickou přeměnu společnosti byli buržoazní státní mocí ČSR zbaveni svobody a podrobeni vězeňskému režimu.

Vazba - ať již vyšetřovací nebo trestní -, tj. násilné zbavení svobody a vůbec vězeňský režim a celková vězeňská politika tvořily v buržozním Československu důležitou součást trestní politiky státu vládnoucí buržoazie, která byla uplatňována při potlačování třídního boje pracujících a zejména při potlačování a perzekuci revolučního dělnického a komunistického hnutí.

Zbavování svobody bylo důležitou součástí a zároveň jedním z podstatných projevů i prostředků perzekuce pracujících, bojujících proti politickému a hospodářskému panství buržoazie, za socialismus. Proto nás bude zajímat, v jakých podmínkách byli drženi pracující ve vazbě a to ať již před vynesením rozsudku, v průběhu trestního řízení, anebo po vynesení rozsudku, ve výkonu trestu. Otázkou vazby a vůbec vězeňskou problematikou budeme se ovšem zabývat jen v rámci naší tématiky. Po-

zornost soustředíme pouze na některé hlavní aspekty této oblasti státní represe.

V žádném případě nelze podceňovat důležitost a účinnost vazby, jakož i vězeňského systému a politiky v celkové soustavě státní represe a perzekuce pracujících. Týká se to jak vazby policejně administrativní, tak i vazby soudní. Vždyť potlačovatelský státní aparát v této oblasti měl plně k dispozici rozsáhlý vězeňský aparát a mnoho stovek vězeňských zařízení. A poněvadž se jednalo přitom též o masové a soustavné zbavování svobody pracujících, šlo o činnost společensky a politicky významnou. Bohužel v československé marxistické historiografii neexistuje doposud práce byť i menšího rozsahu, která by se zabývala vězeňstvím v předmnichovské republice[1] nebo by zkoumala podmínky, v nichž byli vězněni ti, kteří bojovali proti kapitalistickému vykořisťování a útlaku a za socialismus.[2]

V této krátké studii jsem vycházel především z archívních materiálů a dobového denního tisku, jakož i tiskového materiálu Národního shromáždění RČS, opíral se o bohatou vzpomínkovou literaturu, která obsahuje mnoho dílčích poznatků, byť i subjektivisticky vylíčených,[3] stej-

---

1) Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, sv. II., 1918-1945, Bratislava 1973, věnují problematice vězeňství v předmnichovské republice necelé dvě stránky.

Publikace F. P a n í č k a , Výkon trestu odňatia slobody v minulosti a dnes, Bratislava 1970, obsahuje o této problematice pouze několik stránek - str. 90-95 - ovšem informace a hodnocení v ní uvedené jsou jen velmi kusé, objektivistické, v některém směru nesprávné.

2) Sovětská historiografie může v tomto směru vykázat významné výsledky, na prvním místě rozsáhlou a důkladně fundovanou práci M. N. G e r n e t a , Istorija carskoj tjurmy, sv. 1-5, Moskva 1951-1956.

3) Např.: Z bojů a práce KSČ na Liberecku, Ze vzpomínek zasloužilých členů strany, Liberec 1961; Zápasy KSČ očima pamětníků, Praha 1971; Svědek a bojovník, 50 let Rudého práva, Praha 1970; Bojovali zvítězili, Sborník, Vzpomínky komunistů Jihočeského kraje, České Budějovice 1961; Bojovali jsme za lepší život, Ze vzpomínek předválečných členů strany, Praha 1960; Cestou boje, Vzpomínky, Praha 1961; 40 let pod praporem strany, Vzpomínky, Ústí nad Labem 1961; 1921, Vzpomínky na vznik KSČ, Praha 1962; Vzpomínky komunistů Českolipska, Česká Lípa 1961; Z bojov za revolučnú stranu, Spomienky, Bratislava 1962; Za revolučné odbory, Spomienky rudých odborárov, Bratislava 1962; Rudí odboráři vzpomínají, Vzpomínky, Praha-Bratislava 1961; Odbory bojující, Vzpomínky, Prachatice 1970; J. Š t ě t k a , Obžalován z velezrady, Praha 1961; A. M u n a , Můj proces, Praha 1920; K založení KSČ na severní Moravě, Sborník vzpomínek, Ostrava 1961; A. K o d ý t k o v á , 1919, Vzpomínky na Maďarskou a Slovenskou sovětskou republiku, Praha 1956; J. K o l s k ý , Pod revolučním praporem, Vzpomínky, Praha 1963; Komunisté vzpomínají ... 40 let vítězných bojů KSČ, Ostrava 1961; V. D o l e j š í , Třicet let bojů za socialismus, Praha 1951; V. D o l e j š í , 40 let Rudého práva (1920-1960), Praha 1960; K. P f e i f e r o v á , Paměti, Praha 1964; Sborník vzpomínek na události z bojů KSČ v okrese Semily, Semily 1961; Sílu nám dávala strana, Vzpomínky, Praha 1961; Strana nás dovedla k vítězství, Vzpomínky, Praha 1961; A. T r o u s i l , Hrst vzpomínek, Praha 1962; M. V a c k o v á - V. V a c e k , Vzpomínky, Praha 1964; J. V o d i č k a , Jak jsme žili a bojovali, Praha 1957; Základ šťastných zítřků, Sborník vzpomínek, Havlíčkův Brod 1961.

ně tak o některé umělecké reportáže, ale také díla beletristické tvorby.[4] Poněkud mně pomohla i vlastní osobní zkušenost.

V této práci se budu věnovat pouze vězeňskému režimu ve věznicích soudů a v trestnicích proto, že v nich tento režim byl nejtypičtější a měl podstatně důležitější význam než režim v policejně administrativní vazbě, která přes svou masovost neměla tak veliký význam jako soudní vazba a jejíž represivní a perzekuční účel a jejíž poslání bylo poněkud jiné než vazba soudní.

Především je třeba vyjasnit, jaký úmysl sledovala buržoazie a její státní aparát vězněním jednotlivých pracujících, kteří se aktivně angažovali v třídním boji ať již v oblasti ekonomické, nebo politické. V první řadě šlo o to, vyřadit je z třídního boje na dobu pokud možno nejdelší. U aktivistů a funkcionářů revolučního dělnického a komunistického hnutí šlo o to, vytrhnout je z politické práce, ze stranické nebo odborářské činnosti. Izolovat je a současně je demoralizovat, duševně ubíjet, morálně zlomit, zastrašit, psychicky i fyzicky ničit. Přirozeně, že vládnoucí buržoazie se k tomuto úmyslu nikdy veřejně nepřiznala. Naopak, snažila se tento cíl zastírat a současně vyvolávat iluzi o své snaze vazbou "pomáhat" vězněným a současně "chránit" zájem všeho občanstva, celé společnosti. Buržoazní právní věda prohlašovala, že "trest je zlo, které stát působí viníkovi za to, že spáchal trestný čin".[5] A buržoazní soudcové ukládající tresty na svobodě, považovali tyto tresty za "odplatu veřejné moci za spáchané zlo".[6] Přirozeně, že "trestným činem" a "spáchaným zlem" byl podle buržoazní zákonnosti projev třídního boje pracujících. Takto byl "vědecky" zdůvodněn trest na svobodě ovšem jen pro velmi omezený okruh občanstva. Pro širokou veřejnost se ale smysl a účel trestu na svobodě formuloval takto: "Práce jest vedle přísné kázně a vedle kulturního a mravního působení hlavní složkou vězeňské výchovy... Proto je třeba vychovávat trestance k ukáznéné pracovitosti, k úctě a lásce k práci a tak budovat i kus mravního a sociálního základu pro jeho budoucí svobodu... Značná péče byla věnována výchovnému a kulturně mravnímu působení na trestance. Péče ta soustřeďuje úsilí k tomu, aby z trestance byl vychován rozumný, slušný občan s ukázněnou povahou. V tom smyslu má působit na trestance ovzduší trestnice i věznice se všemi zaměstnanci, ale obzvláště je to

---

4) Např. V. P r o k ů p e k , Historky z kriminálu, Plzeň 1931; I. O l b r a c h t, Zamřížované zrcadlo, Praha 1949; A. Z á p o t o c k ý , Rudá záře nad Kladnem, Praha 1952.

5) A. M i l o t a , Učebnice obojího práva trestního, Kroměříž 1926, str. 48.

6) F. V. P r o c h á z k a , O žalářích, jeho dějinách a organizaci, Praha 1925, str. 13.

úkolem učitele, kněze a lékaře. Každá trestnice má vlastní učebnu a knihovnu, rovněž vlastní kapli a nemocnici".[7]

Takto formulovala vládnoucí buržoazie svou vězeňskou politiku v oficiální publikaci vydané při příležitosti 10. výročí existence Československa, v níž se snažila veřejnosti prezentovat svou třídní diktaturu v pokrytecké masce jako vládu maximálně pokrokovou, dokonale demokratickou a úplně moderní v zájmu všeho lidu. Stejným neupřímným a licoměrným duchem jsou vedeny výroky profesionálních politických mluvčích vládnoucí buržoazie, reformisty Tusara a agrárního předáka Švehly, jejich formulace však je přizpůsobena široké veřejnosti, kterou se snažili zmást a vyvolat v ní klamnou iluzi o vězeňství. Tak Tusar, jako předseda vlády v polovině 1920 prohlásil: "Výkon trestu bude řízen hlediskem, aby osoby odpykávající trest, byly mravně pozvednuty a přivedeny zpět do společnosti jako zdatné síly pracovní".[8] Švehla pak rovněž jako předseda vlády prohlásil koncem roku 1925: "Výkonu trestu a moderní úpravě vězeňství bude věnována potřebná péče".[9]

Přestože se buržoazie všemožně snažila prezentovat veřejnosti účel a smysl vazby jako "výchovné a kulturně mravní působení" na uvězněné osoby, a samotné věznice a trestnice pak vylíčit div ne jako "hotely" a vězeňské kobky jako "pohostinské pokoje", v nichž "uběhne čas příjemně",[10] zůstala tato snaha vcelku marnou. Vždyť politické a hospodářské poměry ve státě, poměr třídních sil, jakož i probíhající třídní boj se výrazně projevily v organizaci celého trestního systému a zvláště pak v režimu zatčených a vězněných osob. Vazba byla přece výrazem probíhajícího třídního boje, byla jeho součástí, byla vlastně represívním a perzekučním opatřením vládnoucí buržoazie a jejího státního aparátu vůči pracujícímu, který byl násilím zbaven osobní svobody. Život ve vazbě byl součástí celkového života ve státě, proto i ve vazbě probíhal, resp. pokračoval třídní boj. Ostatně samotná vládnoucí buržoazie musela také doznat - alespoň částečně - tuto skutečnost tím, že byla nucena konstatovat, že "pravděpodobně u většiny trestanců výchovné vlivy vězeňské nemají hlubšího významu".[11] A proto také po celou dobu existence republiky dělila vězně do dvou katagorií, do kategorie "polepšitelných" a kategorie "nepolepšitelných", a z hlediska této kategorizace pak prováděla umísťování vězňů ve věznicích a trest-

---

7) Deset let Československé republiky. Sv. 1. Praha 1928, str. 507-510.

8) Těsnopisecká zpráva o 2. schůzi posl. sněm. NS RČS, 1. vol. obd., 1. zas. dne 1.6.1920. Programové prohlášení vlády přednesené předsedou vlády Tusarem.

9) Těsnopisecká zpráva o 3. schůzi posl. sněm. NS RČS, 2. vol. obd. 1. zas. dne 18.12.1925. Programové prohlášení vlády, přednesené předsedou vlády Švehlou.

10) D. Š p e r k o v á , 1/4 hodiny za mřížemi, Č. Budějovice 1937, str. 8.

11) Deset let Československé republiky, sv. 1, Praha 1928, str. 512.

nicích.[12] Celá řada věznic a trestnic byla vyhrazena osobám "nepolepšitelným", tj. odsouzeným, u nichž sama vládnoucí buržoazie věděla, že jejich pobyt ve vazbě nebude mít vůbec žádný "výchovný" význam.[13]

Ve skutečnosti však buržoazní státní aparát ČSR používal při represi a perzekuci revolučního dělnického a komunistického hnutí vazby a vězeňského režimu jako velmi účinného, krutého a násilného prostředku, který zneškodňoval nejaktivnější bojovníky dělnické třídy a pracujících. Vazbou a nelidským vězeňským režimem vykonávala vládnoucí buržoazie akt třídní msty na těchto bojovnících revolučního dělnického a komunistického hnutí zato, že aktivně bojovali proti vykořisťování a proti panství monopolistické buržoazie, za práva pracujících, za socialistické uspořádání společnosti. Vazbou násilně odstraňovala tyto aktivní bojovníky z třídního boje, aby oslabovala bojové šiky dělnické třídy a její organizátory a nejaktivnější příslušníky. A krutým vězeňským režimem pak se je snažila morálně a politicky zlomit, demoralizovat, zastrašovat a fyzicky zničit.

STAV VĚZEŇSKÉHO SYSTÉMU PŘI VZNIKU ČSR A JEHO VÝSTAVBA

Vládnoucí buržoazie při vzniku Československa převzala monarchistický vězeňský systém a režim a tento ani nemusela moc měnit nebo zdokonalit, aby ho pak mohla vydávat za "demokratický" a "moderní". Tak byly převzaty vězeňské objekty, vězeňský personál, jakož i vězeňské předpisy. (Nejmodernější" věznice a trestnice, většinou pocházející z poloviny 19. století, některé však mající ještě úctyhodnější stáří, zděděné z monarchie, se staly nástrojem vládnoucí buržoazie při potlačování pracujících a při perzekuci revolučního dělnického a komunistického hnutí. V těchto objektech pak prováděla buržoazie svou "výchovnou" a "kulturně mravní" činnost na uvězněných osobách. Tyto objekty neměly jenom "úctyhodné" stáří, ale i "úctyhodný" počet. Nepočítáme-li policejní věznice, v nichž se vykonávala předběžná administrativní vazba a odpykávaly se administrativní tresty krátkodobé, a jichž bylo celostátně několik set, jednalo se v roce 1928 o 388 věznic okresních soudů, 37 věznic sborových soudů a 6 trestnic, mezi kterými bylo několik dokonce s "historickou" minulostí, jako např. Kartouzy, Leopoldov,

---

12) Vězeňství v Československé republice, Vydalo min. spravedl., Praha 1930, str. 3; SÚA Praha, MS Pres 1937-1938, krab. 16 č. Pres. 630/37.

13) Deset let Československé republiky, sv. 1, Praha 1928, str. 506.

Ilava, Mírov atd.[14] Pozoruhodné přitom bylo, že čs. vládnoucí buržoazií převzatý monarchistický fond věznic a trestnic vůbec nepostačil, zejména v prvních letech existence buržoazního Československa, kdy tyto věznice a trestnice "byly všude až do nemožnosti přeplněny", např. "věznice zemského soudu trestního v Praze byla zařízena jen pro 231 vězňů, ačkoliv průměrný počet vězňů tohoto soudu se pohyboval kolem 800 osob".[15]

Podobné poměry byly v celé řadě věznic. A poněvadž kapacity vězeňských ústavů převzatých z monarchie "nedostačovala popřevratové potřebě", vyvolané "poválečným vzrůstem zločinnosti, který vrcholil roku 1922", přistoupila vláda k rozšíření jejich počtu a kapacit jednak dokončením již dříve rozestavěných objektů, budováním nových objektů a posléze adaptací stávajících objektů. Bylo přistoupeno k novostavbám např. věznic krajských soudů v Ostravě, Ml. Boleslavi, Užhorodě, Klatovech atd., došlo k dostavbě věznice krajského soudu ve Znojmě atd.[16]

O "historické" minulosti mnohých trestnic v buržoazním Československu svědčí tyto údaje: Trestnice v Leopoldově byla vystavena v 17. století jako pevnost proti Turkům a teprve v roce 1854 se stala trestnicí. Trestnice v Ilavě byla původně sídlem rytířského řádu templářů z 13. století, později sloužil objekt jako klášter a od roku 1855 je trestnicí. Mírov byl starým pevnostním hradem, sloužil v třicetileté válce a ve válkách tureckých, v trestnici byl proměněn v roce 1858. Trestnice v Kartouzích byla zřízena v roce 1857 z bývalého kartuziánského kláštera, který dal postavit Albrecht z Valdštejna.[17]

Kapacita trestnic v roce 1930 byla následující: Plzeň - Bory 850 trestanců, Leopoldov 1110 trestanců, Kartouzy 460 trestanců, Ilava 600 trestanců, Mírov 125–150 trestanců, Řepy 250 trestankyň, dále pak polepšovací a trestní ústav v Mikulově (určený pro odsouzené chlapce mladší 20 let s trestem na svobodě delším než 6 měsíců) 150 odsouzenců, posléze státní polepšovna "Komenského ústav" v Košicích (určený jednak pro chlapce odsouzené k polepšovací výchově a jednak pro mravně narušené a ohrožené ve věku do 18 let) 450 chlapců.[18] Kapacita věznic krajských soudů byla různá. Věznice krajského soudu v Praze byla pro 800 osob, ostatní věznice krajských soudů měly kapacitu od 50 do 450 osob.[19]

---

14) Deset let Československé republiky, sv. 1., Praha 1928, str. 503 an.
15) Tamtéž.
16) Deset let Československé republiky, sv. 1, Praha 1928, str. 503.
17) Tamtéž, str. 504.
18) Vězeňství v Československé republice. Vyd. min. spravedl., Praha 1930, str. 11 an.
19) Tamtéž, str. 3.

Jednotlivé trestnice měly speciální určení, např. trestnice v Kartouzích a Ilavě byla určena pro "prvotrestance" a "polepšitelné" recidivisty z Čech a Moravy a pro politické vězně z celé republiky. Trestnice v Řepích byla určena pro odsouzené ženy.[20]

Pokud v trestnicích se odpykávaly tresty delší jednoho roku, ve věznicích krajských soudů byly vykonávány tresty odnětí svobody kratší jednoho roku, nadto se v nich vykonávala vyšetřovací vazba. Ve věznicích okresních soudů se vykonávala trestní vazba do 1 měsíce a pak rovněž vyšetřovací vazba.[21]

Čs. vládnoucí buržoazií byly převzaty monarchistické vězeňské předpisy, které vycházely ze stanoviska, že "průměrný vězeň je člověk mravně kleslý se zvráceným názorem na život a na povinnosti člověka, bez vyvinutého smyslu pro pořádný život rodinný a občanský" a proto stanovily takový vězeňský režim, aby vězeň "nabyl vědomí, že zasloužil svůj trest a že je potřebí, aby se polepšil".[22] Vězeňský režim ve všech věznicích a trestnicích v buržoazním Československu tedy plně zajišťoval vládnoucí buržoazii u vězňů "spravedlivou odplatu za spáchané bezpráví".[23]

Obrovské množství dochovaného archivovaného dokumentárního materiálu o činnosti československých soudů a státních zastupitelstev včetně jejich řídícího centra, ministerstva spravedlnosti, dává nám dostatek možností poznat, co vše buržoazie a její státní aparát, především jeho justiční složka, státní zastupitelství a soudy, hodnotily a označovaly jako "spáchané bezpráví" a jak vládnoucím třídám způsobené "zlo" trestně stíhaly jako trestný čin. Ve skutečnosti šlo o každý projev třídního boje dělnické třídy a pracujících, který byl namířen proti kapitalistickému vykořisťování a politickému útlaku. Každý projev nebo čin pracujícího člověka, kterým tento přímo nebo nepřímo hájil svoje třídní zájmy a tím se vzepřel kapitalistickému vykořisťování nebo politickému útlaku buržoazie, byl buržoazní zákonností kvalifikován jako trestné jednání a proto jednající byl odsouzen a vězněn.

Buržoazní státní moc ochraňující kapitalistické vlastnictví a vykořisťování věznila dělníky a pracující, kteří se postavili proti vykořisťování a bojovali za lepší existenci. Posílala do věznic a trestnic účastníky a organizátory mzdových a hospodářských stávek, protidrahotních demonstrací, masových akcí nezaměstnaných atd. Zavírala do věznic

---

20) Tamtéž, str. 3.

21) Tamtéž, str. 3-4.

22) Vězeňské předpisy, Část I, Praha 1921, str. 3-5.

23) F. V. P r o c h á z k a , O žaláři, jeho dějinách a organizaci, Praha 1925, str. 11.

účastníky těchto vystoupení pro "násilí" a "zlo", jichž se dopustili na stávkokazech a četnících, policistech a jiných představitelích buržoazního státního aparátu, kteří jim bránili obhajovat svoje nejživotnější zájmy a vykonávat ústavou zaručená práva. Trestně stíhala a ukládala tresty na svobodě všem těm, kteří na půdě revolučního dělnického nebo komunistického hnutí ústním nebo tištěným projevem se postavili proti vykořisťovatelské podstatě kapitalismu, aby se tyto projevy nestaly nástrojem uvědomovacího procesu mas. Stejný osud potkal všechny ty, kteří se snažili použít ústavou zaručených práv na shromažďování, spolčování, projevu mínění, hlásání výsledků vědeckého bádání atd. proti kapitalismu. Buržoazní státní moc vykonávající politický útlak dělnické třídy a pracujících zavírala ty, kteří kritizovali metody státní správy, použití násilí proti lidu, střílení do stávkujících a nezaměstnaných, imperialistickou politiku české buržoazie na Slovensku, třídní justici, perzekuci komunistů a KSČ, kteří rozšiřovali marxismus-leninismus, projevovali svoje sympatie a přátelství k SSSR atd. atd.

Vládnoucí buržoazie a její právní věda a mocenský aparát včetně justice ve svém pokrytectví shora uvedené "bezpráví" prezentovaly veřejnosti jako bezpráví, které ohrožuje "celou společnost" a "pachatele" pak před širokou veřejností líčila jako "zločince společnosti nebezpečného".[24] Musíme proto dojít k názoru, že vězeňský režim nebyl tedy ničím jiným než součástí procesu msty - tento proces začal trestním stíháním, pokračoval pak odsouzením - vládnoucí buržoazie na každém takto odsouzeném, který způsobil "bezpráví" buržoazii.

Této buržoazně třídní a ideové pozici odpovídaly služební řády pro dozorce a dozorkyně vězňů, které byly při vzniku republiky převzaty z monarchie, stejně tak i domácí řády vězeňské určující režim ve věznicích a trestnicích.[25] V roce 1921 byly tyto služební řády vydány v poněkud změněné a upravené formě, neboť monarchistické předpisy byly velmi specializovány pro jednotlivé útvary, dále bylo třeba sjednotit uspořádání administrativních a kázeňských poměrů vězeňských na celém území státu. Přitom ovšem nedošlo v dosavadní třídní a ideové pozici k žádné změně.[26] Přesto ovšem zůstávaly ve vězeňském režimu některé

---

24) Tamtéž.

25) Nař. min. sprav. č. 23/1914 ze dne 7.3.1914 a č. 24/1914 ze dne 7.3.1914 - A. H a r t m a n n , Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví, Praha 1933, str. 490 an.

26) Tuto skutečnost dokumentují reportáže E. E. K i s c h e v Pražském Pitavalu, Praha 1958, v nichž formou umělecké reportáže je zachycena atmosféra, jakož i podmínky vazby v monarchistických věznicích.
V tomto směru je též velmi cenný Výbor z článků a projevů J. H y b e š e , Praha 1956, kde na základě vlastních zkušeností popisuje podmínky života vězňů v rakouských

rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem s ohledem na to, že na Slovensku platily uherské zákony.[27] Tyto rozdíly ale byly v pozdějších letech zčásti odstraněny nově vydanými zákony.

Zajisté nutno konstatovat, že československá vládnoucí buržoazie podle svých možností a potřeb převzaté monarchistické vězeňské zásady a předpisy postupem času "modernizovala". Uvedeme zde pouze několik "novinek". Tak např. v polovině dvacátých let doplnila výzbroj dozorčí stráže a dozorců vězňů v trestnicích a věznicích sborových soudů gumovými obušky, které se v praxi velmi "osvědčily" a proto od roku 1930 tato "moderní" a nepochybně "demokraticko-republikánská" vymoženost policejní techniky se stala účinným nástrojem "kulturně mravního působení" na vězně i ve věznicích okresních soudů.[28] Dalším takovým "modernizačním" opatřením, i když jiného rázu, než zavedení obušků do arzenálu "výchovných" nástrojů ve věznicích, bylo opatření ministerstva spravedlnosti z roku 1931, kterým byla vytvořena ve věznici krajského soudu trestního v Praze na Pankráci nová funkce "úředníka sociální péče", jehož úkolem bylo "konati individuální sociální péči vězeňskou ve výkonu trestu tím způsobem, že na základě osobního styku s trestanci být jim radou i skutkem nápomocen při urovnání rozvrácených poměrů osobních, rodinných, občanských, společenských, existenčních atd., a tím přispívat, aby už ve výkonu trestu vězňové se připravovali pro nový život na svobodě".[29] Tento "úředník sociální péče" měl měsíční plat "pouze" Kčs 2.600,-. Vládnoucí buržoazie, která se totiž přesvědčila, že její snaha ve vazbě "výchovně" působit na vězně je naprosto marná, snažila se dosáhnout toho, aby vězňové "přišli k rozumu" a aby se chovali "ukázněně" tím, že těm, u nichž jest "odůvodněná naděje na jejich polepšení", slibovala a pomáhala najít zaměstnání po propuštění z vazby. Šlo o velmi rafinované působení na vězně v době hospodářské krize, kdy vězeň po propuštění z vazby měl velmi malou naději na to, že najde zaměstnání. Šlo vlastně o to, že "úředník sociální péče" takovéto zaměstnání zajišťoval za podmínek, že se vězeň bude ve vazbě chovat "ukázněně", tj., že přestane být "buřičem", zřekne se svých politických názorů, vzdá se aktivního třídního boje, ale také, že na svoje spoluvězně bude během vazby donášet. Šlo tedy ve skutečnosti

---

věznicích. Při této příležitosti Hybeš se pokusil správně vystihnout smysl perzekuce revolučního dělnického hnutí již v monarchii takto: "Ti nejinteligentnější a nejzkušenější soudruzi naši jsou na čas, jehož trvání se zpředu určiti nedá, pro nás ztraceni. Jsou to rány ..." (str. 51) Vládnoucí buržoazie v Československu sledovala stejný záměr jako vládnoucí třídy v monarchii, vyřadit dělnické funkcionáře z hnutí pokud možno nejvíc a nejdéle.

27) Vězeňské předpisy, Část I, Praha 1921, Vydalo ministerstvo spravedlnosti.

28) SA Praha, ZST Praha 1929-1931, P-16, krab. 60, č. Pres 5394/30.

29) SA Praha ZST Praha, 1929-1931, P-16, krab. 60, Pres č. 2191/31.

o organizované vydírání a kupování vězňů pod příslibem obstarání zaměstnání na dobu po propuštění z vazby.

"Modernizace" a "demokratizace" převzatého monarchistického vězeňského režimu nastala zejména u tzv. politických provinilců. Zde vládnoucí buržoazie podstatně zhoršila oproti stavu za monarchie podmínky vězňů, a to zpočátku faktickou cestou, tj. porušením převzatých monarchistických předpisů, a pak v pozdějších letech vydáním nových předpisů a ustanovení zákona. Podle těchto převzatých monarchistických předpisů[30] příslušely výhody politických vězňů těm, kteří byli odsouzeni ke ztrátě svobody pro trestné činy, které v těchto předpisech byly sice taxativně vyjmenované, ale pouze všeobecně označené bez konkrétního uvedení paragrafů trestního zákona, při čemž se vyznačovaly politickým charakterem. Jednalo se o trestné činy označené tam jako rušení veřejného pokoje nebo pozdvižení nebo vzbouření povstalé z politických důvodů, popřípadě též velezrada, a konečně i jako tiskové delikty. Tyto výhody "politických" vězňů oproti postavení ostatních "nepolitických" vězňů spočívaly: v umístění odděleně od ostatních vězňů, v možnosti mít ve vazbě vlastní stravu (na vlastní náklady), opatřit si a číst knihy a časopisy, užívat vlastních psacích potřeb, nosit vlastní šaty a prádlo, kouřit, mít vlastní ložní prádlo, přijímat častěji návštěvy, mít častější a delší vycházka na čerstvém vzduchu, mít na cele lepší osvětlení atd. Zhoršení vězeňského režimu těchto tzv. politických provinilců nastalo od doby prosincové generální stávky v roce 1920, kdy jejím účastníkům bylo ve vazbě odmítnuto poskytovat shora uvedené výhody s odůvodněním, že jejich trestní činnost byla jinak kvalifikována, než je to uvedeno v předpisech upravujících vězeňský režim tzv. politických provinilců nebo též že vedle politického deliktu se dopustili i deliktu "nepolitického", jako např. veřejného násilí. A poněvadž soudy činnost účastníků generální stávky v převážné většině případů kvalifikovaly jako "nepolitické" delikty[31] přesto, že šlo většinou o eminentně politickou činnost. V důsledku této perzekuční praxe nebyly od-

---

30) V českých zemích cís. nař. ze dne 28.10.1849 č. 1507 a výnosy býv. min. sprav. ze dne 24.6.1867 č. 4459 a ze dne 25.1.1886 č. 1045; kromě toho na Slovensku a Zak. Ukrajině nař. min. sprav. č. 1140 z r. 1895 a č. 12166 z r. 1914, ale především § 35 zák. článek č. V/1878.

31) Agitaci, aby se stávkovalo kvalifikovaly v českých zemích jako veřejné násilí vydíráním podle § 98 b tr. z., na Slovensku jako zločin vyzývání ke stávce podle § 177 zák. čl. V/1878, případy záborů velkostatků jako zločin veř. násilí vpadnutím do cizího nemovitého statku podle § 83 tr. z., resp. jako zločin násilí proti soukr. osobě podle § 175 zák. čl. V/1878, účast na schůzích, shromážděních, demonstracích jako přečin shluknutí podle § 283 tr. z. nebo zločin pozdvižení podle § 68 tr. z., resp. jako zločin násilného shluknutí podle § 2 zák. čl. XL/1914 nebo přečin násilného shluknutí podle § 4 zák. čl. XL 1914, výroky dělnických funkcionářů na schůzích jako přečin zlehčování podle § 305 tr. z., přečin rozšiřování znepokojujících pověstí podle § 308 tr. z., resp. jako přečin pobuřování proti vrchnosti podle § 172 zák. čl. V/1878 atd. atd.

souzeným - a jednalo se o mnoho tisíc osob, nejméně však 6 500 osob[32] - účastníkům stávky přiznány žádné výhody, které jim ve skutečnosti podle zákona příslušely. Perzekuční povaha a nezákonnost této vězeňské praxe je o to zřejmější, že ve smyslu ústavy z roku 1920 se stala všechna ustanovení převzatých monarchistických zákonů a nařízení neplatnými, pokud byla v rozporu s duchem této ústavy a pokud by byla zastaralá. Buržoazie se ovšem takto mstila účastníkům generální stávky a odmítala upustit od této perzekuční praxe.[33] Další a podstatné zhoršení vězeňského režimu tzv. politických provinilců nastalo pak vydáním smutně proslaveného protikomunistického zákona na ochranu republiky v roce 1923.[34]

Zákon na ochranu republiky totiž zrušil a současně nahradil některá dosavadní ustanovení trestního zákona nebo jiná, o nichž jsme se shora zmínili a na základě nichž byly tzv. politickým provinilcům přiznány výhody politických vězňů. Nová formulace těchto zrušených ustanovení v zákoně na ochranu republiky a pak pružně formulované určení poměru ustanovení zákona na ochranu republiky k dosavadním ustanovením[35] dala soudům možnost zcela svévolně vykládat zákon tak, že skutečným tzv. politickým provinilcům odepírały výhody politických vězňů. V důsledku tohoto perzekučního výkladu osobám odsouzeným pro vyloženě politické delikty podle zákona na ochranu republiky,[36] a přitom ve skutečnosti šlo o nejčastěji se vyskytující činy, pro které byli odsuzováni právě funkcionáři KSČ, bylo soudy i věznicemi odepíráno zákonité právo požívat výhod politických vězňů. Odepřením těchto výhod byla fakticky jejich vazba podstatně zostřena. K jakým nesmyslným výsledkům vedla tato nezákonná a vyloženě protikomunistická praxe, o tom svědčí např. případ odpovědného redaktora Rudého práva J. Guttmanna[37], který v roce 1926 byl pro svou redaktorskou činnost odsouzen k trestu 3 mě-

---

32) K takovému počtu jsem došel na základě podrobného výzkumu a uvádím ho v dosud nepublikované studii "Masová perzekuce účastníků prosincové generální stávky 1920", i když v dosavadní čs. historiografii většinou se počet odsouzených uvádí počtem asi 3 000 osob. Ovšem nesprávně, jak to dokazuji v uvedené studii.

33) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, I.vol.obd., 2.zas. Interpelace posl. Šmerala a soudr. č.1786 ze dne 9.3.1921; Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS I. vol. obd., 3 zas. Odpověď min. sprav. č. 2094 ze dne 18.4.1921.

34) Zákon ze dne 19.3.1923, čís. 50/1923 Sb. zák. a nař. na ochranu republiky.

35) § 41 zák. na ochr. rep.

36) Např. § 14 a § 15 zák. na ochr. rep., rušení obecného míru a výzva k trestným činům.

37) J. Guttmann se stal po V. sjezdu KSČ v roce 1929 šéfredaktorem Rudého práva. Koncem roku 1933 byl však ze strany vyloučen pro svoje vystoupení proti politické linii KSČ a Komunistické internacionály. Příruční slovník k dějinám KSČ, Praha 1964, str. 219.

síčního vězení podle zákona na ochranu republiky pro rušení obecného míru a výzvu k trestným činům,[38] při čemž mu soud nepřiznal pro výkon trestu práva, resp. výhody politických vězňů.[39] Tedy odpovědnému redaktoru ústředního tiskového orgánu politické strany, který byl pro svou redaktorskou činnost v souvislosti se "závadným" politickým článkem, v němž soud spatřoval politické delikty podle zákona na ochranu republiky, odsouzen pro vysloveně politické trestné činy, soud odepřel přiznat charakter politického delikventa a tím mu odmítl ve výkonu trestní vazby užívat výhod politického vězně, které mu jinak podle zákona automaticky náležely. Politická činnost odpovědného redaktora politického ústředního tiskového orgánu politické strany byla sice soudem hodnocena jako trestná činnost politická podle zákona na ochranu republiky, ale poněvadž se jednalo o funkcionáře KSČ, o komunistického redaktora, soud z vyloženě perzekučních pohnutek odepřel přiznat mu výhody politického vězně, tj. nařídil, aby výkon trestu u něho byl vykonám jako u obyčejného kriminálního zločince. S nepřiznáním práv politického vězně příslušníkům a funkcionářům revolučního dělnického a komunistického hnutí a s jejich zařazením mezi kriminální delikventy, bylo umožněno tyto ve věznicích všemožně šikanovat a pronásledovat. Tím se vlastně bývalé výhody politických vězňů z monarchie staly v nových podmínkách vězeňského režimu předmnichovského Československa přímo trestem a nevýhodou.

S metodou odepírání výhod politických vězňů na základě soustavného perzekučního a zlovolného výkladu zákona na ochranu republiky v případech, kdy se jednalo o funkcionáře nebo příslušníky revolučního dělnického nebo komunistického hnutí, mohla vládnoucí buržoazie vystačit vcelku do konce dvacátých let. Hospodářská krize, jí způsobené zostření třídního boje a v důsledku toho vládnoucí buržoazií prováděné zesílení represe a perzekuce revolučního dělnického a komunistického hnutí vyvolalo potřebu u vládnoucí buržoazie legalizovat tuto zvůli a systém nezákonného faktického odpírání výhod politických vězňů tak, aby perzekuce revolučního dělnického a komunistického hnutí v tomto směru byla ještě více zesílena. Za tím účelem byl vládnoucí buržoazií vydán tzv. zákon o státním vězení.[40] Vládnoucí buržoazie se snažila tento zákon veřejnosti prezentovat pod rouškou snah o "unifikaci" dvojího práva - rakouského práva platného v českých zemích a uherského práva platného na Slovensku - a o zlepšení vězeňských podmínek politických provinilců.

---

38) Podle § 14 a § 15 zák. na ochr. rep.

39) SA Praha, ZST Praha 1924-1939, P-16, krab. 59, č. Presa. 5802/28.

40) Zákon č. 123/1931 Sb. zák. a nař., ze dne 16.7.1931 o státním vězení.

Ve skutečnosti tímto zákonem byly soudy vybaveny neomezeným právem přiznat, resp. nepřiznat výhody politických vězňů v jednotlivých trestních případech tak, že soudy již nebyly ani formálně vázány nějakými předpisy, ale mohly zcela volně podle svého "přesvědčení" a volné úvahy výhody politických vězňů odepírat nebo přiznávat. Tento zákon byl při jeho parlamentním projednávání právem mluvčím KSČ označen za zákon, "kterým se má umožnit, aby se politickým vězňům uloupilo ještě těch několik málo práv, která ještě dnes mají podle starých monarchistických zákonů."[41] Parlamentní mluvčí KSČ zcela správně odhalil pravý smysl tohoto zákona, podle něhož bude vše "záviset na libovůli soudce, aby při každém libovolném politickém provinění neuznal je za politické provinění."[42] Tímto zákonem byl dosavadní vězeňský režim politických provinilců podstatně zhoršen.[43] Zrušil výhody, které přiznávaly převzaté monarchistické předpisy a ještě podstatněji zúžil okruh osob, na které se podle zákona na ochranu republiky vztahovaly výhody politických provinilců. Zákon totiž stanovil, že soud uloží trest tzv. "státního vězení", tj. ztrátu svobody s přiznáním výhod politického provinilce, jestliže se bude jednat o trestný čin, který podle své povahy a okolností, za nichž byl spáchán, svědčí o snaze pachatele vykonati vliv na uspořádání věcí veřejných nebo sociálních, a který způsobem svého provedení, užitými prostředky nebo zaviněnými následky není zvláště zavržitelný a nebyl spáchán z pohnutky nízké nebo nečestné".[44] Zákon tedy sice určil, co nutno považovat za politický trestný čin, vcelku způsobem zcela obvyklým pro kapitalistický stát, ale současně zrušil hned smysl tohoto ustanovení tím, že ponechal zcela na libovůli soudu, aby tento i při vyloženě politickém trestním činu odepřel uznat pachatele za politického provinilce a tím mu nepřiznal výhody politických provinilců, a to pod záminkou, že trestný čin byl spáchán z pohnutky "nízké nebo nečestné". Tím tedy zákon prakticky legalizoval do té doby velmi často fakticky praktikovanou zvůli soudů, odepírajících přiznat výhody politického vězně odsouzeným osobám z řad revolučního

---

41/ Těsnopisecká zpráva o 128. schůzi posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., dne 18.6. 1931. Projev poslance Sterna.

42) Tamtéž.

43) V rozporu s touto skutečností uvádí zcela nesprávně F. Paníček ve své práci "Výkon trestu odňatia slobody v minulosti a dnes", Bratislava 1970, na str. 91: "Zákon č. 123/1931 Zb. o štátnom väzení upravoval veľmi humánnym spôsobom výkon trestu a zabezpečoval niektoré výhody..." K hodnocení tohoto zákona jako "velmi humánního" opatření dospěl F. Paníček na základě objektivistického přístupu, bez znalosti reálné dobové situace a zkoumání skutečného dopadu zákona na revoluční dělnické a komunistické hnutí Srovn. Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, sv. II, 1918-1945, Bratislava 1973, str. 356.

44) § 1 zák. č. 123/1931 Sb. z. a n., o státním vězení.

dělnického nebo komunistického hnutí. To, co se v tomto směru před vydáním zákona provádělo faktickou cestou a při zjevném porušování zákona, to se nyní po vydání tohoto zákona zcela legalizovalo. Jestliže tedy před vydáním tohoto zákona bylo sice velmi často skutečným politickým delikventům nezákonně odepíráno požívat výhod politického provinilce ve vazbě - avšak přitom i některým tyto výhody přiznány byly - po vydání zákona nepřiznávání výhod politického provinilce v trestných případech komunistů se stalo systémem opírajícím se formálně o legální podklad, o tento zákon. Teprve tímto zákonem si plně zajistila vládnoucí buržoazie skutečný perzekuční vězeňský režim u funkcionářů a příslušníků revolučního dělnického a komunistického hnutí, kteří byli odsouzeni pro boj proti buržoaznímu panství.

Perzekuční praxe, která byla potom podle tohoto zákona vůči komunistům uplatňována v oblasti vězeňské, byla přirozeně ideově usměrňována rozhodnutími nejvyššího soudu. Uvedeme zde několik takových typických rozhodnutí.

Propagace revoluční cesty k dobytí moci proletariátem byla soudy kvalifikována jako trestný čin, jako "podněcování k občanské válce", jako výzva k trestným činům podle zákona na ochranu republiky[44a] a proto nejvyšší soud ve svém rozhodnutí ze dne 19.11.1932 stanovil, že "podněcování k občanské válce" je čin "velmi zavržitelný", který vylučuje, aby odsouzenému mohl být uložen trest státního vězení, tj. aby mu v trestní vazbě mohly být přiznány výhody politického provinilce.[45]

V rozhodnutí nejvyššího soudu ze dne 3.12.1932 byla stanovena tato zásada: "Násilie proti orgánom vrchnosti pri ich službě, ktorou mal byť sjednaný poriadok proti zakázanému shromaždeniu, nie je možno uznať za prejav snahy pachateľov vykonať vliv na usporiadanie vecí verejných alebo sociálnych. Pre upotrebenie zákona o štátnom väzení nestačí vzdialená súvislosť trestného činu s dajakou udalosťou rázu politického".[46] Tedy, demonstrace proti nezákonnému omezování shromažďovacího práva a střetnutí s četnictvem nebo policií při takové příležitosti, nemělo podle názoru nejvyššího soudu nic společného s politickou činností, tj. "se snahou pachatele vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných". Boj o shromažďovací právo nebyl podle logiky soudu politickým činem jenom proto, že se jednalo o demonstraci proti zákazu komunistického shromáždění.

44a) Podle § 15/3 zák. na ochr. rep.

45) Stát. archív Brno, fond nejv. soudu Brno, rozh. č. Zm IV 490/32 ze dne 19.11. 1932.

46) Stát. archív Brno, fond nejv. soudu Brno, rozh. č. Zm III 402/32 ze dne 3.12. 1932.

Nejvyšší soud svým rozhodnutím ze dne 4.1.1933 stanovil, že režim státního vězení, tj. výhody politického provinilce, nepřísluší řečníkovi komunistické předvolební schůze, který byl odsouzen pro výzvu k trestným činům[47] zato, že ve svém projevu "hovořil, že jaký hlad a bída je v Československé republice, jaké nepříznivé pracovní podmínky má dělnictvo, kdežto v sovětském Rusku jsou tyto pracovní podmínky pro dělníky, kteří požívají velkých výhod, o mnoho lepší; proto je třeba nastoupit revoluční cestu, organizovat stávky a povalit dosavadní hnijící režim".[48] A jako důvod soud uvedl, že tento projev byl "zvlášť zavržitelný".

Podle rozhodnutí nejvyššího soudu ze dne 22.2.1933 "štvaní občanů na schůzi proti placení daní není způsobilý prostředek pro uspořádání veřejných nebo sociálních věcí a nelze v něm shledat snahu pachatelovu po takovém uspořádání".[49] Podle názoru nejvyššího soudu agitace k obrannému boji vesnické chudiny a malorolníků proti daňovému útlaku, kvalifikovaná jako výzva k trestnému jednání,[50] nesvědčila o snaze "vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných nebo sociálních", a proto odsouzenému nebyly přiznány výhody politického provinilce. Stejným perzekučním a protikomunistickým duchem jsou prodchnuta i rozhodnutí nejvyššího soudu z pozdějších let.[51]

Vládnoucí buržoazie pomocí těchto rozhodnutí nejvyššího soudu, jimiž tedy byla ideově usměrňována činnost všech soudů, které v první instanci rozhodovaly o trestních případech, se snažila vylíčit třídní boj, vedený zejména v oblasti politické, jako obyčejný kriminální čin, jako sprostý zločin. Boj proletariátu o shromažďovací právo, demonstrace nezaměstnaných, boj proti daňovému útlaku, propaganda revolučního boje o moc, boj proti nebezpečí imperialistické války, atd., to vše bylo v těchto rozhodnutích vylíčeno a hodnoceno "legálně" jako zločinná nepolitická činnost, zejména také proto, aby bylo možno z perzekučních pohnutek odsouzeným funkcionářům a příslušníkům revolučního dělnického a komunistického hnutí odepírat výhody státního vězení - výhody politického provinilce - a takto jim zcela nezákonně zpřísnit vězeňský režim ve výkonu trestu.

---

47) Podle § 15/3 zák. na ochr. rep., výzva k trestným činům.

48) Sbírka rozhodnutí nejv. soudu ve věcech trestních, - Vážný, č. 4583, rozs. nejv. soudu č. Zm III 440/32 ze dne 4.1.1933.

49) Státní archiv Brno, fond nejv. soudu Brno, rozh. č. Zm IV 628/32 ze dne 22.2. 1933.

50) Podle § 15/3 zák. na ochr. rep., výzva k trestným činům.

51) Např. Stát. archiv Brno, fond nejv. soudu Brno, rozh. č. Zm.III 596/34 ze dne 4.3.1935 a č. Zm III 260/35 ze dne 20.9.1935; Sbírka rozh. nejv. soudu ve věcech trestních, - Vážný č. 5634, rozs. č. Zm III 272/36 ze dne 16.6.1936.

Tato perzekuční vězeňská praxe uplatňovaná vůči komunistům podle zásad formulovaných rozhodnutím nejvyššího soudu se projevovala zvlášť výrazně v jednotlivých konkrétních případech. Např.: Dne 29.8.1932 při demonstraci organizované KSČ v Šale, pronesl komunistický funkcionář Š. Pitich výroky: "Dolu s československým utlačajúcim aparátom! Nech žije diktatura československého proletariátu! Nech žije Svāz československej komunistickej mládeže!" Za provolání těchto hesel byl jmenovaný odsouzen krajským soudem v Nitře dne 9.8.1933 k trestu 8 měsíčního žaláře, při čemž mu soud nepřiznal výhod statního vězení.[52] Soud jeho výroky kvalifikoval jako zločin výzvy k trestným činům.[53] Přestože šlo o provolání eminentně politických hesel, o čemž ostatně svědčí jejich trestní kvalifikace podle zákona na ochranu republiky, soud odsouzenému určil trest obyčejného žaláře, tj. výkon trestu bez výhod politického provinilce, a to pod záminkou, že pronesené výroky byly "zvláště zavržitelné".

Dne 1. května 1933 šel mezi pořadateli v čele májového průvodu KSČ v Brně zámečník J. Schles a provolával heslo "S kulomety nepůjdeme na Sověty". Jmenovaný byl rozsudkem krajského soudu v Brně ze dne 5.3.1934 odsouzen k šestiměsíčnímu žaláři a k peněžité pokutě 1 000 Kč. Soud shledal v provolání tohoto hesla zločin výzvy k trestným činům podle § 15/3 zákona na ochranu republiky. Nejvyšší soud rozsudek potvrdil a v důvodech svého rozhodnutí výslovně uvedl, že komunista, který provolává heslo "S kulomety nepůjdeme na Sověty" je veden "pohnutkami nízkými a nečestnými". Odsouzenému byly odepřeny výhody státního vězení.[54]

Krajský soud v Bratislavě odsoudil v listopadu 1934 J. Szilágyiho k trestu 1 měsíčního vězení zato, že v únoru 1933 v Bratislavě pronesl na adresu policie bránící pracujícím ve shromažďovacím právu, výrok: "Nech žije sovietske Rusko, fuj policii-pendrekárom, pár granátov na ich treba!"[55] Soud v tomto výroku shledal protistátní činnost.[56] Přesto však nepřiznal odsouzenému výhody politického provinilce s odůvodněním, že odsouzený svými výroky se "nesnažil vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných anebo sociálních". Soud, který při kvalifi-

---

52) Archív ÚML ÚV KSS, Bratislava, F-11/535 rozs. kraj. soudu v Nitře, č. Tk VII 1047/32 ze dne 9.8.1933.

53) Podle § 15/3 zák. na ochr. rep.

54) Státní archív Brno, fond kraj. soudu Brno, tr. spis č. Tk I 1901/33 a fond Nejv. soudu Brno, tr. spis č. Zm II 256/34.

55) Archív kraj. soudu v Bratislavě, rozs. č. Tk XI 2892/33 ze dne 6.11.1934.

56) Podle § 14/1 a § 15/2 zák. na ochr. rep., pobuřování proti republice a podněcování k trestnému činu.

kaci výroky hodnotil jako politické, při ukládání trestu však z perzekučních pohnutek "apolitizoval" povahu výroků a nenávistnou protikomunistickou a současně i nesmyslnou logikou redukoval tuto povahu na obyčejně kriminálně zločineckou. Soudy vůbec při perzekuci přátel SSSR, u nichž v jejich výrocích oslavujících SSSR shledávaly stereotypně pobuřování proti státu s odůvodněním, že těmito výroky projevují přání a snahu, aby i v Československu byl místo buržoazního režimu nastolen režim socialistický, zcela soustavně odepírały odsouzeným přiznávat výhody politických provinilců. Tento perzekuční postup soudů byl přece zcela v rozporu i se zákonem o státním vězení, který výslovně zaručoval výhody politického provinilce tam, kde obžalovaný svým činem projevil "snahu vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných". Soudy, které tyto výroky kvalifikovaly na jedné straně jako politické delikty protistátního charakteru - jak jsme se již zcela bezpečně přesvědčili - při ukládání trestu však najednou v rozporu nejenom se zákonem, ale i zdravým rozumem a vůbec elementární logikou, smysl těchto výroků "apolitizovaly" - prohlašovaly totiž, že nemají nic společného se "snahou vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných" - a prostě je kriminizovaly, udělaly z nich případy kriminální.[57]

Tato perzekuční praxe odepírání výhod politického provinilce osobám odsouzeným pro vyloženě politické činy, prováděna systematicky v rozporu se zákonem, pokračovala až do konce trvání buržoazního Československa. Např. krajský soud v Nitře odsoudil dne 24.1.1938 malorolníka J. M., bezpartijního, pouze sympatizujícího s KSČ k trestu 14-ti denního vězení zato, že dne 12.8.1937 v obci Paňa na notářském úřadě ve snaze kritizovat tento úřad pro byrokratické šikanování pracujících, pronesl "závadný" výrok: "Pravdu mají komunisti, len keby tu už boli komunisti, keby tu už vlál rudý prapor!"[58] Soud tento výrok kvalifikoval jako pobuřování proti státu[59] a dokonce to zdůvodňoval tím, že obžalovaný tímto výrokem "volal po odstranění demokracie a nastolení diktatury komunistické". Ovšem v rozporu se zákonem a též s logikou, ale v naprostém souladu s protikomunistickou a perzekuční orientací československé vlády, soud odsouzenému nepřiznal výhod státního vězení, tj. politického provinilce, pod záminkou, že výrokem neprojevil "snahu vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných".

Ovšem nejkřiklavější případy perzekuce, kdy osobám odsouzeným pro

---

57) Z bojů a práce KSČ na Liberecku. Ze vzpomínek zasloužilých členů strany, Liberec 1961, str. 47 an.

58) Archiv ÚML ÚV KSS, Bratislava, F-11/655 rozs. kraj. soudu v Nitře č. Tk VII 885/37 ze dne 24.1.1938.

59) Podle § 14/1 zák. na ochr. rep., pobuřování proti republice.

politické činy byly odepírány výhody politického provinilce, byly "trestní" případy funkcionářů a zejména poslanců KSČ.[60] Komunističtí poslanci, skuteční političtí představitelé dělnické třídy a pracujících, kteří pro svou politickou činnost byli odsouzeni zejména podle zákona na ochranu republiky, u nichž tedy soud jejich činy, které hodnotil jako trestné činy, kvalifikoval jako trestné činy politické povahy, byli nuceni si odpykávat tresty jako kriminální provinilci, jako sprostí zločinci a nepříslušely jim výhody státního vězení, tj. výhody politického provinilce. Soudy totiž takto perzekučně postupovaly proti nim, eminentně politickým činitelům, pod nesmyslnou a přímo cynickou záminkou, že jejich činy nesvědčí o "snaze vykonávat vliv na uspořádání věcí veřejných". Proto byli nuceni pak po nástupu trestu se dožadovat výhod politického provinilce cestou administrativního uplatňování svých zákonitých práv, která jim soudy nezákonně, hrubým porušováním zákonů, odepřely. Např. K. Gottwald podal 1.10.1931 žádost ve vazbě ve věznici krajského soudu trestního v Praze, kde nastoupil trest, k němuž byl odsouzen v roce 1927 jako odpovědný redaktor, a žádal, aby mu byly přiznány "úlevy a výhody ve výkonu trestu podle zákona o státním vězení", které mu soud hrubým porušením zákona odepřel přiznat.[61]

Poslanec J. Štětka, který v perzekučním protikomunistickém procesu v souvislosti s letákem "Ne Masaryk, ale Lenin" byl krajským soudem trestním v Praze odsouzen k trestu 18 měsíčního žaláře a jemuž rovněž byly odepřeny výhody politického provinilce, a byl ve vazbě podroben vězeňskému režimu jako obyčejný kriminální zločinec, si podal v listopadu 1935 rovněž žádost o povolení těchto výhod. Bylo mu však povoleno jenom odebírání a četba Lidových novin.[62]

Poslanec Harus, který za účast na demonstraci proti omezování shromažďovacího práva dělnictva, byl odsouzen za zločin veřejného násilí,[63] a jemuž nebyly soudem přiznány výhody politického provinilce, podal si v trestní vazbě ve věznici krajského soudu trestního v Praze v srpnu žádost, aby mu byly povoleny výhody politického vězně. Presidium krajského soudu trestního v Praze jeho žádost však zamítlo. Proto byl ve vazbě i nadále podroben režimu jako sprostý zločinec a bylo

---

60) Řadu takových případů, kdy šlo o evidentně vykonstruovaná obvinění proti poslancům a senátorům KSČ a kdy došlo k jejich odsouzení a uvěznění na dlouhé měsíce až roky, obsahuje studie: K. V a š , Perzekuce komunistů v parlamentě a ostatních zastupitelských sborech předmnichovského Československa. Právněhistorické studie 17, Praha 1973, str. 5-38.

61) SA Praha, ZST Praha 1929-1931, P-16, krab. 60, č. Pres 5177/31.

62) SA Praha, ZST Praha 1935-1948, P-16, krab. 62, č. Pres 6080/35.

63) Podle § 87 tr. z.,veřejné násilí zlomyslným konáním.

s ním jednáno nikoliv jako s poslancem a politickým představitelem dělnictva, ale jako s kriminálníkem, podvodníkem, zlodějem.[64]

Nejenom poslanci KSČ, ale i ostatní komunističtí funkcionáři v trestní vazbě si museli podávat žádost o přiznání výhod politického vězně, které jim soudy soustavně odepíraly přesto, že je odsoudily pro politické činy. Touto cestou bojovali o svá práva a alespoň administrativní cestou se snažili dosáhnout těch práv, které jim podle zákona náležely, a které jim soudy porušováním zákonů odpíraly. V převážném počtu případů byly tyto žádosti zamítnuty, takže pak museli odpykat tresty podle vězeňského režimu nepolitického, obyčejného kriminálního provinilce. Např. J. Zika, komunistický funkcionář v Praze, který byl odsouzen pro protiválečný výrok, který soud kvalifikoval jako výzvu k trestným činům,[65] požádal v trestní vazbě v dubnu 1929 ve věznici krajského soudu trestního v Praze o přiznání výhod politického vězně. Jeho žádosti nebylo vyhověno.[66] Byl tedy nucen několikaměsíční trest odpykávat jako kriminální zločinec a nikoliv jako politický vězeň.

HYGIENICKÉ A ZDRAVOTNÍ POMĚRY A STRAVA VE VĚZEŇSKÝCH ÚSTAVECH

Hygienické a zdravotní poměry ve věznicích a trestnicích byly krajně nedostatečné a přímo ohrožovaly zdraví vězňů. O těchto poměrech byli odpovědní funkcionáři buržoazní republiky plně informováni, jak to vyplývá z úředních dokumentů. Přirozeně, že na nápravě nemohli mít zájem. Z velikého množství materiálu, který dokládá tuto skutečnost, jsme si však vybrali pouze ty, které mohou názorně ukázat tyto poměry. Rozhodně nejde o ojedinělé, ale o typické případy, které ukazují výrazně celkový systém nehygienických a zdravotně závadných poměrů v trestnicích a věznicích.

Dokonce sama vládnoucí buržoazie musela veřejně doznat, že "v trestnici plzeňské záhy po převratu začal se každoročně objevovat tyfus. Příčina byla zjištěna ve zchátralosti vodovodu."[67]

Správa trestnice v Mírově ve své zprávě předložené v únoru 1922 ministerstvu spravedlnosti upozorňuje, že v trestnici je "nedostatek

---

64) SA Praha, ZSF Praha 1929-1931, P-16, krab. 60 č. Pres 4343/29.
65) Podle § 15/3 zák na ochr. rep., výzva k trestným činům.
66) SA Praha, ZSF Praha 1929-1931, P-16, krab. 60 č. Pres 2711/29.
67) Deset let Československé republiky, svazek 1, Praha 1928, str. 505.

vody hrozně pociťován, tak že na koupání celého stavu trestnice musela být voda dovážena z rybníku v lese u Mírova" a přitom v trestnici koncem roku 1921 celkový stav byl 500 osob.[68] Tento stav ovšem trval dlouhá léta vinou nadřízených orgánů, zejména ministerstva spravedlnosti, které ničeho však nepodniklo k odstranění nedostatku vody v Mírově. Zato však úmyslně nepravdivě informovalo širokou veřejnost zprávou umístěnou v oficiální jubilejní publikaci v roce 1928, v níž se snažilo poměry v trestnicích a věznicích vůbec vylíčit div ne jako v nejluxusnějších sanatoriích. O trestnici v Mírově totiž v souvislosti s nedostatkem vody se ve zprávě praví: "Trestnice mírovská byla před třemi roky ohrožena (tj. v roce 1925, což ovšem není pravda, neboť tato situace byla tam již v roce 1922 - pozn. K. V.) naprostým nedostatkem vody, poněvadž starý vodovod ústavní byl již tak sešlý, že přestal fungovat...".

O poměrech ve věznici okresního soudu v Praze v Karlíně, v roce 1928 podává autentické svědectví očitý svědek takto: "...Vzduch uvnitř kobky je tak vlhký a těžký a padne jako balvan na prsa, že není možno vydechnout, jako když vstoupíte do hrobky. Světlo denní padá do kobky ze dvora zamřížovaným prostorem nade dveřmi kobky, takže je tam stále úplné přítmí, jemuž oči těžko přivykají. Vlastního okna kobka nemá, čímž je ztíženo také větrání, neboť i když se otevřou dveře, těžký a zkažený vzduch zůstane uvnitř... Kobka je přesycena vlhkem a plísní nasáknutých zdí výpary lidských těl a výkalů, pověstný "kýbl" stojí v koutě... Jedna kobka této lidomorny je vyhrazena ženám. Nejhroznější přitom je, že ženští vězňové nevyjdou vůbec na vzduch. Pro ženy není zavedena vycházka, takže mnohá z těchto nešťastnic nevyjde po celý měsíc ani na hodinu z temné, vlhké, ztuchlé díry..."[69]

Vězeňský lékař ve své zprávě z roku 1928 líčí poměry ve věznici okresního soudu pro přestupky v Praze takto: "...Existují celkem v jedné místnosti 3 kamenné vany, které se nedají nikterak řádně dezinfikovat a v těch vanách se koupají všichni vězni bez rozdílu, jsou-li stiženi ku příkladu přijicí nebo kapavkou nebo nějakou hnisavou vyrážkou... Veškeré místnosti věznice nemají podlah, která by se dala dobře a lehce čistit (šlo o dřevěnou, na mnoha místech zcela prohnilou podlahu - pozn. K. V.), ... Lékařský pokoj je tak malý a nízký, že nelze ku příkladu nemocného na nosítkách tam donést, ba ani větší obvaz přiložiti", dále pak poukazuje nato, že nemocné s těžkou tuberkulozou, syfylitici nebo s těžkou oční chorobou nelze ve věznici izolovat a ti-

---

68) SÚA Praha, MS, St., krab. 388, č. 10836/22.

69) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., 6. zas. Interpelace posl. Landové-Štychové, č. 1652/VIII, ze dne 21.6.1928 min. sprav.

to jsou na společné cele se zdravými, čímž je dána možnost infikovat ostatní, že slamníky zapáchají, neboť sláma v nich hnije atd.[70] Přestože se vězeňský lékař dožadoval nápravy u nadřízených orgánů, náprava zjednána nebyla. O tom svědčí též zjištění inspekční prohlídky této věznice v prosinci 1931, kdy bylo konstatováno v inspekční zprávě, že vězňové se nemohou koupat.[71] Tento stav byl dokonce v rozporu s předpisy, které sice byly naprosto nedostatečné, ale přesto nařizovaly, aby se vězňové "každého měsíce koupali, a to střídavě jeden měsíc celé tělo, druhý měsíc nohy".[72] Pokud tento stav "hygieny" platil v letech dvacátých, pak v zájmu objektivní pravdy musíme konstatovat, že v třicátých letech doznal již "pokroku", neboť vězňům bylo umožněno ve vězeňských koupelnách podle hesla "čistota půl zdraví", aby si "jednou týdně směli umýt nohy a jednou v měsíci se směli vykoupat celí".[73]

Poměry ve věznicích okresních soudů mimo Prahu byly ještě horší. O tom např. svědčí zpráva o inspekci věznice v Č. Brodě v květnu 1931, kde můžeme číst toto strašlivé líčení poměrů: "Procházkového dvorku není, vězni se procházejí jen po chodbě,... Cely se vytápějí z chodby. Železná kamínka jsou porouchána. V celách se svítí petrolejovými lampami,... Není koupelny, ani prádelny,... Záchodkové zařízení je kbelíkové,... Věznice, bývá v ní 30 vězňů, pro něž samozřejmě 4 cely nestačí,... V celé věznici není podhlavníků, slamníky jsou rozbité,... Na cele si stěžovali vězni na zavšivené přikrývky,... Prostěradla se vězňům nevydávají,... Podlahy na celách špinavé,... Tato věznice neodpovídá nejjednodušším požadavkům vězeňským..."[74] Tedy dokonce i orgán nadřízeného vrchního soudu v Praze, který inspekci prováděl, byl nucen písemně konstatovat, že zde poměry odporují i nejelementárnějším požadavkům předpisů.

Ve věznici krajského soudu v Litoměřicích v prosinci 1933 na cele, kde bylo umístěno 6 osob, jeden z nich byl pohlavně nemocen, jak sám vězeňský lékař konstatoval. Tento nemocný ohrožoval ostatních 5 osob, neboť na cele byla jen jediná nádoba na pití vody.[75]

Vládnoucí buržoazie klamala veřejnost lživým tvrzením, že vězňové ve věznicích a trestnicích "hladem netrpí a jest o jejich výživu zcela slušně postaráno", oficiálně ujišťovala, že v neděli dokonce dostávají

---

70) SA Praha, ZST 1924-1939, P-16, krab. 59, č. Pres. 5623/28.

71) SA Praha, ZST 1929-1931, P-16, krab. 60, č. 6595/31.

72) P r o c h á z k a F. V., O žaláři, jeho dějinách a organizaci, Praha 1925, str. 26.

73) Š p e r k o v á D., 1/4 hodiny za mřížemi. Č. Budějovice 1937, str. 13.

74) SA Praha, ZST 1929-1931, P-16, krab. 60, č. 2736/31.

75) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích poslanecké sněm. NS RČS, III. vol. obd., 9. zas. Interpelace posl. Babela a soudr. č. 2459/III ze dne 19.12.1933 min. spravedl.

"bílou kávu", denně ve věznicích 400-500 gr chleba, v trestnicích pak 600 gr a dvakrát týdně maso po 70 gr dávkách.[76] Ve skutečnosti však vězňové hladověli. Podle interních předpisů justičního aparátu dostávali vězňové maso pouze jednou týdně ve váze 120 gr syrového masa s kostmi.[77] A jestliže např. rada vrchního zemského soudu v Praze ve své publikaci[78] ujišťoval veřejnost, že vězňové dostávají "tolik potravy, kolik je jí nutně třeba, aby nepropadli nemocem a pozvolnému hynutí hladem" a že vězeňská strava obsahuje nutné množství "bílkoviny, tuků, uhlohydrátů" a je "pečlivě a čistě připravena", pak šlo o zcela lživé tvrzení a vědomé klamání veřejnosti. Přes veškerou snahu vylíčit stravování vězňů v nejrůžovějším světle, uvedl v této publikaci, že "pro výživu trestanců platí zásada, že výlohy s ní spojené nesmějí být větší, než vyžaduje stravování chudých osob, vydržovaných z různých fondů v chudobincích".[79] To znamená totiž, že vězňové vězeňskou stravou vlastně byli prakticky odsouzeni k pomalému umírání. Při kontrole věznice okresního soudu v Praze na Žižkově v roce 1928, vykonané orgánem zemského soudu trestního v Praze, bylo zjištěno, že správce této věznice v úmyslu zabránit tomu, aby toto nedostatečné stravování bylo prozrazeno, zadržel nezákonně dopis jednoho vězně, který si stěžoval své sestře na to, že "strava ve věznici jest bídná".[80]

Komunisté, kteří z vlastní zkušenosti dokonale poznali vězeňskou stravu v buržoazním Československu, hodnotí ji jako "šlichtu k utišení hladu".[81] Byli to však nejen komunističtí poslanci, kteří poukazovali ve svých interpelacích často nato, že vězňové hladovějí, např. ve věznici litoměřického krajského soudu v roce 1933 "příděl potravy sni zdaleka nestačí a musí přímo hladovět",[82] ale dokonce i nár. soc. novinářka, která v roce 1937 navštívila s povolením úřadů veznici krajského soudu v Č. Budějovicích, přestože se snažila všemožně namlouvat veřejnosti, že život ve věznici "působí dojmem docela veselým", že tam "uběhne čas příjemně" a že ve věznici "na první pohled to vypadá jako v hotelu", byla nucena mluvit o kuchyni, "kterou vede cesta k srdcím

---

76) Deset let Československé republiky, svazek 1, Praha 1928, str. 500-501.

77) SA Praha, ZST Praha 1924-1939, P-16, krab. 59 č. Pres 3140/28.

78) P r o c h á z k a F. V., O žaláři, jeho dějinách a organizaci, Praha 1925, str. 26.

79) Tamtéž, str. 25-26.

80) SA Praha, ZST Praha 1924-1939, P-16, krab. 59, č. Pres 3348/28.

81) Rudí odboráři vzpomínají, Vzpomínky z let krize a nezaměstnanosti, Praha-Bratislava 1961, str. 100.

82) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., Interpelace posl. Babela a soudr. č. 2459/III ze dne 19.12.1933 min. správ.

vězňů" a o vězních-kuchařích, že "týrají hladové žaludky svých spolutrpících".[83]

Není bez zajímavosti uvést fakta o poměrech v tomto směru ve věznici v Praze na Pankráci, která byla přednesena komunistickou poslankyní v parlamentě v roce 1934 a která poslanci vládních koaličních stran se ani nepokoušeli vyvracet: "Např. jen v pankrácké věznici činí položka na jednoho vězně denně se vším, to znamená, že je do toho započítán i ošetřující personál, Kč 2,34, nebo-li na oběd pro jednoho vězně se vydává na Pankráci Kč 1,13. Tento oběd sestává velmi často v týdnu z takové stravy: Dostane se mizerná polévka, v celém kýblu té polévky není ani 1 dkg sádla nebo něčeho podobného, nato černé brambory, ke kterým se dostane shnilý tuřín nebo shnilá zelenina podobného druhu..."[84]

V oficiální publikaci ministerstva spravedlnosti z roku 1930 o československém vězeňství je uvedeno, že v celostátním průměru činil v roce 1928 náklad na stravu, oděv, světlo a otop na jednoho vězně na den cca 6 korun. Celý náklad je ovšem mnohem vyšší s ohledem na vězeňský personál a na zařízení a udržování vězeňského ústavu. V téže publikaci jsou některé údaje o denních nákladech na stravování jednoho trestance v různých trestnicích v roce 1928, např. v Leopoldově činil Kč 3,75, v Plzni na Borech Kč 4,60, ve státní polepšovně "Komenského ústav" v Košicích Kč 3,65 atd.[85] Údaje v oficiálních publikacích tedy neodpovídaly skutečnosti. Přirozeně, vždyť tyto údaje v oficiálních publikacích byly určeny pro veřejnost.

VYKOŘISŤOVÁNÍ A ZNEUŽÍVÁNÍ VĚZŇŮ

Pracující ve věznicích a trestnicích byli mnohem krutěji vykořisťováni než pracující všeobecně. A jejich sociální práva se vlastně rovnala nule. Vždyť šlo o vězně, kteří vlastně byli zbaveni své osobní svobody, s nimiž pak mocenské orgány státního aparátu vládnoucí buržoazie mohly nakládat skutečně podle své vůle. Vězňů bylo použito dokonce vůči stávkujícím dělníkům jako stávkokazů. A je třeba poznamenat, že vězňové k této stávkokazecké činnosti byli jednak donuceni mocensky,

---

83) Šperková D., 1/4 hodiny za mřížemi. Č. Budějovice 1937, str. 8, 12, 15, 22.

84) Těsnopisecká zpráva o 349. schůzi posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., 11. zas. dne 28.11.1934, Projev posl. Hodinové-Spurné.

85) Vězeňství v Československé republice. Vydalo min. sprav, Praha 1930, str. 8-49.

ale též pod tlakem hladu, když jim byla dána možnost alespoň po dobu stávkokazectví se pořádně najíst. Vězňové byli jako vyhladovělí lidé demoralizováni a pak jídlem korumpováni. Přitom se svobodně rozhodovat nemohli.

Vězňové pracovali nejenom na tzv. režijních pracích, tj. v souvislosti s udržováním provozu ve věznici, ale i v různých provozovnách a dílnách, spravovaných věznicemi nebo trestnicemi, které pracovaly pro různé firmy nebo organizace. A kromě toho pak byli k dispozici jako levná pracovní síla pro soukromé podnikatele. Přitom podle platných předpisů "neměli žádný nárok na odměnu za svou práci". Vězňové byli totiž podle těchto předpisů "propůjčováni na venkovské práce za mzdu soukromníkům", ovšem jejich mzda připadala státu k úhradě nákladu výkonu trestu. Avšak vězeň dostával za pracovní výkon tzv. pracovní odměnu ve výši cca Kč 1,50 za den. Vězeň mohl polovinu z toho obnosu věnovat na nákup jídla, mýdla atd., druhá polovina šla povinně na úspory, které se mu pak vydaly při propuštění.[86] Tedy "propůjčování vězně na venkovské práce" znamenalo ve skutečnosti vykořisťování jeho pracovní síly. Např. vězňové trestnice v Leopoldově jako velmi laciná pracovní síla pracovali pro továrnu na nábytek, která patřila soukromníkovi, jenž uzavřel se správou trestnice smlouvu o "propůjčení trestanců na sedm let" (od roku 1926 do roku 1933), čímž mu bylo umožněno úspěšně konkurovat živnostníkům a jiným výrobcům nábytku, neboť mohl prodávat pak levněji své výrobky. Tito živnostníci a výrobci nábytku totiž museli svým dělníkům vyplácet obvyklou přiměřenou mzdu, podstatně vyšší než se platilo za práci vězňů správě trestnice. Tím se vlastně v době hospodářské krize ztížilo postavení nezaměstnaných, místo nichž pak pracovali vězňové.[87]

Byl to skutečně krutý způsob vykořisťování vězňů. V mnohých věznicích nebo trestnicích pak vězňové šili pytle nebo lepili sáčky atd.

Vězňové při těchto pracech prakticky neměli žádná sociální práva. Např. v roce 1926 byl ve věznici krajského soudu v Opavě malířský pomocník R. Gebauer, který jako vězeň na příkaz správy věznice vykonával různé malířské práce v budově krajského soudu. V srpnu 1926 při plnění uložených úkolů bez své viny se zřítil z druhého patra do přízemí, když se pod ním zlomil žebřík. V důsledku úrazu utrpěl těžká zranění na těle a po dlouhém léčení byl pak propuštěn jako věčný mrzák. Justiční správa mu vyplatila jednorázově částku Kč 600 s tím, že se musel

---

86) Vězeňství v Československé republice. Vydalo min. sprav, Praha 1930, str. 8; F. V. P r o c h á z k a , O žaláři, jeho dějinách a organizaci, Praha 1925, str. 22.

87) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., 3. zas. Interpelace posl. Vaňka a druhů č. 801/IX ze dne 20.11.1930 min. sprav.

zříci všech nároků na náhradu škody event. dalších nároků, které mu vznikly z toho, že utrpěl úraz při práci ve vazbě na příkaz justiční správy.[88]

Státní aparát se přičiňoval lámat některé stávky, zejména pak stávky zemědělského dělnictva i tím, že nasazoval masově jako stávkokazy vězně, trestance. Toto počínání státního aparátu bylo vůči dělnictvu krajně provokativní, neboť vězňům poskytoval zvýšenou "ochranu" silnými četnickými oddíly před "terorem" stávkujících, stávkových hlídek. Tak např. při stávce zemědělského dělnictva na jižním Slovensku v roce 1928 pracovali vězňové, dopravení z věznice v Nitře, v mnohých obcích na Nitransku, jako v Horních Krškanech, Ivance, Branči, Velkých Janíkovcích atd., jako stávkokazové.[89]

Nasazování vězňů jako stávkokazů se odvážil státní aparát častěji jen na Slovensku a Zak. Ukrajině. V českých zemích bylo používáno vězňů a trestanců jen na počátku dvacátých let, státní aparát musel zde pro pobouření veřejnosti od dalšího používání vězňů jako stávkokazů upustit. Trestanců bylo používáno místo zemědělských dělníků např. v roce 1920 v okrese Hrotovice, proti němuž tehdy protestovala odborová organizace zemědělských dělníků.[90] Na Slovensku a Zak. Ukrajině si vládnoucí buržoazie mohla dovolit častější používání trestanců jako stávkokazů, neboť zde odpor lidu byl potlačován hlavně pomocí mocenských prostředků mnohem surověji než v českých zemích a úřady se zde mnohem méně staraly o veřejné mínění.

Státní aparát tedy neomezoval jen na pasívní boj proti stávkujícím, ale dával statkářům dokonce i stávkokazy v podobě vězňů a trestanců, aby svým aktivním zásahem pomohl zlomit boj stávkujících. A že šlo o skutečně spravedlivý boj stávkujících, o tom svědčí např. skutečnost, že právě stávkující zemědělští dělníci v roce 1928 na Slovensku, jejichž boj měl být také zlomen i pomocí trestanců jako stávkokazů, jak jsme na to poukázali výše, bojovali tehdy proti hladovým mzdám 5-8 Kč na den.[91]

Vládnoucí buržoazie ovšem tuto aktivní stávkokazeckou provokativní

---

88) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, II. vol. obd., 6. zas., Interpelace posl. Matznera a druhů č. 1548/VIII ze dne 16.3.1928 min. sprav.

89) APMV 1925-1930, X/ST/5/2, 8921/28 - J. M l y n á r i k , Štrajkové boje na Slovensku. Sv. II. Zemerobotníci v rokoch 1919-1929. Bratislava 1961, str. 302; Těsnopisecká zpráva o 140. schůzi posl. sněm. NS RČS, II. vol. obd. 6. zas. dne 12.6.1928. Projev posl. Landové-Štychové.

90) STA Brno, ZSP pres. č. 15291/20 - C é s a r J. - O t á h a l M., Hnutí venkovského lidu v českých zemích v letech 1918-1922, Sborník dokumentů. Praha 1958, str. 167.

91) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, II. vol. obd. 6. zas. Interpelace posl. Jurana a soudr. č. 1560/IX. ze dne 9.5.1928 min. sprav.

praxi státního aparátu lživě prezentovala veřejnosti, neboť v oficiální publikaci[92] nemluví o stávkokazecké činnosti vězňů pod ochranou četníků, ale jen o "propůjčování trestanců k zemědělským pracem mimo trestnici", které se "omezuje se zřetelem na zájem dělnictva tak, že se trestanci propůjčují jen, když žadatel (tj. velkostatkář - pozn. K. V.) předloží potvrzení příslušné okresní politické správy, že tím nebudou ohroženy zájmy místního dělnictva". Toto tvrzení je zcela lživé, neboť "ochrana" vězňů četnictvem byla vždy poskytována na základě příkazu okresního hejtmana resp. náčelníka. Nehledě ovšem na úmyslné překrucování skutečnosti o použití vězňů jako stávkokazů, doznala takto buržoazie i oficiálně samotný fakt používání vězňů jako stávkokazů na základě opatření státního aparátu.

LITERATURA A ČETBA VE VĚZEŇSKÝCH ÚSTAVECH

Státní aparát se snažil věznice a trestnice přísně izolovat od vnějšího světa a zabránit tomu, aby vězňové a trestanci byli informováni o politickém dění, o třídním boji doma i v zahraničí. Například v polovině roku 1919 v trestnici v Mírově podle zprávy vrchního státního zastupitelství v Brně předložené ministerstvu spravedlnosti, "vězni žádných novin ku čtení nedostávají", pouze "jeden vězeň předplácí "Zlatou Prahu", jeden odborný časopis pro obuvníky", a pro knihovnu trestnice správou trestnice "předplácí se pouze Ludmila, knižnice obsahu náboženského".[93] V Čechách byl stejný stav. Např. státní zastupitelství v Praze učinilo v březnu 1919 dotaz na ministerstvu spravedlnosti, zda vězňům trestnic "může být povoleno odebírání a čtení denních listů a časopisů bezzávadného obsahu". Tento dotaz byl činěn proto, že v trestnicích v Čechách, kde v té době žádné noviny nebo časopisy připuštěny nebyly, několik vězňů žádalo povolení, aby si směli na vlastní náklady dávat posílat některé časopisy. Vrchní státní zastupitelství v tomto svém přípise upozornilo ministerstvo, že "rozšiřováním denních listů v trestnicích bez výběru časopisů i vězňů, jimž by toto povolení se udělilo, mohlo by uvolnit kázeň a způsobit zejména v nynějších bouřlivých dobách též jitření mezi vězni, tím ohrozit bezpečnost a pořádek v trestnicích".[94] Ministerstvo spravedlnosti pak na základě to-

---

92) Deset let Československé republiky, sv. I, Praha 1928, str. 508.

93) SÚA Praha, MS Tr. ř. 2, 1919-1939, krab. 483, č. 8678/19.

94) SÚA Praha, MS Tr. ř. 2, 1919-1939, krab. 482, č. 5643/19.

hoto dotazu v červnu 1919 nařídilo, aby v trestnicích "byl zachován i nadále beze změny" režim býv. monarchie z roku 1903, podle něhož lze výjimečně povolit "vězňům schopným duševních prací" na náklady vězně četbu "úředních novin a jiných občasných tiskopisů zcela bezzávadného obsahu". A ministerstvo toto opatření odůvodnilo tím, že v "nynější době, kdy je denní tisk ovládán zájmy jednotlivých politických stran a u zastávání zájmů těch používá mnohdy prostředků způsobilých vzbudit nenávist jednotlivých politických stran proti sobě, ... veškeré denní listy a časopisy sledují obsahem svým určité politické cíle" a proto "čtení tiskopisů takových mohlo by míti v zápětí uvolnění kázně, způsobení jitření mezi vězni a tím ohrožení pořádku a bezpečnosti v trestnicích."[95] Ovšem postupem času i úřední noviny se zdály být pro vězně nebezpečné a mohly ohrozit podle názoru ministerstva spravedlnosti "pořádek a bezpečnost" v trestnicích a věznicích a proto od roku 1923 přistoupilo k vydávání speciálního týdeníku pro vězně, "Novin".

Ústřední postavou při "výchovném a mravně kulturním působení" na vězně ve věznicích a trestnicích, byl kněz, "duchovní správce", jak byl oficiálně označován. Jeho činnost směřovala k "probuzení svědomí" a k "vážné výchově občansko-mravní" vězňů.[96] Tuto svou činnost rozvíjel zejména formou bohoslužeb a tzv. náboženských hodin. V náboženských hodinách duchovní správce s vězni "probíral a zdůvodňoval nejdůležitější pravdy náboženské", dále s nimi "probíral zásady mravní" podle náboženských hledisek, přitom byla "zvláštní pozornost věnována 4., 5., 6. a 7. přikázání božímu a povinnostem v nich obsaženým". Přednášel jim též o "povinnostech, jež má občan ku svému státu a o lásce k vlasti". Při těchto náboženských hodinách věnoval též "několik hodin přednáškám o hnutí protialkoholním".[97] Duchovní správce předkládal každoročně ve výroční zprávě správy věznice nebo trestnice svou vlastní zprávu ministerstvu spravedlnosti, které se pak mohlo na konkrétních číslech přesvědčovat o "výchovném" působení na vězně, neboť "mravní výchova" vězňů byla číselně vykázána v rubrikách o "návštěvách na bohoslužnách", o "přijetí svatých svátostí", jakož i o "zaopatření umírajících". Ovšem mnohotvárná "výchovná" a "mravně kulturní" činnost duchovního správce shora uvedenou činností nebyla ještě ani zdaleka vyčerpána. Jemu byla též svěřena důležitá agenda cenzurování dopisů, jednak odeslaných vězni nebo došlých vězňům. A kromě toho pak duchovní správce podával posudky o knihách, o jejichž četbu někteří vězňové žádali. Duchovní správce tedy určoval svým posudkem "vhodnost" nebo "ne-

---

95) SÚA Praha, Tr. ř. 2, 1919-1939, krab. 482., č. 8967/19.

96) Vězeňské předpisy. Část I. Praha 1921, str. 57.

97) SÚA Praha, MS St. krab. 388, č. 10836/22.

vhodnost" knih, které si chtěli vězňové přečíst.[98] Duchovní správce byl tedy nejdůležitější osobou, která ve věznicích a trestnicích rozhodovala o ideovém působení na vězně, o jejich duchovním životě ve věznici, tj. bral nejaktivnější úlohu na mravním a politickém mrzačení vězňů, jejich demoralizování a jakékoliv duševní demobilizaci. Duchovní správce měl funkci vězně duševně ubíjet.

O stavu knihoven ve věznicích a trestnicích, a hodnotě knih v nich nás výstižně informují některá fakta. Např. ve věznici zemského soudu trestního v Praze a na Pankráci na začátku roku 1921 dávali vězňům číst modlitební knihy a zpěvníky, v nichž vedle rakouské hymny byl i text modlitby za býv. císaře Františka Josefa a za celý rakouský panovnický dvůr. Tuto "literaturu" dávala justiční správa k dispozici zejména zatčeným účastníkům prosincové generální stávky roku 1920.[99] V téže věznici v roce 1931 bylo ve vězeňské knihovně 4 201 knih zábavných a poučných a 2 583 knih náboženských a školních učebnic.[100] Počty knih v knihovnách okresních soudů v obvodu krajského soudu trestního v Praze byly: v Brandýse n. L. 160 knih, v Dobříši 90 knih, v Hořovicích 45 knih, Kralupech 40 knih, v Kladně 130 knih, v Mělníku 54 knih, v Příbrami 60 knih, ve Slaném pouze 3 knihy, v Říčanech 64 knih a v Č. Brodě nebyla ani jediná kniha.[101] Vězňové byli odkázáni na knihy z vězeňské knihovny a k četbě jiných knih museli mít zvláštní povolení. A aby vězňové se nemohli dostat ke skutečné hodnotné literatuře, vydal ministr spravedlnosti v roce 1923 výnos, kterým stanovil, že "přístupny jsou jen knihy a časopisy technicky nebo vědecky odborné, s naprostým vyloučením knih a časopisů zábavných, politicky, národnostně nebo sociálně stranických, propagačních nebo jinak z důvodů kázeňských nevhodných".[102] Přirozeně, že při tomto opatření šlo o to, aby bylo zabráněno uvězněným osobám číst jakoukoliv marxistickou literaturu. Přestože výnos ministra spravedlnosti výslovně připouštěl "vědeckou odbornou" literaturu, nebyla povolena funkcionářům nebo členům KSČ, kteří ve vazbě žádali o povolení nechat si poslat do vazby a tam číst teoretická, vědecká díla marxistická. Např. v roce 1928 byla žádost redaktora Rudého práva J. Kozáka o povolení četby knihy Lenina, Materialismus a empiriokriticismus, zamítnuta správou věznice v Praze na Pankráci a to na základě "odborného" posudku duchovního správce vězni-

---

98) Vězeňské předpisy, Část I, Praha 1921, str. 57, 79.

99) Rudé právo, 30.1.1921.

100) SA Praha, ZST 1933-1934, P-23, krab. 80, č. 3446/32.

101) Tamtéž.

102) SA Praha, ZST 1924-1939, P-16, krab. 59, č. Pres. 1026/24.

ce s odůvodněním, že kniha je "závadná ve smyslu důvěrného výnosu ministerstva spravedlnosti" a že "spis je sice obsahu filosofického, ale přitom nadávavý a štvavý".[103] Anebo: komunistickému funkcionáři J. Dostálovi byla v březnu 1931 správou věznice v Praze na Pankráci zamítnuta žádost o povolení číst Leninovu práci Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu a Pjatnického Paměti bolševika, taktéž na základě negativního posudku duchovního správce věznice.[104] Jinému komunistovi bylo ve stejné věznici odepřeno dát povolení v červenci 1931 číst knihu N. Bucharina Teorie historického materialismu, a to s odůvodněním, že "jest rázu čistě komunistického, pročež se pro četbu ve věznici nehodí", jak to shledal pan duchovní správce věznice.[105]

Skutečný smysl této praxe a pravý smysl státního aparátu bezpečně nám vysvětlí obsah přísně důvěrného pokynu ministerstva spravedlnosti z roku 1925, který zůstal plně v platnosti do konce existence buržoazního Československa. V tomto pokynu se poukazuje na to, že "zavření komunisté dobu svého uvěznění znamenitě využijí k doplnění resp. prohloubení jak všeobecných, tak i komunistických vědomostí, své spoluvězně přesvědčují a získávají pro komunismus", že je nebezpečí, že pro ně pak "studiem děl národohospodářských, specielně pak spisů Marxových, stávají se tak vězení jakýmisi universitami". Proto ministerstvo uložilo správám věznic "znemožnění využívání věznic k tomuto doplnění vzdělání" pečlivým "výběrem a povolováním četby". Dále jim uložilo věnovat "zvláštní péči a opatrnost při obcování vězňů", aby se tak zabránilo rozšiřování komunistických idejí mezi vězni.[106]

Pokud jde o knihy a vůbec literaturu v trestnicích, zde byla situace ještě horší než ve věznicích. Především, odsouzené osoby, které si zde odpykávaly trest na svobodě, byly úplně odkázány na knihovnu trestnic, žádné jiné knihy jim povoleny nebyly. Obraz knihoven v trestnicích dostatečně znázorňuje např. stav knihovny začátkem roku 1922 v trestnici v Mírově, kde bylo celkem 5 189 knih a publikací včetně časopisů, ovšem z toho bylo 1 136 náboženských děl a 259 modlitebních knih.[107]

---

103) SA Praha, ZST 1924-1939, P-16, krab. 59, č. Pres 337/28.
104) SA Praha, ZST 1929-1931, P-16, krab. 60, č. Pres 1417/31.
105) SA Praha, ZST 1929-1931, P-16, krab. 60, č. 3809/31.
106) SA Praha, ZST Praha 1926-1938, P-27, krab. 90, č. Pres 1210/26.
107) SÚA Praha, MS St, krab. 388, č. 10836/22.

VYŠETŘOVACÍ VAZBA JAKO NÁSTROJ PERZEKUCE

Vazba v soudních věznicích byla dvojího druhu, tzv. vazba vyšetřovací, a pak vazba trestní. Vyšetřovací vazba - vazba do právoplatnosti odsuzujícího rozsudku - měla podle zákona zajistit nerušený průběh vyšetřování. Vazba trestní pak zajišťovala výkon trestu, který byl uložen rozsudkem. Ovšem skutečný účel a vlastní smysl obou těchto vazeb, jak již bylo vpředu naznačeno, zcela setřel rozdíl ve smyslu zákona. Vyšetřovací vazba sloužila vládnoucí buržoazii stejně jako trestní vazba, jako prostředek represe a perzekuce revolučního dělnického a komunistického hnutí. Tento skutečný smysl vyšetřovací vazby zvlášť vynikl v těch případech, kdy vládnoucí buržoazie se snažila inscenovat provokační procesy proti funkcionářům KSČ na základě vykonstruovaných materiálů. V takových případech došlo k zatčení a k zahájení trestního řízení na základě vykonstruovaných a provokačních materiálů, pod záminkou vyšetřování byli funkcionáři KSČ drženi ve vyšetřovací vazbě a samotného trestního řízení, resp. vyšetřování, bylo buržoazním a reformistickým tiskem zneužito k rozpoutání lživého a pomlouvačného tažení a špinění KSČ. I když pak často nedošlo ani k podání obžalovacího spisu a obvinění byli z vazby propuštěni, bylo dosaženo účelu, který byl buržoazií sledován. Jednak byli funkcionáři strany vytrženi z politické činnosti a byla jim znemožněna organizátorská a politická činnost v zájmu pracujících a proti vládnoucí buržoazii, jednak pak pomlouvačnou kampaní proti KSČ na základě neopodstatněného vyšetřování a vazby byly masy podle přání vládnoucí buržoazie politicky ovlivňovány a dezorientovány.

Z množství konkrétních případů uvedu zde několik typických. V roce 1925 v době předvolební potřebovala vládnoucí buržoazie jednak oslabit vedoucí funkcionářské kádry KSČ a jednak k vedení agitace kompromitující materiál proti KSČ. V červenci 1925 byla náhle provedena policejní prohlídka v sekretariátu KSČ a byl zatčen tajemník Jílek. Bylo proti němu zavedeno trestní řízení pro špionáž ve prospěch Sovětského svazu, neboť podle obvinění, které proti němu bylo vzneseno, měl vyzvídat skutečnosti "o válečné moci státu" tím, že v roce 1921 "žádal soupis zbraní ve skladišti v Písku", při čemž toto obvinění bylo vykonstruováno na základě podvrženého dopisu. Krátce po Jílkovi byl zatčen Houser a obviněn spolu s Neurathem z "velezrádných styků" s Moskvou, tj. s Komunistickou internacionálou, odkud měli podle vykonstruovaného obvinění v roce 1920 obdržet "peníze a brilianty" na propagační a organizační práci a dále, že připravovali atentát na Masaryka. Na základě takto provokačně vznesených obvinění rozpoutal všechen buržoazní a reformistický tisk v předvolebním období pomlouvačnou kampaň proti KSČ

a snažil se veřejné mínění protikomunisticky zpracovávat a usměrnit. Tento provokační proces proti jmenovaným, opírající se o podvržený dopis a o jedinou výpověď ze strany vyloučeného a později policií koupeného konfidenta, agenta-provokatéra, nemohl být přirozeně soudně ukončen, žaloba musela být pak po volbách, v únoru 1926 odvolána a trestní řízení muselo být zastaveno. Vládnoucí buržoazie nemohla riskovat věc soudně projednávat, neboť by se musela silně kompromitovat. Ostatně účelu bylo dosaženo, několikaměsíčním vězením vedoucích funkcionářů a pak využitím případu k protikomunistické předvolební agitaci, bylo prakticky dosaženo toho, co vládnoucí buržoazie mohla bez rizika učinit k ochromení vedení KSČ a k organizování kompromitující pomlouvačné kampaně proti KSČ v předvolebním období.[108]

V roce 1933, v době velkého útoku vládnoucí buržoazie na KSČ, používal státní aparát k perzekuci komunistických funkcionářů těch nejšpinavějších metod. Takovým typickým příkladem z té doby, je pokus policejního ředitelství v Ostravě, které se snažilo dosáhnout soudní perzekuce několika funkcionářů a kompromitace strany tím, že vykonstruovalo provokaci se "špionáží GPU" na Ostravsku. Použilo k tomu člena komunistické sekce mládeže, německého příslušníka, který měl být policií vypovězen a kterého pod hrozbou vypovězení z Československa donutilo k sepsání rusky psaného dopisu, opatřeného podpisem komisaře GPU. Tento podvržený dopis, který měl pak být nalezen u funkcionáře KSČ, měl sloužit jako jasný "důkaz" o protistátní a špionážní činnosti komunistů na Ostravsku. Ostravské policii se tento špinavý provokační kousek nepodařil díky bdělosti soudruhů. Naopak, policie byla veřejně odhalena, s ostudou musela provokaci ukončit.[109]

Bratislavská policie vykonstruovala v roce 1933 proti skupině mladých komunistů v Bratislavě obvinění, že tito "vstoupili do sovětské organizace GPU a zúčastnili se jako agenti činnosti uvedené organizace, jejímž cílem je provedení revoluce a tedy násilná změna demokraticko-republikánské formy státu". Členové této skupiny byli obžalováni proto pro přípravu úkladů proti státu[110] a postaveni před soud. Ovšem krajský soud v Bratislavě byl nucen je zprostit obžaloby, neboť policejní provokace byla tak zjevně hrubá a primitivní, že ani soud nechtěl riskovat vynést odsuzující rozsudek.[111]

Zvlášť jasným případem, kdy šlo o umlčení a vyřazení z politické

---

108) Rudé právo, 18.7.1925, 5.8.1925, 26.9.1925, 8.10.1925, 17.10.1925, 1.1.1926, 4.2.1926, 9.2.1926.

109) Těsnopisecká zpráva o 224.schůzi posl. sněm. NS RČS III. vol. obd., 7.zas. dne 4.2. a 21.2.1933. Projev posl. Klimenta.

110) Podle § 2 zák. na ochr. rep.

111) Archív krajského soudu v Bratislavě, rozs. č. Tk XI 2574/33 ze dne 16.12.1933.

činnosti poslance KSČ na základě neexistujícího trestného činu a obvinění, je případ poslance KSČ Kučery, který byl v roce 1934 vzat do vyšetřovací vazby, v níž byl 8 měsíců. Nebyl ani jednou vyslechnut a pak byl prostě propuštěn a tím se celé řízení proti němu skončilo. Stal se pro koaliční vládní strany nepohodlným, protože ve svých parlamentních projevech odhaloval jejich protidělnickou politiku.[112]

Nutno si uvědomit, že počet osob, které byly ve vyšetřovací vazbě, nebyl malý, bereme-li tento počet v ročním průměru. Přitom nerozhodoval jedině počet, ale též délka vazby, která rozhodně kvalitativně ovlivnila skutečný politický smysl této vyšetřovací vazby, tj. její účel potlačovat a zneškodňovat revoluční a protikapitalistickou činnost. Přirozeně, že zde mám na myslí vazbu osob více či méně vědomě angažovaných v třídním boji proti kapitalismu, zejména na půdě revolučního dělnického nebo komunistického hnutí. O této skutečnosti nás může přesvědčit statistika:[113]

Rok	Počet obviněných v ČSR, u nichž vyšetř. vazba trvala		
	do 1 měsíce (abs. počet)	od 1 měsíce do 3 měsíců (abs. počet)	přes 3 měsíce (abs. počet)
1925	22.296	4.097	887
1926	26.382	4.269	1.046
1927	26.436	5.544	1.256
1928	26.952	5.635	1.381
1929	22.656	4.329	1.036
1930	21.637	4.799	1.486
1931	21.540	4.732	1.463

Údaje této tabulky se týkají pouze počtu osob ve vyšetřovací vazbě ve věznicích krajských soudů - nikoliv okresních soudů. Přičemž jsou to jediné údaje v tomto směru, které máme k dispozici z materiálů oficiální statistické služby předmnichovského Československa. V hrubých rysech tedy bylo celostátně v soudní vyšetřovací vazbě ročně celkem na třicet tisíc osob. Bohužel nelze z toho počtu zjistit přesný počet osob v souvislosti se stíháním a perzekucí revolučního dělnického a komunistického hnutí. Pečlivý průzkum archívních materiálů justičních úřadů na různých místech z příslušných let dává možnost konstatovat, že významný podíl těchto v tabulce uvedených vazeb se týká právě revolučního dělnického a komunistického hnutí. V této souvislosti není bez zajímavosti, že oficiální statistická služba ČSR po roce 1931 údaje o počtu a délce vyšetřovacích vazeb již vůbec nesbírala a proto je ani nepublikovala. Patrně usoudila, že by tyto počty mohly sloužit

---

112) Těsnopisecká zpráva o 346. schůzi posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., 11.zas. dne 7.11.1934. Projev posl. A. Zápotockého.

113) Trestní statistika z RČS v letech 1923-1927 SÚS Praha 1931, str. 13; Trestní statistika RČS za léta 1928-1931, SÚS Praha 1937, str. 6.

jako kompromitující materiál dokazující perzekuční povahu vyšetřovacích vazeb a soustavné zneužívání instituce vyšetřovací vazby proti revolučnímu dělnickému a komunistickému hnutí. Ovšem státní aparát a jeho justiční složka i po roce 1931 používala zcela systematicky instituce vyšetřovací vazby jako nezákonného perzekučního prostředku proti funkcionářům nebo příslušníkům revolučního dělnického a komunistického hnutí. Např. ve věznici krajského soudu v Liberci bylo v roce 1933 ve vazbě 7 členů KSČ, kteří byli takto ve vazbě drženi přes 3 měsíce na základě vykonstruovaného provokačního materiálu, pod záminkou podezření z vyzvědačství a velezrady. Když již i vyšetřujícímu soudci se délka nezákonné vazby zdála být trochu dlouhá, chtěl obviněné propustit na svobodu, ale v tom liberecké policejní ředitelství ve snaze prodloužit vazbu a takto prakticky zneškodnit komunisty, předložilo soudu dodatkem další doplňující "materiály", které opět pak jen formálně mohly legalizovat nezákonné počínání justičních orgánů protahujících vazbu bez opodstatnění a bez skutečného zákonem požadovaného důvodu.[114] Anebo: Přes 4 měsíce byli drženi ve vyšetřovací vazbě ve věznici krajského soudu v Novém Jičíně v roce 1933-1934 četní členové KSČ a Rudých odborů. Vyšetřování proti nim se uměle protahovalo přesto, že byli obviněni jen z toho, že zcela legálními prostředky bojovali proti fašizaci režimu a hájili svá politická práva. Mnozí z nich měli rodinu, někteří dokonce měli 6 dětí. Byli bezdůvodně drženi v perzekuční vazbě přesto, že KSČ protestovala proti vazbě a požadovala jejich propuštění. Státní aparát jednak vyšetřování sabotoval, jednak vazbu prodlužoval bez jakéhokoliv opodstatnění. A přitom bylo takto ve vazbě na 18 osob.[115] Skutečným účelem i této vazby bylo izolovat aktivní bojovníky, aby se nemohli zúčastnit třídního boje.

Ve statistických materiálech oficiální statistické služby buržoazního Československa jsme našli mimořádně cenný materiál, který - bohužel - se týká jen let 1918-1922 a území českých zemí:[116]

Rok	Počet zatčených a obviněných v abs. číslech	Z úhrnu zatčených osob obžal. podána			
		byla		nebyla	
		abs. počet	rel. počet	abs. počet	rel. počet
1919	24.166	10.045	41,6	14.121	58,4
1920	30.266	15.115	49,9	15.151	50,1
1921	29.873	15.406	51,6	14.467	48,4
1922	25.403	11.044	43,5	14.359	56,5

---

114) Těsnopisecká zpráva o 265. schůzi posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd. 8. zas. dne 26.4.1933. Projev poslance Hadka.

115) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd. 9. zas. Interpelace posl. Čižinské a soudr. č. 2489/VI ze dne 23.2.1934 min. sprav.

116) Trestní statistika z Čech, Moravy a Slezska v letech 1919-1922. SÚS Praha 1925, str. 17.

V této tabulce uvedené údaje se týkají vazeb u sborových soudů 1. stolice (krajských soudů) pouze v českých zemích. Netýkají se tedy vazeb ve věznicích okresních soudů. Naprosto přesně ukazují, že zhruba nejméně polovina vazebních případů - výjimku tvoří rok 1921 s 48,4 % - skončila tím, že ani k podání obžalovacího spisu nedošlo, tj. že trestní řízení bylo zastaveno ještě v průběhu vyšetřování a tím tedy vůbec nedošlo k soudnímu projednávání. Vládnoucí buržoazie přirozeně nemohla mít zájem, aby tyto údaje sbírala i v dalších letech, tyto údaje totiž by silně kompromitovaly její justiční službu a vůbec její "výkon spravedlnosti". Proto pro další léta již statistické údaje v tomto směru chybějí vůbec. V každém případě shora reprodukované údaje přesvědčivě prokazují, že vyšetřovací vazba z hlediska potřeb buržoazie sloužila i k realizaci přímé represe a perzekuce pracujících a tím jaksi plnila funkci trestu. Sloužila tady k legalizaci násilného zbavení svobody pracujících tam, kde vazba nebyla ani formálně zákonem opodstatněna. A nadto údaje jednotlivých let dokazují, že nešlo o ojedinělé případy, ale o systém.

FYZICKÉ NIČENÍ VĚZŇŮ

Celkové podmínky života a pobytu ve věznicích a trestnicích, zejména pak zdravotně závadné hygienické poměry a nedostatečné stravování, odsoudily již samy o sobě vězně k pomalému odumírání. Nemáme zde na mysli jen případy sebevražd, kterých bylo přirozeně mnoho. Např. ve věznici na Pankráci v roce 1931 spáchalo sebevraždu celkem 5 osob.[117] Tento počet odpovídal zhruba ročnímu průměru v této věznici. Spíše máme na mysli ty případy úmrtí, k nimž došlo zejména v důsledku procesu celkového oslabení organismu, vyvolaného působením podmínek vězeňského života. Přirozeně, že lékařská služba ve věznicích a trestnicích byla jen formální a nemohla v žádném případě být i jen paralyzovat ničivé a zhoubné působení procesu pomalého odumírání. Ostatně tato služba měla hlavně za úkol jaksi legalizovat jednotlivé případy úmrtí a vzbudit zdání, že jde o "přirozenou" smrt a nikoliv o smrt způsobenou podmínkami života ve vězení. O práci této lékařské služby, která vlastně preventivně v žádném případě nemohla přicházet v úvahu, jak jsme se přesvědčili na materiálech o nedostatcích hygienických a zdravotních podmínek ve věznicích a trestnicích, se však můžeme ještě přesvědčit

---

117) SA Praha, ZST Praha 1933-1934, P-23, krab. 80, č. Pres 3446/32.

i z jiného aspektu. Vybrali jsme si jeden typický doklad, který nám alespoň v hrubých rysech pomůže hodnotit lékařskou službu ještě z jiného hlediska. V lékařské zprávě o zdravotním stavu vězňů ve věznici na Pankráci za rok 1930 je uvedena vězeňkyně M. Hašková jako často nemocná, při čemž její nemoc je lékařem kvalifikována jako "hysterie", ale vedle tohoto čistě lékařsky odborného výrazu je v poznámce uvedeno, že se jedná o "komunistku".[118] Jak je tedy vidět lékař, úřední lékař, který měl za úkol léčit vězně bez ohledu na jejich politické přesvědčení a bez ohledu na kvalitu deliktu, za který byli vězňové odsouzeni, léčil jaksi "politicky", tj. léčil nebo neléčil podle politické orientace celkové trestní politiky buržoazního Československa. Jak jinak lze vysvětlit lékařský nález, kde vedle nemoci je poznámka o politickém smýšlení nemocného?

Komunista Pinta, který si odpykával trest ve věznici na Pankráci, který nastoupil do věznice v červenci 1928 úplně zdráv, při nedostatečné a nechutné stravě a pro nesprávné větrání cely, jak to uvedl krátce před svou smrtí ve stížnosti státnímu zastupitelství, koncem roku 1928 onemocněl zápalem plic a zemřel.[119]

V roce 1934 byl obchodní příručí I. Stark pro účast na stávce v Mukačevě na Zak. Ukrajině zatčen a dodán ke stíhání pro pobuřování do věznice krajského soudu v Berehově. Ve vazbě onemocněl a dožadoval se lékařského ošetření, které mu však správa věznice odepřela. Ve spravedlivé sebeobraně zahájil hladovku, ve které - ač nemocen - setrval 6 a půl dne, než se jeho věznitelé rozhodli ho dát již smrtelně nemocného do nemocnicem kde 15.10.1934 umřel na oboustranný zápal plic.[120] Šlo zde o jasné, vědomé, fyzické zničení politického vězně.

Dne 6. července 1934 byl z věznice plzeňského krajského soudu po odpykání 8 měsíční vazby propuštěn J. Böhm z Kraslic, který byl odsouzen pro účast na demonstraci za práci a chléb. Když po svém propuštění byl uvítán svými soudruhy na nádraží v Kraslicích, byl tělesně v tak zchátralém stavu, že nemohl ani chodit. Musel být odvezen domů, ačkoliv před nástupem do věznice byl silný a zdravý. V žaláři onemocněl, nebylo mu však poskytnuto řádné lékařské ošetření a ačkoliv trpěl nedostatečnou výživou ve vazbě, nebylo mu dokonce za jeho vazby vydáno Kč 160 na přilepšení na stravě pro něho složených, nýbrž mu tato částka byla vydána až při jeho propuštění z vazby. Po propuštění z vaz-

---

118) SA Praha, ZST Praha 1929-1931, P-16, krab. 60, č. Pres 1176/31.

119) Rudé právo, 23.12.1928; Těsnopisecká zpráva o 178. schůzi posl. sněm. NS RČS, II. vol. obd., 7. zas. dne 18.12.1928, Projev posl. Landové-Štychové.

120) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., 11. zas. Interpelace posl. Dvořáka a soudr. č. 2822/II ze dne 20.12.1934 min. spravedl.

by byl prohlédnut lékařem, který konstatoval 4 dni po propuštění, že má tuberkulozu plic a že "pacientův stav je beznadějný" a že se u něho projevuje "zsinalost ve značném stupni, otok jater, opuchlé dolní končetiny". J. Böhm skutečně 10 dní po svém propuštění z vazby zemřel.[121] Jednalo se rovněž o jasný případ, kdy se proletář pro účast na třídním boji stal obětí vraždícího vězeňského režimu.

ZÁVĚREM

Pro pracující a zejména pak pro třídně uvědomělé příslušníky revolučního dělnického a komunistického hnutí jejich zatčením a uvězněním třídní boj nepřestal. Pokračoval za podstatně ztížených podmínek. Vzhledem k tomu, že ve vazbě byli vězňové zbaveni osobní svobody a byli podrobeni přísnému vězeňskému režimu, byl tento boj zcela specificky a ve své podstatě eminentně politickým bojem, bojem proti potlačovatelskému státnímu aparátu, byť by se na venek projevoval jen prosazováním požadavků za zlepšení samotných podmínek vazby anebo vězeňského režimu vůbec. Politický vězeň, který ve vazbě bojoval o výhody politického vězně, vedl třídní boj proti buržoaznímu státnímu aparátu a buržoazní zákonnosti. Když bojoval za svá práva ve vazbě, bojoval proti perzekuci revolučního dělnického a komunistického hnutí, bojoval za práva politických vězňů vůbec.

Formy a metody tohoto boje byly velmi rozmanité. Rovněž intenzita tohoto boje byla velmi různá. A přitom prostředky byly různorodé. Od žádosti o přiznání práv politického vězně až k hladovce. Hladovka ve vazbě měla obdobnou funkci jako stávka na svobodě. Např. v roce 1928 ve věznici v Praze na Pankráci se dožadovali Olbracht, Kozák a Bartoš prostřednictvím hladovky, aby jim bylo přiznáno právo politického vězně. Hladovkou protestovali proti perzekuci a nezákonnému postupu státního aparátu vůči komunistickým funkcionářům. Přirozeně, že touto cestou se snažili agitačně zapůsobit na ostatní vězně a takto organizovat podle daných možností masovou akci vězňů.[122] Komunisté i ve vazbě se snažili vždy působit na svoje spoluvězně a politicky je uvědomovat. I ve vazbě pokračovali v agitační a propagandistické činnosti. Vládnoucí buržoazie perzekvovala komunisty ve věznicích nejenom samotným vězeňským režimem, ale jejich politickou činnost, agitační a propagan-

---

121) Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl. sněm. NS RČS, III. vol. obd., 11. zas. Interpelace posl. Krehana a soudr. č. 2826/I ze dne 3.1.1935 min. spravedl.

122) O l b r a c h t I., Zamřížované zrcadlo, Praha 1949, str. 229.

distickou práci vedle disciplinárních zákroků dokonce i soudně perzekvovala. Např. komunistický vězeň, který ve věznici v Praze v roce 1930 vyryl na zdi celý nápis "Ať žije diktatura proletariátu", byl odsouzen za tento čin pro pobuřování proti republice, při čemž tento perzekuční rozsudek byl dokonce potvrzen nejvyšším soudem.[123]

Komunisté v předmnichovském Československu se chovali i ve věznicích jako skuteční komunisté, jako obětaví a stateční bojovníci proti kapitalistické zvůli a za spravedlivé socialistické řády. Byli si plně vědomi, že se mohou opírat o účinnou solidaritu dělnické třídy, svých spolubojovníků a celého revolučního a komunistického hnutí. Proto i ve vazbě pokračovali v boji byť i za krajně ztížených podmínek. Tento jejich boj ovšem měl již zcela zvláštní taktiku a strategii vyplývající z toho, že se v těch krajně ztížených podmínkách museli bránit vůči násilí buržoazního státního aparátu. Bojovali za sebe a zároveň za věc, za kterou byli buržoazní státní mocí perzekvováni. Bojovali plně v souladu s Leninovou koncepcí obrany proletářských vězňů a perzekvovaných komunistů, jak ji formuloval ve známém dopisu J. D. Stasovové, v němž se mj. zdůrazňuje, že revolucionář, komunista před soudem, ale i ve vazbě se "musí řídit uvážením konkrétních okolností a instinktem revolucionáře" a že nesmí zapřít svoje politické smýšlení, k němuž se má hrdě hlásit.[124]

---

123) Sbírka rozh. nejv. soudu ve věcech trestních - Vážný, č. 4156, roza. č. Zm I 293/30 ze dne 2.5.1931.

124) V. I. L e n i n , Spisy, sv. 8., Praha 1954, str. 58-62.

DIE EINKERKERUNG DER KOMMUNISTEN IN DER BÜRGERLICHEN ČSR

Karel Vaš

Zusammenfassung

In dieser Studie werden im Rahmen des Gesamtstandes des Gefängniswesens die konkreten Lebensbedingungen der Kämpfer gegen den Kapitalismus und für den Sozialismus - also vor allem der Kommunisten - behandelt, die wegen ihres Eintretens gegen die kapitalistische Ausbeutung und Unterdrückung und für eine sozialistische Veränderung der Gesellschaft von der bürgerlichen Staatsmacht der ČSR ihrer Freiheit beraubt und dem Gefängnisregime unterworfen wurden.

Die Haft und das Gefängnisregime überhaupt sowie die ganze Gefängnispolitik bildeten in der bürgerlichen Tschechoslowakei einen wichtigen Bestandteil der Strafpolitik des Staates der herrschenden Bourgeoisie, die bei der Unterdrückung des Klassenkampfes der Werktätigen und insbesondere bei der Unterdrückung und Verfolgung der revolutionären Bewegung der Arbeiter und Kommunisten angewandt wurde. Der Freiheitsentzug war ein wichtiger Bestandteil und zugleich ein wesentliches Phänomen und Mittel der Persekution der Werktätigen, die gegen die ökonomische und politische Vorherrschaft der Bourgeoisie und für einen sozialistischen Umbau der Gesellschaft kämpften.

Obgleich die Bourgeoisie sich alle erdenkliche Mühe gab, der Öffentlichkeit Zweck und Sinn der Haft als "erzieherisches und kulturmoralisches Einwirken" auf die gefangengehaltenen Personen zu präsentieren, setzte der bürgerliche Staatsapparat der ČSR bei der Repression und Persekution der revolutionären Bewegung der Arbeiter und Kommunisten die Haft und das Gefängnisregime als äusserst wirksames, grausames und gewalttätiges Mittel ein, das die aktivsten Vorkämpfer der Arbeiterklasse und der Werktätigen unschädlich machen sollte. Mit der Haft und dem unmenschlichen Gefängnisregime verübte die herrschende Bourgeoisie einen Akt der Klassenrache an den Kämpfern der revolutionären Bewegung der Arbeiter und Kommunisten dafür, dass diese aktiv gegen die Ausbeutung und gegen die Herrschaft der Bourgeoisie, für die Rechte der Werktätigen, für eine sozialistische Gesellschaftsordnung gekämpft hatten. Durch die Inhaftierung beseitigte sie gewaltsam diese aktiven Kämpfer aus dem Klassenkampf, um die Kampfreihen der Arbeiterklasse

um ihre Organisatoren und aktivsten Angehörigen zu schwächen. Durch das grausame Gefängnisregime strebte sie diese dann moralisch und politisch zu brechen, zu demoralisieren, einzuschüchtern und physisch zu vernichten.

Der Verfolgungscharakter dieser Haft und des Gefängnisregimes zeigte sich insbesondere bei den sog. politischen Deliquenten, denen systematisch die Vorteile politischer Häftlinge unter dem Vorwand vorenthalten wurden, sie hätten zwar eine Straftat politischen Charakters begangen, aber aus einem "niedrigen oder unehrenhaften" Beweggrund. Die bürgerliche Justiz ging in dieser Persekutionspraxis gegen die Kommunisten so weit, dass sie sogar vielen wegen ihrer politischen Tätigkeit verurteilten und eingekerkerten Abgeordneten der KPTsch in der Haft die Vergünstigungen politischer Häftlinge nicht zuerkannte; so waren diese gezwungen, ihre Strafen wie Kriminalverbrecher, wie gemeine Verbrecher, zu verbüssen.

Die Kämpfer gegen den Kapitalismus und für den Sozialismus hatten in der Haft völlig unzulängliche und geradezu anstössige hygienische und sanitäre Bedingungen, erhielten unzureichende Kost, wurden bei der Arbeit ausgebeutet und missbraucht, man verweigerte ihnen die Möglichkeit der Lektüre von Fach- und politischer Literatur und Presse.

Der bürgerliche Staatsapparat gebrauchte oft die Institution der Untersuchungshaft als Instrument zur Verfolgung der Kämpfer gegen den Kapitalismus und für den Sozialismus dadurch, dass er absichtlich die Haftdauer verlängerte oder einfach die Haft bloss aufgrund einer konstruierten Anschuldigung verhing. Auf diese Weise beiseitigte er zeitweilig einige Funktionäre der KPTsch aus dem politischen Leben.

In der Haft zogen sich viele Kämpfer gegen den Kapitalismus und für den Sozialismus in der Tschechoslowakei vor dem Münchener Diktat Gesundheitsstörungen zu. Es kam aber auch infolge dieser schlechten und geradezu unmenschlichen Haftbedingungen sogar zu Todesfällen.

Für die klassenbewussten Angehörigen der revolutionären Bewegung der Arbeiter und Kommunisten hörte der Klassenkampf mit ihrer Verhaftung und Einkerkerung nicht auf. Er wurde unter wesentlich erschwerten Bedingungen fortgesetzt, unter Bedingungen, wo sie ihrer persönlichen Freiheit beraubt und dem Gefängnisregime unterworfen waren. Dieser Kampf war ein ganz spezifischer und in seinem Wesen eminent politischer Kampf, ein Kampf gegen den repressiven Staatsapparat, wenngleich er sich nach aussen hin nur in der Durchsetzung von Forderungen nach Verbesserungen der Haftbedingungen oder des Gefängnisregimes selbst äusserte. Die Formen und Methoden dieses Kampfes waren sehr mannigfaltig, angefangen von der Durchsetzung der Forderung nach Zuerkennung der Rechte und Vorteile eines politischen Häftlings bis zum Hungerstreik.

Die Kommunisten setzten in der bürgerlichen Tschechoslowakei auch in der Haft ihre Agitations- und Propagandatätigkeit fort, verhielten sich auch unter den Bedingungen der Gefängnisse als wahre, die kapitalistische Willkür bekämpfende Kommunisten. Sie kämpften für sich und zugleich für eine Sache, derentwegen sie von der bürgerlichen Staatsgewalt verfolgt wurden.

AGRÁRNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ VLÁDY LIDOVÉ FRONTY VE ŠPANĚLSKU 1936—1939

Bohumil Kučera

V loňském roce bylo tomu dvacet pět let, co byl vydán zákon o jednotném zemědělském družstvu z 23.2.1949. Tímto zákonem ve spojení se zákonem o nové úpravě vlastnictví k půdě z července 1948 byla u nás vyřešena agrární otázka, a to pokud se týká vlastnictví půdy i jejího obdělávání. Dvacet pět let, která od té doby uplynula, ukázalo, že jsme našli cestu správnou a úspěchy našeho zemědělství v posledních letech to úplně potvrdily. Nebude bez zajímavosti i dnes se podívat zpět a vzpomenout těch, kteří šli před námi a hledali cestu k témuž cíli.

Je obecně známo, že to byl SSSR, který jako první řešil tento problém a úspěšně jej vyřešil. Méně však je známo, že Lidová fronta ve Španělsku v letech 1936-1939 stála před podobnou otázkou a že ji v poměrech daleko nepříznivějších a těžších řešila. Nejen řešila, ale také během intervenční války převážně vyřešila. Vzhledem k historickému vývoji žel jen dočasně.

I.

Úprava vlastnictví půdy stojí jako základní úkol před každou buržoasně demokratickou revolucí. V míře daleko větší než kdekoliv v Evropě stála před ní právě ve Španělsku.

Zde se buržoasně demokratická revoluce značně opozdila. S monarchií přetrvávaly nejrůznější přežitky feudalismu a v neobvyklé míře se nahromadily právě v zemědělství. Mnohé z nich sahaly zpět hluboko do středověku, převážně až do doby rekonkisty. Výsady získané aristokracií a církví v době rekonkisty pomáhaly vytvářet obrovské zemědělské majetky a na nich poměry přesahující obvyklé způsoby nevolnictví. Jejich pozůstatky se v nejrůznějších formách přenesly až do novověku a přetrvávaly všechen sociální rozvoj a pokrok. Přispěly k tomu i některé zvláštnosti přírodních podmínek Španělska, především velké sucho a oblasti s nedostatkem vláhy, které vyřazovaly z obdělávání značné plo-

chy a zvyšovaly hodnotu obdělávané půdy. Tím se zvyšovala snaha a touha značné části obyvatelstva, odkázaného na zemědělskou výrobu, získat půdu.

V třicátých letech mělo Španělsko cca 23 milionů obyvatel. Při slabém rozvoji průmyslu a s ním spojených činností bylo 57 % obyvatelstva odkázáno svou výživou na zemědělství.[1)]

Celková plocha Španělska byla 50 800 000 ha. Produktivní půdou bylo však pouze 45 600 000 ha. Na zemědělskou půdu z toho připadalo 20 330 000 ha. Ani tato půda však nebyla všechna obdělávána. Obděláváno bylo přibližně pouze 15 milionů ha. Zbytek, tedy plná čtvrtina, nebyl obděláván vůbec a ležel ladem. Byl používán jako pastviny, honitby apod. Převážná většina půdy byla vlastnictvím aristokratických latifundistů-grandů, velkostatkářů a bohatých sedláků. Přehled o pozemkovém vlastnictví ve Španělsku dá nejlépe nahlédnouti do hloubky agrárního problému:

latifundisté	50 000	23 200 000 ha	51,5 % půdy
velkostatkáři	700 000	15 800 000 ha	35,2 % "
malorolníci	1 000 000	5 000 000 ha	11,1 % "
domkáři	1 250 000	1 000 000 ha	2,2 % "
zem. dělníci	2 000 000	0 ha	0,0 % "
celkem	5 000 000	45 000 000 ha	100 % půdy

Vidíme tedy, že v zemědělství bylo angažováno 5 000 000 lidí. Nutno ovšem připočítat příslušníky jejich rodin, abychom došli ke zmíněnému číslu 57 % všeho obyvatelstva, jehož výživa byla závislá na zemědělství.[2)]

Obdělávatelná půda, jak již bylo uvedeno, činila jen 20 330 000 ha. Třídní rozvrstvení zemědělského obyvatelstva ukazuje naléhavost řešení zemědělské otázky. 2 250 000 malorolníků vlastnilo pouze 13,3 % půdy. Naproti tomu velkostatkáři a bohatí rolníci v počtu 750 000 vlastnili plných 86,7 % celkové rozlohy. 2 milióny zemědělských pracovníků byli bezzemci žijící ve vysalovené bídě. Situace drobných rolníků se však

---

1) Eugen V a r g a , Hospodářství a hospodářská politika v I. čtvrtletí 1936. Mezikor. zvl. číslo z 23.5.1936.

2) Por qui los campesinos estan interesados en vencer fascismo, Madrid 1936. Viz Archív Ústavu marxismu-leninismu při ÚV KSČ - Fond 32, sl. 9 č. 1114.

Obdobná čísla udává Varga i řada autorů marxistických i nemarxistických. Viz např. Victor A l b a , Histoire des républiques espagnoles, Cristobal d e C a s t r o , Al servicio de los campesinos, Pascual C a r r i o n , Los latifundios en España, George A c k e r m a n n , Spanien wirtschaftlich gesehen atd. Všichni udávají shodně, že cca 90 % půdy drželi latifundisté a velkostatkáři, zbytek připadal na vlastníky hospodářství pod 10 ha.

nijak výrazně nelišila od zemědělských dělníků. Výnosy drobných pozemků nebyly o mnoho vyšší než bídná mzda zemědělského dělníka. Velkostatek vlastnil většinu půdy. Mezi velkostatkáři pak opět ohromné rozlohy drželo několik málo rodin. Skupina 20-30 velkostatkářů měla statky mezi 50 000 - 80 000 ha.[3)]

Naproti tomu drobní a střední rolníci vlastnili obvykle výměry, které naprosto nedostačovaly k jejich obživě. Výtěžek těchto parcelových rolníků nedosahoval mnohdy více než jednu pesetu denně. Pro srovnání je možno uvést, že mzda horníka v téže době, který byl díky organizovanosti na španělské poměry dobře placen, obnášela 5-6 peset denně. U zemědělského dělníka přepočtena na celý rok nepřesáhla taktéž jednu pesetu denně.

Poněvadž žádný z drobných rolníků neměl dostatek půdy, aby mu poskytovala obživu, byl nucen půdu pachtovat. Půdu propachtovával velkostatkář-latifundista, který obvykle kapitalistickým způsobem obdělával jen část své půdy. Její většinu propachtovával drobným rolníkům a bezzemkům. Pacht totiž skýtal daleko větší výtěžek než vlastní obdělávání a umožňoval hlubší vykořisťování.

Pacht za peněžitou úplatu (arrenda) byl poměrně značně rozšířen. Nebyl však jedinou formou pachtu a také ne nejrozšířenější, jak tomu bývá v kapitalistických státech. Převládaly zde jiné formy pachtu, které měly ryze feudální formy nebo se jim značně blížily.

Nejobvyklejší formou byla aparceria. Vlastník půdy poskytoval pachtýři užívání pozemku, při čemž pachtovným byly naturálie, stanovené určitou částí výtěžku. Obvykle jako pachtovné byla poskytována polovina sklizně. Šlo o tzv. nápolek. I aparceria vykazovala různé formy, které namnoze pocházely ještě z dob rekonkisty.

Nejznámějším a také nejrozšířenějším druhem takového pachtu bylo censo. Jde o zvláštní způsob pachtu, jenž se neutvářel na smlouvě či osobní dohodě mezi stranami. Určitý pozemek byl povinen odvádět vlastníku pachtovné v naturáliích, ať jej držel kdokoliv. Břemeno pachtovného vázlo na pozemku a blížilo se našemu reálnému břemenu. Censo či jeho výše byla pevně stanovena a držitel pozemku ho musel odvádět ve stanovené výši vlastníkovi, ať byl výtěžek jakýkoliv. Platit byl povinen i v případě úplné neúrody, což vedlo k tomu, že se zadlužoval a jeho odvislost se zvětšovala.

V Galicii, Asturii a Leoně byla rozšířena jiná forma pachtu, tzv. foro, která se zcela rovnala feudálnímu vykořisťování. Pachtýř platil nejen pachtovné v naturáliích, ale byl povinen vlastníkovi konat i určité služby a při různých příležitostech, např. o církevních svátcích, odevzdávat nejrůznější dary.

---

3) Eugen V a r g a , cit. článek.

V Katalánsku byl mezi pěstiteli révy rozšířen druh pachtu, nazývaný rabassa morta. Propachtovatel dával pachtýři (rabasseirovi) do užívání vinici a ten mu odváděl jako pacht třetinu až polovinu úrody. Pacht byl dlouhodobý, původně na 60-70 let. Později byl zkrácen jen na 20-30 roků, tj. dobu, za níž se vinná réva opotřebovala, takže vinohrad musel být znovu vysázen. Tyto podmínky byly ztíženy ještě tím, že zašla-li v suchém roce část vinohradu, rovnající se 2/3 výměry, musel rabasseiro pozemek vrátit vlastníkovi. Tím přišel o všechny investice a vloženou práci. Vlastník pak poskytl vinohrad novému rabasseirovi, který ho osázel a vlastník pobíral dále výtěžek.

Další vykořisťování se dálo úvěrem. Pachtýř nemající sám prostředky k obdělávání půdy, vypůjčil si je od vlastníka pozemku. Platil mu pak nejen povinnou část sklizně, ale ještě úrok, takže mu zbývalo k obživě stále méně a méně. Zadlužil se tak, že byl hříčkou v rukou majitele a nestačil již dluh splácet ani jej odpracovat.

Velkostatek postupoval tedy dvojím způsobem. Buď půdu propachtoval a vykořisťoval pachtýře. To obvykle vynášelo více, než obdělávání kapitalistickým způsobem, prostřednictví, námezdního dělníka.

Vykořisťování se ještě zvětšovalo tím, že mezi vlastníka a pachtýře se vsunovali pezipachtýři. Velký pachtýř (arrendario) pachtoval půdu od vlastníka a dával ji sám do pachtu drobným zemědělcům (pegujaleros), vydělávaje na rozdílu. Mezipachtýřů bylo často i několik, takže vykořisťování jen narůstalo. U vlastníků půdy byl obvyklý absentismus. Vlastník žil ve městě a sám se na pozemky téměř nikdy nedostal.

I tak zůstala značná část vhodné půdy neobdělána. V Staré Kastilii a Ironě to bylo např. 30 %, v Estramaduře dokonce 49,3 %. Neobdělaná půda byla v tomto stavu udržována úmyslně, neboť pro vlastníka to znamenalo udržení pachtovného na vysoké úrovni. Zemědělce pohánět hlad po půdě při jejím nedostatku k přebírání pachtů za stále horších a nevýhodnějších podmínek.

V Katalánii bylo obvyklou doložkou v pachtovní smlouvě takovéto ustanovení: "Pachtující souhlasí s tím,že smlouva může být zrušena pro porušení úcty, ať je žeň v jakémkoliv stavu." To pochopitelně umožňovalo vlastníkovi se kdykoliv pachtýře zbavit.

Obdělávání velkostatku kapitalistickým způsobem bylo pro vlastníka taktéž výhodné. Zemědělského dělnictva byl nadbytek, mzdy velmi nízké a situace taková, že bylo možno stále je snižovat. S tak levnou pracovní silou bylo možno dosáhnout vysokých výtěžků půdy.

Většina zemědělských dělníků bydlela ne venkově a byla odkázána na práci v zemědělství. Byli to nádeníci (braceros), pracující za denní mzdu. Jejich pracovní poměr byl více než volný a vlastně neexistoval. Byli totiž najímáni obvykle na jediný den.

Systém ve většině obcí byl takový, že braceros se shromažďovali každé ráno na tržišti, kam přicházeli statkáři či jejich pověřenci a zde dělníky najímali. Mzdu určovali zcela libovolně, vybírali lidi silné a zdatné a hlavně pak takové, kteří jim svou povolností vyhovovali. Ten, koho na ten který den nenajali, zůstával bez práce. Pracovní doba byla zásadně od světla do světla a mzda kolísala mezi 1.75 - 2 pesetami denně.

Zemědělský dělník tohoto typu však nepracoval denně po celý rok. Jeho zaměstnání bylo závislé na sezonnosti zemědělské práce, počasí i libovůli najímatelů. Tak se stávalo, že pracoval cca pouze polovinu dní v roce. Nedosahoval tedy v průměru většího příjmu než 1 pesetu denně. Nebylo žádného rozdílu mezi drobným rolníkem, pachtýřem (colonem) a zemědělským dělníkem (bracero). Životní úroveň obou kategorií byla nízká a sociální situace neúnosná.

II.

Buržoazně demokratická revoluce ve Španělsku přišla značně opožděně ve srovnání s jinými evropskými zeměmi. Teprve v r. 1931 byla svržena monarchie a dne 14.4.1931 byla vyhlášena buržoazní republika.

Již v tomto okamžiku republikánsko-socialistická vláda stála před nutností řešit agrární problém. Situace mezi zemědělským obyvatelstvem byla taková, že hrozila otřást i novou republikánskou vládou. Bylo proto nutno odstranit aspoň nejkřiklavější nedostatky. K zásadnímu řešení, tj. k novému rozdělení pozemkového vlastnictví, tato buržoazní vláda sáhnout nemohla a proto její opatření byla polovičatá. Pokoušela se odstranit jen ty největší závady.

Přes naléhavost řešení agrárního problému ani nová ústava Republiky španělské z 9. prosince 1931 se neodvážila v tomto směru učiniti nějaký příslib. V čl. 47 jen nezávazně slíbila, že "Republika bude chránit rolníka a k tomu cíli vydá zákony, mimo jiné o nezabavitelném a nezdanitelném rodinném jmění, o zemědělském úvěru, o odškodnění za ztrátu žní, o zemědělských družstvech výrobních a spotřebních, o praktických zemědělských školách a vzorných pokusných hospodářstvích, o zavodňovacích pracích, o venkovských cestách a dopravních prostředcích." To bylo vše, co bylo ústavou slíbeno. Ani slovo o pozemkové reformě.[4)]

Naléhavost byla však taková, že po dlouhých sporech byl zákon o pozemkové reformě 15. září 1932 přece jen vydán. Zákon sám byl velice

---

4) Constitution de la République Espagnole, Madrid 1931.

skromný a i když zabavoval půdu za náhradu, ponechával majitelům mimo záběr takové výměry, že je prakticky nijak nepostihoval. Tak např. půda, na níž byly pěstovány olivy, podléhala záboru jen tehdy, přesahovala-li 300 ha, vinohrady 120-150 ha, půda, na níž se pěstovaly píceniny, 300-600 ha, pastviny dokonce 600-750 ha. Půda ležící ladem mohla být zabavena v jakékoliv výměře. Zákon platil jen pro 13 provincií Estramadury, Kastilie a Andalusie.[5)]

Je pochopitelné, že takto nebylo získáno mnoho půdy, která měla být rozdělena bezzemkům, drobným rolníkům a družstvům. Ústav pro pozemkovou reformu, jenž byl současně zřízen, mnoho také z reformy neuskutečnil. Za celé období jeho existence od září 1932 do 16.8.1935 bylo přiděleno celkem 116 857 ha 12 600 zemědělským rodinám. Plocha rozdělené půdy i počet příděleů je ve španělských poměrech neprosto zanedbatelný. Provádění pozemkové reformy tímto způsobem by mohlo naplnit společenskou potřebu teprve za několik staletí.[6)]

Latifundisté provádění zákona sabotovali a propouštěli ve velké míře dělníky. Vláda vydala proto několik zákonů na ochranu zemědělských dělníků. Nejznámější z nich jsou "Terminos municipiales", které nařizovaly statkářům zaměstnávat pouze dělníky z obce, v jejímž obvodu se pozemky rozkládaly. Toto nařízení se pokoušelo zabránit obvyklé praktice velkostatkářů, kteří v případě, že domácí dělník nechtěl pracovat za nízkou mzdu, dováželi dělníky z chudých provincií, kde nebyla možnost výdělku vůbec. Tito lidé pak pochopitelně přijímali práci za každých podmínek.

Dalšími nařízeními byla stanovena pracovní doba v zemědělství na 8 hodin denně a mzda stanovena na cca 8 peset. To by bylo jistě znamenalo značné zlepšení situace zemědělských dělníků.

Velkostatkáři však toto nařízení nedodržovali a sabotovali je. Přeměňovali pole v pastviny a některé pozemky neobdělávali, takže potřeba pracovních sil se zmenšila. Tím dosáhli toho, že nabídky práce na trhu byla taková, že mohli opět libovolně diktovat pracovní podmínky. Mzdy klesly znovu na 2-3 pesety denně a pracovní doba byla libovolně prodlužována. Není divu, že za těchto okolností docházelo k rolnickým nepokojům, stávkám a svémocným záborům. Hnutí vyvrcholilo v červnu 1934 obecnou rolnickou stávkou. Po potlačení stávky byly ochranné zeměděl-

---

5) Gaceta de Madrid 21.9.1932 - Gaceta de Madrid byla publikace vlády, v níž byly uveřejňovány zákony (leyes), nařízení (decretos), příkazy ministrů (ordenes), avšak také vyhlášky, dražby, jmenování atd. Rovnala se tedy naší Sbírce zákonů a nařízení a Úřednímu listu dohromady. Zákony nejsou číslovány a citace je možná jedině datem příslušného čísla sbírky.

6) José S i l v a , Nesmírné úsilí španělské vlády o přeměnu venkova. Mestikor, zvláštní číslo z 20.5.1937.

ské zákony rušeny a půda zabraná svémocně velkostatkářům zabavována a vlastníkům vrácena, případně jim poskytovány vysoké peněžité náhrady. Tyto náhrady, které republika statkářům vyplácela, dosáhly částky 500 mil. peset.[7]

Nepřinesla tedy tato pozemková reforma nic ani drobným rolníkům ani dělníkům. Rolníci na ni doplácelí zvýšeným daňovým zatížením a dělníci poklesem mezd, které opět se stabilizovaly na dřívější úrovni 1,75 - 2 pesety denně.

III.

Zemědělská otázka zůstala tedy nevyřešena a vyvstala v celé naléhavosti v okamžiku, kdy ve volbách dne 16.2.1936 zvítězila Lidová fronta a kdy se na základě tohoto vítězství utvořila republikánská vláda, sestávající sice pouze z buržoazních stran, ale podporovaná dělnickou třídou v čele s Komunistickou stranou Španělska.

V programu Lidové fronty, s níž KSŠ vystupovala již od r. 1935, byl požadavek konfiskace půdy velkých latifundistů a její bezplatné rozdělení mezi zemědělské dělníky a rolníky. Dohoda, na jejímž základě se Lidová fronta jako volební seskupení utvořila, nešla pro odpor některých stran tak daleko. Obsahovala pouze obecný požadavek legalizace záborů půdy a další opatření ve prospěch rolníků.[8]

Rolnické masy podporovaly Lidovou frontu právě proto, že byla nadějí na splnění jejich požadavků na půdu. Nyní však příliš nedůvěřovaly vládě, v níž byla zastoupena pouze buržoazie a nikoliv dělnická třída, zejména pak Komunistická strana Španělska. Ihned po vítězství Lidové fronty se rozvíjely mezi rolnictvem akce, provádějící samovolné zábory půdy a její rozdělování. Akce probíhaly v březnu a dubnu v provinciích Toledo, Salamanka, Caceres, Badajos, v celé Estramaduře i v Katalánii. KSŠ, která těmto akcím nijak nebránila, požadovala dávno potřebná opatření: vyvlastnění půdy statkářů a církve, zrušení dluhů a daňových nedoplatků zemědělců i pachtovného.

V samovolných záborech získalo během jara 1936 půdu cca 100 000 rolníků.[9]

Povstání generálů donutilo republikánskou vládu Giralovu k význam-

---

7) Caésar F a l c o n , Rolníci ve Španělsku se zmocňují půdy, Mestikor č. 18, 1936.

8) Dějiny Komunistické strany Španělska, Praha 1962, str. 93 a 106.

9) Caésar F a l c o n , citovaný článek.

ném zásahu do zemědělství. Mnozí povstalci a ti, kteří je podporovali, uprchli z území obsazeného republikánskými silami, případně ponechávali úmyslně pole neobdělána; hrozila tak ztráta úrody, neboť byly v proudu žně. A tak vláda vydala dne 19. srpna dekret, jímž provedla nejnutnější opatření sledující řádný chod zemědělské výroby. V tomto dekretu v čl. 1 stanovila zákonnou odpovědnost všech, kteří opustili své pozemky nebo je nechali neobdělány, a tyto pozemky "přecházejí pod kontrolu státu za účelem řádného jich využití".

V článku 2 uložila municipialitám ujmout se ihned těchto pozemků se vším inventářem i kapitálem a provést potřebné práce na náklad vlastníků. Další mělo být stanoveno dekrety, které měly být vydány nejpozději do 8 dní.[10)]

To ovšem bylo opatření, které zasáhlo hluboko do práv dosavadních vlastníků. Bylo však vynuceno okolnostmi a neznamenalo ještě žádný zásah do samotného pozemkového vlastnictví. Skutečná pozemková reforma zůstala vyhražena až vládě Lidové fronty, která vznikla dne 5. září 1936. Tato vláda sestávala ze socialistů, komunistů a republikánů. Dělnická třída v ní byla významně zastoupena. Komunistická strana obsadila dvě ministerstva: školství a zemědělství.

Tím se dostal KSŠ do rukou klíč k tomu, aby prosadila a uskutečnila své dávné návrhy na řešení zemědělského problému. Ministr zemědělství Uribe již brzo po svém nástupu prosadil první zásahy, které připravily pozemkovou reformu. Prvním krokem Uribeho bylo vydání dekretu ze dne 17. září 1936 o zřízení Zemědělských výborů lidové fronty.[11)]

Podle tohoto dekretu byl v každé obci ustaven Zemědělský výbor lidové fronty, jenž byl pověřen přípravou pozemkové reformy. Výbor sestával ze čtyř členů, zástupců všech účastníků Lidové fronty, kteří byli vybráni obecní radou v dohodě s místním výborem Lidové fronty za spolurozhodování a schválení místních rolníků. Pátým členem byl starosta obce (alcade).

Hlavním úkolem výboru bylo bránit sabotáži a neplnění příkazů vlády v zemědělské výrobě. Výbor byl nadán pravomocí zbavit vlastnictví půdy statkáře či velkopachtýře, který by neobdělával půdu nebo neposlouchal nařízení vlády v otázkách sklizně a obdělávání půdy. Kromě toho měl připravit opatření k chystané pozemkové reformě.

Pozemková reforma nedala na sebe dlouho čekat. Ministr zemědělství vydal dne 7.10.1936 dekret o pozemkové reformě, který byl ihned schválen v Cortés, takže se stal zákonem.[12)]

---

10) Gaceta de Madrid z 11. srpna 1936.

11) Gaceta de Madrid z 18. září 1936.

12) Gaceta de Madrid z 8.10.1936 - Cortés je název parlamentu Republiky Španělské.

Zákon vešel v platnost teprve po názorovém střetnutí ve vládě. Návrh zákona, který vládě předložil komunista Uribe, počítal s konfiskací půdy povstalců a těch, kteří jim pomáhali. Konfiskovaná půda měla být ihned převedena do vlastnictví rolníků a bezzemků.

Socialisté souhlasili s konfiskací půdy, ale půda měla přejít do vlastnictví státu. Požadovali tedy nacionalizaci půdy. Dále však navrhovali, aby půda byla dána do užívání kolektivů ve formě družstev. Republikáni nesouhlasili ani s návrhem komunistů ani socialistů. Když došlo k hlasování, hlasovali proti. Samotný dekret ze 7.10.1936 byl výslednicí těchto různících se názorů. Přesto však naplňoval tužby rolníků po půdě a v podstatě odpovídal programu pozemkové reformy prosazované komunistickou stranou.

Čl. 1. stanovil podmínky konfiskace půdy: "Zemědělské pozemky bez ohledu na výměru a způsob obdělávání, náležející bezprostředně vlastníkům, jejich manželkám či právnickým osobám, vystupujícím přímo či nepřímo na straně povstalců proti republice, vyvlastňují se ve prospěch státu bez jakékoliv náhrady."

Podle čl. 2. byla v každé obci vytvořena komise, skládající se z členů obecní rady, výborů Lidové fronty, zástupců odborové organizace zemědělských dělníků a rolnických svazů. Předním úkolem komise bylo určit pozemky, které podléhají konfiskaci. Tato místní komise pak pořídila soupis pozemků podléhajících konfiskaci, předala ho komisi provinciální, sestavené podle stejných zásad jako komise místní. Provinciální komise pořídila soupis všech pozemků konfiskovaných a předala jej vládě. Vláda pak publikovala tento soupis konfiskací v Gaceta de Madrid.[13)]

Konfiskaci podléhaly nejen pozemky samotné, ale všechny budovy na nich i s inventářem, zahrady, sady i průmyslové podniky zemědělského charakteru s celým příslušenstvím.

Podle čl. 4 "půda vyvlastněná ve smyslu čl. 1 předá se v užívání bezzemkům a rolníkům obvodu obce, kde se nalézá či obvodů sousedních podle konkrétních podmínek".

Jde-li o půdu obdělávanou přímo vlastníkem, pověřenými osobami či správci nebo velkonájemci, bude tato půda přidělena organizacím dělníků a rolníků do užívání jejich a jejich potomků. Není-li v místě takových organizací, bude půda přidělena zemědělským dělníkům a rolníkům. Půda bude předávána do trvalého bezplatného užívání.

Zásadně dekret trval na tom, aby o kolektivním či individuálním obdělávání půdy bylo rozhodnuto shromážděním všech interesentů. Kolektivizace byla tedy možná jen na základě dobrovolnosti.

---

13) Gaceta de Madrid z 16.10.1936.

Byla-li půda obhospodařována pachtýřem, kterého lze pokládat za drobného rolníka (dle výměry půdy a jejího výnosu), přiděluje se jemu a jeho potomkům do bezplatného a věčného užívání. Přednost přídělu náležela vojákům lidové armády a dobrovolníkům, pokud byli zemědělci, případně pozůstalým po těchto osobách.

Institutu pro zemědělskou reformu bylo nařízeno, aby poskytoval novým uživatelům všemožnou pomoc, zajistil jim potřebné nářadí, dobytek, osev a provozní úvěry. Dekret vstoupil okamžitě v platnost na celém území republiky.

Pokud se její části nacházely v moci povstalců, měl zde vstoupit v platnost ihned, jak se tato území dostanou pod kontrolu republiky.[14)]

Dekret ze 7.10.1936 byl tedy kompromisem mezi návrhy komunistů a socialistů. Byla konfiskována půda bez náhrady, a to všech, kteří se účastnili či jakkoli podíleli na povstání. Ne tedy půda všech velkých vlastníků.

Budiž však řečeno, že tato konfiskace zasáhla téměř všechny velkostatkáře a latifundisty. Množství zabavené půdy stačilo plně k uspokojení všech přání bezzemků a drobných rolníků. Od října 1936 do jara 1938 rozdělilo ministerstvo zemědělství přídělcům bezplatně půdu v celkové výměře 5 423 212 ha. Takto bylo půdou poděleno celkem 376 787 rodin. Při průměrné početnosti španělské zemědělské rodiny šlo asi o 2 milióny lidí, jimž byla zajištěna slušná existence. Přitom je nutno uvážit, že šlo pouze o území ovládané republikou, tedy asi o polovinu území. Prakticky zde byla zemědělská otázka vyřešena beze zbytku. Na území republiky byli velkostatkáři a latifundisté ekonomicky likvidováni. Tato skupina obyvatelstva zde tedy vymizela.[15)]

Zemědělské zákonodárství pak pokračovalo řadou nařízení ministerstva zemědělství, jimiž byly zemědělcům poskytovány prostředky k obdělávání přídělů ve formě osevů, nářadí, strojů, dobytka atd. Dekrety ministerstva zemědělství byl poskytnut zemědělcům potřebný provozní úvěr.

Ve smyslu tohoto dekretu dostalo se novým majitelům půdy finanční pomoci ve výši 200 miliónů peset. Úvěry poskytnuté na základě dekretu dostoupily částky 114 miliónů peset. Kromě toho pěstitelé vína a rýže obdrželi ještě úvěr dalších 38 miliónů peset.[16)]

Dalším problémem, kterým se vláda Lidové fronty musela zabývat, byla otázka kolektivizace.

---

14) Znění dekretu ze 7.10.1936 viz: Gaceta de Madrid z 8.10.1937.

15) José G a r c i a ; Ispanija narodnogo fronta, Moskva 1957, str. 125.

16) Vojna i revolucija v Ispaniji, Moskva 1968, str. 588.

Dekret ze dne 7.10.1936 s kolektivním obdělávánim počítal jako se samozřejmostí. Ne ovšem výlučně, pouze vedle individuálně hospodařících rolníků a vždy na základě dobrovolnosti a svobodného rozhodnutí přídělců. Vláda také poskytovala takto vzniklým kolektivům veškerou pomoc.

I když většina rolníků dávala na počátku přednost individuálnímu hospodaření, vznikala nicméně kolektivní hospodářství. Takové kolektivy vznikaly v oblastech, kde dosud velkostatky pěstovaly plantážnicky olivy, pomeranče, rýži. Zde totiž ani jiný způsob obdělávání, než na velkých plochách, nebyl možný a efektivní. V těchto podmínkách vyrostly zemědělské kolektivy a dostávalo se jim od vlády plné pomoci. Ministerstvo zemědělství nařízením z 8. června 1937 uložilo Institutu pozemkové reformy poskytovat zemědělský, kolektivům veškerou pomoc.

KSŠ i ministerstvo zemědělství trvaly vždy na zásadě přísné dobrovolnosti při zřizování kolektivních hospodářství. Stejný názor na věc však neměly některé skupiny levicových socialistů a zejména anarchisté. V oblastech, které anarchisté ovládali, vystupovali proti přidělování půdy jednotlivým rolníkům a chtěli okamžitě organizovat kolektivní hospodaření. Hlásajíce tzv. "svobodný komunismus" zakládali zemědělské kolektivy proti vůli rolníků a nutili je do nich vstupovat a v nich pracovat. Dálo se to zejména v Aragonii a v provincii valencijské. Násilí a teror proti rolníkům šly tak daleko, že rolníci v několika oblastech povstali proti anarchistům a došlo k ozbrojeným srážkám s příslušníky FAI i levičáckými živly CNT.[17]

KSŠ situaci konsolidovala a podporovala všude již dříve založenou organizaci - Federaci rolníků, která se ujala ochrany terorizovaných zemědělců. Rozhodně zde zasáhlo ministerstvo zemědělství. Ministr Uribe odmítl takové metody kolektivizace, jaké prováděli anarchisté, a na veřejném projevu ve Valencii dne 4.7.1937 manifestovala stanovisko svého ministra i KSŠm když prohlásil: "neméně důležité je legální a zákonné vyřešení vlastnictví k půdě. Bylo stanoveno dekretem ze 7.10.1936, který se mu přiblížil, nedošel však dosti daleko. Avšak náš stát není státem socialistickým. To, co bylo vykonáno, je, že Španělsko bylo zbaveno parasitů ... Jsme protivníky vyvlastnění drobných majitelů, které požadují někteří špatní revolucionáři. Chtít kolektivizovat násilím, znamená jednat kontrarevolučně. Komunistická strana se vzepřela násilí, jehož rolníci byli někdy obětí a které páchala spodina revoluce. Rozhodla učinit mu konec."[18]

Tomuto jasnému stanovisku strany i ministerstva zemědělství násle-

---

17) FAI - Federación anarquista iberica, CNT - Confederación nacional de trabajo.

18) L'Humanité 5.7.1937.

dovala brzy opatření vlády Lidové fronty. Dne 27. srpna 1937 vydalo ministerstvo zemědělství dekret, jímž konsolidovalo situaci a upravilo zřizování i práci zemědělských kolektivních hospodářství.

Dekret počítal se zakládáním zemědělských družstev zásobovacích, spotřebních i prodejních pro zemědělské produkty, družstev pro zpracování základních zemědělských produktů, úvěrních a pojišťovacích a výrobních družstev. Družstva mohla být zakládána jen na základě svobodného rozhodnutí všech těch, kterých se založení týkalo. Zásadu dobrovolnosti zdůraznil ministr Uribe v několika svých projevech.

Kromě těchto základních dekretů vydalo ministerstvo zemědělství řadu významných opatření. Již v prosinci 1936 vyšel dekret ministra zemědělství "O vybírání pachtovného a jiných opatřeních." Tento dekret stanovil: ..."Ministerstvo zemědělství uvádí ve všeobecnou známost, že nikdo nemá práva od dřívějších pachtýřů, zaměstnanců nebo rolníků na půdě povstaleckých statkářů vybírat pachtovné. Na základě dekretu ze 7.10.1936 přechází půda patřící dříve povstalcům do rukou státu a pachtýři jsou od placení pachtovného osvobozeni."[19] Dlužné pachtovné do 7.10.1936 bylo zrušeno a po té době nemohlo být požadováno ani tam, kde půda nebyla přidělena obdělavateli do užívání.

Dekret z 10. srpna 1937 poskytl odklad placení pachtovného dlužného ke dni 16. července až do 30. září 1938. Šlo o pachtovné, které někdy požadovali i po pachtýřích vlastníci půdy, kteří se nezúčastnili povstání a jejichž půda nebyla konfiskována.

Dekret vlády Lidové fronty ze dne 27. června 1937 poskytoval zemědělcům odklad placení dlužných pohledávek státu do 30. září 1938.[20] Je to celá řada dekretů, které usnadňovaly rolníkovi hospodařit na přidělené půdě a drobnému zemědělci na půdě vlastní.

Agrární zákonodárství vlády Lidové fronty nevyřešilo otázku vlastnictví k půdě s konečnou platností a ani to nebylo jeho cílem. Je to vyjádřeno v citovaném projevu ministra zemědělství, komunisty Uribe. Vláda si byla vědoma toho, že Španělsko není socialistickým státem a proto její opatření směřovala k spravedlivému rozdělení půdy tak, aby se půda dostala těm, kteří na ní pracují. Skutečně se také všem zemědělcům dostalo ve Španělsku lidové fronty uspokojení jejich dávných požadavků a tužeb: dostatek půdy a tím slušná existence.

Zákonodárství tak vyřešilo řadu problémů ekonomických i politických, které by bylo možno shrnout:

1. Bez náhrady se dostalo půdy všem, kteří na ní pracovali.
2. Byla likvidována třída velkých aristokratických latifundistů

---

19) Mestikor, č. 50 ze 17. prosince 1936.

20) José G a r c i´a , Ispanija Narodnogo fronta, str. 160.

a velkostatkářů a současně tak zbavena politické moci a rozhodování.

3. Byl dán základ ke společnému obhospodařování půdy, vytvořeny předpoklady ke kolektivizaci a položen základ společenského obdělávání půdy a socialistické zemědělské velkovýrobě.

4. Tento způsob obdělávání mohl být jen výsledkem dobrovolného rozhodnutí těch, kteří půdu obdrželi. Přitom vláda poskytla společné velkovýrobě veškerou podporu finanční i materiální, stejně tak jako všem individuálně hospodařícím rolníkům.

5. Byla upevněna jednota dělnické třídy a rolnictva. Rolník byl získán pro demokracii a boj proti fašismu. Projevilo se to tím, že rolníci vstupovali hromadně do lidové armády a se zbraní v ruce bojovali proti fašistům a na obranu zřízení, které vyřešilo jejich životní problém.

Je třeba uvážit, že v té době vláda Lidové fronty měla ve své moci polovinu území Španělska. Půda konfiskovaná velkostatku ve výměře téměř 5,5 milionů ha rozdělených zemědělcům představovala prakticky všechnu obdělávanou zemědělskou půdu na tomto území. Je tedy možno uzavřít: zemědělská otázka byla vládou Lidové fronty vyřešena beze zbytku; byl splněn úkol stojící před buržoazně demokratickou revolucí ve Španělsku v plné míře. Pozemkovou reformou byly překročeny cíle buržoazně demokratické revoluce, protože dělnická třída byla v ní hegemonem a kladla současně základy přechodu k revoluci socialistické. Jen boj s fašismem donutil ji odložit tento cíl a soustředit všechny síly na porážku povstalců a fašistických interventů. Vítězství v tomto boji by znamenalo vítězství revoluce. Teprve pak by bylo možno uvažovati o dalším vývoji. Základy pro přerůstání byly tedy položeny. Vítězství fašismu v nerovném boji přerušilo tento zdárný vývoj.

LA LÉGISLATION AGRAIRE DU GOUVERNEMENT DU FRONT POPULAIRE EN ESPAGNE, PENDANT LES ANNÉES 1936–1939

Bohumil Kučera

Résumé

Dant tous les pays agricolo- industriels, de même que dans tous les pays industriello- agricoles, la révolution démocratique et bourgeoise, ainsi que la révolution socialiste, doivent résoudre le problême agraire. Cela fut également le cas de l´Espagne et cela dans une mesure plus accentuée encore qu´ailleurs. La propriété foncière, dans un pays où 90 % de toutes les terres cultivées se trouvent entre les mains des gros propriétaires terriens, constitue une entrave pour le développement du pays et manifestement réclame une réglementation nouvelle. Après la chute de la monarchie, la révolution bourgeoise tenta, il est vrai, en 1932 de faire face à cette situation, en adoptant la loi sur la réforme agraire, mais elle échous dans sa tentative. D´une part, la loi en question était trop insuffisante et d´autre part son application et son exécution étaient tellement lentes, que le problème en question n´a pas pu être résolu. Même les occupations spontannées des terres de la part des paysans, qui non seulement avaient le désir de la terre, mais qui en avaient un besoin absolu afin de sauvegarder leurs moyens de subsistance essentiels, n´ont pu apporter un remède suffisant.

Ce n´est que le gouvernement du Front populaire qui, en 1936, a commencé d´accéder à la solution de ce problème d´une façon plus ferme et qui remporta également plus de succès. En vertu de la loi du 7 octobre 1936 furent en effet confisquées toutes les terres agricoles appartenant aux ennemis de la République, ainsi que les terres appartenant aux personnes qui aidaient les ennemis de la République. La confiscation eut lieu au profit de l´Etat et elle fut sans indemnités. Il s´agissait donc d´une nationalisation des terres.

En vertu de la loi mentionnée ci-dessus, les terres furent ensuite attribuées d´une part à des individus, d´autre part à des collectivités, qui en obtinrent l´usage permanent et gratuit. Il s´agissait donc d´un mode analogue à celui qui fut appliqué en URSS. Il s´agissait, certes, d´un compromis, car la Parti communiste d´Espagne s´efforçait de faire passer les terres en la propriété des paysans, afin de ref-

fermir ainsi le lien existant entre la classe ouvrière et la paysannerie.

Du fait que le Parti socialiste, qui cherchait la solution dans la collectivisation, était contre cette solution, de même que les partis républicains, qui étaient contre la confiscation, un compromis a dû être accepté. Le Parti communiste d´Espagne accepta ce compromis, car il s´agissait pour lui de maintenir le Front populaire. Le mode adopté correspondait d´ailleurs aux nécessités économiques du pays, au stade de la révolution, ainsi qu´à l´état d´esprit des paysans eux- mêmes. Le Parti communiste d´Espagne apporta ensuite son soutien à la collectivisation, par tous les moyens, notamment par la voie de l´assistance que l´Etat prêtait aux coopératives, que ce fut sous la forme financière ou matérielle. Le Parti communiste d´Espagne apportait son soutien cependant uniquement à une collectivisation volontairement acceptée, à laquelle les paysans ont donné leur assentiment.

Sur le territoire de la République Espagnole, le gouvernement a réussi de résoudre le problème agraire. Presque toutes les terres furent confisquées et réparties et la classe des gros propriétaires terriens fut ainsi économiquement liquidée.

О ЧАСТНЫХ ЛИЦАХ В ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРАВЕ СССР ДВАДЦАТЫХ ГОДОВ

Исаев Игорь Андреевич

Новая экономическая политика (НЭП), к осуществлению которой Советское государство приступило в марте 1921 года, своей основной задачей ставила дальнейшее укрепление союза рабочего класса и крестьянства. Одним из методов вовлечения мелкотоварных хозяйств в процесс социалистического строительства являлось использование товарно-денежных отношений, торговли, рынка. В связи с этим, в известных пределах происходила легализация частнохозяйственных и частнокапиталистических отношений. Возрождавшиеся в этих условиях частное предпринимательство и частный капитал рассматривались как временные и вспомогательные факторы развивающейся экономики. Для эффективного использования и контролирования этих факторов законодателю предстояло определить наиболее приемлимые для новой экономической системы формы частного предпринимательства (в области промышленности, торговли и кредита). Тем самым, оформление, придание правового характера стихийно развивавшимся в частном секторе процессам являлось одним из действенных методов государственного регулирования экономики.[1)]

Специфические условия существования частного капитала в условиях диктатуры пролетариата) власть трудящихся в политике, мощный социалистический сектор в экономике) побуждали его к внутренней самоорганизации, рассматривавшейся как средство сопротивления натиску со стороны социалистического сектора. С другой стороны, те же условия вызывали тенденцию в сторону децентрализации, маскировки, распыления частного капитала. Обе тенденции вырастали из внешних и внутренних условий существования частного капитала в СССР и определяли в конечном счете все многообразие форм его организации и деятельности.

При переходе от методов "военного коммунизма" к методам новой экономической политики законодателю пришлось пересмотреть некоторые так-

---

1) Вопрос о методах правового регулирования частного предпринимательства в условиях НЭПа специально рассматривается в других работах автора, а также в его кандидатской диссертации "Государственно-правовое регулирование частного капитала в народном хозяйстве СССР в первые годы НЭПа (1921-1925)", защищавшейся в декабре 1972 г. в Москве. В настоящей работе главное внимание уделяется вопросам правового оформления частнохозяйственной деятельности.

тические конкретные приемы воздействия на ранее запрещенный, а теперь быстро развивающуюся частнохозяйственную деятельность.

Допущение государством свободного торгового оборота означало переход к использованию новых, экономических методов регулирования частного капитала. От системы экспроприации и запрещения необходимо было переходить к контролю и регламентированию частной инициативы. "Мы должны смелее и шире применять разнообразные приемы, подходы к делу с разных сторон, разную степень допущения капитализма и частной торговли, не боясь известного насаждения капитализма, лишь бы немедленно поднять оборот, оживить этим и земледелие и промышленность."[2] писал В. И.Ленин.

Частный торговый оборот из нежелательной, запрещенной формы обмена превращался в фактор, способствующий развитию народного хозяйства. "Мы должны понять, - учил коммунистов В. И. Ленин, - что теперешние конкретные условия требуют государственного регулирования торговли и денежного обращения, и что именно в этой области мы должны проявить себя... Как ни кажется нам далекой от коммунизма область торговли, а именно в этой области перед нами стоит своеобразная задача".[3]

Правовое оформление частного торгового оборота происходило в двух направлениях:по пути легализации тех или иных конкретных форм торговой деятельности и по пути расширения пределов торгового оборота вачет включения в него тех или иных объектов.

В самом начале товарообмена весной 1921 года законодатель прямо перечислял допускаемые к свободному обмену продукты и местности, где этот обмен разрешался.Обмен и отчасти купля-продажа допускались в пределах "местного оборота".Основными формами торговли в тот период являлись рыночная и базарная формы.

Быстрое развитие торгового оборота вскоре потребовало пересмотра перечня допускавшихся конкретных торговых форм. Уже в мае 1921 года законодатель разрешает производство торговли не только на рынках и базарах, но и в "других местах, с лотков и ларей и в закрытых торговых помещениях".[4] За производством торговых операций устанавливался особый контроль. Инструкция СНК РСФСР от 19 июля 1921 г. "О порядке открытия и производства всякой торговли"[5] вводила разрешительный порядок открытия торговых заведений. Разрешения выдавались отделами управления местных исполкомов.

Параллельно с изменением организационных форм частной торговли рас-

---

2) В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 43, стр. 270-271.
3) В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 44, стр. 212-213.
4) Собрание узаконений РСФСР (далее:СУ РСФСР) 1921, № 26,стр.149,№40,стр.212.
5) СУ РСФСР 1921, № 57, стр. 356.

ширялся круг объектов частно-торгового оборота. Закон о замене продразверетки продналогом отменил государственную монополию на основные виды сельскохозяйственной продукции. В дальнейшем расширение круга объектов частного оборота осуществлялось за счет включения в него различных видов сырья, продовольствия и других предметов, необходимых для государственной промышленности. При этом процесс демонополизации объектов торгового оборота начался в первую очередь в области сырьевого и продовольственного производства.Субъектами этого оборота в первую очередь становились мелкие производители - крестьяне и кустари, отчуждатели продукции своего производства. Следует отметить, что на протяжении всего периода НЭПа законодатель, предоставляя право торговли постоянно подчеркивал свое более лояльное отношение к торговым субъектам, одновременно являвшимся производителями продукта. Частная же посредническая торговля всегда оставалась менее желательной формой частного предпринимательства.

Развитие частного торгового оборота шло параллельно с развитием частного промышленного производства. Поощряя развитие мелкой и кустарной промышленности, законодатель в мае 1921 года рекомендовал местным органам "избегать излишней регламентации и излишнего формализма, стесняющих хозяйственный почин отдельных лиц и групп населения".[6] Закон устанавливал для мелких промышленных предприятий явочный порядок открытия (с регистрацией в соответствующих органах)[7] и отменял различные ограничения в сбыте продукции этих предприятий на вольном рынке. Закон подразделял предприятия ненационализированной промышленности на кустарные и мелкие. Предполагалось, что первые не используют наемного труда, а вторые используют его в незначительных размерах. Курс на развитие мелкой частной промышленности, взятый при переходе к НЭПу приводил также к пересмотру допустимых размеров использования наемного труда на частном предприятии. Декретом ВЦИК и СНК от 7 июля 1921 г. "О кустарной и мелкой промышленности"[8] допустимый размер был повышен с 10 (по декрету 29 ноября 1920 года) до 20 человек на одно предприятие.

В связи с изменением допустимого размера (ценза)частных предприятий встал вопрос о судьбе национализированных частных предприятий с числом рабочих ниже нового ценза. Для разрешения вопроса законодатель вводил специальное понятие "фактической национализации", т.е. фактического перехода предприятия в эксплуатацию государственных органов. Предприятия,поступившие в эксплуатацию госорганов до 17 мая 1921 г., считались

---

6) СУ РСФСР 1921, № 47, стр. 230.

7) То-есть порядок более простой,чем разрешительный порядок открытия частных торговых заведений.

8) СУ РСФСР 1921, № 53, стр. 323.

национализированными.Вместе с тем,законодатель предусматривал возвращение бывшим владельцам тех мелких предприятий,которые еще не эксплуатировались государством (хотя и были официально национализированы) и не были "усилены" им.[9] Тем самым законодатель в известных пределах допускал денационализацию мелких промышленных предприятий.[10]

Что касается группы более крупных промышленных предприятий(с числом рабочих св. 20 чел), их эксплуатация на праве частной собственности запрещалась законом. Эксплуатация этих предприятий частными лицами разрешалась лишь на правах аренды и концессии.[11] В то же время, как показала практика, в лице арендной промышленности не было создано группы крупных промышленных предприятий, эксплуатировавшихся частными лицами. Принятие декрета об аренде означало "лишь расширение сферы мелкого частного предпринимательства в области промышленности",[12] а не создание крупнопромышленного частного сектора.

В 1922 году, когда рынок, торговый оборот, коммерческий метод ведения дела приобрели большое значение в организации всего народного хозяйства в целом, широкое участие частного капитала в сложившемся товарообороте потребовало кодификации частных хозяйственных прав и закрепления их в едином документе. Таким документом стало постановление ВЦИК РСФСР от 22 мая 1922 г."Об основных частных имущественных правах".[13] В целях установления "точных взаимоотношений государственных органов с частными лицами, которые принимают участие в развитии производственных сил", постановление регламентировало круг объектов, допускаемых в частную собственность, а также устанавливало примерный перечень договоров, заключение которых разрешалось частным лицам. Перечень имущественных прав частных лиц был примерным.Законодатель прямо перечислял лишь объекты и способы деятельности, запрещенные для частного капитала.

Декларированные в постановление 22 мая 1922 г. права частных лиц были детально развернуты в статьях принятого IV.сессией ВЦИК IX.созыва Гражданском кодексе РСФСР.[14] ГК РСФСР проводил четкую границу между двумя сферами собственности и инициативы - социалистическим экономическим сектором и частным сектором. Важнейшие объекты (земля, недра,

---

9) СУ РСФСР 1921, № 72, стр. 583.
СУ РСФСР 1921, № 79, стр. 684, п. 4.

10) Денационализация не получила широких размеров на практике. В 1921/1922 году было денационализировано всего 150 мелких предприятий, в 1922/23 - еще 76. (А. А. Матвеев, Рабочий класс СССР в годы восстановления народного хозяйства (1921-25 гг.) М. 1962, стр. 112).

11) 5 июля было принято постановление СНК РСФСР "О порядке сдачи в аренду предприятий, подведомственных ВСНК" ("Известия ВЦИК" 10 июля 1921 г.).

12) В. Н. Шретер, Внутренняя торговля (правовые основы внутреннего товарооборота СССР), М. 1926, стр. 12).

13) СУ РСФСР 1922, № 36, стр. 423.

14) СУ РСФСР 1922, № 71, стр. 904.

леса, железные дороги и др.) находились в исключительной собственности государства (ст.53 ГК). Переход отдельных объектов в частную собственность ограничивается специальными разрешениями со стороны различных государственных органов (стр. 55 и 56 ГК).

Вместе с тем,разграничение социалистической и частной сферы, данное законодателем, не означало автономности частного сектора в системе народного хозяйства. Решающее значение приобретал принцип всепроникновения, превалирования социалистического начала. "Мы ничего частного не признаем - писал В.И. Ленин, для нас все в области хозяйства есть публично-правовое, а не частное. Мы допускаем капитализм только государственный.... Отсюда .... расширить применение государственного вмешательства в "частно-правовое отношения".[15] Допускаемый государством капитализм был "государственным капитализмом", т.е. таким, который, по выражению В.И. Ленина, "мы сумеем ограничить, пределы которого мы сумеем установить, этот государственный капитализм связан с государством, а государство - это рабочие, ... это-мы".[16]

Закон 22 мая 1922 года и Гражданский кодекс подводили первый итог работе законодателя в области регламентации частных имущественных прав. За период 1921-1922 года эта работа была завершена. Законодатель начертал те правовые границы, в которых деятельность частного капитала признавалась законной и хозяйственно полезной.Установление этих границ означало, что в правовой области "отступление социализма окончено", и что легализованному и используемому государством капиталу возведены пределы. "Мы идем к купцам и будем идти на сделки, - писал В.И. Ленин, - продолжая свою политику уступок, но границы их уже определены. То, что мы до сих пор дали в наших договорах, мы сделали в смысле шага назад в нашем законодательстве, и дальше мы не пойдем".[17]

*

За два с половиной года (к началу 1924 года)частный капитал превратился в серьезную экономическую силу, с которой приходилось считаться и которая оказывала заметное воздействие на весь хозяйственный процесс в целом. Внутри частного сектора за это время сложилась своя хозяйственная система с самостоятельными отраслями и структурными звеньями.

С самого начала своего легального существования частной капитал устремился преимущественно в сферу торговли. В обстановке быстро развивающегося товарооборота и острой нужды в товарах частный предприниматель мог вести торговые операции, не делая сколько-нибудь значитель-

---

15) В. И. Л е н и н, Полное соб. соч., т. 44, стр. 398.
16) В. И. Л е н и н, Полное соб. соч., т. 44, стр. 397.
17) В. И. Л е н и н, соч., т. 33, стр. 200.

ных вложений капитала. Товарный голод способствовал быстрой оборачиваемости капитала, а следовательно сулил значительную прибыль. Кроме того, первоначальная слабость государственного и кооперативного торговых аппаратов, в первые годы НЭПа делала частника почти монополистом в области розничной торговли.

Характерными признаками частной торговли первых месяцев НЭПа были ее распыленность и незначительные размеры торговых предприятий. Частная торговля этого периода носила преимущественно характер разносных и лоточных торговых единиц, густей сетью покрывавших сельские базары, причалы речных путей, пристанционные поселки. Торговля из закрытых стационарных помещений составляла незначительный процент (менее одной пятой всех заведений).

Со временем частные торговые предприятия начинают укрупняться. Этот процесс более интенсивно протекал в городах и поселках городского типа. Разносных и развозных торговцев здесь начинают постепенно заменять частные лавки и магазины. Вместе с этим происходят изменения в самом составе частных торговцев. "Случайных людей" первых месяцев НЭПа уже весной 1922 года начинают заменять бывшие профессиональные торговцы, располагавшие известным опытом, а иногда и капиталом. В начале своей деятельности профессионалы выступают под вывеской всевозможных товариществ и объединений. Но уже эти объединения распадаются и НЭПМАН, вытеснивший более слабых участников, становится единоличным хозяином "под собственной фирмой". Конкретная борьба между частными предприятиями, трудности и снабжения и т.д. вызвали своеобразной "естественный отбор", в результате которого наиболее сильные предприятия укреплялись за счет ликвидации более слабых. В целом этот процесс характеризовался переливом значительной доли частного капитала из розничной торговли в оптовую.

К концу 1922 года закрепились изменения, происходившие в территориальном размещении частной торговли. С этого времени становится заметным стремление частного капитала закрепиться в городе и его плохое продвижение в деревню. С 1924 года в географии частной торговли намечаются новые тенденции. После кризиса 1923 года частная торговля начинает переносить свои обороты и торговую сеть в сельскохозяйственные районы. Государственная политика вытеснения частного капитала из сферы торговли промышленными товарами (сокращение продажи трестами и синдикатами товаров частным посредникам) заставила частника переносить свои операции на крестьянский и кустарный рынки. Частные торговцы устремляются главным образом в те районы, где все еще относительно слабыми остаются государственная и кооперативная торговля.

В первые годы НЭПа частная торговля оказалось монополистом в розничце. Оптовая торговля в подавляющей своей массе находилась в руках го-

сударства. Значительную роль в развитии товарооборота играла сеть кооперативной розничной торговли. Но по числу торговых заведений частный сектор значительно превосходил государственную и кооперативную торговлю. Впервые серьезному сокращению частная торговая сеть подверглась в начале 1924 года, в период "новой торговой практики", направленной на вытеснение из товарооборота частного оптовика. Сокращение частной торговой сети оказалось в тех условиях чрезмерным и с 1925 года был взят новый курс на оживление частной торговли (ее розничного звена). Однако с этого времени удельный вес частной торговой сети продолжал падать. Это происходило за счет усиления социалистического сектора торговли и роста государственно-кооперативной торговой сети.

При общем сокращении удельного веса частной торговли и промышленности в системе народного хозяйства, в частном секторе происходило постоянное возрастание роли нелегальной хозяйственной деятельности. Частное предпринимательство все более и более стало принимать искаженные спекулятивные формы, перемещая свою инициативу и капиталы в сферу нелегальщины.

Своеобразное переплетение легальных и нелегальных форм отражало общие тенденции с сфере частного предпринимательства в условиях диктатуры пролетариата. Неотъемлемой чертой в работе частного капитала был известный "универсиализм", характеризующийся постоянной мобильностью и многоотраслевостью его деятельности. Один и тот же капиталист не только попеременно но и одновременно вкладывал свой капитал в разные отрасли деятельности.Он рассматривал это как обязательную страховку против изменения степени всегда возможного (по его мнению) нажима со стороны Советской власти в том и другом направлении,а также использовал всеми этими приемами временные изменения конъюнктуры.

В области промышленности частный капитал с самого начала легализации не смог занять сколько-нибудь значительного места и не играл серьезной роли. Центром его устремления стала область торговли. Ей полностью были подчинены задачи частного производства. В сфере частной промышленности проявляются определенные черты специализации, обусловленные, во-первых, стремлением приблизиться к рынку, и во-вторых, закрепиться в тех пунктах экономики, где государственная и кооперативная промышленность была еще относительно слаба. По сравнению с государственной частная промышленность в эти годы росла "медленее, но интенсивнее", т.е. сосредотачивалась в меньшем числе отраслей.

Вытеснение частного капитала из товарооборота, заставившие его искать нового приложения своих сил на кустарном и деревенском рынках, изменило характер соотношения частного торгового и промышленного капитала. Частная торговля начинает большее внимания уделять своей производственной базе : кустарным и арендованным предприятиям. Частная

торговля пыталась устроить смычку с частной промышленностью в тех отраслях, где она не имеет конкурентов на рынке со стороны государственной промышленности и поскольку государственная промышленность не в состоянии полностью удовлетворить требования рынка.

Частный капитал выискивал щели, "белые пятна" в системе нашей экономики, где он мог бы рассчитывать на временное и более благоприятное существование. Эти тенденции ясно говорили о скоропроходящем характере участия частного капитала в нашем народном хозяйстве. "Частный капитал ринулся в те отрасли нашей хозяйственности, которые по своей природе не составляли монолита, но разливаются мелкими ручьями и разбегаются по самым глухим и отдаленным закоулкам необъятных пространств Союза республик", писала в апреле 1924 года "Торгово-промышленная газета".

С конца 1924 года частный капитал все более и более отходит на периферию и в сельские местности. В то время, как 70 % продукции госпромышленности поступало на городской рынок и только 30% на деревенский, частная промышленность 70% своего выпуска направляла на деревенские рынки. Профессиональные частные торговцы в деревенском обороте 1925-26 г.г. начинают постепенно замещаться торговцами-крестьянами. Место непмана - горожанина начинает занимать кулак. Позднее, в 1926-28 частный торговый капитал попытается устроить смычку с кулацкими элементами в деревне. Коллективизация сведет на нет эту попытку.

*

Эффективность использования частного капитала государстаом в значительной степени зависела от выбора тех или иных организационных форм и методов регулирования. Как подчеркувал В.И. Ленин, "весь вопрос .... состоит в том, чтобы найти правильные способы того, как именно следует направить неизбежное развитие капитализма в русло государственного капитализма, какими условиями обставить это, как обеспечить превращение в недалеком будущем государственного капитализма в социализм".[18]

Процессы развития частного предпринимательства в СССР вызвали появление определенных организационных форм частной инициативы.[19] Правовой анализ этих форм необходимо начинать с раскрытия понятия "частное предприятие", которым пользовался законодатель.

С начала новой экономической политики законодателю пришлось фикси-

---

18) В. И. Л е н и н, Полное соб. соч., т. 43, стр. 222-223.

19) Понятие "организационная форма" имеет здесь двоякое значение. Во-первых, под ним понимается всевозможные формы организации частного капитала и частной инициативы, выступавших посредством этих форм в гражданском обороте, как единое организационное целое - предприятие. Во-вторых, это понятие включает в себя целый ряд конкретных форм объединения отдельных частных предприятий.

циативы в первые месяцы НЭПа касалась почти исключительно двух субъектов возобновившегося торгового оборота : сельскохозяйственных производителей - отчуждателей своего продукта, и мелких частных промышленных производителей. В составе последних в 1919 году законодатель выделяет мелкопромышленных производителей и кустарей, т.е. владельцев частных предприятий, не использовавших наемного труда. Однако уже в 1920 году термин "мелкопромышленные предприятия заменятся термином "мелкие ремесленные предприятия", подчеркивающим трудовой или полутрудовой характер производственной деятельности этих заведений.[20] Ограниченный круг частных субъектов, занятых в промышленной сфере, концентрация подавляющего числа предприятий в руках государства способствуют тому, что говоря о "промышленных предприятиях" в этот период, законодатель почти всегда имеет в виду предприятия государственные. О частной промышленности он этзывается, как о "единоличных производителях", "кустарях" и "ремесленниках".

С переходом к НЭПу, когда начинается интенсивный рост числа частных торговых и промышленных заведений, при их характеристике в законе еще сохраняются старые формулировки. Законодатель прямо не упоминает о "частном капитале", как самостоятельном хозяйственно-правовом факторе. Говорится об общем "праве открывать торговлю", о "всех гражданах", желающих торговать и т.п. Термин "частное предприятие" широко употребляется лишь в смысле права частных лиц заниматься определенной деятельностью, независимо от ее организационной формы.[21]

Допущение частной собственности на средства производства, расширение круга объектов этих прав постепенно придали термину "частное предприятие" новый смысл. Теперь законодатель начинает понимать под этим определением известный имущественный комплекс, ряд предметов, находящихся в частной собственности и используемых для производственной или торговой деятельности.

Усилившаяся роль частного предпринимательства в хозяйственной структуре послужила переходу к окончательному закреплению термина "частное предприятие" в качестве определения "совокупности имуществ и личных сил" организованной в целях внутриплановго ведения определенного промысла.[22] Именно в этом смысле трактуют термин статьи 54 и 55 ГК РСФСР 1922 года.

В ходе развития частного предпринимательства выявились тенденции подчинения производственной деятельности частных предприятий их торговой функции. Эти тенденции учитывал законодатель, часто не про-

---

20) Декрет СНК от 7 ноября 1920 г. (СУ РСФСР 1920, № 78, стр. 366).

21) В этом смысле термин "предприятие" употревляется и в стр. 5 ГК РСФСР.

22) См. Е. А. Ф л е й ш и ц. Торгово-промышленные предприятия в праве Западно-Европейском и РСФСР, Л. 1924, стр. 7.

водивший правовой границы между промышленными и торговыми предприятиями частных лиц.[23] Нередко эти предприятия определялись в законе как "торгово-промышленные частные предприятия.[24]

В правовой литературе 20-их годов ставился вопрос о том, являются ли частные предприятия субъектами гражданского оборота или они лишь его объекты.[25] Этот вопрос разрешился с предоставлением частным предприятиям прав юридических лиц и с разрешением организации их в торгово-промышленные объединения. Процесс объединения, слияния и укрупнения частных предприятий начался стихийно под воздействием рыночных факторов и конкуренции со стороны социалистического сектора. По данным НКФ СССР с 1924 года начинается быстрое развитие совладельчества в области частной торговли. Совладельчество явилось одной из первых форм организационного укрепления частных предприятий. Особенно интенсивносовладельчество развивалось в городской торговле, слабее - в деревенской, где оно приняло своеобразную форму совместных закупок.

В различных областях страны стали появляться легальные и нелегальные торгово-промышленные синдикаты частных предприятий, стремившихся укрепиться на рынке. Перед законодателем встала задача правового оформления частно-предпринимательских объединений, в целях создания благоприятных условий для государственнсго регулирования частного капитала. Уже в конце 1921 года Президиум ВСНХ настаивал перед СНК РСФСР о признании субъектами гражданского оборота не только частных (физических) лиц, но и их объединений, а также объединений частных предприятий. НКЮ РСФСР в свою очередь возражал против такого допущения "легальных паевых и акционерных обществ",характеризуя частнохозяйственные объединения,как "предприятия явно нетрудового характера".[26] Споры о признании частнохозяйственных объединений юридическими лицами нередко возникали в том периоде между различными компетентными госорганами.

Эти споры были в принципе разрешены указаниями Всероссийского съезда Советов. В резолюции о предварительных итогах новой экономической политики съезд постановил: "Граждане и к о р п о р а ц и и (подчеркнуто мною - И.И.), вступившие в договорные отношения с государственными органами должны получить уверенность, что их права будут

---

23) Вместе с тем закон отличал торговые предприятия от промышленных в сфере налогового законодательства и при определении допустимого числа наемных рабочих.

24) Такое обобщение производилось при установлении порядка регистрации (СУ РСФСР 1924, № 84, ст. 861), правил об отчетности (СУ РСФСР 1922, № 22, ст. 244) и т.д.

25) См. Х. В а х ч и с а р а й ц е в, К. Г р а в о, Вопросы законодательства по внутренней торговли, М. 1925, стр. 19.

26) См. ЦГА РСФСР, ф. 353, оп. 4, ед. хр. 18Ж, л. 195-197.Характеристика акционерних обществ частних лиц, как "нетрудовых объединений" часто встречалась в мотивировках отказов в утверждении тех или иных частнохозяйственных объединений в тот период. (См. дело Совета Московских кустарей, ЦГАОР, ф. 130, оп. 6, ед. хр. 455, л. 2, 3).

охранены."[27] Таким образом, использование определенных устойчивых форм предпринимательской деятельности (объединений, корпораций) должно было стать одним из важных моментов в государственной регулирующей политике.

Процессы укрепления частной торговли, начавшиеся весной 1922 года, вызвали образование большого числа частных объединений. Для признания этих объединений юридическими лицами необходимо было введение особого порядка регистрации частнохозяйственных организаций. До принятия Гражданского кодекса частные акционерные общества регистрировались (в разрешительном порядке) в Совете труда и обороны. Отдельные виды частных товарищеских объединений (товарищества простые, полные и на вере) регистрировались в качестве "договоров о товариществе" в нотариальных отделах губернских и уездных бюро юстиции.[28] Однако, нотариальная регистрация частных товарищеских объединений при отсутствии центрального акта о них, еще не придавала этим организациям прав юридического лица. Чтобы каким-то образом легализовались свою договорную деятельность, эти организации передко должны были принимать иную, признанную в гражданском обороте форму. Как правило, ею становилась форма кооператива. Таким образом известные недочеты административного законодательства способствовали возникновению лжекооперативных тенденций в среде частнохозяйственных объединений.[29]

Вопрос о юридических лицах становился одним из острых вопросов хозяйственного права. Развитие договорных отношений требовало более четкого определения правового лица тех или иных хозяйственных объединений и предприятий. Основные формы товарищеских объединений определил еще ГК РСФСР 1923 года. Он назвал четыре формы объединений, пользовавшихся правами юридических лиц : товарищество простое (ст. 295 ГК), на вере (ст. 312 ГК), с ограниченной ответственностью (ст. 318 ГК) и паевое или акционерное (ст. 322 ГК). На практике же существовал еще целый ряд хозяйственных объединений, не упомянутых в ГК: (кооперативные товарищества, земельные общества, профсоюзные объединения; частные общества, не преследовавшие целей извлечения прибыли).Эти объединения фактически владели предприятиями и имуществами, но не являлись самостоятельными субъектами оборота. (ст. 64-38, ст. 154

---

27) " Всероссийский съезд Советов", Протоколы, М. 1922, стр. 282.

28) См. Циркуляр НКЮ РСФСР от 13 августа 1921 г. № 36 ("Кустарная и мелкая промышленность и промысловая кооперация" (Сб. материалов, М. 1923, стр. 65, 66).

29) См. "Экономическая жизнь" 10 марта 1922 г. Неопределенность в правовом положении отдельных хозяйственных объединений отмечалась в первые месяцы НЭПа и в социалистическом секторе. Являлась фактически самостоятельными субъектами оборота, многие хозяйственные объединения и предприятия не получали прав юридического лица. Это создавало добавочные трудности в договорных отношениях с частными лицами. (См. С. А с к н а з и й и В. М а р т ы н о в, Гражданское право и регулируемое хозяйство, л. 1927, стр. 16).

ЖВОТ РСФСР 1922 г., СУ РСФСР 1922, № 40, ст. 477; № 49, ст. 622, 623). Довольно широкое распространение получила такая форма объединения, как "негласное товарищество". При этой форме официально в обороте выступал лишь один товарищ. Остальные, участвуя вкладами на основании внутреннего соглашения, вовсе не выступали, как участники гражданского оборота. По вопросу о признании этих товариществ юридическими лицами в литературе имелись существенные разногласия.[30] Одной крайностью являлись требования партийной оппозиции максимально сузить сферу хозяйственного использования частного капитала и сократить число допускаемых законом организационных форм частного предпринимательства.[31] Другой крайней позицией в этом вопросе было расширительное толкование прав юридического лица, предоставляемых частным объединением.[32] Законодатель и хозяйственная практика отвергли обе крайности в оценке пределов частнохозяйственной инициативы.

Тенденция к укрупнению и концентрации предприятий, в частном секторе могли быть использованы государством для более эффективного контроля и регулирования частного капитала. Вопрос заключался в выборе наиболее целесообразной формы организации и в содействии ее развитию. В качестве такой формы жизнь постепенно выдвинула акционерное объединение.

Акционерная форма, как способ концентрации хозяйственных сил и капиталов, впервые появляется при переходе к НЭПу в социалистическом секторе. Общий порядок и принципы акционерирования были разработаны декретом о Главконцесскомеи "Временными правилами" об акционерных обществах, изданными в 1922 году.[33]

Специально о частных акционерных обществах законодатель упоминал лишь в контексте общих актов, регламентирующих формы и порядок организации, как государственно-кооперативных, так и частных объединений (закон "О частных имущественных правах", 22 мая 1922 г., постановление ВЦИК РСФСР от 13 марта 1922 г. "О внешней торговле" и др.). Такой постановкой вопроса законодатель хотел ввести найденную для частного ка-

---

30) См. Р е й к е, Негласное участие в чужом предприятии, "Право и жизнь", 1926, № 4/5, стр. 32; М. Я к о в л е в и ч, Условия долевого участия и негласные товарищества, "Право и жизнь", 1925, № 9/10, стр. 41.

31) См. выступления Ю. Л а р и н а и Д. Р я з а н о в а ("Протоколы заседаний сессии ВЦИК созыва", Бюллетень № 2, 15 мая 1922 г. М. 1922, стр. 9, 14.

32) См. Н. В а в и н, Правовое ситуация гражданских товариществ. "Право и жизнь", № 1, 1926, стр. 35. Принципы применявшиеся лишь в отношении простых товариществ) о регистрации, отчетности, контроле и т.д.), не являвшихся юридическими лицами, переносились и на частные юридические лица, тем самым снимая их подконтрольность государству.

33) СУ РСФСР 1922, № 28, стр. 320; № 55, стр. 698. В дальнейшем акционерное законодательство пошло по пути уточнения порядка контроля за действиями обществ и выработки новых видов объединений, в том числе и с привлечением частного капитала.

питала форму организации в единое для различных социальных секторов правовое русло, что должно было способствовать усилению степени государственного контроля над этой формой объединения. Подобная тенденция наложила отпечаток и на сам характер акционерного законодательства, в котором в отличие от буржуазного акционерного права ясно проявилась главенствующая роль государственного интереса. Закон подробно нормировал порядок акционирования, порядок разрешения вопросов на собраниях общества;ограничивал круг лиц, имевших право быть членами общества (не могли быть пайщиками частного акционерного общества служащие госорганов; в правление общества не допускались лица, не имевшие права поступать на государственную службу). Устанавливался строгий государственный контроль публичная отчетность обществ.[34] По определению ст. 364 п "г" ГК, Советское правительство могло вовсе прекратить деятельность акционерного общества"в случае уклонения общества от указанной в уставе цели, а равно в случае уклонения его .... в сторону, п р о т и в н у ю и н т е р е с а м г о с у д а р с т в а." (подчеркнуто мною - И.И.).

Таким образом, установленный законодателем порядок образования и контролирования акционерных объединений,должен был обеспечить приемлимое для государства направление деятельности обществ. Этот принцип был обязателен для всех видов обществ, в том числе и частнохозяйственных объединений с участием государственного капитала. В этих последних законодатель, вместе с задачами общей регламентации, стремился также обеспечить хозяйственное преобладание пайщика-государства.Группа обществ, где в качестве акционеров совместно участвовали государство и частный капитал, получили название смешанных обществ.

Идея смешанного общества родилась еще в 1918 году. Частные предприниматели (русские и иностранные),предлагая эту форму объединения своих капиталов с государственными, надеялись : во-первых, избежать национализации, а во-вторых, воспользоваться преимущественным положением пайщика общего с государством объединения (приобретение крупных промышленных предприятий налоговые льготы и т.д.)[35] Эти расчеты не оправдались. Государство строго соблюдало свои монопольные права на объекты, изъятые из частнохозяйственного оборота. Вместе с тем, законодатель выработал строгий порядок вхождения государственных организаций в различные виды частных хозяйственных объединений, проводя границу между народнохозяйственными и частными интересами. В 1922-23 г.г. встал вопрос о праве участия госпредприятий в различных хозяйствен-

---

34) Ст. 326, 347, 364, 332-339 и др. ГК РСФСР.

35) См. А. В о р м с, Смешанные акционерные общества, "Советское право", № 1, 1922, стр. 95.

ных объединениях. Н.К. Внуторг считал,что такое право участия не может быть ограничено и не зависит от вида и формы объединения.По мнению НКФ РСФСР участие госорганов должно было ограничиваться в тех товариществах, члены которых несли имущественную ответственность всем своим капиталом. ВСНХ разработал порядок вступления трестов в хозяйственные объединения в ноябре 1923 года. Этот порядок нередко нарушался отдельными госорганами, вступившими во всевозможные коммерческие Объединения без разрешения вышестоящих организаций.Поэтому в августе 1925 г. НКФИН и НК Внуторг приняли постановление, жестко регламентировавшее условия вступления госорганов в различные объединения:соответствие хозяйственных целей госоргана и целей объединения, участие исключительно внебюджетными средствами, получение разрешения наркомата или др. органа.[36]

Сосуществование в рамках одной организации государственного и частного капитала накладывало на госорганы значительную ответственность. Вместе с тем, участие государственного капитала в смешанном обществе придавало особый характер этой организации. Она уже не была частнохозяйственным или государственным предприятием, а приобретала характер "госкапиталистической" организации. При этом мерами экономического преобладания и правового воздействия государство направляло хозяйственную политику акционерного общества по пути, наиболее приемлемому для себя. В наказе членам правлений акционерных обществ НК Внуторг обязывал своих представителей в смешанных обществах не только выполнять функции, возложенные на них обществом, но и направлять всю работу смешанного общества. Через смешанные организации государство в лице НК Внуторга должно было осуществлять свое оперативное воздействие на рынок."[37]

На практике сложилось три группы смешанных обществ,дифференцированные по признаку соотношения капиталов пайщиков-государства и частных лиц. К первой группе относились смешанные общества, устав которых предусматривал обязательное участие госорганов и допускал участие частного капитала. Ко второй группе - общества, устав которых предусматривал обязательное участие и госорганов и частных лиц. К третьей группе - общества, устав которых не предусматривал обязательного участия госорганов, хотя таковое фактически имело место (учредителями таких обществ являлись частные лица).[38] В первом случае паевое преобладание находилось у государства, в последнем, чаще всего, у частных лиц. Во втором случае имело место определенное равновесие паев. Преобладание государственного капитала в обществе приближало последнее

---

36) См. СУ РСФСР 1925, № 58, стр. 437.

37) См. Акционерные общества и товарищества. М. 1923, стр. 38.

38) См. Проект Торгового свода и акционерные общества."Еженедельник советской юстиции", № 7/8, 1924, стр. 109.

по своему характеру к государственным организациям, облегчало распространение на него планового начала,усиливало экономический контроль государства.

В хозяйственной практике в отношении смешанных обществ встречались различные оценки. Торговые госорганы рассматривали их преимущественно, как частные организации, в отдельных случаях "приобретавшие публично-правовой характер". Судебная практика в вопросах рассмотрения споров и установления очередности взысканий с должников, относила их к частным организациям. При получении подрядов и поставок смешанные общества стояли в одном ряду с частными лицами - Но в области налогообложения общества приравнивались к госорганам. Такое многообразие оценок характера смешанных обществ объяснялось переплетением в его деятельности государственных и частнохозяйственных начал, характерных для госкапиталистических организаций. Усиление социалистических элементов хозяйства вызвало постепенное изменение характера смешанных обществ, их приближение к государственным организациям.[39]

Своеобразие характера смешанных обществ оказалось на порядке их формирования и деятельности. Имущественные взносы, которые делало государство в фонд общества,нередко состояли из предметов, изъятых из частного оборота. Это изменяло характер их эксплуатации смешанным обществом - они не могли отчуждаться,их оценка (как паев) была связана с определенными затруднениями. Кроме того, участие государства-акционера в смешанном обществе подчас требовало известных отступлений от общих положений ГК о паевых товариществах.[40] Своеобразными были порядок учреждения смешанных обществ, размеры уставного капитала, цена акций и др. Правление смешанных обществ избиралось по куриальному принципу - отдельно государственными акционерами и отдельно частными лицами. Нередко государство-акционер получало "многоголосные" акции, обеспечивавшие ему ведущую роль в управлении политикой акционерного общества. Иногда, взамен тех льгот, которые государство представляло смешанному обществу (в налоговой области и др.), оно получало бесплатные акции или монопольное право получения дивидендов. В обществах с преобладанием государственного капитала акции могли отчуждаться лишь государственным акционером, о чем упоминалось в тексте акции.[41]

Преобладание паев было решающим фактором в овладении хозяйственной политикой смешанного общества. НКЮ предлагал выделить акционерные смешанные общества с преобладающим участием государственного капитала

---

39) См. "Еженедельник советской юстиции". № 24 1925; В. В о л ь ф, Основы учения о товариществах и акционерных обществах. М. 1927, стр. 95.

40) См. "Советское право", № 1, 1922, стр. 95.

41) См. В. Ш т е т е р, Система промышленного права СССР. стр. 43; В. М. Г о р д о н, Система советского торгового права. Харьков, 1927, стр. 77.

в особую группу государственных паевых товариществ. Здесь предполагалось ввести формальный (количественный) признак, отграничивающий публичные"организации от "частных". Однако, подобное разграничение, кроме фактической неосуществимости, было опасно тем, что стуществивало ведущую хозяйственную роль государства в системе смешанных обществ. Это предложение не было поэтому принято.[42]

Вместе с тем, общества с преобладающим участием государственного капитала Пленумом Верховного Суда были приравнены к государственным организациям. "Преобладание" государственного капитала могло определяться двумя признаками: 1. юридическим - обязательным в уставе общества размера государственного пая в 51% и 2.фактическим - действительным преобладанием государственного пая над частным (на практике государству для этого требовалось 30-40% акций общества.[43]

Реальное участие частного капитала в различных отраслевых смешанных обществах (промышленных, торговых, кредитных) не было значительным.[44] Сама же акционерная форма объединения частных капиталов до конца 1923 года также не получила широкого распространения на практике.Но с 1924 года, с началом активного наступления на частный капитал, эта форма организации приобретает новое значение. Госпромышленность стремилась связаться с распыленной частной розницей, вытесняя из торгового оборота частного оптовика.[45] В этот период начинается быстрое акционирование частных розничных предприятий.[46] Через объединения розничников госпромышленность организовывала снабжение мелкой частной торговли на основе соглашений, предусматривающих порядок реализации товаров и размеры торговых наккдок. Тем самым разветвленная частноторговая сеть ставилась в зависимость и под контроль госорганов. Конкретные формы деловой связи госорганов с объединениями розничников были многообразны.[47] НК Внуторг поручил своему управлению

---

42) См. (ЦГА РСФСР, ф. 353, оп. 10, 1 и 12.).

43) См. ЦГАНХ ф. 3429, оп. 5, ед. хр. 670, д. 16; Юридический признак широко применялся в отношении смешанных кредитных общеста. Но определению Плекума Верховного Суда от 18 мая 1925 г. смешанное кредитное общество не могло быть признано государственной организацией, если его уставом не запрещалось участие в нем частного капитала. (Правовое положение акционерных банков в связи с передачей известного числа акций частным лицам. "Революционная законность", № 3/4, 1926, стр. 38).

44) К концу 1923 г. частный капитал участвовал в 31 акционерном обществе где ему принадлежало 13,7% акций. По сумме вкладом (ЦГАНХ, ф. 7733, оп.1, ед. хр.257 и 10, 11).

45) Попытки сделать организационным центром частной розницы государственную посредническую организацию или Центросоюз в тот период не удались. Необходимо было искать новые формы (См. ЦГАНХ, ф. 902 оп 1, ед. хр. 89 л. 2).

46) Например только за полтора месяца (1924 год) Всесоюзное акционерное общество "Розничник" привлекло 1371 акционера и увеличало свои обороты до 1800 тыс. руб. (ЦГАНХ ф. 3800, оп. 1, ед. хр. 303, л. 129).

47) Связующими центрами были : биржевой маклерат, ОВК, комитеты розничников, посреднические организации из представителей частных торговцев и др. (ЦГАНХ ф. 3800, оп. 1, ед. хр. 302, л. 43, 53, 55, 70, 85).

торговой политикой разработать ряд вопросов о формах частноторговых объединений "местного масштаба". Управление, признав наиболее целесообразной акционерную форму, предложило местным губторгам в виде опыта либо непосредственно связываться с частной розницей либо избрать своим посредником ОВК.[48] Объединения частных мелких предприятий не только облегчали государственный контроль за ними, но и обеспечивали проведение при их посредстве государственной хозяйственной и регулирующей политики.На определенном этапе эта система играла положительную роль в развитии товарооборота. Но со временем акционерные формы объединения мелких торговцов стали постепенно уступать свое место различным формам кооперативных объединений(промысловых и потребительских),что отражало общий процесс замены частнохозяйственных элементов элементами обобществленного экономического сектора.

*

Усиление государственного регулирования частноторгового оборота активизировало деятельность товарных бирж, - организаций, в деятельности которых сочетались хозяйственно-оперативные функции с функциями контрольно-регулирующими.

История советских бирж началась еще летом 1921 года. Инициатором их создания была кооперация. Позже к их организации приступают органы ВСНХ.[49] Первые провинциальные биржи действовали на основе своих уставов, ориентировавшихся на уставы центральных бирж Москвы, Ленинграда и Киева. В августе 1922 года СТО РСФСР принял постановление "О товарных биржах"[50], подводившее общую правовую базу для всех фактически существовавших бирж и определившее структуру и порядок работы вновь возникавших организаций. Законодатель видел задачу бирж в выявлении отношений спроса и предложения, облегчении и упорядочении как "товарообмена, так и связанных с ним товарных и торговых операций".

Практика первого периода действия бирж (до августа 1922 года) показала, что биржи почти повсеместно придерживались политики устранения частной торговли от биржевых операций. В июне 1922 года ВСНХ обратился

---

48) Отдельные госорганы высказывали мнение, что общества розничников "менее деловиты, чем сильный оптовик" и предпочитали продолжать отношения с последним. В торговой комиссии ВСНХ были высказаны опасения, что, объединившись, частная розница станет неподатливой для регулирования, и предлагалось не спешить с акционированием. (ЦГАНХ ф. 7733 оп. 3, ед. хр. 1198, л. 42; "Торгово-промышленная газета", 11 октября, 1924 г.).

49) Первая биржа была учреждена летом 1921 года в Саратове.(В. У с т и н о в, История биржи, ЦГАНХ, ф. 3800, оп. 1, ед. хр. 311, л. 23). К октябрю 1922 г. по стране насчитывалось 65 товарных бирж. В 1924 году их насчитывалось 96. ("На новых путях", вып. 1, стр. 240; Биржи и рынки". (Сб. материалов). М. 1924 , стр. 217).

50) СУ РСФСР 1922, № 54, стр. 648.

к биржам с предложением усилить привлечение частных лиц к биржевой работе в целях усиления государственного контроля за частным оборотом и борьбы с т.н. "черными биржами".

Биржи по разному откликнулись на этот призыв. Некоторые из них стали допускать частных лиц не в качестве постоянных, а в качестве разовых посетителей без права голоса в биржевом собрании. На некоторых биржах доступ частнику бы по прежнему закрыт. Нежелание иметь напротив своим компаньоном в биржевом зале, опасение его конкуренции были достаточно сильны. 14 декабря 1921 г. "Экономическая жизнь" писала; что допущение частного капитала на биржу является в настоящее время нецелесообразным и опасным."

Тем не менее, августовское постановление СТО 1922 года подтвердило желательность политики привлечения частного капитала на биржу.

С приходом на биржу частный торговец проявил высокую активность, участвуя в ее операциях. Стремление быть в курсе рыночной конъюнктуры заставляло частника полнее использовать возможности биржи, которую он начинал рассматривать, как "свой представительный центр". По содержанию биржевые сделки частника были, главным образом, закупочными. Как отмечали биржевые отчеты, "частные лица приходят на биржу только затем, чтобы закупить товар у госорганов.[52] Активность частных торговцев на бирже вызвала в ряде мест снижение ценза (разряда предприятия, допускавшегося на биржу) для частных участников биржевой торговли. Учитывая эти тенденции, постановление ЦИК и СНК СССР от 2 октября 1925 г. "О товарных и фондовых биржах снизило цена до разряда в торговле и до - в промышленности.[53]

В конце 1922 года ВСНХ отмечал значительную индифферентность государственных и кооперативных организаций к биржевым операциям, что приводило к нарастанию массы внебиржевых сделок госорганов, и развязывало руки частному торговцу на бирже. В связи с этим необходимо было усилить контроль и за внебиржевых деятельностью госорганов.

1 сентября 1922 года СТО принял постановление "О регистрации внебиржевых сделок госпредприятий,[54] предписывающее госорганам обязательное оформление на бирже сделок, совершаемых ими вне биржи. Такие сделки госорганов с частными лицами, должны были регистрироваться госорганом, независимо от того, является он продавцом или покупателем,[55]

---

52) "Биржевое обозрение 1924 года", М. 1925, стр. 123.

53) СУ РСФСР № 69, стр. 510. Постановлением СТО от 22 августа 1922 г. предусматривался разряд в торговле и X в промышленности.

54) СУ РСФСР 1922, № 57, стр. 719.

55) Пост. СТО от 11 апреля 1924 г. (СУ РСФСР 1924 № 54 стр. 532); Главными участниками биржевых операций в 1922-24 гг. были госорганы и частные лица. Участие кооперации было незначительным. ("На новых путях", вып. 1, стр. 261).

Тем самым биржевая регистрация должна была обеспечить контроль государства за сделками частных лиц. Политика недопущения частного капитала на биржу с 1922 года сменяется политикой усиления контроля и регулирования частного биржевого оборота.

Заседание по делам торговли при Управлении регулирования торговли ВСНХ, подводя итог биржевой практике лета 1922 года, отметило целый ряд мер, которыми было закреплено преимущественное положение госорганов на бирже. Биржевые комитеты, как руководящее органы биржи, полностью или частично назначались губэкосо или губсовэом. Комитет оперативными мерами обеспечивал такое положение, что голоса частных лиц на бирже не превышали определнного процента. Голосование частных лиц ограничивалось разрешениями комитетов и т.п.[56]

По своему характеру биржи занимали своеобразное место в системе органов, регулирующих торговлю. По определению НКВнуторга, они представляли "Самоорганизацию торгующих". Именно эта особенность, по мнению НКВнуторга, позволяла биржам решать экономическими мерами те задачи по регулированию товарооборота, которые не могли быть разрешены административным путем. Юридическая природа биржевой организации раскрывалась в циркуляре Комиссии по внутренней торговле при СТО (К.В.Т.) от 28 марта 1924 года. КВТ признавала, что биржи не осуществляют функций государственной власти и действуют на началах самоуправления. Следовательно, они не являются государственными учреждениями. С другой стороны, учитывая, что биржи действуют не "в частных интересах", а в интересах общественности", их нельзя признать и частными организациями. Следовательно, подчеркивал циркуляр КВТ, биржи - организации общественные.[57]

Используя особенности биржевой организации, государство стремилось превратить их в "барометр", по которому определялся не только момент государственного смешательства, но и характер воздействия государства на рыночный оборот.[58] Для изучения условий биржевой торговли, подготовки биржевых съездов и для установления связи бирж с правительственными учреждениями было создано Бюро съездов биржевой торговли. В 1922 году в составе Бюро было организовано Совещание, в задачи которого входило выявление мер, "содействующих наиболее целесообразному урегулированию частной торговли" и упорядочению взаимоотношений госу-

---

56) ЦГАНХ ф. 3429, оп. 123, ед. хр. 6, л. 9; Комиссия по внутренней торговле при СТО определяло число членов Биржевых комитетов от каждой секции торговли (государственной, кооперативной, частной). Так в 1924 году по 76 биржам частные лица составили лишь 14% всех членов Биржевых комитетов. ("Биржи и рынки", стр. 240).

57) "Биржевое законодательство", М. 1925, стр. 12, 14.

58) А. Л е х а в а, Государственное регулирование торговли и биржи ("Биржи и рынки", ст. 8).

дарственно-кооперативной торговли с частной.[59] В составе бирж образовались секции частной торговли, принимающие участие в выработке и проведении мер по связи биржевой и небиржевой частной торговли с торговлей обобществленной.

Государство организовывало деятельность частной торговли и в иных, внебиржевых формах. В феврале 1923 года был утвержден устав Российской Восточной торговой палаты. В задачи Палаты входило выявление общих потребностей торгового оборота и "содействие правительству в изыскании мер по совершенствованию этого оборота".[60] Частные лица и организации допускались в Палату только на правах членов с совещательным голосом.

Для усиления контроля за частными розничными предприятиями в январе 1923 года началась организация комитетов рыночных торговцев.[61] Закон возлагал на них обязанности по поддержанию внутреннего распорядка на рынках, по выявлению беспатентной торговли, по содействию госорганам в деле учета торговли и установления облагаемых налогом оборотов.

Известные трудности возникли при определении правового статуса рыночных комитетов. В замечаниях на проект декрета НКЮстиции указывал, что остается неясным принципы объединения мелких торговцев: являются ли комитеты "принудительной организацией с публичным правом или добровольной организацией с частными правами?"[62] Разъяснения по этому вопросу дала Комиссия по внутренней торговле (КВТ) в своих дополнениях к нормальному уставу рыночных комитетов. Здесь пояснялось, что комитеты могут возникать как по предложению торгующих на рынке лиц, так и по решению местных властей. Комитеты рыночных торговцев рассматривались государством, как "передаточный механизм", связывающий местные власти с нуждами частной торговли.[63] Для управления местной торговлей при посредстве комитетов использовалось учрежденное КВТ еще в августе 1922 года Совещание по частной торговле. В состав Совещания входили и постоянные представители от частной торговли, отбираемые, по особому каждый раз постановлению, КВТ.

Наконец, еще одной формой организации частной торговли, поощряемой государством, была ярмарка. Ярмарки начали проводиться уже с лета 1921 года сначала в местных масштабах, разрастаясь позже в межобластные

---

59) См. Я. К а к т о р о в и ч, Частная торговля и промышленность по действующему законодательству, М. 1926, стр. 14.

60) См. К. Г р а в е и П. Э ц б у ш и т ц, Основы законодательства по внутренней торговли, стр. 45; ЦГАНХ ф. 7733, оп. 1, ед. хр. 282, л. 121, 122.

61) Пост. СНК от 31 января 1923 г. "О комитетах рыночных торговцев" (СУ РСФСР 1923, № 6, стр. 102).

62) "Комиссия по внутренней торговле при СТО".(Сб. материалов). М. 1925, стр. 91.

и межреспубликанские.Частные предприятия,участвовавшие в ярмарках,временно освобождались от налогообложения.[64]

*

Государство стремилось создать для частного капитала организационные формы,легко контролируемые и не стесняющие хозяйственной инициативы. На практике имели место три основных формы: "чисто-частные" хозяйственные организации,смешанные хозяйственные организации и оперативно-контрольные организации (напр., биржи). Разные формы организации обусловили разный характер методов регулирования.

В первой форме организации ведущим стал метод контроля, осуществляемого государством. Вторая форма характеризовалась выдвижением принципа хозяйственно-оперативного преобладания государства. В третьей форме, решающим стал метод контрольно-регулирующего воздействия. Элементы всех трех методов переплетались на практике в применении к различным формам организации.Однако известную степень акцентирования того или иного метода в регулирующей практике все же можно выделить.

---

64) См. ЦГАНХ ф. 7733, оп. 1, ед. хр. 282, л. 117; "Торгово-промышленная газета," 10 апреля 1924 г.

O SOUKROMÝCH OSOBÁCH V HOSPODÁŘSKÉM PRÁVU SSSR VE 20. LETECH

Igor Andrejevič Isajev

Résumé

Nová ekonomická politika (NEP), kterou začal sovětský stát uskutečňovat začátkem roku 1921, byla zaměřena na upevnění svazku dělnické třídy a rolnictva. Nejdůležitější součástí této politiky byl aktivní rozvoj zbožně peněžních vztahů a na jejich základě upevnění "spojení" mezi socialistickým průmyslem a drobnou zbožní výrobou rolníků.

Rozvoj tržních vztahů měl do určité míry za následek oživení soukromého kapitálu a soukromohospodářské iniciativy. Pro posílení kontroly nad těmito ekonomickými faktory (s cílem jejich efektivního využití a reglementace) byl zákonodárce nucen přistoupit k rozpracování takových nejvhodnějších organizačních forem, ve kterých by se připouštělo soukromé podnikání.

Právní uznání soukromého podnikání vyžadovalo upřesnit status soukromohospodářských organizací v systému sovětského práva. V souvislosti s tím vznikla otázka právního pojmu "soukromý podnik", druhů soukromých právnických osob, dále otázka právního pojmu korporativních forem soukromého podnikání. V praxi se široce uplatňovala a k c i o v á forma soukromopodnikatelské činnosti. Její využití, zvláště uplatnění akcionářství za účasti s t á t n í h o kapitálu, ulehčovalo státní kontrolu a umožňovalo do určitých mezí rozšiřovat na soukromohospodářskou činnost počátky plánování.

Značný rozvoj akciových sdružení vyžadoval podrobné rozpracování principů formování, fungování a odpovědnosti soukromých hospodářských korporací. Státní a soukromý kapitál (jinak řečeno státní a soukromá hospodářská iniciativa) se setkávaly jako partneři v rámci smíšených podniků a sdružení. Představitelé státu, tím, že se účastnili v hospodářských operacích těchto organizací, usměrňovali jednání svých soukromých partnerů žádoucím směrem.

Zvláštní místo v systému regulujících orgánů zaujímaly burzy zboží, obchodní komory, výbory trhovců aj. Tyto orgány spojovaly ve své činnosti funkce hospodářskokomerční a kontrolně regulující. Přitom soukromé osoby, které byly členy těchto organizací, musely v jejich rámci napomáhat provádění státní hospodářské politiky. V této situaci bylo

třeba nalézt správný vztah mezi administrativně mocenskými a komerčními metodami vlivu na soukromé subjekty obchodního obratu.

Tímto způsobem byl problém soukromých osob v systému hospodářsko-právních vztahů velice úzce spjat s problematikou výběru metod řízení soukromého podnikání ve specifických podmínkách přechodného období od kapitalismu k socialismu.

HOSPODÁŘSKOPOLITICKÝ OBSAH ŘÍŠSKÉ VOLEBNÍ KAPITULACE A ČESKÝ KURFIŘTSKÝ HLAS V R. 1764

Valentin Urfus

Velký kulturní rozmach, jenž navázal na české národní obrození a který doprovázel rozhodující zápas našeho národa o jeho národní a státní nezávislost, zanechal bohaté a mnohotvárné dědictví. K němu náležel - mimo jiné - i zbystřený cit pro vše, co mohlo dokazovat rezistenci českého historického státu proti dynastické politice Habsburků. Dějepisné bádání obracelo tak, inspirováno především bojem o české státní právo, neúnavně pozornost ke všemu co mohlo, zejména v 18. století a v prvé polovině následujícího, ozřejmit skutečnost, že český stát nikdy docela nezmizel v záplavě rakouského centralismu a že za určitých okolností se jeho svébytnosti musily dovolávat dokonce i síly, které jinak nejvíce přispívaly k jejímu popření, tedy v prvé řadě vídeňský dvůr sám.

Fakta a události spadající do zmíněného rámce mají však nejednou velmi rozmanitou podmíněnost, která jim v konkrétním historickém kontextu propůjčuje i rozmanitý smysl. Souvislosti, jež ztělesňují, pokrývají tak často širší horizont, než který lze přehlédnout, díváme-li se na ně toliko očima jejich významu pro českou státoprávní minulost. Že se tím jejich cena i zajímavost jen zvyšuje, to jistě netřeba dodávat. Ten, kdo chce všechny tyto souvislosti sledovat, ocitá se tak nejednou na rozpacích, čemu dát přednost: zda zdůrazňovat jen relace spojující je s českým státoprávním vývojem a obětovat tak bezděky jejich širší zasazení či zda naopak soustředit zájem především sem a odsunout stranou, byť nechtěně, vše ostatní.

To, o čem byla dosud řeč obecně, platí i o skutečnosti jinak dobře známé, totiž o tom, že v naší národní a státní minulosti se v 18. století počal z iniciativy vídeňského dvora klást obnovený důraz na to, co bylo vlastně již dávno středověkým přežitkem a co bylo vyjádřeno tím, že český král byl jedním z říšských kurfiřtů. Je-li tento fakt[1]

---

[1] J. K a l o u s e k , České státní právo, Praha 1892 (2. vyd.), 59 a n.; jinak k této tématice, zvl. v 18. stol. B. R i e g e r , Příspěvek k dějinám českého kur-

dobře znám a náleží-li tzv. readmisse českého hlasu v kurfiřtském kolegiu v podstatě k učebnicovým poznatkům, jsou méně známy některé důsledky, jež tento manévr habsburské říšské politiky vyvolal např. v Čechách. Na ně v plné míře upozornilo vlastně teprve bádání poměrně nedávné.[2] Co pak není již téměř vůbec známo, je skutečnost, že českého kurfiřtského hlasu bylo využíváno nejen při volbě nového panovníka, nýbrž i k prosazení jiných politických zájmů vídeňského dvora. A právě na tomto mnohoznačném pozadí se setkáváme uprostřed šedesátých let 18. století s tím, že pomocí českého hlasu je ovlivňován ustálený obsah říšské volební kapitulace.

Následující odstavce by chtěly obrátit pozornost k tomu, jak takovouto cestou byl v naznačené době změněn jeden z významných bodů tohoto dokumentu, který nerozlučně souvisel s volebním aktem, jímž byl i v 18. století stále ještě dosazován říšský panovník. Ustanovení, o něž tu šlo, se dotýkala hospodářskopolitických otázek; bylo to nepochybně citlivé místo, zvláště uvážíme-li, že 18. století bylo epochou zvýšeného zájmu o tyto věci a současně dobou, v níž se formovaly počátky novodobého ekonomického myšlení. I okolnost, že tato změna byla navržena jako stanovisko českého kurfiřta právě u příležitosti volby Josefa II.,[3] tedy panovníka, který se nikdy nestal korunovaným českým králem, propůjčuje dotčené události, zvláště pro českého čtenáře, pikantní příchuť. Ostatně i jinak je možno zdůraznit, že volba říšského panovníka, stejně jako volební kapitulace sama nebyly v 18. století ještě zcela přežitým anachronismem, přesto, že máme co činit s obdobím značně pozdním, které již přímo ústilo do zániku staré říše. Že šlo pořád ještě o instituce svým způsobem živé a nikoliv o pouhou stínovou hru obřadných formalit, postrádajících jakéhokoliv obsahu, o tom - mimo jiné - přesvědčí letmý pohled na vývoj státovědeckých, tedy naukových a ideologických představ o říšském státním právu od konce 17. století;

---

fiřství a arcičíšnictví, Právník XXXII. (1893), 1 a n.; k širšímu posuzování těchto otázek zvl. z hlediska literatury o čs. stát. právu srv. i B. B a x a , K dějinám veřejného práva v zemích koruny České, Praha 1906, 58.

2) Spolu se starší prací F. M. B a r t o š e , Osvícenská rozprava o poměru Čech k německé říši, Časopis Národního musea 91 (1917), 200 a n. srv. z nové literatury zejm. J. K l a b o u c h , Musejní rukopis "Observationes super vindicias" a jeho význam v právnické literatuře pobělohorské, Časopis Národního musea, odděl. spol. věd, 132 (1963), 86, V. V a n ě č e k , Ke kořenům 28. října 1918 I., O české státnosti v první polovici 19. století, Právněhistorické studie 14 (1969), 33; k obecnému rámci srv. i A. S. M y l ' n i k o v , Idejno-političeskije predposilki zaroždénija nacionaľno-prosvětitelskoj ideologii v českich zemljach, Slavjanskoje vozroždénije, Moskva 1966, 3-47.

3) Volba Josefova (byl zatím ovšem zvolen a korunován jen za římského krále, neboť František I. zemřel až následujícího r. 1765) byla přímým důsledkem mírových úmluv, jimiž byla v Hubertsburku ukončena sedmiletá válka; atmosféra volby a korunovace působily i na mladého Goetha: C. R a m s h o r n , Kaiser Joseph II. und seine Zeit, Bernburg 1847, 44, E. B e n e d i k t , Kaiser Joseph II., 1741-1790, Wien 1936, 31.

v obměně totéž platí i o rozvoji právněhistorických poznatků obracejících se k téže tématice, jenž rovněž proběhl ve stejné době v poměrně intenzívních formách, dávajících tušit, že otázky, jichž se dotýkal, nepostrádaly aktuálnosti.

Státoprávní útvar, jenž byl ve středověku chápán jako římská říše a se kterým byl tehdy neodmyslitelně spojen univerzalistický program vlády nad celým současným světem, byl v 18. století ovšem již jen matným odleskem bývalých ambicí. I politická jednota Německa, jež bylo vždy mocenským jádrem tohoto nadstátně pojímaného tělesa, byla po třicetileté válce značně iluzorní a patřila rozhodně spíše minulosti než současnosti. Pestrá paleta německých teritoriálních států a zemědanských držav je toho výmluvným dokladem. Přes všechny tyto metamorfosy však politický svazek říše zcela neodumřel. Stál stále v popředí evropské politiky a císařská hodnost zůstávala lákavým cílem rozmanitých velmocenských pertraktací.[4)]

Svým způsobem možná významnější než konkrétní politické vztahy byla skutečnost, že se tohoto složitého státoprávního ústrojí snažilo svými pojmy zmocnit rozvíjející se státovědecké myšlení a vyložit je pomocí svých kategorií. O to patrně více, že právě v zrcadle jeho stanovisek se uplatnily rozmanité ideologické interesy, včetně slabých sice, nicméně pozoruhodných vztahů k raným projevům probouzejícího se novodobého nacionalismu.

*

Vedle vlastní nauky o říšském ústavním právu, jejíž kořeny sahaly dosti hluboko do 17. století (Arumaeus, Limnaeus),[5)] počínají se od začátku 18. století naukově pěstovat i říšské dějiny jako samostatný předmět (Joh. Pet. Ludewig, Nic. Hier. Gundling).[6)] Rozvoj nových oborů přináší s sebou i novou literární produkci, jež záhy navazuje na starší spisy vycházející spíše z politicko-publicistických potřeb (sem náležel částí svého díla i Pufendorf, píšící o těchto věcech, jak známo, pod pseudonymem Monzambano) a nebo na práce rázu pamfletistického (Chemnitz). Jako červená nit se na stránkách této v jádře dosti různorodé tvorby odvíjejí úvahy o formálních znacích státního zřízení říše. Stanoviska, jež jsou tu zaujímána, jsou v jistém ohledu stejně různo-

---

4) Ze starší literatury zůstává k těmto otázkám stále jako základní: J. G o l l , Válka o země koruny České (1740-42), I., Praha 1915.

5) R. H o k e , Die Reichsstaatsrechtslehre des Johannes Limnaeus, Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Staatsrechtswissenschaft im 17. Jahrhundert, Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, Neue Folge Bd. 9, Aalen 1968.

6) P. v. z u r M ü h l e n , Die Reichstheorien in der deutschen Historiographie des frühen 18. Jahrhunderts, Zeitschrift für Rechtsgeschichte der Savigny-Stiftung, Germ. Abt. 89 (1972), 118 a n.

rodá jako díla, která je přinášejí. O státní formě říše se uvažuje především v pojmech, jež byly - jak ani ostatně jinak nemohlo být - odvozeny z aristotelovské politiky, nejednou se však jejich vyhrocení rozmanitě modifikuje a k vystižení mnohotvárné skutečnosti je užíváno kategorií zcela osobitých. Nejčastěji slyšíme, že říše je chápána jako "status mixtus" či jako "civitas composita"; do této řady náleží i známé pufendorfské "irregulare aliquod corpus et monstro simile", jímž měla být vystižena právě nemožnost vyjádřit složitý ústavněprávní mechanismus říše jednoznačně.[7)]

V souvislostech, jež se snaží sledovat tento článek, nejde ovšem o nuance všech naznačených řešení. Daleko více je třeba položit důraz na to, že v kontextu dotčených úvah se téměř vždy setkáváme i s výraznou snahou popsat postavení císaře jako hlavy říše, a zejména pak přesně vymezit vzájemný vztah jeho pravomoci a říšských stavů. Je to jistě pozoruhodný fakt, že uprostřed století, jež je jinak jakýmsi symbolickým ztělesněním feudálního absolutismu, zaznívají pojmy, které jakoby byly odvozeny z arzenálu politických zápasů feudálního stavovství s panovnickou mocí. Proč tomu tak bylo a proč to vůbec bylo možné, není nesnadné uhodnout: nešlo samozřejmě o feudální stavovskou šlechtu, nýbrž o říšské stavy, jinými slovy o zeměpány, v podstatě tedy o hlavy suverenních politických celků. Tím spíše lze ovšem pochopit, že v tomto širším názorovém zarámování se soustavné pozornosti těší i instituce volební kapitulace. Její obsah, třeba že je již dávno tradičně ustálen, takže nechybějí ani snahy jej přímo petrifikovat v podobě "stálé kapitulace" (capitulatio perpetua),[8)] se tak stává středem nového zájmu, je komentován a podrobován i literárnímu rozboru. Určité vyvrcholení tohoto názorového ruchu přinesly události spojené s vymřením Habsburků v mužské linii a s volbou Karla VII.[9)] Po polovině století naopak zájem o tyto otázky ustává, třeba další rozvoj ústavněprávních a státovědeckých nauk pokračuje plynule dále, jak to dokláš

---

7) Jinak k této problematice: H. E. F e i n e , Die Einwirkungen des absolutistischen Staatsgedankens auf das deutsche Kaisertum im 17. und 18. Jahrhundert, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 42 (1921), t ý ž , Zur Verfassungsentwicklung des Heiligen Römischen Reiches seit dem Westfälischen Frieden, tamtéž, 52 (1932); dále srv. i E. B u s s i , Il diritto publico del Sacro Romano Impero alla fine del XVIII. secolo, vol. I. (2. vyd.), Milano 1970 a v obecných rysech i G. M ö b u s , Die politischen Theorien im Zeitalter der absoluten Monarchie bis zur Französischen Revolution, Köln-Opladen 1966.

8) K tomu přehledně: H. C o n r a d , Deutsche Rechtsgeschichte, II., Karlsruhe 1966, 71; k vol. kapitulacím: F. H a r t u n g , Die Wahlkapitulationen der deutschen Kaiser und Könige, Historische Zeitschrift 107 (1911) a nejnověji G. K l e i n h e y e r , Die kaiserlichen Wahlkapitulationen, Geschichte, Wesen und Funktion, Karlsruhe 1968 (Studien und Quellen zur Geschichte des deutschen Verfassungsrechts, Reihe A, Bd. 1.).

9) M ü h l e n , l. c., 144.

dají známá a zvučná jména (J. S. Pütter). Byla již učiněna zmínka o tom, že jako jistý nový faktor se tu objevuje i způsob, jakým traktování této tématiky rezonuje rané projevy německého nacionalismu: přestává se tolik hovořit o "říšskosti" dotčených institucí a důraz se klade spíše na jejich "německost".[10] I v těchto nových podmínkách se přechodně znovu uplatňuje interes věnovaný obsahu volební kapitulace; novým stimulem jsou události, které dávaly tušit, že vláda Josefa II. se chýlí ke svému konci, jak bude příležitost se k tomu ještě vrátit podrobněji.

V jistém smyslu je tedy možno hovořit o tom, že v 18. století existuje jako jakási dílčí linie těchto obecných proudů i určitá relativně samostatná "literatura volebních kapitulací", jejíž vyvrcholení bylo po kvantitativní i kvalitativní stránce - pokud jde o osobnosti - spojeno nepochybně se jménem Johanna Jacoba Mosera (1701-85).[11]

*

Volba bavorského kurfiřta Karla Albrechta římským císařem byla nejen průsečíkem rozmanitých politických kombinací, nýbrž znamenala i zintenzívnění teoretických snah na poli naukové práce o říšském ústavním právu a říšských ústavních dějinách. V obou zmíněných směrech - tedy ve smyslu politickém i teoretickém - se tak do středu pozornosti posunuly s novou vahou otázky kolem volební kapitulace. Byla již řeč o tom, že obsah volebních kapitulací byl dlouhým vývojem ustálen, takže jednotlivá ustanovení se stala jakýmsi vždy znovu při každé volbě opakovaným stereotypem. I tak však skutečnost, že selhaly pokusy, táhnoucí se od vestfálského míru až do počátku 18. století, propůjčit jejímu obsahu pevně kodifikovanou podobu, ukazuje, že volební kapitulace neztrácela ani pak jistou živoucí proměnlivost a že neklesla na pouhou formalitu.

Vymření dynastie, která po staletí obsazovala říšskou panovnickou

---

10) K tomu, jak se tato linie prosazovala v dobové státovědecké literatuře srv. ještě i níže; jinak časové relace spojující tento vývoj s počátky něm. nár. obrození jsou vymezeny zhruba působením Gottschedovým na straně jedné a nástupem k tak řeč. "Sturmu und Drangu" na straně druhé.

11) Osobnost Moserovu, stejně jako osobnost jeho syna Fried. Carla v. Mosera (1723-98) není třeba zajisté představovat; oba náleželi k předním představitelům státovědeckého myšlení něm. 18. století a byli i vynikajícími publicisty; biografická data srv. v běžných příručkách např. v "Handwörterbuch der Staatswissenschaften" (herausgeg. v. J. Conrad, L. Elster, W. Lexis, Edg. Loening), VI., Jena 1910, 798, 797; kromě toho o M. existuje nejnověji i podrobná monografie: R. R ü r u p , Johann Jacob Moser, Pietismus und Reform, Wiesbaden 1965, Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Bd. 35. - Moser nebyl ovšem jediným představitelem tohoto literárního zájmu; vedle něho je možno jmenovat i H. W. v. Bülowa a níže zmíněného Gerstlachera (zvl. pokud jde o vyznění této tématiky na konci 18. století), stejně jako i v Čechách působícího J. A. v. Rieggera.

hodnost, dalo tedy příležitost uvést tyto otázky literárně nově na přetřes. Vskutku také Moserův zevrubný komentář volební kapitulace Karla VII. představuje stěžejní dílo této "kapitulační" literatury německého 18. století.[12] Proto také východiskem oněch souvislostí, které se snaží sledovat tyto odstavce, musí být právě volební kapitulace wittelsbašského císaře. Ustanovení, k nímž se bude náš zájem především upínat, byla do volební kapitulace Karla VII. zařazena jako článek VII., jenž obsahově shrnoval zásady říšské obchodní a hospodářské politiky. Šlo o ustanovení, která přes řadu společných zřetelů a stejně tak i přes určité systematické uspořádání byla značně různorodá, takže není snadno postavit je ve všech důsledcích do jedné roviny. V obměně platí totéž i o jejich historickém původu.

Je-li možno zachovat sled, v němž byl zakotven obsah dotčeného článku ve volební kapitulaci,[13] je třeba se zmínit především o zásadě, která byla postavena do jeho čela: šlo o závazek říšského panovníka bdít nad dodržováním policejních předpisů usnesených v minulosti či v budoucnosti říšskými sněmy; aby snad nevznikaly pochybnosti o co tu má jít na prvém místě, bylo výslovně podotčeno, že císař má v tomto duchu poskytovat podporu obchodu, a to podle pěkné a výmluvné doložky, jež byla k těmto ustanovením od určité doby připojována a která zpestřovala jinak suchopárnou slavnostní dikci - "na vodě i na suchu".[14] Po té následoval paragraf (§ 2) zaměřený velmi konkrétně, dokonce tak konkrétně, že bývaly proti jeho zařazení do kapitulace (která měla prý obsahovat jen obecné principy) vznášeny námitky: Lübeck, Brémy a Hamburg, říšská města, jež byla známými středisky námořního obchodu, měla, jak se tu ustanovovalo, požívat zvláštní ochrany ve svých obchodních výsadách.[15]

Nejzajímavější a rozsahem i nejobsažnější byla však teprve ona část zmíněného článku VII., která následovala až na dalším, v celkovém pořadí tedy třetím místě (§ 3). Po formálně textové stránce ji tvořil odstavec, v němž se hovořilo o velkých obchodních společnostech, a přesně vzato nejen výlučně o nich, nýbrž i o takových komerčních asociacích,

---

12) Ihro Römisch-Kayserlichen Majestät Karls des Siebenden Wahl-Capitulation mit Beylagen und Anmerckungen versehen von Joh. Jac. Moser, I.-II., Franckfurt a. M. 1742.

13) Tamtéž, I., 25 - text článku.

14) Tamtéž, II., 257 a n. - Moser spojuje textaci tohoto §fu s projektem "věčné" (perpetua) kapitulace z r. 1663 a dále i s čl. 19 kapitulace Josefa I.

15) Podle Mosera bylo toto ustanovení novým a jeho motivace vyplývala prý z toho, aby zmíněná obchod. centra mohla nerušeně vést obchody i v dobách války. M. k tomu poznamenává, že takovéto záruky z jeho formulace nevyplývají; určité námitky ke konkrétní textaci dotčeného §fu byly vzneseny již v r. 1741 - J. J. M o s e r , Wahl-Capitulation Ihro Römisch-Kaiserlichen Majestät Frantz des Ersten mit Beylagen und Anmerckungen, II., Frankfurt 155 a n.

kde byla do jejich činnosti zahrnuta i složka produkční na úrovni manufakturní výroby. Celkový tón i jednotlivé výrazy, jichž je tu použito, působí na čtenáře dodnes. A navíc není třeba mít velké sběhlosti k tomu, aby bylo možno rozeznat, že v těchto řádcích k nám promlouvá daleko více 16. než 18. století. Velké obchodní společnosti jsou prý nežádoucí nejen pro říši jako celek, nýbrž i pro její obyvatele jako jednotlivce. Proč tomu tak je, vysvětluje se především nebezpečím, které je skryto v mimořádné kapitálové potenci velkých společností; peněžní hodnoty, jimiž disponují, svádějí prý snadno k tomu, aby byla jimi provozována lichva, a zvláště pak k tomu, aby společnosti monopolně ovládly trh, poškozujíce tak obecné i individuální zájmy.

Vše to je třeba odstranit a volební kapitulace má vytvořit záruky, aby říšský panovník spolu s říšskými stavy pečovali o dosažení takovéhoto cíle. Téměř sociálně kritický akcent, jenž jakoby tu zazníval, ukazuje jednoznačně, že volební kapitulace opakuje známá antimonopolistická opatření proti velkým obchodním společnostem, jakých v 16. století byla celá řada.[16] Ve svých základech byla tato ideová stanoviska ovšem ještě starší, vycházející dokonce ještě ze středověku. S rozvojem počátků kapitalistické ekonomiky, a zvláště pak s rozmachem některých tento vývoj doprovázejících jevů, jako byla např. známá "cenová revoluce", nabývaly tyto staré myšlenky nového významu a byly také nově uplatňovány.

V těsné věcné návaznosti byly pak přiřaze.., další dva předpisy. Prvý (§ 4) zavazoval říšského panovníka neudílet monopolní privilegia ("Privilegia auf Monopolia"). V praxi však jeho význam byl značně omezen, neboť restriktivní interpretace vyjímala z tohoto zákazu - zcela v duchu merkantilistické hospodářské politiky - udílení privilegií k ochraně vynálezů a nových výrobních postupů.[17] Druhý měl pak analo-

---

16) Zmíněný § 3 čl. VII. vol. kap. Karla VII. se opíral již o kapitulaci Karla V. (tedy prvou volební říš. kapitulaci), čl. 17 (je citován u Mosera), který odpovídal opět příslušným ustanovením vol. kapitulací Ferd.I. (čl. 16), Maxmiliána II. (čl. 17), Rudolfa II. (čl. 16), Matyáše (čl. 18), Ferd. II. (čl. 16), Ferd. III. (čl. 19); Moser informuje rovněž podrobně o textových změnách navrhovaných při volbě Ferdinanda IV. v r. 1653 a zejm. pak v r. 1663; obnovený důraz byl kladen na otázky lichvy a monopolního působení (nepochybně v souvislosti s tzv. "Jüngster Reichsabschied" z r. 1654) a v duchu připravovaného projektu "věčné kapitulace" i na součinnost říš. stavů - vedle panovníka a kurfiřtů - při jejich potírání. - Jinak přehled ostatních zákonných opatření proti obchod. společnostem v 16. století podává pěkně C. F. G e r s t l a c h e r , Handbuch der deutschen Reichsgesetze nach dem möglichst ächten Text in sistematischer Ordnung, IX., Reichs-Policey- und Commercienwesen, Frankfurt-Leipzig 1788, 1422; byly to "reichsabschiedy" trevírsko-kolínský z r. 1512, §§ 16-18 (cituje jej doslovně i Moser), špýrský z r. 1526, § 26, opět špýrský z r. 1529, § 34, augsburský z r. 1530, §§ 135-7, řezenský z r. 1532, tit. 8, říš. pol. řád z r. 1548, tit. 18, §§ 1-12 a říš. pol. řád z r. 1577, tit. 18, §§ 1-12; G. se dále dovolává i sněm. materiálů z r. 1668; k tomu nejnověji srv. F. B l a i c h , Die Wirtschaftspolitik des Reichstags im Heiligen Römischen Reich, Ein Beitrag zur Problemgeschichte wirtschaftlichen Gestaltens, Stuttgart 1970, nap. ř. 135 a n.

17) J. J. M o s e r , Betrachtungen über die Wahlcapitulation Kayser Joseph II., Frankfurt a. M. 1777, 257 a n.

gický obsah (šlo o § 5 čl. VII. kapitulace) a vymezoval v tomto směru pravomoc císaře jako hlavy říše v poměru k pravomoci jednotlivých zeměpánů.

Závěr dotčeného článku (§ 6) směřoval pak k tomu, co bylo označeno jako prosazování "svobody obchodu". Za tímto lákavým heslem se však ve skutečnosti kryla jen opatření týkající se obchodní politiky, zejména po linii dovozu a průvozu manufakturního zboží, s tím, jak si počínat při eventuální retorzi, pak-li by některý sousední stát říši poškozoval.[18)]

Na prvý pohled je zřejmo, že čl. VII. věnovaný říšské obchodní politice byl poměrně pestrou směsicí rozmanitých zásad hospodářské a obchodní politiky, jež nesly nesmazatelnou pečeť nestejného původu. Vedle zřetelných záblesků hospodářského myšlení 18. století převažovaly v jejich obsahu očividně ideové zřetele daleko starší, vycházející nepochybně z představ, jaké o hospodářské politice mělo 16. století. Tomu také zhruba odpovídala jejich historická geneze, určující časový sled, ve kterém byla jednotlivá ustanovení zmíněného článku do volebních kapitulací zařazována. Ostatně zcela jednoznačně to ukazují i výslovné odkazy na tak řečenou policejní legislativu, která byla typickým výtvorem právě této doby.

I paragraf o velkých obchodních společnostech, jenž je v popředí našeho zájmu, měl v tomto směru - a dlužno říci, že i nejvýrazněji - stejně ustálenou tradici. Jak již bylo vícekráte naznačeno, bylo 16. století v Německu svědkem opakovaných opatření namířených proti nim. Za jakési jejich východisko je možno považovat především akci, která spadala do časového úseku vlády Karla V., kdy proti velkým obchodním společnostem byl jeden čas veden dokonce státními orgány fiskální proces. Na význam těchto událostí ukazuje i to, že se v jejich středu ocitli i představitelé významných rodin augsburské obchodnické nobility jako byli Fuggerové a Welserové. Nakonec zvítězily vztahy těchto obchodních firem ke státu, zejména nepochybně úzká vázanost státních financí s jejich podnikáním. Pokus ostře dokročit na jejich obchodní výboje skončil proto v písku.[19)] Podobně zůstávala do značné míry na papíře - alespoň pokud šlo o jejich doslovnou aplikaci - i jiná nařízení, namířená proti velkým obchodním společnostem, jak je nalézáme

---

18) M o s e r , ...Karls des Siebenden Wahl-Capitulation, II., 261 a n.: § 5 byl nový; naopak §§ 4 a 6 (opíral se vlastně ještě o ustanovení vestfálského míru) měly poměrně bohatou a dlouhou tradici, v níž témeř při každé volbě se střídaly rozmanité připomínky k jejich textaci.

19) J. S t r i e d e r , Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, Kartelle, Monopole und Aktiengesellschaften im Mittelalter und zum Beginn der Neuzeit, München-Leipzig 1914, 71 a n., dále i B l a i c h , l. c.

v usnesení říšských sněmů, v říšských policejních řádech a posléze i ve volebních kapitulacích.

Třebaže účinnost zmíněných norem se ukázala být již v době jejich vzniku značně omezenou, nebylo jejich opětné opakování jen ryze formálním. Určitý rys sociální kritiky, který v nich byl zahrnut, nebyl v reformačním ovzduší 16. století i později v podmínkách rozkládajícího se feudalismu bez významu a působil příznivě na soudobé veřejné mínění, které činnost velkých společností sledovalo vždy s více než oprávněnou nevraživostí.[20] Kromě toho šlo zřejmě i o prostředek, jenž se mohl stát potencionální hrozbou, kterou říšská teritoriální knížata nutila představitele obchodního patriciátu k povolnosti všude tam, kde byly ve hře zájmy finanční politiky nebo kde v popředí zájmu státu byla nutnost úvěrové výpomoci, což v 17. a 18. století, kdy chronický nedostatek finančních prostředků na panovnických dvorech byl běžným, mohlo mít svou váhu.

A právě toto ustanovení, které mělo za sebou tak poměrně dlouhou a relativně i mnohotvárnou tradici, bylo v polovině šedesátých let 18. století z volební kapitulace vypuštěno, při čemž návrh na toto opatření byl tlumočen jako stanovisko českého kurfiřtského hlasu.

*

Kde je třeba hledat příčiny toho, proč v této době byla změněna volební kapitulace způsobem, o němž byla před okamžikem řeč? Jaká byla další motivace této změny? Byl to jen akt dodatečné očisty, jímž bylo vymýceno něco, co bylo již dávno přežilé a zastaralé? Nebo šlo o událost hlouběji podmíněnou, jak lze soudit i z toho, že k jejímu uskutečnění bylo užito kurfiřtského vota, zcela ve shodě s tím, že volební kapitulace byla považována za smlouvu, na jejímž uzavření se podílejí vedle panovníka nositelé těchto hodností? Odpověď na všechny tyto otázky, jež se tu přirozeně naskýtají, lze hledat jen v dalších úvahách.

Do období čtyřicetileté vlády Marie Terezie v našich zemích spadaly, jak známo, hned tři volby říšských panovníků. Bezpečně lze říci, že když se připravovala volba Karla VII., stejně jako když se chystala volba manžela Marie Terezie nebylo z rakouské (tedy vlastně "české") strany o něčem podobném uvažováno. Snad o tom mohla rozhodovat i politická situace, jež obojí volbu doprovázela. Pročítáme-li však akta,[21]

---

20) V komentáři k vol. kapitulaci Františka I. (l. c.) se Moser např. ještě dovolává (podle Goldasta) stížností proti obchod. společnostem z r. 1523.

21) Státní ústřední archiv, ČDK II. B 4, zejm. karton č. 302, 303, 307 - vyslanci k volbě byli Joh. Wilhelm hr. Wurmbrand, Joh. Jos. hr. Khevenhüller a Karel Lud. Hildprand z Prandau (od něho pochází rozsáhlá korespondence, která tvoří valnou část tohoto fondu).

dotýkající se účasti českého kurfiřtského hlasu na obou volbách, máme dojem poněkud jiný. Vídeňský dvůr se v obou případech na volbu pečlivě připravoval. Neobjevil-li se tedy podobný záměr změnit volební kapitulaci, je třeba to asi daleko spíše přičítat tomu, že tu chyběl i důvod pro takovouto změnu. Skutečně také zvláštní, jen k tomu účelu zřízená deputace vysokých státních hodnostářů, která v obou případech zkoumala volební kapitulaci a podávala své dobré zdání o tom, jaká stanoviska v kurfiřtském kolegiu lze očekávat, se o čl. VII. nevyslovila.[22] Jinak však její elaboráty nejsou nikterak chudé na rozmanité výhledy a návrhy; je tedy možno říci, že se změnou dotčeného článku se tehdy opravdu nepočítalo a že tu také nebyla potřeba, která by mohla vést k opačnému postupu.

Ke změně vícekráte dotčeného článku došlo však v r. 1764 při volbě Josefa II. římským králem. Ustanovení, jež dosud tvořila třetí část a která útočila na velké obchodní společnosti, byla vypuštěna, čímž tedy následující odstavce dostaly nové číslování podle paragrafů, i když jejich pořadí zůstalo jinak zachováno.[23] Proč tomu tak bylo, není asi tak obtížné uhádnout, i když archívní prameny, jež máme v našich fondech po ruce, nedovolují tak jasně nahlédnout do zákulisí příprav na volbu, jako v předchozích dvou případech.

Sedmiletá válka i její pochybný výsledek, jak známo, dovedly rakouské soustátí na okraj hospodářského zhroucení. Logickým důsledkem toho byla vedle nové přestavby státního aparátu i nová orientace hospodářské politiky. A tak spolu s tím, jak se měnil model tuhého haugvicovského centralismu z konce čtyřicátých let a byl nahražován novým, více propracovanějším, byly hledány i nové cesty, jak hospodářskopolitickými prostředky pozvednout státní finance. Že to byly záměry vskutku vážně sledované ukazuje vedle známých skutečností to, že Rakousko považovalo za významné v této chvíli svým plánům přizpůsobit i obsah volební kapitulace.

To, co se počalo na poli hospodářské politiky v habsburských zemích na začátku šedesátých let 18. století nově prosazovat, bylo - v tom je dosavadní bádání zcela zajedno - jisté přehodnocení přímočaré regle-

---

22) Tamtéž, kart. č. 303 - v dobrozdání deputace z r. 1741 (je podepsáno jen Wurmbrandem; podle protokolu konference u rak dv. kanceláře hr. Sinzendorfa lze však usuzovat, že porad se účastnili: Gundaker ze Stahrenberga, Alois Harrach, Königseck, Filip Kinský, Hartig, Knorr, Bartenstein, Glandorf, Jordan) se praví: "...Bey dem 7. Art., welcher sonderlich das Commercienwesen betrifft, ist gleichfalls keine Erinnerung zu vermuthen..."; totéž se pak opakuje v kart. č. 307 v dobrozdání druhé deputace u příležitosti volby Františkovy.

23) M o s e r , Betrachtungen über die Wahlcapitulation Kayser Josephs II., 257; k Josefově kapitulaci srv. dále: J. A. v. R i e g g e r , Kayser Joseph des II. harmonische Wahlcapitulation mit allen der vorigen Kayser und Könige wie auch mit des Projekt der beständigen Wahlkapitulation, I-II., Prag 1781.

mentace v oblasti státní hospodářské, a zejména živnostenské (tj. mluveno dnešními pojmy vlastně průmyslové) politiky a její vystřídání jistým jemněji fungujícím mechanismem. Je to patrno především z nově zdůrazňovaného rozdílu mezi tak řečenými policejními a komerčními živnostmi (dělítkem byl okruh tržních vztahů, pro něž se vyrábělo, tedy místní měřítka přesahující potřeba), který byl doprovázen určitým uvolněním v okruhu odvětví náležejících do druhé skupiny.[24] Současně však novou devizou bylo uskutečňovat hospodářskou politiku více centralisticky. Navenek - mimo oblast habsburských zemí - nebyly tyto centralistické důsledky tolik pociťovány; nová reforma hospodářské politiky tu daleko více vystupovala v podobě určitého uvolnění.

S tím se také plně shoduje to, jak zástupce českého kurfiřta[25] zdůvodňoval návrh na vypuštění § 3 článku VII. volební kapitulace, který byl namířen proti velkým obchodním společnostem. Dosavadní obsah volební kapitulace prý v tomto směru odporoval "komerčním principům", neboť rozvoj obchodu je nemyslitelný bez velkých společností. Monopolistických důsledků jejich činnosti není prý třeba se bát, neboť tu plně vystačí zásady vyslovené ve volební kapitulaci o tom, že nemají být udíleny výsady s podobným obsahem. Daleko více je zapotřebí, jak dovozoval představitel českého kurfiřtského hlasu, ve volební kapitulaci pamatovat na to, aby se čelilo zlořádům řemeslnických cechů, zejména cechovní uzavřenosti a omezování přístupu k řemeslům. Rovněž tak - to byl další pozitivní návrh českého kurfiřta - by měla volební kapitulace obsahovat závazek zlepšit úroveň dopravních tepen v říši.[26]

---

24) K. P ř i b r a m , Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860, I. (1740 bis 1798), Leipzig 1907, zejm. 133 a n. (změny v hospodářské, popř. živnostenské politice započaly v r. 1762); bez zajímavosti není ani skutečnost, že v průběhu šedesátých let se ve Vídni intenzívně uvažovalo o zřízení velké obchodní společnosti, která měla být vybavena rozsáhlými privilegii monopolního rázu a jež měla být zapojena nejen do nového systému hospodářské politiky, nýbrž měla plnit i významné úkoly v rámci měnových opatření (papír. peníze); autorem tohoto plánu byl hr. Zinzendorf (spolu s radou dv. komerč. rady Thyssem) - k tomu: C. v. H o c k - Herm. Ign. B i d e r m a n n , Der österreichische Staatsrath (1760-1848), Wien 1879, 82, 84; jinak dobře vykreslují tyto souvislosti v obecných rysech i oficiální příručka rak. dějin: H. H a n t s c h , Die Geschichte Österreichs II. (1648-1918), Graz-Wien-Köln 1962 (3. vyd.), 195 a n.

25) Volební poselstvo tvořily osoby, které k českému prostředí neměly žádný vztah: km. Eszterhazy, hr. Pergen a bar. Borié; z obou posledních jmen zaslouží v souvislostech, které sledujeme, pozornost především Borié, významný tereziánský byrokrat-centralista se zájmem o hosp. politiku a rovněž i dobře ekonomicky (zvl. merkantilisticky) poučený - k tomu např. H o c k - B i d e r m a n n , l. c., 190.

26) C. F. G e r s t l a c h e r , Anmerkungen über Ihro regierenden kaiserlichen Majestät Josephs des IIten Wahlcapitulation, sonderlich, wie eine künftige Wahlcapitulation zu verbessern seyn möchte, Stuttgart 1789, 16: "... Aber Churböhmen erinnerte dieser §phus dörfte ganz auszulassen seyn, indeme dessen Inhalt gegen die Commercialprincipia streite, gestalt ohne Handlungsgesellschaft die Commercien nicht empor gebracht werden können, die Monopolia aber in nächstfolgenden §pho verbotten würden.

Návrh tlumočený jako stanovisko českého kurfiřta byl prosazen a vícekráte dotčený odstavec zaměřený proti velkým obchodním společnostem z volební kapitulace vypuštěn. Tím však zdaleka ještě celá věc neskončila. Že nešlo jen o pouhou epizodu skrytou v ústraní kabinetních jednání, ukazují nejlépe vazby, jež tu existovaly mezi těmito opatřeními a mezi soudobým veřejným míněním. Otázka velkých obchodních společností a jejich činnosti nebyla v 18. století zdaleka tak přežilou, jak by bylo možno snad usuzovat. Naopak dobová svědectví ukazují jasně, že byla živě pociťována. Byl to především J. J. Moser, který se nikterak se svými názory v tomto směru netajil. Ve svém komentáři k volební kapitulaci Františka I. hovoří o velkých obchodních společnostech a pronáší tu s překvapujícím pathosem kritiku jejich činnosti. Obchodní společnosti provozují prý nejen lichvu a monopolně ovládají trh, nýbrž působí i škodu prostým faktem své existence a peněžními prostředky, jimiž disponují. Moserův komentář se tak těsně přimyká k textu volební kapitulace, o němž však, jak již víme, lze říci, že vyjadřuje stanoviska, která ekonomickému myšlení 18. století byla v podstatě cizí. Odkud tedy tento nezvyklý důraz a návrat k přežilým hlediskům? Ledacos může naznačit to, co Moser říká sám: v obchodních společnostech vidí totiž jednoho z hlavních viníků, že ze země odplývá drahý kov, ražený i neražený. Proto se také přímo vášnivě - a čtenář jeho spisu bude sotva pochybovat, že tento výraz je na místě - přimlouvá, aby obchodní společnosti byly zakázány a jejich činnost omezena bez ohledu na jejich vlivné konexe. Moserovými ústy nemluví však jen ekonomický kritik obchodních společností. Co tu zřejmě rozhodovalo bylo ještě cosi jiného: Moser to pěkně vyjadřuje na příkladu, jenž uvádí a v němž jistá "německá" obchodní společnost získala prý komerční výhody v obchodu s Portugalskem s podmínkou, že ostatním německým společnostem nebudou podobné výhody poskytovány.[27] Není tedy možno pochybovat o tom, že z Mosera nehovoří jen skepse proti "svobodě obchodu", kterou jinak neskrýval,[28] nýbrž ještě další důvody: jde tu zřejmě o určitý ohlas raného německého nacionalismu,[29] který celek říše přes politickou roz-

---

Dahingegen dörfte den römischen König anzuempfehlen seyn, dass er sich verwende, damit die Commercial-Strassen in römischen Reich allenthalben in guten Bau genommen, und die Handwerksmisbräuche, besonders die Beschränkung der Zahl der Gesellen und Jungen bey den in das Commercial einschlagenden Handwerkern, werkthätig behoben werden möchten..."; podobně cituje zdůvodnění českého kurfiřtského stanoviska i B l a i c h , l. c., 146, který uvádí přímé odkazy z archiv. materiálu ve Vídni. Haus-, Hof- und Staatsarchivu; jinak však B. vysvětluje pozadí této změny v Josefově kapitulaci poněkud velmi jednoduše: lze se prý domnívat, že obch. společnosti došly obliby u císaře a něm. zemĕpánů.

27) M o s e r , Wahl-Capitulation ... Frantz des Ersten, II., 155 a n.

28) M o s e r , Betrachtungen über die Wahlcapitulation Kayser Josephs II., 265.

29) M o s e r , Wahl-Capitulation ... Frantz des Ersten, II., 155 a n. "...auch ohne Zweifel Teutscher Nation ein Jahr mehr verdeckter Weis listiglich Schaden ab-

drobenost Německa počal, byť zatím ne zcela uvědoměle, chápat jako možnou základnu pro budoucí německý politický život. Ostatně u muže, který byl autorem spisu přímo programaticky označeného jako "Teutsches Staatsrecht" je jistě možno podobné styčné body, spojující jeho názory s takovýmto proudem předpokládat zcela jednoznačně.

Že jsme tu opravdu na správné stopě, to dotvrzuje i další skutečnost. F. C. Gerstlacher, právník působící v jižním Německu a autor velkého kompendia o německém státním právu, který psal o něco později než Moser, zaujímá podobná stanoviska. Ještě cennější je skutečnost, že jeho stanoviska jsou současně i jistou kritikou Josefovy volební kapitulace právě, pokud šlo o ustanovení o obchodních společnostech. Gerstlacher vydal zajímavý komentář k Josefově kapitulaci, a to v době, kdy bylo již jasno, že období jeho vlády se chýlí ke konci. Otevřeně přiznávaným cílem Gerstlacherova díla bylo také pojednat o tom, jak by měla příští volební kapitulace vyhlížet. V otázce velkých obchodních společností se Gerstlacher přimlouval, aby v nové kapitulaci byl článek týkající se této otázky formulován tradičně, aby tedy obchodní společnosti byly vlastně znovu zakázány.[30]

V 18. století, kdy činnost komerčních asociací na úrovni velkých společností byla dávno běžnou a kdy byla nejednou využívána i spekulačními vlnami, bylo by snad možno ještě uvažovat i o tom, zda tu nejde o jistý ohlas toho, jak neblaze podobné podnikatelské útvary zasáhly do hospodářského života regentské Francie na počátku tohoto století spolu s osobou jejich iniciátora, skotského finančníka Johana Laws z Lauristonu. Nic však nenasvědčuje tomu, že by šlo o takovéto pozdní ozvuky. Daleko spíše je třeba znovu uvažovat o tom, co vyjádřil zcela jednoznačně Moser. Velké obchodní společnosti tu byly nepochybně chápány jako něco, co utvrzuje roztříštěnost Německa i po ekonomické stránce a jejich činnost byla proto sledována s antipatiemi těmi teoretiky říšského (tedy v tomto duchu vlastně již "německého") státního práva, kteří se orientovali již na nacionálně německý obsah jeho institucí. Opatření prosazené českým kurfiřtským hlasem se v těchto sou-

---

schatzen und unter dem Dach abrauben, dann alle die andere Feld-Räuber in 10 Jahren thun mögen und wollen nicht Misshändler, sondern erbar genannt seyn..."

30) G e r s t l a c h e r , Anmerkungen, 108; G. postupuje opatrněji než Moser. Nevyslovuje se přímo pro zákaz obchodních společností, žádá však stejně energicky, aby výslovným ustanovením bylo čeleno monopolistickému působení na trh, užívaje k vyjádření svého požadavku doslovné dikce vypuštěného paragrafu o velkých obchodních společnostech. K tomu pak dodává, že takovéhoto předpisu je ve vol. kapitulaci zapotřebí, neboť dosavadní textace nedovede prý postihnout tyto skutečnosti. To je ovšem v přímém rozporu s tím, jak bylo vypuštění paragrafu o velkých obchodních společnostech zdůvodňováno v době, kdy byla koncipována vol. kapitulace Josefa II. (výše pozn. č. 26). - Jinak k tomu, jak vznikala vol. kapitulace Josefova nástupce Leopolda II. srv. K. O. v. A r e t i n , Heiliges Römisches Reich 1776-1806, Reichsverfassung und Staatssouveränität, I., 1967, 234 (angažoval se tu i Pütter).

vislostech musilo jevit jako akt uskutečňování dílčích rakouských zájmů (o které ovšem také ve skutečnosti šlo), jenž porušuje tradiční německou (říšskou) ústavu.

*

Drobná skutečnost mající na prvý pohled význam jen pro českou státoprávní minulost, nás tedy zavádí značně daleko. Znovu se tak potvrzuje fakt, že ve složitých poměrech, v nichž žil v 18. století náš národ, se vyplatí neponechat bez povšimnutí žádnou ze souvislostí, jež se tu nabízejí.

DER WIRTSCHAFTSPOLITISCHE INHALT DER REICHSWAHLKAPITULATION UND DIE BÖHMISCHE KURFÜRSTENSTIMME IM JAHRE 1764

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Der Inhalt des resümierten Artikels befasst sich mit der Motivation eines geringfügigen Ereignisses aus dem Beginn der sechziger Jahre des 18. Jh. Damals wurde über einen Antrag, der als Standpunkt des böhmischen Kurfürsten vorgebracht worden war, der Inhalt der Reichswahlkapitulation in einem Artikel (es war dies Art. VII.) abgeändert, der die Grundsätze der Wirtschaftspolitik des Reiches zusammenfasste. Dazu kam es bei der Wahl Josefs II. i. J. 1764; aus dem Inhalt des erwähnten Artikels wurde jene Bestimmung weggelassen, die sich gegen die grossen Handelsgesellschaften und gegen ihre Monopolstellung auf dem Markt richtete. Diese Bestimmung gehörte zu den traditionellen Bestandteilen der Wahlkapitulation und hatte hier ihren Platz seit dem Beginn der Entwicklung dieser Institution.

Aus dem Archivmaterial, das in Böhmen verfügbar ist, kann geschlossen werden, dass sich die Motive für diese Änderung aus einer Situation ergaben, die zu Beginn der sechziger Jahre entstanden war und mit dem neuen wirtschaftspolitischen Kurs zusammenhing, den der habsburgische Staatenbund nach dem Siebenjährigen Krieg eingeschlagen hatte. In diesem Sinn ging es - wie gewiss nicht betont werden muss - um keine "böhmischen" Sonderinteressen, sondern um die Interessen des Wiener Hofes, die im Reichsmassstab in der Kapitulation nur als Votum des Kurfürsten von Böhmen zur Geltung gebracht werden konnten.

Die deutsche staatswissenschaftliche Literatur, die sich im 18. Jh. intensiv mit den Wahlkapitulationen befasste, wandte sich mit Nachdruck gegen die grossen Handelsgesellschaften. Repräsentant eines derartig entschiedenen Widerstandes war besonders J. J. Moser. Aber auch ein anderer Autor aus diesem Kreis, C. F. Gerstlacher, bezog, als er am Ende der achtziger Jahre Erwägungen darüber anstellte, wie die neue Wahlkapitulation (d. h. die Wahlkapitulation Leopolds II.) formuliert werden solle, einen ähnlichen Standpunkt und befürwortete die Erneuerung des Tätigkeitsverbotes der grossen Gesellschaften. Man kann also sagen, dass in der Beseitigung diese Verbotes in der Wahlkapitulation

Josefs II. ein unangebrachter Eingriff erblickt wurde. Diese Meinung hing zweifellos damit zusammen, wie sich der deutsche neuzeitliche Nationalismus den partiellen Interessen der Habsburgerländer und deren Applikation im Reich widersetzte.

MARTIN CARCHESIUS-KRAUS A PAUL NEGELEIN („KNÍŽKA OBSAHUJÍCÍ STAV MĚSTSKÝ“ Z R. 1602 A JEJÍ NĚMECKÁ PŘEDLOHA Z R. 1600)

Václav Vaněček

K vánocům 1971 daroval mi akademik Václav V o j t í š e k starý tisk s názvem "Knížka obsahující stav městský", vyšlý v Praze r. 1602, s přáním, abych se pokusil vyjasnit některé naléhavé otázky kolem tohoto pozoruhodného spisu,[1] zejména otázku jeho autorství. Jako řadu badatelů před ním i akademika Vojtíška upoutala kniha, vydaná na samém prahu osudného 17. století, jednak svou sociálně politickou tématikou spojenou se zřejmou tendencí přispět v českém politickém životě k opětnému povznesení třetího stavu; jednak osobou vydavatele, který byl po několik desetiletí význačnou postavou kanceláře Starého Města Pražského; jednak konečně skutečností, že vlastní autor textu není v knize uveden, ač je hned na titulním listě vytištěno, že jde o překlad[2] a z údajů na nejbližších dalších stránkách[3] vysvítá, že originál byl německý. Marné pátrání po německé předloze záhy způsobilo, že autorství tohoto vyloženě politologického spisu začalo být přičítáno překladateli Carchesiovi-Krausovi[4] a že ctihodný pražský městský písař ("měště-

---

1) Knihopis českých a slovenských tisků, red. Zd. T o b o l k a , II., 1948, str. 105, č. 4097. Spis je zachován v českých knihovnách v řadě exemplářů. - J. J u n g m a n n , Historie literatury české, Praha 1825, str. 221, č. 534. Jiné překlady Carchesia-Krause (Bič židovský - Flagellum Judaeorum, 1604; Život doktora Fausta, 1611) viz tamtéž, č. 447 a 1062.

2) Slova "v český jazyk s pilností přeložená".

3) V povolení Rudolfa II. na listě A II slova "kterouž (knížku) jsi z německého jazyku v český přeložil". V dedikačních verších Jana V o c o r i n e a na listě B IV/2 pasáž o "autoru předtím německým jazykem mluvícím (autorem ... loquentem lingua Teutonica ante)", jejž Carchesius přiměl našimi slovy zvučet. O Janu Vokorynovi (recte Vocorineus) má zmínku Z. W i n t e r , Kulturní obraz českých měst, I., 1890, str. 733.

4) Heslo "Carchesius Martin, jinak Kraus z Krausenthalu" v Ottově Slovníku Naučném V., 1892, str. 152 říká, že tento autor n a p s a l "Knížku obsahující stav městský". Srov. o B. Balbínovi níže v pozn. 25. - Osob s příjmením C a r c h e s i u s bylo v české humanistické literatuře několik. Nehledě k otázkám pojícím se k příjmení samému, je leccos nejasného v rozlišování těchto osob, v jejich původu, vzájemném vztahu a v jejich poměru k jiným osobám českého kulturního života 16. a poč. 17. stol. Srov. Časopis Musea král. Českého (dále jen ČČM), 87, 1913, str. 181, č. 192 (A. T r u h l á ř - Č. Z í b r t); Český časopis historický, 43, 1937, str. 305 (V. L í v a); Listy filologické, 31, 1904, str. 52 (A. K r a u s); Rukověť humanistického básnictví I., 1966, str. 306; Č. Z í b r t , Historia o životu doktora Jana Fausta, 1903 (Světová knihovna Ottova), str. 8 a d.

nín a přední písař radní") byl podezříván z toho, že své autorství - snad z politických důvodů - kryl údajem, že jde o překlad.

Tomu, kdo se do textu hlouběji ponořil, muselo být ovšem jasné, že spis nevznikl v českém prostředí, neboť zejména četné historické příklady a literární odkazy nasvědčují jeho německé provenienci a že tedy jsou věrohodné údaje Carchesia-Krause obsažené v jeho podáních z r. 1602, jimiž na tehdejších nejvyšších českých státních a církevních orgánech žádal o povolení svůj překlad vydat.[5] Edice těchto závažných dokumentů pořízená na konci minulého století nedošla bohužel v odborných kruzích pozornosti, jaké by si zasluhovala[6] a tak pochybnosti o tom, zda jde opravdu o překlad z originálu jiného autora, udržovaly se i nadále, zejména když pokusy o nalezení německé či jiné předlohy byly stále marné. Staleté tajemství bylo odhaleno teprve letos (1974), když spoluprací s "Deutsche Bücherei" v Lipsku a s právními historiky v Německé spolkové republice byl zjištěn spis v Německu samém zatím zcela zapadlý a moderní literaturou nepovšimnutý, totiž "Vom bürgerlichen Standt", jejž napsal a r. 1600 v Ambergu vydal tiskem Paul N e g e l e i n (také Negelin), veřejný notář a městský písař v Auerbachu v dnešním severním Bavorsku. Tento spis je ona dlouho hledaná předloha[7] české knihy vydané Martinem Carchesiem-Krausem již dva roky potom, co originál vyšel v Německu. Údaje ze spisů české dvorské kanceláře uveřejněné před 3/4 stoletím V. Schulzem, v nichž se ovšem nenachází údaj nejdůležitější, totiž jméno autora a název německé předlohy, se tedy potvrzují a mohly být nyní doplněny v nejdůležitějším bodu.

V podání z 22. května 1602 Carchesius psal: "...dostavši do rukou knížku politickou v jazyku německém v říši vnově vydanou, vypravující o stavu městském ... a z přečtení jí to nacházeje, že by obcím mnohým vždy k nějaké platnosti sloužiti mohla, túž knížku do české řeči ... jsem přeložil a ji vytisknouti dáti oumyslu jsem". Prosil krále o vydání "dekretu, tak aby žádný jiný nikdež z impresorův takové knížky ode mne přeložené do osmi let ... netiskl". Hned při podání této žá-

---

5) ČČM, roč. 73, 1899, str.174-177. Dokumenty zde otiskl Václav S c h u l z . K tomu srov. Ferd. M e n č í k , Censura v Čechách a na Moravě, Věstník Král. čes. spol. náuk, tř. fil.- hist.- jaz., 1888, Praha 1889. O situaci na rozhraní 16. a 17. století zde na str. 103.

6) Dotkl se jí jedině Arnošt K r a u s , cit. výše v pozn. 4 a níže 28.

7) Čeněk Z í b r t , Bibliografie, III., 1906, str. 388-389, č. 8127 vyslovil domněnku, že předloha Carchesiova spisu vznikla "již okolo polovice věku XVI.". Tento dohad je vysvětlitelný jen Zíbrtovým mylným předpokladem, že nešlo o pouhý překlad z němčiny, nýbrž že Carchesius-Kraus samostatně zpracoval jakousi neznámou starší předlohu a že ji snad zejména doplnil odkazy na literaturu a právní prameny z konce 16. století. Takovéto odkazy jsou v knize četné (např. na str. 78 se citují "říšská ustanovení", poslední z r. 1577), a jsou ovšem dílem Negeleinovým.

dosti byl Carchesius upozorněn, "aby tu knížku, na kterou privilegium žádá, nejprve do kanceláře složil". Současně mu bylo, jak se domnívám, sděleno, že německý originál bude posuzován nejen v české dvorské kanceláři, ale také u pražského arcibiskupa. Proto Carchesius dodal, jak mám za to, do dvorské kanceláře d v a výtisky originálu, které ale česká kancelář nedopatřením o b a poslala pražskému arcibiskupovi. V průvodním dopisu ze 4. června se z kanceláře píše, že se arcibiskupovi posílají, "aby je přehlídl" a "své dobrozdání oznámil", výslovně "dvoje knížky v německém jazyku..., kteréž Martin Carchesius ... přeložil a vuobec vytisknouti dáti úmyslu jest." Arcibiskup podle toho také se svým předběžným souhlasem sděluje hned 11. června "A tak Vaší Milosti ty knihy zase odesílám", načež česká kancelář - zřejmě z nepochopení - sděluje 14. června zcela mechanicky Carchesiovi, aby arcibiskupovi předložil ještě český překlad oněch "dvou knížek". A nedorozumění s "dvěma knížkami" bylo napraveno teprve, když na závěr a jako výsledek celého povolovacího řízení bylo 24. července vydáno královské privilegium, v němž se Carchesiovi povoluje, aby "knížku tu o stavu městském ... imprimovati dáti mohl" a do 8 let aby nikdo jiný ji nesměl tisknout "jak v tomto království, tak v zemích k němu příslušejících". Jak vidíme, Schulzův dohad, že snad předloha byla "dvoudílná",[8] spočíval na mylném výkladu nejasně formulovaných kancelářských textů.

*

Novým zjištěním uniká věc v podstatě ze zorného pole historika českých právních dějin a dostává se do oblasti dějin státu, práva a politického myšlení v Německu, kde spis Pavla Negeleina na konci 16. století vznikl a byl patrně také dočasně hojně čten, jak tomu nasvědčuje skutečnost jeho druhého vydání[9] rovněž v Ambergu v r. 1607 a třetího vydání ještě o 9 let později ve Frankfurtu nad Mohanem, tentokráte se změněným titulem: "Regentenbuch, von Bestellung und Erhaltung des Regiments, sowohl in fürstlichem hohem Stand als gemeinen Stadtpoliceyen".[10]

Jak zjišťuje současný norimberský historik,[11] byl Paul Negelein po dlouhá léta fakticky hlavní osobností veřejného života v městě Auerbachu. Po stránce náboženské, ve které na rozhraní 16. a 17. století bylo navenek těžiště tohoto života a do níž se tehdy promítaly

---

8) ČČM, 1899, str. 174.

9) Vydání druhé z r. 1607 bylo však vytištěno v jiné tiskárně ("Bei Johann Schönfeld").

10) Údaj z pramene uvedeného v další poznámce.

11) Fritz S c h n e l b ö g l , materiál o P. Negeleinovi připravovaný k tisku a daný laskavě k dispozici autoru této stati.

všechny otázky sociální a politické, byl Negelein věrný protestant-luterán. Radikální kalvinisté jej nenáviděli a v době, kdy ovládli falcký dvůr, neváhali jej uvrhnout (1592) i do vězení.

Na prahu 17. století, kdy vydal svůj spis o měšťanském stavu, byl Negelein patrně už čtyřicátníkem. Na rok jeho narození (snad 1560-1561) lze usuzovat z toho, že universitní matriky v Altdorfu a Heidelbergu zachovaly stopy jeho studií (neudává se, zda na fakultě filosofické či právnické) už k rokům 1577 a 1578.

V Auerbachu působil P. Negelein od r. 1582 do r. 1623, kdy ukončil jeho úřední činnost nástup protireformace. Ke katolictví nepřestoupil a zemřel u svého syna na venkově někdy brzy po r. 1627. Kromě spisu o měšťanském stavu, který nás zde zajímá, vydal Negelein ještě jen rozsáhlou knihu modliteb.

Německá odborná literatura, a to právnická i historická, nevzala Paula Negeleina dosti na vědomí. Jeho kniha, ač vyšla ve třech vydáních, přestala být během 17. století zaznamenávána. Jak se domnívám, nebylo žádoucí tuto protestantskou knihu v době protireformace citovat, Vyšla z evidence do té míry, že literární historie 19. století ji zcela opomněla, a to i pokud jde o dějiny státovědy a politiky.[12)]

Nebyla to jediná kniha z této vědní oblasti, jež přibližně v téže době takto zapadla. Vždyť i daleko významnější dílo Althusiovo bylo na konci 19. století doslova nově objeveno a došlo plného ocenění teprve ve 20. století zásluhou anglické edice.[13)] Ani Althusius v žádném z několika vydání své knihy Paula Negeleina necitoval. Snad to bylo dáno i tím, že politicky je Negeleinův spis - patrně zcela záměrně - jakési neutrální, ba bezbarvý a že ani jinak, např. rozvržením

---

12) Srov. R. S t i n z i n g , Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, I-II, 1880-1884; R. M o h l , Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, I., Erlangen, 1855; O. G i e r k e , Das deutsche Genossenschaftsrecht, III., 1881, kap. III, str. 644-826; F. B e z o l d , Staat und Gesellschaft der Reformationszeitalters, 1908; Alfred S c h u l z e , Stadtgemeinde und Reformation, Tübingen, 1918; F. W. B e r t h o l d , Geschichte der deutschen Städte und des deutschen Bürgertums, I-IV, Leipzig 1850-1853; W. R o s c h e r , Geschichte der National-Oekonomik Deutschlands, München - Berlin, 1874. - Situaci v německých městech, pokud jde o vnitřní organizaci v době reformace, líčí G. L. M a u r e r , Geschichte der Städteverfassung in Deutschland, IV., Erlangen 1871, str. 120 a d. O rozdílu mezi "Bürgerschaft" a "Bürgerstand" tamtéž, II., 1870, str. 743. - Nejnověji srov. G. V o g l e r , Probleme der Klassenentwicklung in der Feudalgesellschaft, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 21, 1973, seš. 10, str. 1182-1208. Tam také další literatura, orientovaná však převahou k středověku. K problematice 16. století viz str. 1196 a d. V popředí stojí otázka, do jaké míry se měšťanstvo v této době mohlo stát třídou ve smyslu marxistického vývoje společnosti. Dnes se tato otázka zodpovídá spíše nezatívně (ibidem, str. 1205).

13) Politica methodice digesta of Johannes A l t h u s i u s (Althaus), Cambridge, 1932. První vydání vyšlo v Herbornu r. 1603, tedy tři léta po uveřejnění knihy Negeleinovy. O Althusiovi vydal objevnou monografii r. 1880 Otto G i e r k e (Joh. Althusius, 4. vyd., Breslau, 1929)

látky nebo definicemi pojmů nijak nevyniká v početné tehdejší literatuře zabývající se otázkami veřejného života.[14)]

Negelein nestraní nikterak výrazně evangelíkům a nedotýká se ani v nejmenším katolíků. Ač píše v době, kdy se v evropské publicistice dále rozvíjely polemiky mezi zastánci panovnického samovládí a obhájci práv stavů (monarchomachy), tento zápas se v jeho knize nijak nezrcadlí. Měšťanstvo se autor nepokouší ani v nejmenším stavět proti šlechtě. Nanejvýše ještě straní vrchnostem proti poddaným. Legalita, pořádek, pokoj - to jsou hlavní hodnoty, za něž se staví a jež vyzvedává jako typicky a tradičně měšťanské (bürgerlich, "městské").

Spis Negeleinův je rozdělen na tři části. První čítá 20 kapitol a zabývá se problematikou měst, jak bychom dnes řekli, po stránce urbanistické a životního prostředí. Druhá část obsahuje 35 kapitol (v druhém německém vydání 43 kapitol) a je věnována měšťanstvu a městskému úřednímu aparátu. Třetí část je velice krátká a její obsah vystihl překladatel slovy "Co stavu městskému ke škodě a k vyvrácení jeho se vztahuje" (v německém originálu tato slova nejsou).

Tématika optimální úpravy života ve městech byla na rozhraní 16. a 17. století velmi živá. Navazovalo se tu ostatně na širší problém nejlepší vlády a správy ve státě, tak jak tuto otázku stavěla už antika pro svou polis resp. civitas. Autoři francouzští, italští, němečtí, španělští a jiní publikovali tehdy - nejčastěji latinsky - v Německu, zvláště ve Frankfurtu n. M. dlouhou řadu knih o otázkách sem spadajících. Šlo tu o literaturu vzdělanému čtenáři snadno přístupnou, bez teologické či juristické odbornosti, poučující a moralizující, na pomezí filosofie, státovědy, dějepisu, právnictví, politiky, morálky a teologie, tedy o politologii své doby a svého druhu. Pro duchovní, pozdně renesanční atmosféru doby, kdy díla tohoto zaměření vznikala, nalezneme dobrou charakteristiku v dějinách německé literatury zpracovaných v Německé demokratické republice.[15)]

Dosavadní německá právní historie nevěnovala tomuto odvětví literatury, povahy jednak spíše politické než právnické, jednak populární resp. popularizující, pro rozhraní 16. a 17. století téměř žádnou pozornost. Striktně právnické zaměření dovolovalo právním historikům přihlížet převážně jen k právním normám, v první řadě k městským statutům, a nikoli k pestré soudobé literatuře uvedeného charakteru.[16)]

---

14) Soupis bohaté soudobé literatury nalezne se v edici Althusiova díla (str. 101-115) uvedené v předchozí poznámce.

15) Geschichte der deutschen Literatur, IV., Berlin (DDR), 1960.

16) Platí to i o materiálově mimořádně bohaté vybaveném díle G i e r k e o v é uvedeném výše v pozn. 12. (III., 1881). Totéž lze říci o klasickém spisu R. S t i n t z i n g a , Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in

Zemí českého státu dotkla se tato literatura jen okrajově, v překladech některých zvláště populárních děl do češtiny. Patří sem Daniel Adam z Veleslavína, Jan Kocín z Kocinetu a ovšem také právě náš Martin Carchesius "jinak Kraus z Kraussenthalu", překladatel spisu Negeleinova.

Negelein literaturu své doby i starší hojně používá a cituje. Využívá přitom zejména autorů, kteří prosluli v 16. století jako ideologové německé reformace. Seřazeno abecedně, jsou u něho citováni: Jean B o d i n , jehož dílo "Six livres de la République" (1576) vyšlo v Paříži v autorově latinském překladu 1586 a znovu latinsky v Německu 1591; Filip C a m e r a r i u s , jehož si všimneme ještě blíže; Hyppolit a (nebo de) C o l l i b u s , o němž rovněž ještě bude řeč; Ondřej G a i l ; Nathan C h i t r a e u s (Chytraeus, 1543-1598); Iustus L i p s i u s (se spisem Politica);[17] Filip M e l a n c h t h o n ; Jindřich S a l m u t ; Jeroným S c h u r f f ; S p i n a e u s ; Petr Řehoř T o l o s a n u s ; M. W e s e n b e c k a jiní.

Kniha Chitraeova (viz níže v pozn. 32) je citována mnohokrát, zejména pokud jde o veřejné nápisy v ní zaznamenávané (v českém překladu na str. 87 a d., 92 a d., 115 a d.). Filip Camerarius (Kammermeister), který byl městským kancléřem v Norimberku a jejž Negelein obzvláště vyzvedává, posloužil německému originálu i českému překladu na celé řadě míst. Na str. 77-78 českého textu je zřejmá přímá závislost na první Camerariově knize úvah, která vyšla 8 let před knihou Negeleinovou.[18]

Hyppolitus a Collibus (1561-1612) dal Negeleinovi řadu podnětů zejména svým spisem "De consiliario", který vyšel poprvé r. 1596. Právě tyto citace dovolily zúžit datování neznámé předlohy spisu vydaného česky Carchesiem na dobu posledních 5-6 let před r. 1602. Citace v českém textu na str. 133 a d. odpovídají původnímu latinskému textu, tak jak se nachází v souborném pozdějším vydání[19] na str. 156 a d. Volné

Deutschland am Ende des 15. und im Anfang des 16. Jahrhunderts, Leipzig 1867, nehledě ani k tomu, že doba, jíž se tento spis zabývá, je odlišná. U nás byl po této stránce na dobré cestě už Emil O t t , Beiträge zur Receptions-Geschichte, 1879, srov. str. 254 a d.

17) Ve Frankfurtu n. M. vyšla r. 1599 Lipsiova kniha s názvem "Von Unterwerfung zum weltlichen Regiment oder von bürgerlicher Lehr sechs Bücher, vornehmlich auf den Principat oder Fürstenstand gerichtet" (přeložil Melch. H a g a n a e u s).

18) F. C a m e r a r i u s vydal postupně tři stovky (centurie) "historických úvah" s názvem "Operae horarum subcisivarum sive meditationes historicae". První centurie vyšla r. 1592 a právě z ní je čerpáno. R. 1658 vyšly ve Frankfurtu n. M. souborně všechny tři stovky (druhá původně 1601, třetí 1603) a místa, na nichž je text Negeleinův a pak Carchesiův závislý, jsou zde zejména na str. 51 (kap. V.). Autor je v souborné edici označován jako "iurisconsultus et Reipublicae Noricae a consiliis". V renesančním názvu díla znamenají "horae subcisivae" tolik co "volné hodiny, volný čas".

19) Souborné vydání díla Hyppolita a C o l l i b u s z r. 1667 obsahuje tyto spisy: Princeps (str. 1-122); Consiliarius (str. 124-174); Palatinus sive aulicus (str.

použití Hyppolita a Collibus Negeleinem lze sledovat v českém překladu až do str. 156. Někde (str. 154-155) jsou pasáže přejímané doslovně.

Při hledání neznámé předlohy Carchesiova překladu musila být věnována pozornost jiným spisům z doby těsně před r. 1602, které se zabývaly problematikou měst a měšťanstva, u nichž však souvislost s textem Carchesiovým (Negeleinovým) nebyla zjištěna. Náleží sem především Joannis B o t e r i "Von der Stätten Auffgang, Grösse und Herrlichkeit kurzer doch gründlicher Bericht",[20] který vyšel r. 1596. Dále z téhož roku spis "Politices christianae libri septem", který sepsal Lambertus D a n a e u s , s výtečným právnickým rejstříkem.[21]

Žádný kontakt díla Negeleinova nebyl zjištěn s četnými a zřejmě velmi oblíbenými spisy, které tehdy vycházely v Německu a obsahovaly předpisy slušného a důstojného chování a vystupování. Jejich reprezentantem může být dílo "De civili conversatione, das ist von dem bürgerlichen Wandel und zierlichen Sitten etc.", jejž sepsal Guazzo de C a s a l .[22]

Ve srovnání s latinskými učenými spisy téže doby přistupujícími k otázkám organizace společnosti analyticky, deduktivně a z velké části také striktně juristicky,[23] jeví se kniha Negeleinova, v níž Carchesius našel takové zalíbení, jako četba vědecky zcela nenáročná, povrchní a mělká, nudně moralizující a neuměle popularizující nejzákladnější poučky o pořádku ve městech a o optimálním způsobu správy města.

V 16. století vycházely už i nakladatelské a knihkupecké katalogy, ve kterých byly nově vyšlé knihy oznamovány a nabízeny.[24] Právě jeden z těchto tištěných katalogů, z r. 1600, uchovaný v Deutsche Bücherei v Lipsku, umožnil uvést ve vztah knihu Negeleinovu a edicí Carchesiovou.

*

Je velmi příznačné, jak vřelá slova věnuje Martinu Carchesiovi-Krau-

---

175-208) a Nobilis (str. 209-224). Blíže viz o tomto autorovi W. R o s c h e r , Geschichte der National-Oekonomik, 1874, str. 144.

20) V knihovně Právnické fakulty University Karlovy, sign. EE 84, svazek obsahující tři "knihy" (str. 354-381; 382-429; 430-440). Italské vydání: Giovanni B o t e r o B e n e s e , Della ragione di Stato libri dieci con tre libri delle cause della grandezza delle Città. Di nuovo in questa impressione, mutati alcuni luoghi etc., Venetia, 1598, 375 str.

21) Zároveň Ethices christianae libri tres (1596).

22) Vyšlo ve Frankfurtu n. M., 1599.

23) Příkladem tu může být dílo, jež napsal John C a s e (Casus) z Oxfordu "Sphaera civitatis, hoc est reipublicae recte ac pie secundum leges administrandae ratio" - původně z r. 1588, další vydání z r. 1605 a 1613, obě ve Frankfurtu.

24) O nich Karel K a d l e c , ČČM, 1893, str. 350.

sovi Bohuslav Balbín ve své "Bohemia docta".[25] Zdá se, že i on, tedy ještě ve století 17., na jehož začátku věc vyšla, v době pro české měšťanstvo zvláště kritické, pokládal spis "O stavu městském" za původní výtvor Carchesiův. Proto asi také píše, že autor byl "vir, ut apparet, perdoctus". Knihu nazývá "liber perinsignis" a dodává "estque liber lectu dignissimus". O tom, že jde o překlad z němčiny, nemá Balbín nejmenší zmínku. Zdá se, že je právě u něho kořen mnohých pozdějších nedorozumění a nesnází, pokud jde o autorství spisu.

Vraťme se však nyní přímo ke Carchesiově české edici.

Podmínku formulovanou v arcibiskupově předběžném schválení z 11. června 1602, aby totiž překladatel v textu nic neměnil (doslova: "nebude-li nic přidáno ani ujato"),[26] Martin Carchesius-Kraus dokonale splnil. Jde u něho skutečně o překlad zcela věrný, v němž o českém přínosu ve smyslu nějakého vlastního zpracování, např. s příležitostnými pasážemi a příklady z českých dějin apod., nemůže být vůbec řeč.

Poměrně samostatná je jen Carchesiova předmluva. Dnešního čtenáře v ní zejména upoutá používání odborných termínů, pomocí nichž se v rouše pozdně předbělohorské češtiny vykládají nauky v podstatě aristotelské. "Nebo všickni lidé z přirození jsou městští (politici), to jest k společnosti a k sjednocení se vespolek zrození", čteme tu (A 3/b). Překladatel zdůrazňuje význam "umění a vědomosti o chvalitebném a užitečném řádu a způsobu společnosti lidské, kteráž nejzřetelněji v stavu městském se pronáší" (tamtéž). Nacházíme tu výrazy a obraty jako "způsob a řád správy polititské" (A 4), "dokonalé městské správy způsob" (A 4/b), "od Boha zřízený řád" (A 5), "Plutarchus, znamenitý politicus" (A 6/b), "politia izdrahelská" (A 4) ve smyslu společenského zřízení Židů atd.

Avšak i v této předmluvě hned už na listě VI b opouští Carchesius vlastní cesty a přechází na téměř 4 stránkách zase k přímému překladu pasáží z předmluvy Negeleinovy (srov. v německé předloze listy označené A ad.).

V závěru předmluvy, opět samostatném, připomíná Carchesius, že je ve službách Starého Města Pražského "již od let 38", že vždy měl zálibu v "čítání ... obzvláštně těch autorův, kteříž o historických a o polititských věcech psali" a že - když mu "tato knížka o stavu městském ... do rukou přišla" -, rozhodl se ji "v českou řeč ... přeložiti", neboť by mohla být užitečná "některým obcem a lidem", a to "jak v tomto království Českém, tak v markrabství Moravském a kdež jazyk náš se vztahuje".

---

25) Edidit R. U n g a r , II., Praha 1778, str. 307.

26) ČČM, 1899, str. 176.

Nejmenší zmínka tu není o vlastním autoru Pavlu Negeleinovi, ani o tom, kdy, kde a jakým jazykem předloha byla vydána, ač jinak shledá pečlivý čtenář v předmluvě Carchesiově i lecjakou jinou odezvu daleko rozsáhlejší předmluvy Negeleinovy.

Naopak zase je třeba konstatovat, že v druhém vydání Negeleinova spisu z r. 1607 není v předmluvě, o něco rozšířené, ani stopa po tom, že by autor byl býval věděl o překladu do češtiny vyšlém v Praze 5 let předtím.

V "Obsahu" českého vydání umístěném vpředu uspořádal překladatel přehled kapitol druhé části tak, aby byl uveden v soulad se skutečným zněním a číslováním textů, zatímco v německé předloze se - zřejmě nedopatřením - obojí rozchází. V Obsahu německého prvního vydání je 35 kapitol, kdežto v textu pouze 30, tak jako v Carchesiově české edici.

Čeština Carchesiova překladu je výborná a snad jí jednou bude věnována odborná pozornost.[27] Zaznamenejme jen, že "bürgerlich" se tu překládá střídavě jako "městský" nebo "měšťanský", čímž pro dnešního čtenáře vznikají zdánlivé anachronismy, neboť dnes bychom na mnoha místech užili nového výrazu "občanský". (Viz např. "der bürgerliche Gehorsam" na začátku kap. I/14, kde je řeč o antické Spartě). Plně namístě je zajisté "městská obec" jako překlad výrazu "die bürgerliche Gemeine" (str.98). V kap. I/14 (str. 96) se "in einem offenen Flecken" překládá "v některém otevřeném městečku", přičemž hned dále "Städtlein" je rovněž "městečko". V téže kapitole se "Held" překládá slovem "jonák", "Vatterland" jako "vlast" a jinde "Scharffrichter" jako "poprávce" (kap. VII, str. 61).

V literatuře bylo nadhozeno,[28] že Carchesius v jiných svých překladech zmírňoval místa protikatolická. V t o m t o překladu spisu Negeleinova nemohl jsem konstatovat nic takového. Snad proto, že v samé předloze protikatolických míst není, takže pražský arcibiskup plným právem (z hlediska církve) dal k publikování českého překladu souhlas, výslovně uváděje, že kniha neobsahuje nic co by bylo "contra religionem catholicam".

Ale ovšem zkoumání vztahu mezi Negeleinovou předlohou a Carchesiovým překladem dává příležitost i k ověření, zdali snad překladatel neměnil něco na místech, jež jsou katolickým stanoviskům příznivá. I zde musíme konstatovat , že nikoli. Dobře se to jeví v kap. III třetí části,

---

27) Zatím "Dějiny české literatury", I., 1959, jméno Carchesia-Krause ani nezaznamenávají. Další jeho překlad, Historii o životě dra Fausta, mají bez překladatelova jména. Jen jako překladatele knihy o Faustovi uvádějí M. Carchesia "Přehledné dějiny literatury české" (J. V. Novák - A. Novák), IV. vyd., 1936-1939, str. 85.

28) Arnošt K r a u s , Listy filologické, 31, 1904, str. 53; srov. týž autor, Zeitschrift für vergl. Litteraturgeschichte, N. F., XII, 1-2, Weimar, 1898, str. 69.

která je nadepsána "O zlém užívání a jiném obrácení statků duchovních". Překlad je proveden vzorně, bez jakýchkoliv změn, ač právě na horké české půdě byla tato problematika velmi živá a přímo vyzývala k dodatkům z místních zkušeností husitské doby. Je vypuštěna jedině teze z první marginální rubriky: "Geistliche Güter können nicht verwandt werden", ale vzhledem ke znění textu mohla se prostě překladateli tato marginálie zdát nadbytečná. Negelein striktně hájí stanovisko, že statky duchovní mají být ponechány církvi. Překladatel věrně tlumočí jeho argumentaci.

Byl-li však Negeleinův spis plně přijatelný katolické církvi v Čechách na rozhraní 16. a 17. století, bylo tomu jinak po Bílé Hoře, v době protireformace. Dokladem toho je skutečnost, že v exempláři Carchesiova překladu, který jsem dostal od akademika Vojtíška, je řada míst nesmazatelně začerněna. Zřejmě si zde zařádila řeholní či snad osobní cenzura ultrakatolického fanatika doby temna. Všimněme si blíže, co na českém znění Negeleinova spisu vadilo v Čechách 100 let po jeho vzniku, několik desetiletí po tom, co se o knize vyjádřil tak pochvalně Bohuslav Balbín (viz výše).

Oněch důkladných škrtů je zde celkem 15. Je však třeba hned poznamenat, že - jak se zdá -, v posledních partiích exempláře, o němž je řeč, už "censor" zapomněl začerňovat např. jméno P. Cameraria. Při srovnání s exemplářem necenzurovaným z knihovny Národního muzea (29 E 5) bylo zjištěno, že jde vesměs o místa, kde jsou citováni význační protestantští autoři 16. století, jako byli Filip Camerarius (str. 78, 126, 199, 244, 245, 336, 337, 405), Heinrich Salmut (114), Nathan Chytraeus (str. 115, 404) a Filip Melanchthon (str. 256, 360). Na jejich jména neměl český čtenář protireformační doby narazit,[29] zatímco arcibiskupské kanceláři předbělohorské doby ještě nevadila. V obsahu začerněných míst nebylo ovšem podle mého názoru ani v 18. století nic, co by bylo proti katolické církvi.

Vnucuje se otázka, jak vysvětlit skutečnost, která od 2. pol. 17. století zaměstnávala všechny, kdo se "Knížkou obsahující stav městský", domněle Carchesiovou, zabývali. Proč vlastně překladatel neuvedl jméno autora? A proč česká edice ani žádným náznakem (např. kryptogramem nebo pod.) na toto jméno nenaráží? Je pozoruhodné, že ani v přípisech adresovaných ze strany překladatele české dvorské kanceláři a arcibiskupovi není po jméně autorově stopa a že ovšem pak ani odpovědi od těchto instancí autorovo jméno neobsahují.

Domnívám se, že řešení je usnadněno okolností, na niž jsme upozor-

---

29) K tomu srov. Gisela B e c k e r , Deutsche Juristen und ihre Schriften auf den römischen Indices des 16. Jahrhunderts, Berlin 1970, zvl. str. 22-26.

nili výše, totiž že P. Negelein sám neměl patrně ještě v roce druhého vydání své knihy tušení, že jeho spis pět let předtím vyšel v českém jazyce. Carchesiovi-Krausovi záleželo z jakéhosi důvodu na tom, aby se autor o vydání knihy v českém rouše nedověděl, což se mu, jak se zdá, podařilo. Královské privilegium z 24. července 1602, jak je otištěno v čele knihy, bylo jednoznačné. Znělo na 8 let pro M. Carchesia-Krause a z hlediska tehdejšího práva nemusil překladatel ani v nejmenším dbát eventuálních nároků autora. Na tento stav věcí, kdy autor knihy byl osobou vlastně vedlejší, upozornil v širších souvislostech už Karel Kadlec.[30] Že by snad tu hrála roli nevhodnost autorovy osoby pro české čtenářstvo, je nepravděpodobné.

Ať je tomu jakkoli, skutečností zůstává, že v českém vydání i v dochovaných úředních aktech vydání předcházejících autor zmizel ze světa, a to tak dokonale, že se jej se značnými potížemi podařilo vypátrat až po 372 letech.

Pozoruhodné je, jak spis sepsaný písařem nepatrného městečka ležícího nedaleko západní české hranice našel odezvu a plné přijetí v metropoli České koruny a byl a takovou rychlostí - v necelých dvou letech od svého vyjití - nejen do češtiny přeložen, ale také v Praze vytištěn.

Historické souvislosti jsou tím podivuhodnější, že město Auerbach patřilo do onoho regionu, jemuž Karel IV. jako český král věnoval kdysi zcela zvláštní politickou pozornost a v němž se nacházela jedna z nejzávažnějších skupin pestrých zahraničních držav České koruny známých pod tradičním označením "Německá léna Českého státu". Město Auerbach mělo významnou roli v systému českých držav v Horní Falci. Šlo tu o oblast, která byla v pozdější literatuře označována někdy jako "Nové Čechy".[31] Centrem Horní Falce (Palatinatus superior Bavariae) bylo město Amberg, kde kniha Negeleinova byla dvakrát vytištěna.

Negeleinovo dílo v českém překladu rozlétlo se rychle po našich městech. Spolu s ním se do povědomí českých čtenářů dostala i jména učených humanistů, převážně právníků - protestantů i katolíků -, kteří jsou v ní citováni, nehledě k hojně uváděným "politickým", jak se v textu označují, spisovatelům antického světa.

Kniha byla čtena u nás nejméně po celé 17. století. Veršíky a průpovídky v ní uvedené s Carchesiem-Krausem dosti dovedně zčeštěné zůstávaly dlouho v hlavách českých lidí a byly dokonce dále dotvářeny.

---

30) Počátky práva autorského, ČČM, 1893, zvl. str. 357 - 358. O privilegiu pro M. Carchesia-Krause tamtéž, str. 567.

31) Viz blíže Fritz S c h n e l b ö g l , Das "Böhmische Salbüchlein" Kaiser Karl IV. über die nördliche Oberpfalz 1366 - 68, Mnichov - Vídeň, 1973, str. 20 a d.; o městě Auerbachu zvláště na str. 131 a d.

V městě Bechyni v Klášterní ulici je na starobylém domě č. 37 (ze strany do příčné ulice) nápis podle písma snad ze 17. či 18. století:

"Kdo se chceš nyní na světě živiti,
hleď mnoho dělat, málo mluviti".

Je to zřejmá aplikace veršů uvedených v českém překladu Negeleinova spisu na str. 116 a znějících u Carchesia takto:

"Kdo se chceš nyní na světě živiti,
hleď mnoho dělat, málo utratiti."

V předloze, tedy u Negeleina (str. 94), znějí verše stejně:

"Wer sich jetzt will ernehren,
muss viel thun und wenig zehren".

Je zde přitom odkazováno na knihu Nathana Chitraea (Chytraea),[32] který prý tento nápis spatřil na soukromém domě v Rostocku a zde si zaznamenal. Jak vidíme, teprve pozdní lidová aplikace v Čechách dala této jinak nejapné průpovídce z Rostocku vtipnou pointu a svým způsobem i politické zaměření.

Je-li dovoleno nyní navázat na slova, jimiž tato studie byla uvedena, lze snad konstatovat, že slib daný akademiku Vojtíškovi před třemi lety byl splněn, i když se tak stalo s výsledkem poněkud jiným, než tento výtečný historik původně očekával, neboť i on ještě na jaře 1974, kdy kniha Negeleinova dosud nebyla nalezena, připouštěl možnost, že autorem spisu byl přece jen Martin Carchesius-Kraus, který prý ji možná sepsal původně německy. Tato možnost nyní zcela a definitivně odpadla.

Závěrem

Autor článku vyslovuje upřímné poděkování za rozhodující pomoc, kterou mu při hledání předlohy Carchesiovy pražské edice poskytli prof. dr. Hans T h i e m e z University ve Freiburgu im Br., prof. dr. U. S c u p i n a jeho spolupracovníci v Münsteru jakož i Deutsche Bücherei v Lipsku. Díky náleží i Státní knihovně ČSR, Knihovně Národního muzea a Památníku národního písemnictví v Praze za ochotné vyhledávání a zapůjčování starých tisků, stejně jako Státní knihovně v Brně, která pohotově ke studiu poskytla nedávno získaný výtisk prvního vydání Negeleinova spisu. Zvláštním díkem je autor zavázán za cenné informace, jež mu dodali Bavorský státní archiv v Ambergu a dr. Fritz Schnelbögl z Norimberku.

---

32) Variorum in Europa itinerum deliciae, Frankfurt a. M., 1594. Zde jsou verše uvedeny na str. 519.

Výsledky autorova bádání byly poprvé předneseny v rámci česko-německého právněhistorického kolokvia, jež bylo uspořádáno na Právnické fakultě University Karlovy v Praze dne 22. října 1974.

705.042

Vom Burgerlichen

Standt:

Welcher massen derselbe in
beharlichem Wesen erhalten/vnd
was darzu gehörig / auch wie der wi-
derumb zu schaden vñ vntergang
gerahten möge:

Mit einmischung allerhand zum
Burgerlichen Leben / ersprießlichen
Exempeln / Lehr vnd Sprüchen/
sampt etlichen notwendigen
Fragen.

In drey Theil/

Kürtzlich vnd mit fleiß desselben Standts
Verwandten / angehenden jungen
Burgern zu nutz verfaß:

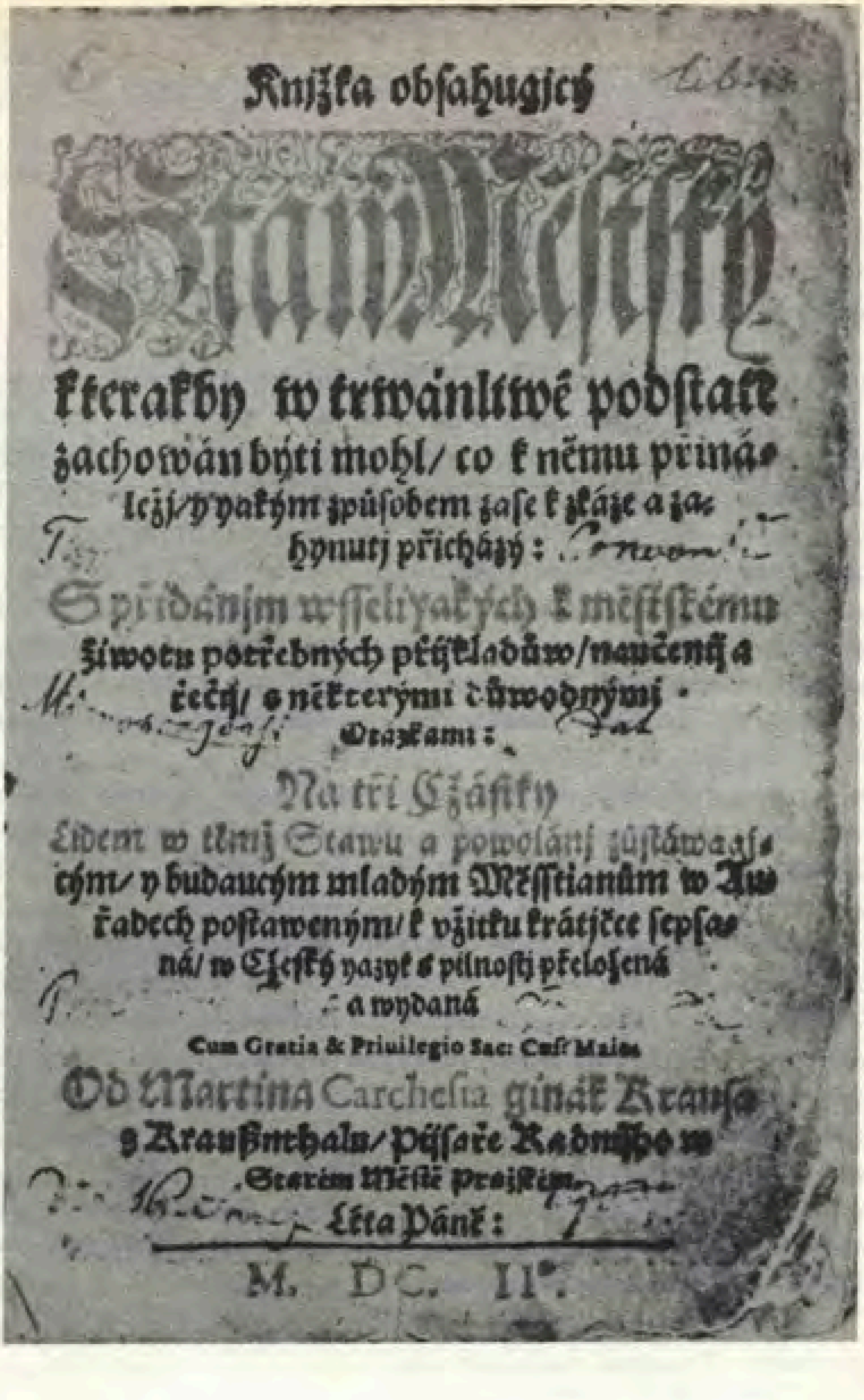
Von Paulo Negelein

Notario publico, der zeit Statt: vnd
Landgerichtsschreibern zu
Amberg.

Gedruckt in der Churf. Statt Amberg
bey Michael Forstern.

ANNO M. D. C.

Snímek německého titulního listu knihy z r. 1600

Knjżka obſahugjcy
Stanowiſtě
kterakby w trwánliwé podſtatě
zachowán býti mohł/ co k němu přináležj/ y yakým způſobem zaſe k zkáze a zahynutj přicházý:
Spřidánjm wſſeliyakých k mieſtſkému
żiwotu potřebných přikładůw/ naučenj a
řečj/ o některými dwodnými
Obrazcy:
Na tři Částky
Ržjmſkým wlnj Stawu a powolánj zůſtáwagjcjm/ y budaucým mladým Meſſtianům w Jwřadech poſtawenými/ k vžitku krátkým ſepſaná/ w Czeſký yazyk s pilnoſtj přeložená
a wydaná
Cum Gratia & Priuilegio Sac: Cæſ: Maiest.
Od Martina Carchezia ginák Krauſa
z Krauſenthalu/ přiſaženého Radnického we
Starém Městě Pražském.
Léta Páně:
M. D C. II.

Snímek českého titulního listu knihy z r. 1602

MARTIN CARCHESIUS-KRAUS UND PAUL NEGELEIN

Václav Vaněček

Zusammenfassung

Im Jahre 1602 erschien in Prag in tschechischer Sprache ein Buch unter dem Titel "Knížka obsahující stav městský" (Das Büchlein enthaltend den bürgerlichen Stand). Der Autor des Textes wurde in der Publikation nicht angeführt, obwohl gleich aus dem Titelblatt ersichtlicht ist, dass es sich um eine vom Schreiber der Prager Altstadt Martin Carchesius-Kraus verfasste Übersetzung handelt, und aus den Angaben auf den folgenden Seiten hervorgeht, dass das Original in deutscher Sprache verfasst war. Erfolglose Nachforschungen nach der deutschen Vorlage verursachten, dass die Autorschaft dieser politologischen Schrift in einem Teil der Literatur dem Übersetzer Carchesius-Kraus zugeschrieben wurde.

Erst in den Frühjahrmonaten des Jahres 1974 konnte in Zusammenarbeit mit der Deutschen Bücherei in Leipzig und den Rechtshistorikern der Bundesrepublik (Prof. Dr. Hans Thieme und Prof. Dr. Ulrich Scupin) die in Deutschland selbst in Vergessenheit geratene und von der modernen Literatur nicht beachtete Schrift "Vom bürgerlichen Standt" festgestellt werden, die vom öffentlichen Notar und Stadtschreiber in Auerbach (Nordbayern) Paul Negelein verfasst und im Jahre 1600 in Amberg von demselben gedruckt veröffentlicht wurde. Diese Schrift ist die lange gesuchte Vorlage des tschechischen Buches, welches schon zwei Jahre nach der Veröffentlichung des Originals in Deutschland von Martin Carchesius-Kraus herausgegeben wurde.

Der fachlichen Öffentlichkeit wurde die Sache vorgelegt im Rahmen des tschechisch-deutschen rechtshistorischen Kolloquiums, welches am 22. Oktober 1974 in Prag stattfand.

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM PODDANSKÉ NEZÁKUPNÍ DRŽBY V ČECHÁCH V 16.—18. STOLETÍ

Josef Tlapák

I. ÚVODEM

Jednou ze závažných a nezodpovězděných otázek zůstávala v české zemědělské historii až do současné doby otázka vzniku a rozšíření nezákupní držby poddanské půdy. Popravdě řečeno se v bádání na tomto tématu nepokročilo prakticky od přelomu 19. a 20. století, kdy byla v pracích B. Riegra[1] a K. Grünberga[2] podána z dokumentů pramenné i literární povahy definice právních postavení jak zakoupených tak také nezakoupených hospodářů a shrnuty dosavadní poznatky. Podle prvého z autorů měli zakoupení poddaní limitované, zápisem do pozemkových knih zajištěné právo zcizování a právo dědické. Nezakoupení byli pouze dočasnými, převážně doživotními uživateli nebo dočasnými pachtýři při vykonávání berních a urbárních povinností bez pozemkového zápisu.[3] Grünberg, který dospívá, pokud jde o právní kvalifikaci zákupní a nezákupní držby, vcelku k obdobným závěrům jako Rieger, poukazuje současně i na nestejný rozsah práva vůči půdě a usedlosti, a to i mezi zakoupenými poddanými rozličných oblastí. Právní postavení nezakoupených držitelů, přestože většinou hospodaří na svých usedlostech doživotně, je podle jeho názoru v mnohém ohledu horší než postavení pachtýře. Ten totiž, pokud smlouva trvá, je si svým postavením jist. Ačkoliv je v požívání omezen na jistý čas, přece má během této lhůty k němu právní podklad a ve smlouvě záštitu. Nezakoupený držitel rustikální usedlosti je však naproti tomu "hospodářem až na další".[4]

Historik ovšem se nemůže spokojit s pouhou znalostí právního obsahu pojmu zákupní a nezákupní držby, ale musí se zajímat i o početnost

---

1) Jmenujeme tu R i e g r o v y studie "Pozemková vrchnost", "Poměry poddanské a urbární", "O poměru českých stavů k reformám poddanským Marie Terezie", "Zřízení krajské v Čechách". Viz Drobné spisy Bohuše sv. pána Riegra, sv. I., Praha 1914.

2) K. G r ü n b e r g , Die Bauernbefreiung und die Auflösung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnise in Böhmen, Mähren und Schlesien, Teil I, II, Leipzig 1893-4.

3) B. R i e g e r , Poměry poddanské a urbární, Drobné spisy, sv. I, 509.

4) K. G r ü n b e r g , Die Bauernbefreiung, T. I, S. 54: "Der uneingekaufte Rusticalgrundbesitzer hingegen ist nur Wirt bis weiter".

každé z obou uvedených kategorií, a to opět nikoli k jedinému datu, ale vývojově, a z toho pak usuzovat na jejich faktickou historickou váhu v tom kterém časovém úseku. A v neposlední řadě musí zkoumat i příčiny původu a vzniku formy nezákupní držby.

Česká historická věda dospěla v osobách svých významných představitelů, Josefa Pekaře a Josefa Kalouska, k úvahám o podstatě zákupu a v souvislosti s tím i o původu a početnosti nezakoupených usedlostí v Čechách již na přelomu 19. a 20. století. K oběma třeba přiřadit ještě již dotčeného německého právního historika K. Grünberga. Výsledky snah o objasnění obou otázek se však vyznačovaly pozoruhodnou rozporností stanovisek. Pokud jde o problém původu a vzniku nezákupní držby v Čechách stojí proti sobě až do současné doby prakticky nerozsouzen dvojí názor. Na jedné straně Pekařova teorie, že rozdíl mezi oběma právními kategoriemi je prastarého původu a kryje se v podstatě s rozdílem mezi dokonalejším tzv. právem "německým neb emfyteutickým" a méně dokonalým právem "českým".[5] Na druhé straně pak výklad Kalouskův, který nesdílel názor na starobylý původ instituce nezákupní držby, ale vysvětloval její vznik neutěšenými hospodářskými poměry po třicetileté válce, kdy v důsledku válečných zkáz, útisku vrchností a všeobecného hospodářského poklesu mnozí poddaní setrvávali na svých hospodářstvích toliko z přinucení a neměli tudíž o zápis usedlosti do pozemkových knih zájem, protože nejsouce jejich vlastníky nebyli povinni se starat o jejich udržování, nýbrž tato povinnost připadala vrchnosti.[6]

Shody se nedosáhlo ani v názoru na početnost nezakoupených hospodářství. Se stanoviskem F. Grünberga, který se domníval, že nezakoupení rustikalisté v českých zemích svým počtem značně převyšovali zakoupené usedlíky,[7] ostře kontrastuje Pekařův soud, podle kterého naopak měly v Čechách vždy zakoupené usedlosti zřejmou převahu nad nezakoupenými.[8]

---

5) J. P e k a ř , K českým dějinám agrárním ve středověku, ČČH 7/1901, 334. T ý ž , Kniha o Kosti, díl 2, 354 (Praha 1942); tento výklad pokud by byl správný, znamenal by ovšem, jak dovodil již K. Krofta, že se emfyteuse v Čechách nerozšířila tak všeobecně, jak se dosud soudilo, a že vedle "německého" práva udrželo se až do novověku bez přerušení též starší právo "české". Srv. K. K r o f t a ; Dějiny selského stavu, Praha 1949, str. 223.

6) Za dochování a interpretaci Kalouskova výkladu a jeho názoru vděčíme článku J. B o ž k a "Čeští sedláci a jejich vrchnosti od r. 1626 do konce 17. století" (Osvěta 1906, 879-892, 957-969, 1071-1080) a statí O. J o s k a "Kalouskův přehledný výklad o dějinách selského stavu v Čechách a jeho edice pramenů k těmto dějinám" (Agrární archiv III/1916, 216-234).

7) K. G r ü n b e r g , Die Bauernbefreiung I, S. 70: "In welchem zahlungsmässigen Verhältnise die einzelnen Besitzklassen zu einander standen, ist nicht genau zu übersehen. Soviel steht jedoch zweifellos fest, dass die uneingekauften Rustikalangesessenen die weit aus überwiegende Masse bildeten. In deutschen Gegenden sind übrigens die eingekaufte Wirte viel zahlreich als in den slawischen (czechisch-polnischen)".

8) J. P e k a ř , Kniha o Kosti, díl II, 334: "Praví se, že v Čechách většina pod-

Je jistě překvapující k jak protichůdným závěrům mohli dojít zmínění historikové. Vysvětlení je asi třeba hledat v tom, že hodnotící soud nebyl ani v jediném případě podložen soustavným a podrobným studiem daného problému. S nezákupní držbou se totiž jak Grünberg, tak i Pekař a Kalousek setkávali v širokém kontextu otázek jiných, v té době aktuálnějších a palčivějších, aniž jí proto mohli věnovat žádoucí pozornost. Což platí bez rozdílu jak o Pekařově teorii starého původu nezákupní držby i o jeho mínění, že poddanské usedlosti byly v Čechách vždy z převážné části zakoupeny, tak také o Grünbergově opačném soudu, že v českých zemích převažovala nezákupní forma držby poddanské půdy. A do třetice platí totéž i o výkladu Kalouskově, neboť ani on, i když víme, že mu při redakční práci Archivu českého prošlo rukama velké množství pramenů k zemědělským dějinám, svou tézi nikde dále nerozvádí, ani nepodepírá konkrétními argumenty.[9]

Tento názorový rozpor přečkal v naší historiografii více než půl století, neboť ani nová práce V. Procházky o vývoji poddanského pozemkového práva v Čechách, nezjednala při svém širokém zaměření právě v této specifické otázce více jasna. Ačkoliv se v ní autor zhostil s plným zdarem náročného úkolu, aby z tříště zápisů pozemkových knih rekonstruoval celou, v předbělohorském období již značně rozvinutou stavbu zvykového poddanského práva, přece právě ve věci vzniku a rozšíření nezákupní držby zůstal jeho postoj nevyhraněný a zřetelně závisly na mínění předchůdců. Přiklání se zcela k Pekařovu názoru, že "v Čechách (a podobně i na Moravě) zcela převažuje zakoupená nemovitost."[10] K problému původu nezákupní držby se Procházka staví shodně jako Kalousek a soudí, ovšem aniž by opět tézi podložil novými důkazy, o jejím převážně pozdním vzniku v období utuženého poddanství po třicetileté válce, kdy poddanská nezakoupená nemovitost představuje "případ onoho typického zhoršení právní situace poddaných v rámci všeobecného sociálního poklesu, jímž se toto období pro pracující třídu vyznačuje."[11] Procházka se tu zřejmě připravil o možnost k získání nových pramenných poznatků tím, že svou heuristiku omezil prakticky na prameny ze 16. a 17. století, kdy ještě úpadek instituce vesnického purkrechtu se tak markantně neprojevoval jako v pozdějších desetiletích, ve kterých se teprve počíná kategorie nezakoupených zřetelně

---

daných držela grunty své nikoli právem zákupním, ale do vůle pánovy. Mám za to, že pravý opak je pravda. Alespoň kdekoliv jsem se u nás na severu nebo na jihu (na Třeboňsku neb Jindřichohradecku) otázky dotkl, nalezl jsem jen poddané zakoupené".

9) J. K a l o u s e k , Instrukce a řády hospodářské, AČ XXII/1905, XXIII/1906, XXIV/1908, XXV/1910.

10) V. P r o c h á z k a , Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, 72-73.

11) Tamtéž, 118.

formovat.[12] A nedlouho předtím ztroskotala snaha i tak rutinovaného badatele, jakým byl bezesporu plzeňský Fridolín Macháček, který se marně pokoušel vyvodit obecnější závěry z dokladů o nezakoupených usedlících na panství Nekmíř.[13]

Jak se v otázce nezakoupených hospodářství tápalo ještě v závěru 50. let našeho století, je ostatně nejlepším dokladem pouze šestiřádková noticka, věnovaná této věci v Přehledu československých dějin z r. 1958, s více než problematickou tézí J. Polišenského o tom, jak "vrchnosti zdůrazňovaly a úmyslně vytvářely rozdíly mezi dědičnými držiteli poddanských polí, tj. zakoupenými, a nezakoupenými, dočasnými nájemci",[14] pro niž není v pobělohorských pramenech nijaké opory.[15]

2. ROZŠÍŘENÍ NEZÁKUPNÍ DRŽBY PODDANSKÉ PŮDY V ČECHÁCH NA PŘELOMU 60. A 70. LET 18. STOLETÍ

Pokud jde o Čechy, pro n'ž, jak již byla zmínka, předtím bádání na tomto poli rovněž zaostávalo, se v posledních létech podařilo díky nově objeveným relacím pro některé české kraje ze 70. a z počátku 80. let 18. století a srovnávacím studiem pozemkových knih, které bylo poznatky z obsahů těchto zpráv umožněno, některé dosud otevřené otázky uspokojivě objasnit.[16] Tak především základní otázku celkového rozšíření této kategorie pozemkové držby v Čechách včetně vzájemného poměru zakoupených a nezakoupených hospodářství v jednotlivých částech země.

Ukázalo se, že primát výskytu nezákupní držby patří v Čechách táborskému kraji. Zejména na Pelhřimovsku tato forma pozemkové držby v pobělohorském období zcela převládá, S nezakoupenými usedlostmi se zde setkáváme nejen, jak se o tom budeme mít ještě častěji příležitost přesvědčit, na drobných feudálních sídlech, ale také na většině rozsáhlejších držav, jakými zde byly třeba Pacov, Hořepník, V. Chýška, Černovice, Kamenice n. L., Horní Cerekev, Božejov či pozemková država

---

12) Jsem si vědom toho, že tímto konstatováním vlastně předesílám již poznatky, k nimž se málo dospět až touto prací.

13) F. M a c h á č e k , Vrchnosti a poddaní, Čas. spol. přátel starožitností 61/1963, 185: "Zatím nedovedu na tuto otázku odpovědět. Ale plyne z toho, že je nutno podrobiti věc sedláků zakoupených a nezakoupených novému studiu".

14) Přehled československých dějin, díl I (do r. 1848), Praha 1958, 441.

15) Ve zpracovávaných materiálech nebylo možno zjistit ani nejmenší náznak nějaké vědomé či záměrné snahy v tomto směru.

16) Výčet mých prací, věnovaných této problematice viz v připojeném seznamu literatury.

města Pelhřimova. Na všech těchto majetcích drží poddaní vesměs svá hospodářství ještě na počátku 70. let 18. století bez jakýchkoli pozemkových vkladů, nezákupně. Početně jsou nezakoupení zastoupeni ovšem i na vlastním Táborsku. Výlučně s nezákupní držbou, která je teprve v závěru 18. století, případně ještě později, zaměňována zákupem, se setkáváme ze zdejších větších panství na Radenínně-Hrobech, Choustníku, Nadějkově a ve vsích, nacházejících se pod vrchnostenskou správou města Tábor, částečně též na panstvích Mladá Vožice a Jistebnice. Z Jindřichohradecka máme naproti tomu nezakoupené usedlosti prameny doloženy pouze na panství Včelnice a na statcích Tučapy a Pluhův Žďár. Celokrajsky v táborském kraji dosahuje na přelomu 60. a 70. let 18. století počet nezakoupených téměř polovinu z celkového počtu osedlých hospodářů. A třeba mít zato, víme-li, že na některých majetcích, jako např. na Nemyšli či Stádlci, byla nezákupní držba nahrazena zákupem již dříve, že její podíl přestoupil v prvé polovině 18. věku, kdy u nás zřejmě dosáhla svého maxima, přes 50 %.[17]

Vzácněji máme doloženou nezákupní držbu ze sousedního budějovického kraje. Je to dáno zřejmě tím, že značnou část území kraje tvořila schwarzenberská panství, na nichž byl, pokud se tak jevilo nutným, tamní zaběhlou administrativou purkrecht obnoven nejpozději do počátku 18. století, právě tak jako na državách bukvojských a na církevních panstvích Zlatá Koruna a Vyšší Brod. V souboru hlášení o stavu zákupu z r. 1770 figurují mezi více než 30 elaboráty pouze dva majetky, totiž Chlum a Koloděje, na kterých jsou dosud držena poddanská hospodářství bez zákupu.[18] Hlášení z pozdějších let referují též o zákupech na statku Lžín,[19] nově založenými pozemkovými knihami se opět prokazuje v závěru 18. století likvidace nezákupní držby na statcích Hrádek-Březí a Neznášov.[20]

Ve značném počtu, jak vyplynulo z konfrontace vrchnostenských hlášení s údaji pozemkových knih, se naopak vyskytovala nezakoupená hospodářství v třetím jihočeském kraji, v Prácheňsku. Zajímavé je zde jistě již samo o sobě rozložení nezákupní držby. Zjišťujeme, že se soustřeďuje prakticky do dvou ohnisek, totiž jednak na Březnicko, Orlicko a Blatensko, jednak do podhůří Šumavy, jež se vyznačuje neobyčejnou roztříštěností feudálního vlastnictví.

V obou těchto končinách, možno říci, nezakoupení ještě na počátku

---

17) J. T l a p á k , K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v nižším Táborském kraji (rukopis).

18) SÚAr Praha-fond: České gubernium-contr. G. 1/11, kart. 384.

19) Tamtéž-ČG-dietale 1786-1795, 1/161, kart. 256.

20) StA Třeboň - pob. J. Hradec - fond: Poz. knihy, okr. Týn n. Vlt. č. 9, 34, 36,

70. let 18. století převažují vcelku nad zakoupenými. Doložili jsme si rovněž, že kromě malých feudálních sídel se zde setkáváme s formou nezákupní držby poddanské půdy též na některých větších šlechtických majetcích, jakými byly v prvém případě panství Březnice, Blatná, Čimelice a Lnáře, ve druhém případě pak třeba Nalžovy a Velhartice. Poměrně rozptýleny se vyskytují nezakoupené rolnické nemovitosti ovšem i na ostatku území kraje, takže snad nepochybíme příliš, odhadneme-li celokrajsky podíl nezakoupených nemovitostí na počátku 70. let 18. století na 20 - 25 % z celkového počtu osedlých hospodářů.[21]

Co do rozsahu výskytu nezákupní držby si s prácheňským a táborským krajem nijak nezadá sousední Čáslavsko. Ze studie dvou poměrně úplných souborů hlášení z let 1770-1772 a 1786, jež ověřil též průzkum fondu pozemkových knih, vychází najevo, že zejména v chudší kopcovité větší polovině kraje vykazuje nezákupní držba poddanských hospodářství ještě na počátku 70. let 18. století pozoruhodný rozsah. Nezákupně tu drží své usedlosti buď zcela, nebo z části poddaní rolníci nejen na většině zdejších drobných statků, ale rovněž na četných větších državách, jakými byla třeba panství Čechtice, Křivsoudov, Zruč, Světlá, Chotěboř, Habry, Červené Janovice, Žleby a další. Podle odhadu, založeného na porovnání nejen celých majetků, ale jednotlivých osad se zákupní a nezákupní držbou, připadá tu na nezakoupená hospodářství ještě na počátku 70. let 18. století hodně přes 30 % z celkového počtu poddanských usedlostí.[22]

Zcela jinak se naproti tomu jeví situace v dalším východočeském kraji, Chrudimsku, odkud máme nezákupní držbu dosvědčenou prameny z přelomu 60. a 70. let 18. století toliko na třech panstvích, a to Choltice, Nasavrky a Německá Bělá.[23] I když zdejší poměrně nepatrný rozsah nezakoupenosti oproti sousednímu Čáslavsku je odvislý od celé řady faktorů, značnou roli, myslím, sehrály především dva z nich. Jednak celkově lepší ušetřenost Chrudimska od zkáz třicetileté války, jednak větší kompaktnost feudální držby na Chrudimsku (proti 70 převážně drobnějším majetkům v čáslavském kraji nacházíme na stejné přibližné ploše chrudimského kraje necelých 30 velkostatků, z nichž několik patřilo mezi největší v zemi), představovaná řadou rozsáhlých domén s vyspělou administrativou, jež ani v těžkých desetiletích po třicetileté válce nepřipustila zánik purkrechtu, případně tam, kde přece jen zanikl, jako třeba na panství Rychmburk, se postarala o jeho brzkou restituci.[24]

---

21) J. T l a p a k , Prácheňsko, 86-104.
22) J. T l a p á k , Východní Čechy, 216-222.
23) Tamtéž, 222-224.
24) V. K o s i n o v á , Pozemkové a jiné úřední knihy panství rychmburského, ČDV

Se značně rozšířenou nezákupní držbou poddanských objektů se setkáváme ještě na počátku 70. let 18. století taktéž ve středních Čechách. Nejpočetněji jsou zde zastoupeni nezakoupení usedlíci v berounském kraji, především pak na Sedlčansku, Příbramsku, Benešovsku a Voticku, a to zejména na drobnějších majetcích. Nikoli ovšem výlučně, neboť veskrze nezákupní držbu máme doloženou i z některých rozsáhlejších majetků, jakými byly třeba Mníšek, Votice, Hluboš či Kosova Hora. Na některých dalších državách - zde si jmenujeme třeba Osov, Jince a Hradištko - se podařilo tamním vrchnostem zaměnit nezákupní držbu purkrechtem již dříve. Na Osově již počátkem 18. věku, na Jincích a Hradištku se tak stalo na přelomu 1. a 2. poloviny. Celokrajsky představují nezakoupení v berounském kraji ještě na počátku 70. let 18. století, kdy byla celá tato instituce již na ústupu, více než 25 % z celkového počtu usedlíků. Před několika desetiletími, kdy rozpad purkrechtní držby na české vesnici dostoupil své krajní meze, přesáhl podíl nezakoupených usedlostí na Berounsku patrně třetinu z počtu všech rustikálních hospodářství.[25)]

Obdobnou situaci zjišťujeme též pro sousední kouřimský kraj. Zde se nezákupní držba koncentruje zejména do oblasti středního Posázaví, dále na Vlašimsko, Říčansko a Kouřimsko, tedy s výjimkou poslední končiny vesměs do méně úrodných kopcovitých terénů, kdežto v bezprostředním i širším okolí Prahy a v nížinné oblasti Kouřimska se vyskytovaly nezakoupené nemovitosti jen sporadicky. Také tady se setkáváme obdobně jako v berounském kraji s tím, že nezákupní držba poddanské půdy se udržuje počátkem 70. let 18. století nejen na malých, ale rovněž na některých větších panstvích, jakými byla třeba Vlašim, Rataje či Sázava. Celokrajsky činí zde počet nezakoupených usedlostí v těchto létech kolem 20 % z celkového počtu usedlých hospodářů, zatímco před půlstoletím se podle provedeného šetření pohyboval jejich podíl snad mezi 25-30 %.[26)]

Poněkud odlišnou situaci nám dokládají prameny z třetího vnitrozemského kraje Čech, z Rakovnicka. Tady je v průběhu 70. let 18. století prokazatelně rozsah nezákupní držby vcelku jen skrovný. Nicméně i zde jsou dosvědčovány z těchto let zákupy poddanských objektů z panství Roudnice, Peruc, Petrovice, Hostouň, Horní Beřkovice, jakož i z přímětského statku Radlice[27)] a Lochkov.[27a)] Ze západních Čech svěd-

---

14/1927, 49-61. Jak se v záhlaví v r. 1695 nově zakládaných pozemkových knih poznamenává, "od léta 1610 dokonce na témž panství mezi lidmi poddanými žádné pořádnosti nebylo z zápisů mnozí do 90 i více let žádných neměli..." (str. 56).

25) J. T l a p á k , Kouřimsko a Berounsko, 132-141.

26) Tamtéž, 112-131.

27) SÚAr Praha-fond: ČG-contr. 1756-1783, Gl/11, kart. 384.

27a) StÁ Praha-fond: Poz. knihy, okr. Zbraslav, č. 36.

čí naše doklady zcela jednoznačně o všeobecné zakupenosti rustikální půdy v rámci někdejšího loketského kraje. Pro tento starý správní celek jsme měli shodou okolností k dispozici dvojí srovnatelný pramen, totiž početné soubory hlášení z let 1771 a 1784, jakož i možnost si získaná data ověřit pozemkovými knihami; v materiálech z druhé poloviny 18. století nebyla však nezákupní držba doložena ani v jediném případě.[28]

Poměrně řídce se s ní setkáváme taktéž v sousedním plzeňském kraji. Vůbec nepřichází v severozápadní polovině kraje, osídlené vesměs německým obyvatelstvem. Výjimku tu tvoří pouze malé statky Úlice, Přovsany a Chraňčovice na rozhraní německého a českého etnika na Stříbrsku, odkud máme z pozemkových knih ještě ze 70. a pozdějších let 18. století doloženo zakupování nezakoupených poddanských hospodářství. Zákupní forma držby rustikální půdy převažuje tu ovšem i v české jazykové oblasti, odkud však máme rovněž doklady o držbě nezákupní, a to jak na některých malých statcích, tak také na rozsáhlejších majetcích, jakými byla třeba panství Nekmíř a Liblín. Na jiných pak, jako na Radnici, Oseku a Spáleném Poříčí, kde rovněž byla držena poddanská hospodářství nezákupně, se přistupuje k restituci zákupu již dříve, buď již v prvé polovině, aneb začátkem druhé poloviny 18. století.[29]

Nejpočetněji jsou ze západních Čech zastoupeni nezakoupení v klatovském kraji. Nezákupní držba poddanské půdy se zde soustřeďuje především na území kolem krajského města, kde se vyskytovalo mnoho drobných feudálních majetků, a dále na Plánicko. Rovněž zde však lze jmenovat kromě početných menších i některé rozsáhlejší šlechtické domény, kde ještě v prvých desetiletích 18. století hospodařili poddaní na svých usedlostech, aniž je měli zapsány v pozemkových knihách, tudíž nezákupně. Sem patří třeba Hradiště u Blovic, Obytce, Chocenice a Žinkovy. Podobně jako jinde, probíhal i tady proces obnovy rozrušeného purkrechtu ruku v ruce s hospodářskou a správní konsolidací šlechtického velkostatku poměrně již od prvých desetiletí 18. století. Jmenujme si v této souvislosti třeba panství Červené Poříčí, kde byla údajně poddaným půda přepuštěna do dědičné držby v r. 1729, nebo panství Týnec-Běšiny, kde se tak stalo po předchozím neúspěšném pokusu v létech 1722-28, v r. 1767, či do třetice panství Plánice, na kterém byl obnovován rozrušený purkrecht sérií pozemkových knih v r. 1747, resp. na inkorporovaném statku Lovčice v r. 1761. Byly ovšem na druhé straně takové případy, že se nezákupní držba přežívá až do 19. věku. Z guberniální agendy se dovídáme o zákupech nezakoupených poddanských nemovi-

---

28) J. T l a p á k , Západní Čechy, 205-210.

29) Tamtéž, 197-205.

tostí v létech 1806-1815 na statcích Hradištko, Obytce a Bořikov. Na panství Plánice byly zakupovány některé poddanské usedlosti dokonce ještě v létech 1817-1840. Podle střídmého odhadu činil na začátku 70. let 18. století podíl nezakoupených hospodářství v klatovském kraji 10-15 % z celkového počtu osedlých, zatímco o půlstoletí zpět byl jejich počet nepochybně podstatně vyšší.[30]

Jestliže jsme měli až dosud častěji příležitost jak v jižních, tak také ve východních, středních i západních Čechách se setkávat s držiteli nezakoupených usedlostí, pak na severu a severovýchodě země je tato forma držby poddanské půdy takřka neznámým pojmem. Jakoukoli zmínku o nezakoupených usedlících postrádá dochovaný soubor vrchnostenských relací z r. 1770 pro Žatecko,[31] zatímco ze sousedního Litoměřicka se podle shodných zpráv z r. 1784[32] a z r. 1786[32a] vyskytují pouze jednotlivá nezakoupená hospodářství na velkostatcích Roudnice, Encovany a Střekov.[33] Z Boleslavska informuje ve svém podání z 31. dubna 1770[34] krajský hejtman von Riesenburg o jediném zjištěném případu existence nezákupní držby, totiž na panství Domousnice. V bydžovském kraji se podle guberniálního vyjádření z 19. října 1784[35] omezuje nezákupní držba pouze na statky Strážov a Sloupno, na němž se údajně někteří poddaní staví tvrdošíjně proti zákupu, a na dvě hospodářství na statku Dobřenice. Nezákupně tu drží svá hospodářství taktéž poddaní ve vsích Kratonohy a Obědovice na panství Chlumec n. C. Zcela převládá zákupní držba podle hlášení krajského hejtmana Václava Vančury z Řehnic z 15.března 1771 konečně také v hradeckém kraji. Výjimku tvořil toliko statek Dohalice, kde však byly již v r. 1768 postoupeny usedlosti poddaným v zákup a podobně se stalo v r. 1770 u zbývajících ještě nezakoupených hospodářství na panství Miletín, takže nezákupní držba trvá nadále údajně pouze na jediném statečku Radíkovice.[36] Potud ze zpráv a hlášení o povaze držby rustikální půdy v severních a severovýchodních Čechách, jejichž věrohodnost rovněž tady prověřil souběžný průzkum pozemkových knih.

---

30) Tamtéž, 187-197.

31) SÚAr Praha-fond: ČG-contr. 1756-1783, G1/11. kart. 384.

32) Tamtéž-dietale 1783-1784, A I/124, kart. 203.

32a) Tamtéž-dietale 1786-1795, 1/67,kart. 356.

33) S Roudnicí jsme se již setkali jednou při zmínce o Rakovnicku. Ve zprávách z r. 1784 a z r. 1786 je Roudnice uváděna však již v Litoměřicku, kam byla začleněna při změně krajských hranic.

34) SÚAr Praha-fond: ČG-contr. 1756-1783, G L/11, kart. 384.

35) Tamtéž-dietale 1783-1784, A 1/124, kart. 203.

36) Tamtéž-contr. 1756-1783, G 1/11, kart. 384.

3. K OTÁZCE PŮVODU A VZNIKU ZÁKUPNÍ DRŽBY

Po tom, když jsme si vytvořili solidní představu o rozsahu nezákupní držby poddanské půdy a o jejím rozložení v rámci jednotlivých českých krajů, vynasnažím se přispět k objasnění další dosud nezodpovězené otázky o původu a vzniku jevu nezákupnosti. Jedinou schůdnou cestou k tomuto cíli se ukázalo být podrobné analytické a srovnávací studium u těch poddanských nemovitostí, u nichž bylo bezpečně zjištěno, že byly ještě na počátku 70. let 18. století klasifikovány jakožto nezakoupené, nebo byly jakožto takové, případně již dříve, znovu zakupovány poddanými od vrchnosti a pro které se nám zároveň zachovaly údaje o zákupním charakteru držby z předchozí, pokud možno předbělohorské éry.

Ze středních Čech použijme pro náš účel především výsledky šetření ze sázavského kláštěrství, odkud máme sérii pozemkových knih, pořízených za zástavní valdštejnské držby v r. 1614, bezpečně prokázán předchozí emfyteutický ráz zdejší poddanské pozemkové držby. Knihy, o nichž byla řeč, jsou vedeny pouze do r. 1660 a poté purkrecht na bezmála půldruhého století se zcela odmlčuje a je opět obnovován až po sekularizaci panství administrací státních statků od r. 1799.[37]

Z dolnobřežanských pramenů, kde došlo k obnově zákupní držby po sedmdesátileté odmlce již v r. 1717, se poučme o několika zajímavých dokladech prokazatelně trojího zákupu téže usedlosti. V jedné ze tří nejstarších dochovaných gruntovnic se zápisy od r. 1595, se setkáváme ve vsích Cholupice a Písnice s neméně než 9 většími či menšími hospodářstvími, o nichž se jednoznačně uvádí, že jde o "grunt připadlý v r. 1598 Jeho Mil. pánu", v daném případě Kryštofovi ze Sebuzína, aniž se však říká současně cokoliv bližšího o tom, za jakých okolností se tyto nemovitosti dostávají do panských rukou. Více však nežli samotná příčina přisvojení, ať již šlo o odúmrť po nějaké epidemii či snad o jiný obdobný případ, váží fakt, že všechna tato hospodářství, nesporně předtím již zakoupená, jsou v r. 1598 poddanými od vrchnosti zakupována znovu a že celá zákupní cena přichází do vrchnostenské pokladny. Když pak zde purkrecht na přelomu 1. a 2. poloviny století podobně jako na celém dolnobřežanském panství zaniká, přistupuje se potřetí k jejich zákupu z rukou vrchnosti, jak byla již zmínka, v r. 1717.[38]

Na panství Jince na Příbramsku dává František Adam Vratislav z Mi-

---

37) J. T l a p á k , Kouřimsko a Berounsko, 149-151.

38) Tamtéž, 151.

trovic svým poddaným "až dosaváde z pouhé dědické milosti" jimi obhospodařované "sedlské a chalupnické rurální grunty dědičně pro sebe i jejich děti a budoucí dědice v zákup" v r. 1755. Pro samotné jinecké panství jsou pozemkové knihy z r. 1755 nejstarší z dochovaných, což však neplatí o vsích Kotopěky a Rpety, které byly před svým připojením k Jincům součástí pozemkové državy metropolitní kapituly v Praze a pro něž máme pozemkové zápisy v kapitulních gruntovnicích od druhé poloviny 16. století až do počátku 80. let 17. věku. A do jisté míry ani o vsích Běřín a Rejkovice, pro které se dochovaly v plzeňském okresním archívu některé předbělohorské pozemkové zápisy ve zlomku gruntovní knihy z období držby Malovců z Chýnova.[39]

Kromě jisté částky, jíž vrchnost poddaným slevuje za výlohy, spojené s opravou a přestavbou stavení, plynou při zákupu v r. 1755 veškeré gruntovní splátky do panského důchodu. V případě statku Petra Brzobohatého, zvaného též Reichmacher, dochází alespoň k trojímu zákupu nemovitosti od vrchnosti. Nehledě k předpokládanému prvému purkrechtu je nemovitost zakupována podruhé v r. 1649 Petrem Blovským a potřetí společně s ostatními hospodářstvími opět v r. 1755.[40]

O zcela zaplacených usedlostech je řeč v některých předbělohorských pozemkových vkladech z Běřína a z Rejkovic. "V zaplaceným" hospodářství sedí např. Pavel Krejčí z Běřína, podobně je "zaplacen" i Podskalský mlýn mlynáře Pavla, stejně jako grunt Jiříka Hybše, taktéž z Běřína. Od Bílé Hory zápisy usedlostí dále nepokračují, jistou nápovědí o potomních dějích zůstává jen několikerý, pozdější přípis "spálený", "pustá". Také tady jsou vrchností uznávány při novém zakupování v r. 1755 náklady poddaných na obnovu sešlých stavení, které se zvláště vyčíslují a příslušná částka se odpočítává od celkové odhadní ceny hospodářství. Jinak tomu bylo ovšem, jestliže vrchnost postavila budovy usedlosti sama na vlastní náklad. V tomto případě splácí poddaný celou odhadní cenu.[41]

Vklady usedlostí v dotčené kapitulní pozemkové knize se stávají východiskem šetření rovněž pro ves Černolice, zvanou dříve též Černělice, poblíže Prahy. Na přelomu 18. a 19. století, se však zdejší hospodářství, která byla zřejmě po zcizení Černolic kapitulou držena nadále nezápisně, zakupují znova. S některými z těchto nových zákupů, hlavně chalupnických usedlostí, od tehdejší vrchnosti Kateřiny a jejího nástupce Josefa z Kristenu, se setkáváme ještě v pozemkové knize vedené od r. 1803.[42]

---

39) Tamtéž, 143-144.

40) Tamtéž, 144.

41) Tamtéž, 145-146.

42) Tamtéž, 146.

Nejinak se vyvíjela zřejmě situace také na příměstském statku Radlice. Ačkoliv pro něj máme prameny prokázanou emfyteutickou držbu již od druhé poloviny 15. století,[43] přece i tady přes ekonomicky výhodnou polohu v období po třicetileté válce purkrecht zcela stagnuje a je znovu zaváděn až v závěru 18. století.[44]

Jiným dokladem opětovného zakupování usedlostí, spravujících se předtím purkrechtem, je statek Kňovice na Sedlčansku. Ve svém šetření zde můžeme vyjít z pozemkové knihy, pořízené krátce před získáním kňovického statku v r. 1629, regentem nové michnovské vrchnosti Václavem Dubským z Vitiňovsi. K založení nové knihy byl, jak udává její autor na titulním listě, nucen proto, že předchozí majitel Adam Felix Vojkovský z Milhostic, "maje ...registra purkrechtní postoupiti, vymlouval se, že jich nemá; pročež nyní vedle zprávy a paměti lidské tyto registra purkrechtní spravena a založena sou, tak aby lidí a sirotků svých spravedlnosti nehynuly." Z této, jistě pro nás cenné připomínky vyrozumíváme, že, ať již byla výmluva pana Vojkovského pravdivá či nikoli, byla již před tím držena poddanská hospodářství v Kňovicích, Kňovičkách i Úsuší zákupně. Sedm sedláků a dva chalupníci mají v době založení gruntovnice v r. 1629 své usedlosti zcela zaplaceny. Purkrechtní aganda je pečlivě vedena po celou éru michnovské držby, i když na poddané, jak se v zápisech častěji dočítáme, počínají těžce doléhat vysoké kontribuce. S odprodejem Kňovic Mikuláši Franchimontovi z Krankenfeldu však zápisy až na jedinou výjimku v r. 1661 končí. Zda se již od této doby datuje nezápisní a nezákupní držba kňovických usedlíků, či zda se purkrecht udržel ještě po nějakou dobu za Franchimonta a dalších držitelů, není známo. Víme pouze tolik, že tu byly usedlosti větším dílem zakupovány znova v r. 1783-9 za Terezie Lipovské z Lipovic a jejího nástupce Vincence Lipovského z Lipovic, zbývající pak postupně v průběhu dalších let.[45]

Z jihočeského Prácheňska vypovídají v témže smyslu materiály z panství Tochovice a Zbenice na Příbramsku a z Kunkovic na Horažďovicku. Na prvém ze jmenovaných majetků jsou od 70. let 18. století zakupovány v řadě případů usedlosti prokazatelně knihované již v tochovické gruntovnici z r. 1630.[46] Na panství Zbenice se v r. 1711 marně snaží tehdejší držitel Rudolf z Bünau obnovit rozrušený purkrecht vysazujíc odhadní ceny usedlostí i gruntovní splátky podle staré pozemkové knihy

---

43) SÚAr Praha-fond: SM-C 62/12.

44) Universitní knihovna v Praze; sbírka ruk., sign. XVII-C-34.

45) J. T l a p á k , Kouřimsko a Berounsko, 146.

46) J. T l a p á k , Prácheňsko, 104-105.

z r. 1626. Se zdarem je tento záměr realizován až mnohem později, většinou teprve v průběhu 60. a 70. let 18. století.[47)]

Z Kunkovic jsme měli k dispozici sice pouze nově založenou pozemkovou knihu z r. 1773, tato se však při zápisech některých, zejména selských usedlostí častěji odvolává na starobylé zákupní listy v rukou poddaných, pocházející ještě z předbělohorského období, které kunkovická vrchnost při obnově purkrechtu respektuje a bere na ně zřetel. Kunkovice se tak stávají pro nás cenným dokladem toho, že zákupní držba mohla být ještě na samém závěru předbělohorské éry pojišťována poddaným nikoli zápisem do pozemkové knihy, ale handfestem.[48)]

Průkazné dokumenty k osvětlení otázky vzniku nezákupní držby máme k dispozici také z Táborska. Odtud použijeme pro tento účel s prospěchem především pozemkovou knihu pro část panství Kamenice n. L. náležejícího v závěru předbělohorského období Zikmundu Matěji Vencelíkovi z Vrchoviště. Kniha obsahuje zápisy hospodářství ze vsí Kostelní a Horní Radouň, Rosička, Bozděchov, Benešov, Vlčetín a Bohdalín od přelomu 16. a 17. století do závěru 30. let 17. věku.[49)] Zda již tenkrát došlo k definitivnímu odmlčení a nastolení nezápisné držby, aneb se zde purkrecht ještě po nějakou dobu udržel, nelze bez dalšího rozsoudit. Skutečností zůstává, že se poté v prvých čtyřech zmíněných obcích, které později připadly k panství Včelnice, zákupní zápisná držba obnovuje až v průběhu 70. a 80. let 18. století. A nejinak je tomu se třemi zbývajícími místy, které později připadly k panství Černovice. Pro ně slouží jako doklad obnovy purkrechtu, který beze stopy zanikl, pozemkové knihy, založené v létech 1788-1791.[50)]

Na panství Horní Cerekev na Pelhřimovsku máme emfyteutickou držbu poddanských nemovitostí dobře osvědčenou již ze závěru předbělohorské epochy, kdy Horní Cerekev tvořila součást velké majetkové državy rodu Leskovců z Leskova ve zdejší krajině. Z pozemkových vkladů ze závěru 16. a prvých dvou desetiletí 17. století se ukazuje, že právní instituce purkrechtu je v životě poddaných pevně zakotvena.[51)] Do ustáleného běhu věcí přináší však zvrat třicetiletá válka, jež zanechala na H. Cerekvi rozvrácené hospodářství a mnoho zpustlých rolnických usedlostí. Ve snaze opuštěné statky znovu osadit a udržet jejich zákupní charakter, poskytuje martinicovská vrchnost poddaným řadu úlev, pře-

---

47) StA Třeboň-fond: Poz. knihy, okr. Mirovice, š. 171.

48) J. T l a p á k , Prácheňsko, 105.

49) SÚAr Praha-pob. Těšnov - sbírka rukopisů, č. 86.

50) StA Třeboň - fond: Poz. knihy, okr. Kamenice n. L. š. 78, 157, 161, okr. J. Hradec, š. 230.

51) Tamtéž, okr. Počátky, š. 1, 81.

devším při odvodu gruntovních splátek. Za tuto cenu se daří od druhé poloviny 17. století upadající instituci purkrechtu do jisté míry oživit. Úspěch má však pouze dočasnou platnost. Již v polovině 30. let 18. století veškeré pozemkové zápisy, aniž víme proč, protože prameny pro H. Cerekev z těchto let chybějí, zcela přestávají na více než sedm desetiletí. K obnově purkrechtní agendy zde pak dochází až na počátku 19. století za Václava Ubellyho a jeho nástupce sv. p. z Kleinů. V létech 1803 - 1805 bylo zde s poddanými uzavřeno více než 70 zákupních smluv v hodnotě přes 33.000 zl. Z tohoto obnosu získává vrchnost více než 9.000 zl. z titulu závdavku hned při uzavření smlouvy, čili přes 27 % z celkové zákupní jistiny. Ostatek se realizuje v průběhu dalších maximálně 10 let, neboť i roční splátky jsou nyní vysazeny přiměřeně vysoko.[52)]

Konečně alespoň jeden doklad z východních Čech. Na statečku Vely na Pardubicku je purkrecht, prokazatelně zde existující v období 1573-1661,[53)] zaváděn znovu v poslední čtvrtině 18. století, a to v rámci jeho celkové obnovy na panství Choltice, k němuž byly Vely předtím připojeny.

Shromáždil jsem v této stati materiál z několika desítek poddanských nemovitostí, o nichž shodně platilo, že jednak byly drženy poddanými v pobělohorském období po kratší či delší dobu bez zápisů do pozemkových knih a současníky kvalifikovány v průběhu 18. století jakožto nezakoupené, jednak že jsme měli pro ně k dispozici doklady o zákupním charakteru držby z doby před Bílou Horou, aneb alespoň z let po ní bezprostředně následujících. Doklady shledat nebylo lehkým úkolem. Kdo se vyzná v pramenné základně pro naši agrární historii, dobře ví, že z předbělohorského období jsou pozemkové knihy zachovány nejčastěji tam, kde byla delší majetnická kontinuita a zpravidla zkonsolidovaná správa. Tak tomu bylo zejména u velkých šlechtických držav a na komorních, městských a duchovních majetcích. Tam se ovšem udržela většinou bez přerušení i instituce purkrechtu, který naopak zanikal většinou na drobných majetcích, jež přecházely namnoze z ruky do ruky. Přece však, podle mého soudu, je i tato pramenná základna dostatečná, abychom, z ní vycházejíce, mohli s konečnou platností rozsoudit někdejší rozpor mezi Pekařem a Kalouskem ve prospěch tohoto. Přes velmi podrobná šetření nebyl zjištěn ani nejmenší náznak nějaké kontinuity nezákupní držby, či dokonce její totožnosti s předhusitskými držiteli půdy podle tzv. "českého" či "slovanského" práva. Naopak, ve všech zde uváděných případech, bez výjimky došlo ke vzniku nezákupní formy v drž-

---

52) Tamtéž, okr. Počátky, č. 13 (Instrumentalbuch-Tomus I.)

53) Archiv. Nár. muzea v Praze, sign. F 247.

bě poddanských nemovitostí až po třicetileté válce, ačkoliv šlo tu vesměs o objekty předtím prokazatelně zakoupené.

Proti případné námitce, že z předbělohorského období jsou naše doklady o purkrechtu natolik mezerovité, že nelze vyslovit v této věci definitivní soud, možno uvésti, že na druhé straně jsou potud dostatečné, aby se v nich tak či onak musel projevit alespoň náznak nějakých starších vazeb. Pokud tomu tak není, nemůže být vyslovenému závěru argument ex silentio protiváhou.

4. SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ DOSAVADNÍHO STUDIA

Závěr předbělohorské éry představuje pro vesnický purkrecht v českých zemích v mnohém ohledu vyvrcholení předchozího delšího vývoje. Jeho charakteristickým rysem je jednak princip prodeje, uplatňovaný i mezi nejbližšími příbuznými, jednak způsob úhrady kupní ceny usedlosti, která sestává ze závdavku, skládaného při uzavření smlouvy a jistého počtu ročních splátek, "vejruňků". Právní forum představují od druhé poloviny 16. století již takřka obecně pozemkové knihy, obdivuhodné zřízení, jež nemá v soudobé Evropě obdoby.[54]

Co bylo právě řečeno, platí v podstatě o celé epoše vesnického purkrechtu od závěru předbělohorského období až do likvidace poddanství, kdy jeho vývoj lze sledovat prakticky krok za krokem dochovanými prameny. Přece však při jen poněkud bedlivějším pohledu bylo možno zřetelně rozeznat v jejím průběhu tři navzájem se odlišující období, determinované měnícím se ekonomickým a politicko-sociálním postavením poddaných.

Prvá perioda, uzavřená vypuknutím třicetileté války, kdy je poddaný i v chudších končinách země schopen pravidelně odvádět vedle svých běžných úvazků vůči vrchnosti, církvi a státu, splátky na zákup a během svého života, nepřistoupily-li komplikace, zcela vyplatit podíly svých sourozenců, případně jiných dědiců, představuje nám v zorném úhlu purkrechtu poddanské rolnictvo jakožto vcelku hospodářsky prosperující stav. O jeho hospodářské iniciativě svědčí kromě jiného i např. všeobecně se projevující snaha o výkup odúmrtí aneb nepřetržitý, celozemsky prokázaný vzestup odhadních cen poddanských nemovitostí, intenzivně se projevující zejména v okolí větších měst a dosahující svých krajních forem v pražském příměstském pásu.[55]

---

[54] V. P r o c h á z k a , Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, 5-7.

Příznačným rysem předbělohorského purkrechtu bylo posléze i to, že poskytoval pozemkovým vrchnostem v rámci platného feudálního řádu poměrně rozsáhlou právní platformu, aby se tyto mohly vkládat do zákupního procesu, ať již z titulu práva odúmrtí, či z titulu prohřešení poddaného proti ustanovením feudálního trestního práva, mezi něž se počítala např. vzpoura proti vrchnosti, neplnění feudálních závazků, zběhnutí z panství, vražda či nemravný život. Je známo, že těchto svých výsad vrchnosti v tomto období plně využívají a zabírají odúmrtní peníze, jakož i podíly provinilců, šmahem pro panský důchod.

Druhou periodu, zahrnující dlouhé období od třicetileté války až do přelomu 70. a 80. let 18. století, charakterizuje postupující úpadek poddanského hospodaření, spojený s výrazným poklesem rentability rolníkovy práce a v oblasti sociálně politické znevolněním poddanského stavu. Za nové situace poddaný jen s krajním vypětím nese vedle rostoucích robot a kontribucí, pro něho nyní krajně obtížné břímě splácení každoročních "vejruňků" na zákup. Jejich předtím plynulý odvod počíná namnoze váznout, množí se termíny, kdy poddaný není schopen požadovaný zákupní peníz složit, či kdy v případě neúrod a jiných kalamit, béře zápisné purkrechtní držba zcela za své a poddaní drží nadále svá hospodářství nezákupně bez pozemkových zápisů. Proti předchozí periodě je nyní při mnohde akutním nedostatku hospodářů vymáhána vrchnostmi odúmrť méně nekompromisně.

Jestliže se poslednímu stadiu historického bádání u nás jeví být předbělohorská nezákupní držba jakousi víceméně provizorní kategorií bez podstatnějšího významu, pak od druhé poloviny 17. století se naproti tomu stává držba nejen jednotlivých hospodářství, ale nyní již veškerých usedlostí na mnohých, hlavně drobnějších zemskodeskových majetcích, běžným a trvalým zjevem.

V citovaných monografických statích jsem se pokusil objasnit, za jakých okolností došlo k rozrušení a posléze k likvidaci dědičné purkrechtní držby na některých panstvích v rozličných částech země, a jak bylo po kratším či delším období, během nichož byly usedlosti drženy bez zápisů do pozemkových knih, postupováno při jejich obnově. Z provedeného šetření vyšlo najevo, že ve všech těchto případech bez výjimky nahradila nezákupní držba předchozí držbu zákupní.

Jak jsme si mohli při studiu především pozemkových knih dostatečně ověřit, nebylo se zřetelem k jejich povinnostem a úvazkům vůči vrchnosti a státu, vyplývajícím z poddanského charakteru obhospodařované

---

55) J. T l a p á k , Z historie některých pražských předměstí na levém břehu Vltavy v období předbělohorském, Pražský sborník historický 1966, 66-69.

půdy, v praxi žádného rozdílu mezi oběma skupinami. Z právního hlediska přináleželo ovšem z titulu zákupu hospodářům vůči těmto nemovitostem právo jejich zcizování prodejem, jakož i právo o nich pořizovat, kdežto s nezakoupenými hospodářstvími mohlo být v tomto směru nakládáno podle libovůle vrchnosti. V období trvající stagnace a úpadku poddanského hospodářství, kdy poddaný často obhajoval jen s krajním úsilím holou existenci, byl ovšem skutečný dopad obou těchto výsad velmi problematický. Při nedostatku obyvatelstva na venkově totiž hluboko poklesl zájem o koupi poddanských objektů a také dědické právo znamenalo za této situace samo o sobě jen velmi málo, neboť i když nikoliv de jure, tedy de facto byla vrchnostmi z nedostatku vhodných uchazečů připouštěna a tolerována dědická posloupnost i na hospodářstvích nezakoupených.

Za dané situace je ovšem nasnadě otázka, zda se v průběhu sledovaného období rozdíl mezi oběma skupinami v právním ohledu vůbec nějak v praxi projevil a prosadil. Jak ze studovaných materiálů vyplynulo, bylo možno jistý rozdíl přece jen zaregistrovat. Pokud jsme se při studiu pramenů setkali s doklady o odsazení z gruntu, ať již šlo o poddané z Pakoměřic, Konopiště, Mladé Vožice, Enisových Lažan (v obou posledně uvedených případech se stal zákup popudem k odsazení), šlo vesměs o hospodáře nezakoupené. Taktéž edice akt finanční prokuratury zachycuje řadu případů stížností nezakpupených hospodářů proti odsazení z gruntu. Zákup usedlosti skýtal tudíž, tak se alespoň domnívám, byť chatrnou a problematickou, přece jen jistou právní garanci proti zcela svévolnému postupu vrchnosti.

Ovšem také samotné vrchnosti namnoze pociťovaly škodlivé důsledky vyplývající z rozkladu purkrechtu, který pro předbělohorskou vesnici byl představitelem právní a majetkové jistoty. Proto nemalá část z nich poměrně velmi záhy, rozhodně dlouho předtím, nežli došlo k oficielní podpoře akce z nejvyšších míst, si byla vědoma právní lability a celkové bezvýchodnosti, plynoucí z nezápisné a nezákupní držby poddanských hospodářství. Především z ohledu na rentabilitu svých statků nedílně spjatou s jejich konsolidací v právním i správním ohledu, se proto ve vlastním zájmu snažily o obnovu zápisné dědičné držby.

Rozhodnutí vrchnosti o znovuzavedení purkrechtní držby byla v nejednom případě v záhlaví pozemkových knih zdůvodňována. Nejčastějším argumentem byla potřeba podnícení zájmu poddaných o hospodaření, o udržování obydlí a hospodářských budov propůjčením dědického práva. V obnovení zákupní držby spatřují vrchnosti rovněž účinný faktor stabilizace kádru osedlých.

Základním předpokladem zdaru záměru bylo, zda vrchnosti dokáží plně respektovat novou situaci, která se mezitím na české vesnici vytvořila

a správně odhadnout materiální možnosti poddaných. Přesněji řečeno se jednalo o to, aby v ceně poddanské nemovitosti byly správně postiženy a přehodnoceny nové proporce jednotlivých momentů ekonomické složky feudální renty (hlavně roboty), jakož i nové aspekty právní složky osobní podřízenosti poddaných. Jinými slovy, aby byly odhadní ceny usedlostí s ohledem na tyto nové skutečnosti přiměřeně sníženy.

Za situace, kdy se zatížení poddanského hospodářství pohybovalo trvale na hranice únosnosti a někdy šlo i za tuto mez, bylo třeba jít v úlevách nezřídka ještě dále. Proto se v pramenech častěji setkáváme u velkostatků s případy, kdy vrchnost slevuje poddaným část zákupní ceny za zlepšení hospodářství, konkrétně třeba za vynaložené stavební náklady, kdy se vzdává starých pohledávek z dlužné kontribuce, či za zapůjčené obilí, jež se mohla u příležitosti zavedení purkrechtu na usedlosti zaknihovat.

Ovšem i tehdy, když se vrchnosti, případně hospodářskému úřadu podařilo poddané přimět k tomu, aby se podvolili zákupnímu aktu, nebyly většinou ani zdaleka překonány všechny potíže. Protože ochuzení poddaní nebyli obvykle ani při nejlepší vůli schopni uhradit odhadní cenu zakupované nemovitosti v průběhu 20-30 let, jak tomu bylo běžně v předbělohorském období, řešily vrchnosti věc po svém tak, že rozvrhovaly splátky na 40-50, i více let. Závdavky v těchto létech často zcela odpadají. Takováto praxe měla ovšem svou stinnou stránku v tom, že hospodář nestačil za svého života statek očistit od splátek, takže nevybyté podíly přecházely jako pohledávky strýců, případně i prastrýců, tzv. "první", či "druhé závazky" na jeho nástupce a vršily se na usedlosti. Někdy pak nezbývalo, měl-li být hospodář udržen při silách, krátit či odepisovat podíly dědiců, případně pohledávky vrchnosti.

Častěji se však nedospělo ani tak daleko. Setkali jsme se s celou škálou případů, kdy po jedné či několika splátkách zákup stagnuje a musí být po kratší či delší době obnovován. Po tom všem, co bylo právě řečeno, snáze nyní pochopíme i postoj těch poddaných, kteří se za jistých okolností spokojovali s držbou nezákupní či ji dokonce dávali přednost a zákupu se bránili, zvláště uvědomíme-li si, že jim byly vrchnosti povinny přispívat bezplatně materiálem na udržování stavení.

Z četných dokladů jsme se mohli poučit o tom, jak spolu s utištěním poddaných a s úpadkem jejich hospodářství v pobělohorském období se ocitá v krizi i instituce českého vesnického purkrechtu. Méně odolnými v zatěžkávací zkoušce krušných let se ukázaly být spíše drobnější feudální statky, měnící často své pány, nežli větší domény, setrvávající v majetku jedné rodiny či jednoho rodu, případně téže korporace a disponující vyspělým správním aparátem.

Souběžně se stále ještě porůznu pokračujícím rozpadem dědičné zákupní držby jsme mohli v našich pramenech poměrně velmi záhy, již od přelomu 17. a 18. století, zaregistrovat rovněž opačný úkaz. Totiž prvé úspěšné i neúspěšné pokusy jednotlivých vrchností o její opětovné zavedení tam, kde vzala předtím za své. Do závěru tereziánské éry vývoj v tomto směru prokazatelně značně pokročil, takže začátek 70. let 18. století, z něhož jsem při svém studiu vyšel, zdaleka nezachycuje mezní stav rozšíření nezakoupených, ale již dosti pokročilou fázi procesu, vedoucího k postupné likvidaci této sociální kategorie.

V práci, která měla za úkol sledovat vývoj purkrechtu na poměrně rozsáhlém území, nebylo možno věnovat patřičnou pozornost jednotlivým případům, jakkoli by si jí často zasloužily, nýbrž se bylo třeba spokojit se zachycením povšechného vývojového trendu. Rozhodně byla, tímto konstatováním nikterak nepochybíme, existence zákupní i nezákupní držby poddanské půdy v každém jednotlivém případě v úzké příčinné souvislosti s celou radou momentů. Jistě závažnou roli sehrály při vzniku instituce nezakoupených zkázy způsobené třicetiletou válkou, jež vylidnila mnohé panství a hospodářsky je ochromila.[56] Tyto dosáhly velkých rozměrů především v čáslavském a táborském kraji, kde na mnohých feudálních državách ještě berní rula z r. 1654 registruje více než polovinu pustých usedlostí, nepočítaje ještě mnohé další rolníky "na živnosti zkažené".[57] Do jaké míry se tento fakt odrazil ve velkém rozšíření nezákupní držby v obou těchto krajích, případně pokud se zde spolu podílely též další faktory, jako úrodnost krajiny, celková hustota osídlení a sítě tržních středisek, jež měly jistě rovněž bezprostředně vliv na konkrétní hmotnou situaci poddaných, přísluší vážit však již detailnímu monografickému studiu. Rozhodně ale nelze zcela pouštět se zřetele též aspekty správního a hospodářského režimu panství, jeho postoj k poddaným, neboť jen tak lze mnohdy pochopit zcela rozdílný přístup k zákupu u poddaných na sousedních majetcích s totožnými ekonomickými podmínkami, jejich porozumění pro chystané opatření, projevenou dobrou vůli, kdy realizaci zákupního aktu byla na překážku chudoba a jejich hospodářská slabost, či naopak nezájem, zdráhání a odpor.

---

56) Fakt existence nové poddanské sociální kategorie nezakoupených se v povědomí společnosti počíná, jak se zdá, formovat někdy na přelomu 17. a 18. století. Spor mezi vrchností a poddanými na panství Habry na Čáslavsku o to, zda jejich usedlosti jsou zakoupené či nezakoupené, dává podnět vládním místům v r. 1716 k vydání reskriptu, jímž se poprvé, pokud víme, přikazuje zakupování poddanských hospodářství.

57) V čáslavském kraji jsou to např. panství Čechtice, Malešov, Nové Dvory, Ronov n. D., Červené Pečky, Střítež, Větrný Jeníkov, Červené Janovice, Habry, Vrbice; v táborském kraji Bernartice, Bechyně, Cerekvice, Černovice, Chotoviny, Nemyšl, Pacov, Neústupov, Tučapy, jakož i vsi pod vrchnostenskou správou města Tábor. A na dalších feudálních majetcích je situace jen o nemnoho lepší.

Co bylo právě řečeno, platí nejen o tomto, ale také o následujícím období potereziánských zákupů, ačkoliv se jinak od sebe v mnohém odlišují. Charakteristickým rysem tohoto je opětovné upevnění předtím otřesené instituce purkrechtu. Dochází k němu postupně od přelomu 70. a 80. let 18. století v souladu s uvolňováním předchozí tuhé poddanské vázanosti a s oživením na hospodářském poli, projevujícím se v agrární oblasti především vzestupem cen zemědělských produktů. Období hospodářské konjunktury za napoleonských válek, neobyčejně příznivé pro zemědělské výrobce, proces konsolidace purkrechtu dále zrychluje. Poddaní až ku podivu pohotově využívají výhodné situace, plynoucí pro ně z rostoucích cen zemědělských výrobků a obracejí své finanční zisky kromě jiného na likvidaci starých purkrechtních nedoplatků. Proces konsolidace purkrechtu se nezastavuje však ani v desetiletích po napoleonských válkách, kdy jsou nejen zakupovány zbývající nezakoupené nemovitosti, ale uhrazena i většina zbývajících pohledávek vrchností u poddaných z titulu zákupu.

Mezi zákupy před a potereziánského období třeba však rozlišovat ještě z dalších důvodů. Kdežto předtím závisela iniciativa v této věci zcela na vrchnostech, vyciťujeme ze změněné atmosféry od konce 70. let již i zájem poddaných, jejichž sebevědomí se zvedá a dostává se do rozporu s právní inferiozitou jejich usedlostí. Při všeobecném, často pronikavém vzestupu cen poddanských nemovitostí, se stává nyní pro vrchnosti přepouštění půdy do zákupu v jistém ohledu výhodnou finanční transakcí a zřejmě též jedním z vítaných zdrojů peněžních prostředků pro novou orientaci režijního hospodářství. Charakteristickým znakem zákupů z těchto let jsou vysoké závdavky (nechybí ani případy složení zákupní ceny v hotovosti) i splátky a jejich plynulý odvod.

Výsledek podstoupeného studia se ukázal i pro mně jako překvapující. Změnil nejen mou dosavadní, ale paušální představu celých předchozích generací o funkci a historické roli pobělohorského purkrechtu u nás. Jestliže se až dosud běžně předpokládalo, že zákupní držba byla v českých zemích všeobecně rozšířena a že v podstatě se všechny rustikální usedlosti spravovaly purkrechtem, pak to platí doslova pouze o posledních desetiletích patrimonijní éry, kdy byl purkrecht již prakticky všude restituován.

V průběhu pobělohorského období však bylo dosti takových, především drobnějších statků, kdy purkrecht v průběhu 17. století zcela zanikl a nebyl obnoven až do závěru 18., či počátku 19. století. Tedy hospodařili poddaní v celém tomto období na svých usedlostech bez pozemkových zápisů, nezákupně. Jestliže tedy nám pozemkové knihy z těchto míst chyběly, tedy nikoli proto, že, jak se mlčky dosud předpokládalo, se v archivech nedochovaly, ale proto, že vůbec neexistovaly. Toto

zjištění je, myslím, po ověření pozdního vzniku nezákupní držby dalším nesporným badatelským přínosem.

V předchozím výkladu jsme měli možnost se seznámit dopodrobna jak s rozložením, tak také s rozsahem zákupní a nezákupní držby poddanské půdy v Čechách, což bylo rovněž jedním z předsevzatých cílů studia. Šetření prokázalo, že počet nezakoupených dosahoval celozemsky ještě počátkem 70. let 18. století, kdy tato sociální kategorie byla již jasně na ústupu, neméně než 10-15 % všech usedlých a byl tudíž do té míry závažným sociálně hospodářským elementem, že právem stojí v popředí zájmu tereziánských a josefínských úředních míst. Vyšlo rovněž bezpečně najevo, že ani v dobách, kdy instituce purkrechtu byla na české vesnici nejvíce rozrušena, to jest na přelomu 17. a 18. století, nestal se tento způsob držby, jak se domníval ještě v závěru 19. století K. Grünberg (Bauernbefreiung) u nás převažujícím, byť v některých končinách země dosáhl pozoruhodných rozměrů.

Posléze bylo možno dospět k hypotetickému závěru i v otázce původu a vzniku nezákupní držby. Tato patrně není, jak se domníval ještě Josef Pekař, starobylým znakem držby podle tzv. "českého práva", jež ze středověku se udrželo až do nové doby, ale celkem recentní kategorií, vzniklou až v důsledku neutěšených hospodářských a sociálních poměrů na české vesnici po třicetileté válce.

V této závěrečné úvaze chtěl bych se dotknout ještě dvou bodů. Jednak otázky nezákupní držby jako zvláštní samostatné právní kategorie, jednak otázky závislosti právního charakteru držby poddanské půdy na etnické příslušnosti obyvatelstva.

Je jistě zajímavé, že Kroftovo konstatování, vyslovené v "Dějinách selského stavu", že totiž předbělohorské prameny "mluví o jednotné třídě poddaných, kteří jsou dědičnými nájemci statků na způsob německého práva", jejž víceméně převzala též mladší historická tvorba, je běžně sdílen a tlumočen, jak se nově prokázalo, některými správními úředníky ještě v době trvání feudalismu. Podle roudnického justiciáře Františka Karla Pelcla[58] získali čeští poddaní vlastnictví svých statků již před staletími. Pouze tam, kde byly po třicetileté válce vypálené a po dlouhá léta pustě ležící osady a statky nově osídleny a půda nově vysazena pod úrok, kde samy vrchnosti v zájmu toho, aby usedlosti byly co nejrychleji opatřeny hospodáři, dodali pro ně prozatímně fundus instructus a nově příchozím je přenechali k "prekární" držbě, mohlo dojít též v nové době k zákupu.[59] Stejně soudí i autor

---

58) Frant. Karel P e l c l , "Über die Leibeigenschaft und Unterthänigkeit in Böhmen (rukopisné pojednání z r. 1820 je uloženo ve StA Litoměřice-pob. Žitenice).

59) Tamtéž: "...die Unterthanen in Böhmen das Eigenthum ihrer Gründe schon vor Jahrhunderten erworben haben. Nur dort, wo nach dem dreissigjährigen Kriege die niedergebrannten, ihrer Bewohner gänzlich beraubten, durch lange Jahre wüstgelegene Ort-

strakonického cabres z r. 1802, jenž z prvotního aktu propůjčení půdy do zákupní dědické držby, k němuž došlo údajně na bezmála všech panstvích Čech, vyvozuje i původ a náležitost všech poddanských pozemkových úroků a robot.[60]

Fakta prvotního zákupu veškeré poddanské půdy a její dědičné držby poddanými byly si zřejmě vědomy i správní orgány, jimž bylo svěřeno v závěru 18. století ve smyslu panovnických intencí napomáhat obnově purkrechtní držby všude tam, kde předtím zanikla. Argumentuje s tím, jak nově ukázal J. Kočí, také referent moravského gubernia sv. p. Tauber v kritickém posudku stavovského memoranda o oprávněnosti nových zákupů a v návrhu na okamžité zrušení nevolnictví, jakož i přenechání poddanských gruntů do emfyteutického vlastnictví bez předběžného skládání zákupních peněz.[61]

Rovněž v Čechách ovlivňovalo zřejmě toto povědomí rozhodování úředních míst alespoň v těch sporných případech, kde se poddaným podařil prokázat původní zákupní charakter usedlosti. Tak se stalo třeba na statku Libkova Voda na Pelhřimovsku, kde se poddaní v r. 1803 opřeli naléhání vrchnosti, aby si zakoupili svá hospodářství a obrátili se na gubernium s prosbou o zastání. Dokládali, že podle zápisů pobělohorských gruntovnic mají svá hospodářství již dědičně zakoupena. Gubernium dalo po vyšetření záležitosti poddaným za pravdu a dekretem ze 4. května 1812 rozhodlo, že usedlosti jsou již "od vrchnosti dokonale zakoupeny".[62] Většinou ale doklady nebyly po ruce a k novým zákupům těch usedlostí, jež byly vrchnostmi uváděny jako nezakoupené,[63] docházelo. Zůstává pak neoddiskutovatelným faktem, že v posledních několika desetiletích feudální éry odvedli v Čechách poddaní na konto zákupů usedlostí do panských důchodů částky jdoucí do statisíců zlatých.

---

schaften und Gütter mit neuen Ansiedlern besetzt, und die Gründe gewissermassen von neuen urbar gemacht wurden, und wo in einzelnen Fällen die Obrigkeiten den Fundus instructus einsweilen selbst hergaben, und die wieder hergestellte Gütter, um solche so schleunig als möglich mit Wirten zu besetzen, den neuen Ankömmligen nur zur precairen Innehabung überliessen, konnte noch in den neuesten Zeiten ein Einkauf des Grundeigenthums stattfinden".

60) StA Třeboň-fond: Vs Strakonice-knihy č. 201, pag. 169: "Aus diesem, den Unterthanen überlassenen Eigenthumsrechte sind auch, wie der Fall fast bei allen Herrschaften Böhmens ist, die herrschaftlichen Grundzinse und Robothen entstanden...".

61) J. K o č í , Patent o zrušení nevolnictví v českých zemích, ČČH XVII/1969, 81-83.

62) StA Třeboň-fond: Poz. knihy, okr. Počátky č. 12 (Instrumenten-Buch z r. 1803, fol. 95-108).

63) Použil jsem tohoto obratu z cit. článku Josefa Kočího (str. 81) záměrně, neboť dobře vystihuje danou skutečnost. V řadě případů, kdy poddaní dlužili vrchnostem značné částky na gruntovních penězích, případně se s jejich odvodem na delší čas vůbec přestalo, záleželo na feudálním pánu, případně jeho úřednictvu, zda se i za takovéto situace považovala hospodářství za zakoupená, aneb se pro nedodržení smluvních podmínek vyžadoval nový zákup.

Jestliže podniknuté studium uvedlo v pochybnost hypotézu J. Pekaře o návaznosti někdejšího "slovanského práva" na pobělohorskou nezákupní držbu, právě tak jako Grünbergův soud o převážně nezákupním charakteru držby poddanské půdy v českých zemích prozatím alespoň pro oblast Čech, potvrdilo na druhé straně a ověřilo platnost jeho výroku o převaze emfyteutické držby půdy pro území německého etnika. Zevrubný průzkum pramenů neprokázal pro Čechy ani jediný evidentní případ nezákupní držby na německém jazykovém území,[64] v některých českých krajích (Klatovsko, Čáslavsko, Táborsko) se dokonce jazyková hranice zřetelně kryje s ohraničením emfyteutické a nezákupní, lesitské, pozemkové držby.

Vyvstává naléhavě otázka, co bylo příčinou této odlišnosti. I když naše dosavadní znalost hospodářské situace na českém venkově v období po třicetileté válce má dosud značné mezery, přece jen bezpečně víme, že tak nemohlo být z rozdílnosti ekonomického postavení, neboť je spolehlivě prokázáno, že mezi oběma etnickými skupinami nebylo v tomto ohledu nijakého rozdílu ani před Bílou Horou, ani po třicetileté válce, neboť postup znevolnění se nezastavil ani před jednou z obou národností. A jak víme, z německého prostředí severních Čech dokonce vyšlehly prvé jiskry povstání v r. 1680 a odehrála se zde valná část střetnutí mezi vzbouřenými sedláky a vojskem.

Při bližší práci s prameny však bylo možno zaznamenat přece jen jistý rozdíl mezi oběma jazykovými oblastmi, a to ve sféře vesnické samosprávy. Celkový rozsah a váhu pravomoci samosprávných orgánů (rychtáře a konšelů) dokumentují jednak tzv. výrobky či nálezy samosprávných vesnických soudů, jednak vesnické řády, zřízení a artykule. Je jistě příznačné, že prvé ze zmíněných dokumentů německy označované jako Weistümer, Ruge, Taidinge, Banntaidinge, jsou dochovány převážně ze tří krajů Čech a Moravy, osídlených Němci, totiž z Děčínska, Chomutovska a Znojemska.[65] Obdobně je tomu i s poddanskými řády. Zatímco na německém území vznikají tyto ještě v 16. století alespoň z části autonomně přímo z poddanských řad,[66] naopak dochované poddanské řády z českého jazykového prostředí, byť se někdy od německých zřízení obsahově příliš neliší, tento znak (že totiž pocházejí od samotných poddaných) vesměs postrádají a jsou prezentovány obvykle jako součásti panských instrukcí.

---

64) Výjimka z tohoto pravidla, že se totiž s nezákupní držbou setkáváme též na statku Úlice-Přovany na Plzeňsku, osídleném v závěru 18. století německým obyvatelstvem, je patrně jen zdánlivá, neboť v čase, kdy zde dochází k zániku zákupu, byli zdejší usedlíci, jak lze soudit z příjmeních a z toho, co známe o postupu germanizace těchto končin, patrně ještě neponěmčeni. Srv. J. T l a p á k , Západní Čechy 215.

65) J. H a n z a l , Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století, Právně historické studie 10/1964, 135-147.

66) W. W e i z s a c k e r , Weistümer aus Böhmen und Mähren, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 9/1961, Stuttgart.

A podobná situace, což nás bude v naší souvislosti nejvíce zajímat, je též ve sféře majetko právní, na niž se rovněž vztahovala působnost vesnické samosprávy. Výsledky badatelské práce našich archivářů z posledních let ukázaly, že také tady se rýsuje zřetelný rozdíl mezi oběma jazykovými oblastmi. Zatímco na českém etnickém území bylo vedení pozemkových knih již od 16. věku zcela pod kontrolou vrchnostenských úřadů, s čímž není v rozporu fakt, že ve starším období v některých pozemkových knihách, jež vznikly v prvých desetiletích 16. století, je ještě patrný vliv vesnické samosprávy (účast rychtářů a konšelů při jejich zakládání a při provádění zápisu), na německém jazykovém území si alespoň v některých oblastech podle výsledků posledního bádání liberecké archivářky Libuše Horákové[67] a brněnských archivářů Štarky[68] a M. Trantírka[69] udržely poddanské samosprávné orgány vliv na vedení pozemkových knih prakticky až do zániku feudalismu. Jmenovaní pracovníci se totiž setkali se shodným úkazem, že pozemkové knihy se vedly v řadě míst duplicitně jak vrchnostmi, tak také poddanými.

A obdobná situace byla, jak jsem se mohl přesvědčit z vlastního studia, též v Čechách na Českolipsku. Rovněž v této končině Čech se zřejmě, jak vysvítá z existence početného souboru pozemkových knih[70] chovaných a vedených obcemi nezávisle na vrchnostenské kanceláři a jdoucích svými zápisy nazpět nezřídka až do poloviny 16. století, udržela vesnická samospráva na tomto úseku nesporného soudnictví, bez přerušení v průběhu celého pobělohorského období.

Zda tu jde o pozůstatek rozdílnosti, ukazující velmi daleko nazpět do minulosti, kdy emfyteutické zřízení se svým hlavním znakem, peněžní rentou na místě starých naturálních dávek, se u nás všeobecně rozšířilo, může ověřit jen další, myslím, dosti pracné studium. Toto by snad mohlo přispět k ověření předpokladu, jež se z některých těchto nových faktů nabízí, že se snad emfyteuse neadaptovala v českém jazykovém prostředí beze zbytku se všemi svými atributy včetně rozsáhlé obecní samosprávy a vlivu na evidenci odvodu gruntovních peněz (později na vedení pozemkových knih), možná proto, že se mezi slovanským obyvatelstvem prosazoval emfyteutický řád poněkud později, kdy již situace pro jeho totální recepci byla méně příhodná. Za daného stavu

---

67) Libuše H o r á k o v á , Vesnické konšelské knihy libereckého a frýdlantského panství, Arch. čas. 19-1969, 210-220.

68) I. S t a r k a , K soupisu pozemkových knih v Jihomoravském kraji, Arch. čas. 17/1967, 200-205.

69) Jak mne informoval Dr. Trantírek, setkal se i on při pořádání pozemkových knih s konšelskými knihami v oblasti Jeseník.

70) Tyto knihy, pro něž se užívá střídavě názvů pozemkové knihy, tržní nebo trhové knihy, případně konšelské knihy nebo soudní knihy, jsou dnes uloženy v Okresním archívu v České Lípě.

bádání nemohou být ovšem vyslovené náměty ničím více než pracovní hypotézou, jíž bude třeba dále prověřovat, přičemž badatelské rezervy spatřuji především ve studiu vývoje vesnické samosprávy v pobělohorském období, jež by pomohlo mnohé objasnit. Nicméně již nyní možno mít, tuším, zato, že prokázaný vliv na vedení pozemkových knih byl jedním z faktorů větší odolnosti purkrechtního zřízení v těžkých dobách po třicetileté válce a tam, kde se udržel, přispěl k udržení a zachování této právní instituce.

Literatura

K. G r ü n b e r g , Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien, I., II. Teil, Leipzig 1893-1894.

J. H a n z a l , Vývoj a význam poddanské odúmrti v předbělohorských Čechách. Sb. arch. prací 10/1960, 146-180.

J. K o č í , Patent o zrušení nevolnictví v českých zemích. Čsl. čas. hist. XVII/1969, 69-108.

K. K r o f t a , Dějiny selského stavu. Praha 1949.

F. M a c h á č e k , Vrchnosti a poddaní. Čas. spol. přátel starožitností 61/1953, 178-185.

J. N o v o t n ý , Poddanská půda na Moravě v 16. a 17. století. Sb. arch. prací 9/1959, 162-237.

P. P. Wesentliche Erklärungen über den Unterschied zwischen eingekauften oder uneingekauften Bauerngründen in Böhmen, Prag-Wien 1802.

J. P e k a ř , K českým dějinám agrárním ve středověku. ČČH 7/1901, 362-363.

T ý ž , Kniha o Kosti, díl I., II., Praha 1942.

J. P e t r á ň, Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964.

J. P r o c h á z k a , Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963.

M. Š m e r d a , Postavení poddaných ve střední Evropě v období pozdního feudalismu se zřetelem k jejich právním vztahům k půdě, zvláště ve Slezsku. Slov. hist. studie 4/1961, 263-322.

J. T l a p á k , K otázce rozšíření nezakoupených poddanských usedlostí ve východních Čechách v druhé polovině 18. století. Věd. práce čsl. zemědělského muzea 8/1968, 213-232.

T ý ž , K otázce rozšíření nezakoupených hospodářství v západních Čechách v druhé polovině 18. století. Minulostí Západočeského kraje 7/1970, 174-220.

T ý ž , Vývoj poddanského purkrechtu v pobělohorském období na území někdejšího Kouřimského a Berounského kraje se zvláštním zřetelem k otázce vzniku a rozšíření nezákupní držby. Věd. práce čsl. zemědělského muzea 11/1971, 107-182.
T ý ž, K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v někdejším Prácheňském kraji. Věd. práce Zemědělského muzea 12/1972, 85-122.

Panstwy Radenyn.

Kontrakt.

Dnes nize pſaného Dne a Roku ſtala ſe aj na
[illegible] Poddaného nahe Panſtwi Radenyna s Gedne / a S
druhe Strany nazſedugzſy dobrowolne Smlauwa / takoweg:

Prwnj. Poddawa nadiellenu hoſpodarſky Auſed ten ze Wſi [illegible] pod Nro. Konſk. [illegible] leyce ſedlſky Dum / ze wſſema k nemu Na Wymeru 178[illegible] / a nadwrtnalneho Wegrahá prinalegagzyho Pola / Lukama / Paſtwyſtama a Lesa / a to
ſyce /

Ein. Mr.	Gattung Natiſch.	Jahr.	Ein. Mr.	Gattung Natiſch.	Gattung Natiſch.	Ein. Mr.	Gattung Natiſch.	Jahr.	Ein. Mr.	Gattung Natiſch.	Ein. Mr.

Panſtwi Radenyn poddanemu [illegible] prowig a gſho Dſtele za Sumu trhowan [illegible] Natiſch [illegible] Kr. / ſtu [illegible] ſ. [illegible] kr. f wrchnoſtnoſtlehe Auſadu ſtati ma.

34

Ukázka z textu zákupního kontraktu statku Matěje Nemravy z Bezděčína na panství Radenín z r. 1805, pro nějž bylo použito předtištěného formuláře

Za Druhé. Aby hned při z kterémkoy tohoto Kontraktu na Dědup Pozemků Stříbrných Zlatých ſ Kupugicý a tímto gistinagi, a dalegi, naten Dluh ze. 150 fl. - kr. Kaj. dotčené do Duchodu Rademynského pokračujícý Zlatých 4ſ do celostného wyplacený gmenem Aurekú skládati powinnen bude.

Za Třetí. Zawazuge ſe Kupugicý wſſechny wſj nyny na ten Ekwet a gebo Osobu wložení, nebo budaucné wygit mohaucý cýſ. kral. Daně wčlně ze swého wlaſtnyho Mnění platiti, y také wſſmiš naty Rolle rozmnožené beyt mohaucý Magacyny, Rozwazky, gedinč proti cýſ. kral. Nahradě wybeywati.

Za Čtwrté. On Kupugicý a gebo Dědicé, w případnoſti Ohně, Powodně a wſſy Skody, gimiž z tau kralowskau Zemanſkau Kaſſy wyhrzenau Nahradau ſe ſpolehá a od Wrchnoſti takowau žádati nemůže. Kaj

Za Páté. Má ou Kupugicý Dominikálnímu a gebo Potomcy naſledowný wždy trwagicý Powinnoſt wykonati, totiž:

Nyny Prodáwagicý, a wſſem budaucým Wrchnoſtem

A. Naturálny Robotá Celk gak takowé w Roce 1775. wyſſlým wywyſſeným robotním Patentu, a od kral. kragſtého Auřadú w Roku 1775. oděłanſm, a potwrzeným Poznamenány wymýcená byla, a takowá Powinnoſt ſkrze ten gho Mjgſt 1750. wyſſý nyn wyſſ Patent gſa obnowená, každeg Tegden potažná Práce Pěſ. Dwa z Kuchyně Osobau, a z pátem Wozem dobytčetyma, a Každerné Dwa pěſſí neb cželedj Prace wydegrowati Takowa Powinnoſt wſſdy we ſtarg Mjře pozuſtati má, kdyby ona ſkrze nygaké nařízení Pána Země přerginacená byla, neb Wrchnoſt z kupugicý Stranau ginſſj dobrowolnau Smlauwau na wěčný Čas vſtanowila.

B. Ginému gruntowný Činže . . . . ſl. . kr.
C. Ginému pěſtowný Činže každoročné . . . ſl. . kr.
D. Též na ſtém Obyly gmenem Aureka Gelmena . Mjr. . Wěr. . Mgt.
Owſa . — . — . —

E. Zahrad Prachowních každoročné Desátku. Žita . Mjr. . Wěr. . Mgt.
Gelmena . — . — . —
Owſa . — . — . —
Ze Penězích . . ſl. . kr.
Wosce . . . Buſſ.

F. Kaſtanowých Lažderočné . Žita . Mjr. Wěr. Mgt.
Gelmena — — —
Peněz . . ſl. . kr.
wždy odewzdáwati.

G. Mistnj Dbcy.
Wſſechny tuto Obec trefge mohaucý obecný Daně, Poſſlky, a weſnič wſſechno ſpolu neſti.

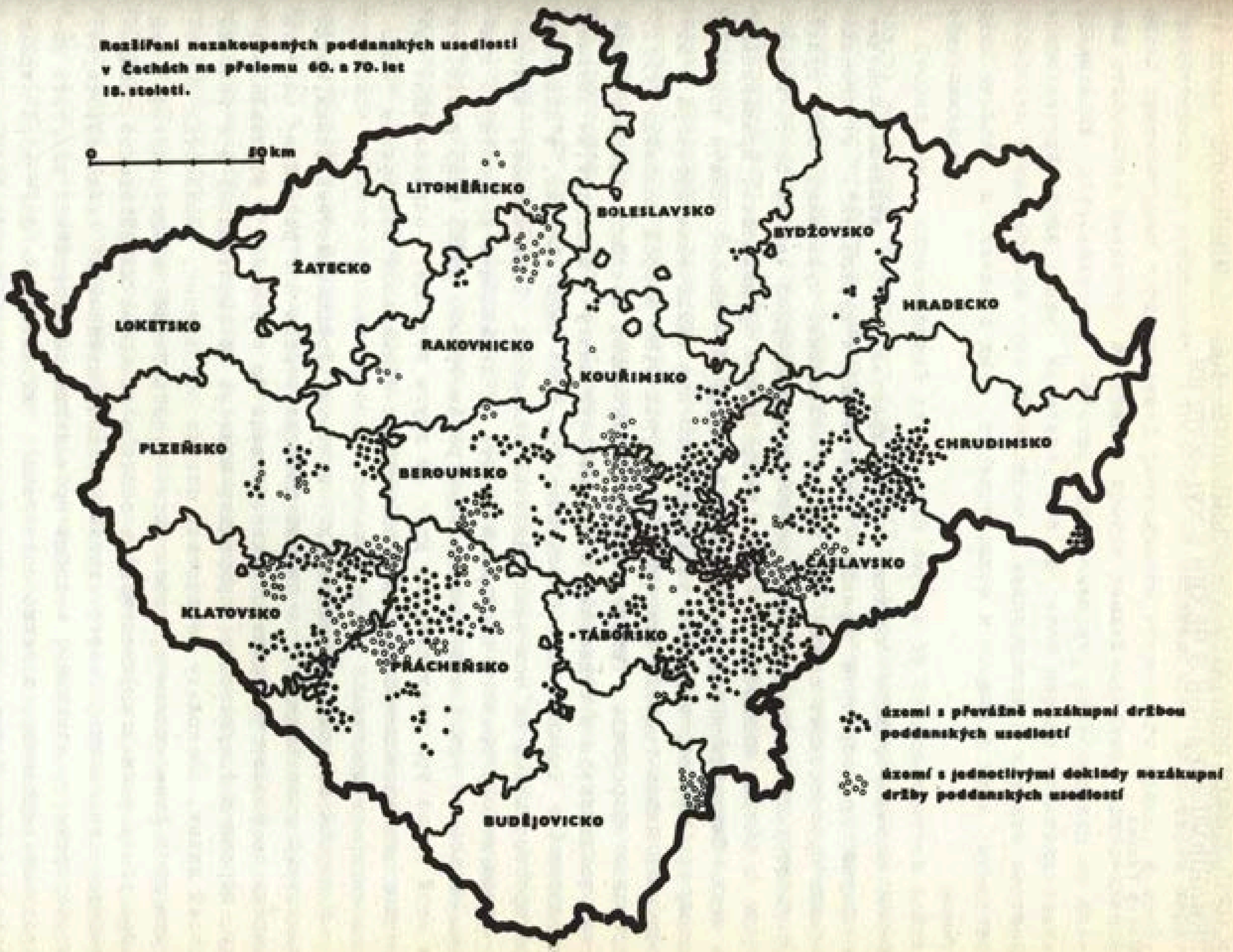
Za Sedmé. Wſſechnu Spedwu Kupugicý a gebo Potomcy ze ſwého wlaſtnyho Mnění na Staweny dáti powinny gſau.

Za Sedmé. On Kupugicý Dominikálnímu a gebo Dědicé wždy Podanný k Panſtwu Nadenému vſtanau.

Za Osmé. Na gebo Gruntech wynalezený Wápenky neb ginky minerálné Lom ſobě Wrchnoſt celoſtné k ſwég Wlaſtnoſti peřti towau wrgjmá, ze on od Wrchnoſti wymáhaneny powerſnyho Gruntu od Mjry ſl. kr. obdrží.

3a

Rozšíření nezakoupených poddanských usedlostí v Čechách na přelomu 60. a 70. let 18. století.

К НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ КРЕСТЬЯНСКОГО „НЕЗАКУПЛЕННОГО" ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ЧЕХИИ В XVI—XVIII ВВ.

Йосеф Тлапак

Резюме

Конец добелогорского периода для крестьянского землепользования в форме долгосрочной аренды - эмфитевсиса ("пуркрехта") в чешских землях представляет собою во многих отношениях кульминационный пункт предшествующего исторического развития.Характерной чертой этого института в Чехии является с одной стороны его продажность, применяемая и между ближайшими родственниками, а с другой - способ уплаты покупной цены, а именно задатка, уплачиваемого при заключении договора и известного числа годовых платежей ("вейруньк").Во второй половине XVI.в. правовое оформление (можно сказать, получившее всеобщее распространение) заключается в занесении в поземельную книгу - институт,не имеющий аналогии в Европе того времени. То, что было сказано, в основном распространяется на всю эпоху наличия сельского эмфитевсиса, начиная с конца добелогорского периода и вплоть до ликвидации крепостного права. И все же при более внимательном рассмотрении можно ясно различить в этой эпохе три отличающихся друг от друга периода, определяемых изменяющимся экономическим и политическо-социальным положением зависимого крестьянства.

В первый период, завершающийся началом Тридцатилетней войны,когда зависимый крестьянин и в бедных районах страны мог регулярно вносить наряду со своими текущими обязательствами по отношению к землевладельцу, церкви и государству, очередные платежи по эмфитевсису и в течение своей жизни, поскольку не настали особые осложнения, полностью выплатить доли сонаследников, зависимое крестьянство представляется нам (под углом зрения эмфитевсиса) в общем в качестве хозяйственно процветающего сословия. О его хозяйственной инициативе свидетельствует, кроме прочего, например, всеобще проявляющееся стремление выкупать выморочное имущество, а также постоянный, характерный для всей страны рост цен несвободных недвижимостей, интенсивно проявляющийся, особенно в окрестностях крупных городов и достигающий своих высших границ в пражской пригородной зоне.

Характерной чертой добелогорского эмфитевсиса был и тот факт, что

он давал сравнительно широкую правовую платформу для нарушения прав арендаторов, установленных договором об эмфитевсисе, по мотивам нарушения крестьянином постановлений феодального уголовного права, к которым относились,например, восстание против землевладельца, невыполнение феодальных обязательств, бегство из сеньории, убийство или же безнравственный образ жизни. Известно, что в этот период землевладельцы полностью использовали свои привилегии и захватывали в порядке мертвой руки деньги, а также и доли провинившихся и включали их в имущество землевладения.

Второй этап, охватывающий длительный период от Тридцатилетней войны вплоть до рубежа 70-х и 80-х годов XVIII в.,характеризуется постепенным упадком препостного хозяйства, связанным со значительным уменьшением рентабильности крестьянского труда, а в области социально-политической-закрепощением зависимого сословия. В новых условиях зависимый крестьянин лишь с крайним напряжением сил мог выполнять наряду с возрастающей барщиной и контрибуциями теперь для него крайне тяжкое бремя уплаты ежегодных взносов ("вейруньк") по эмфитевсису. Регулярное их поступление начинает давать перебои,умножаются случаи, когда несвободный крестьянин не может вносить необходимую сумму в срок, или же когда при неурожае и других бедствиях эмфитевсис вообще прекращается и крестьянин впредь ведет свое хозяйство без занесения эмфитевсиса в поземельные книги, то есть в качестве прекария ("nezákupní držby"). По сравнению с предшествующим периодом теперь при часто остром недостатке людей помещики не так строго домогаются выдачи выморочного имущества.

Если в последней стадии исторических исследований добелогорское прекарное землепользование рассматривалось более или менее как временная категория, не имеющая существенного значения, то со второй половины XVII в., наоброт, владение не только отдельными хозяйствами, но теперь уже всеми наделами во многих,главным образом,некрупных феодальных землевладениях, занесенных в земские доски, становится обычным и постоянным явлением.

С вредными последствиями, вытекающими из разложения эмфитевсиса, который для добелогорской деревни давал юридическую и имущественную уверенность в устойчивости, последствиями, которые прекрасно сознавали и феодальные землевладельцы,в первую очередь с точки зрения рентабильности своих имений, неразрывно связанной с консолидацией в правовом и административном отношениях, и потому старались в собственном интересе при помощи различных средств восстановить зарегистрированную долгосрочную аренду, эмфитевсис.

Основным условием успеха этих намерений являлся факт, удастся ли землевладельцам полностью учесть новое положение, создавшееся между

тем в деревне и правильно угадать материальные возможности крепостных. Говоря точнее,речь шла о том, чтобы в цене зависимого землепользования были правильно учтены и переоценены новые соотношения отдельных элементов экономического компонента феодальной ренты (главным образом, барщины), а также новые аспекты правового компонента - личной зависимости крестьян. Иными словами, для того, чтобы оценка надела с учетом этих новых обстоятельств была соответственно снижена.

В обстановке, когда обременение несвободных хозяйств все время находилось на границе его сил, а иногда и превышало эту границу, надо было в отношении предоставления льгот идти еще дальше.Поэтому в источниках мы чаще встречаемся в крупных землевладениях со случаями, когда помещик делает скидку с цены эмфитевсиса за улучшение хозяйства,например, конкретно за израсходованный строительный материал,когда он отказывается от старых требований по задолженной контрибуции или за предоставления зерна, задолженности, которая должна была бы в случае установления эмфитевсиса занесена в поземельные книги.

То, что было сказано выше, распространяется не только на названный, но также и на следующий период потерезианских эмфитевсисов, хотя в остальном они во многом отличаются. Характерной чертой этого периода является постепенное укрепление в прошлом расшатанного института эмфитевсиса ("пуркрехт"). Процесс этот идет постепенно, начиная с рубежа 70-х и 80-х годов XVIIIв.,параллельно со смягчением предшествующего сурового крепостного режима и с оживлением в экономической сфере, проявляющемся в сельском хозяйстве в первую очередь в росте цен сельскохозяйственных продуктов. Период экономической конъюнктуры во время наполеоновских войн, чрезвычайно благоприятный для сельского хозяйства, еще ускоряет процесс консолидации эмфитевсиса. Крестьяне с поразительной оперативностью используют выгоды положения, вытекающие для них из растущих цен сельскохозяйственных продуктов и свои финансовые доходы обращают, кроме прочего, на ликвидацию старой задолженности по эмфитевсису. Процесс консолидации эмфитевсиса не приостанавливается и в десятилетия после наполеоновских войн, когда эмфитевсис устанавливается не только на оставшихся в прекарном владении хозяйствах, но погашаются и задолженные требования помещиков по эмфитевсису.

Эмфитевсис до и после терезианского периода следует различать и по другим основаниям. Если раньше инициатива здесь исходила исключительно от землевладельца, то в изменившейся атмосфере конца 70-х годов здесь чувствуется и заинтересованность крестьян, у которых растет самоуверенность, самоуверенность, которая вступает в противоречие с юридической подчиненностью их хозяйств. При общем, часто значительном росте цен зависимых недвижимостей для помещика становится передача земли в наследственную долгосрочную аренду - эмфитевсис - в известном отноше-

ники выгодной финансовой сделкой, а также одним из желательных источников получения денежных средств для новой ориентации барского хозяйства.

Результат произведенных обследований и для меня оказался неожиданным. Он не только изменил мое прежнее, общее с предшествующими поколениями представление о функции и исторической роли у нас побелогорского эмфитевсиса. Если до сих пор обычно предполагалось, что крестьянское землепользование на основе эмфитевсиса было в чешских землях вообще распространено и что в основном все сельские недвижимости находились в вечной наследственной аренде, то это относится только к последним десятилетиям патромониальной эпохи, когда эмфитевсис был всюду восстановлен.

В предшествующем изложении мы имели возможность познакомиться подробно как с размещением, так и с объемом эмфитевсиса и прекарного владения крестьянской землей в Чехии,что было также одной из поставленных целей изучения. Исследование показало, что число крестьянских землевладений на основе эмфитевсиса еще в начале 70-х годов XУШ в., когда эта социальная категория явно была уже в упадке, в общем достигало не менее 10-15% всех хозяйств и, следовательно, было до такой степени важным социально-хозяйственным элементом, что с полным основанием стоит в первом ряду интересов терезианских и иосифовских официальных мест. С несомненностью также обнаружилось, что даже в те времена, когда институт эмфитевсиса был в чешской деревне почти совершенно разрушен,то есть на рубеже XУП и XУШ вв., этот способ землепользования не стал, как еще в конце X X в. считал К. Грюнберг (Bauernbefreiung), преобладающим, хотя в некоторых районах нашей страны достиг заслуживающих внимания размеров.

В заключение можно придти к несомненному выводу, что по вопросу о происхождении и возникновении прекарного ("незакупни") землепользования. Оно не является, как еще думал Йозеф Пекарж, древней формой землепользования по так наз."чешскому праву", которое удалось удержать от средних веков вплоть до нового времени, а в общем было новой категорией, возникшей в результате неблагоприятных хозяйственных и социальных условий в чешской деревне после Тридцатилетней войны.

FORMULA PROCESSUS IUDICIARII — CODE POLONAIS DE PROCÉDURE CIVILE DE 1523

Witold Maisel (Poznań, Pologne)

Offert à Václav Vaněček, academicien, professeur, docteur en droit, à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire en hommage.

1. Le droit et la pratique judiciaire en Pologne en matière de procédure civile, avant l'établissement de la Formula processus.
2. Les raisons d'enterprendre les travaux de codification.
3. Le processus des préparatifs concernant le projet et les circonstances qui ont entouré l'adoption de la codification.
4. La structure du code.
5. La confection des textes de loi.
6. Examen de fond.
   a. Les matières codifiées.
   b. La codification considérée dans ses rapports avec les Sintagmata et les Statuts du chancelier Łaski.
   c. La codification dans son rapport au droit romain.
   d. La Formula processus envisagée en tant que monument du savoir juridique de la collectivité et considérée comme reflet des conditions sociales, économiques et politiques de celle-ci.
7. Les problèmes de recherche qui attendent à être traités.
8. Vue générale sur codification.

1. Le plus ancien recueil de droit coutumier polonais a été rédigé à peu près au milieu du XIIIe siècle. Il est connu sous l'appellation de Księga Elbląska - le Livre d'Elbląg.[1] Toutefois, il ne s'en est conservé à nos jours, que des fragments (le préambule et les 29 premiers articles seulement), qui contiennent principalement des textes de loi regardant le droit et la procédure criminels, y compris les dispositions particulières relatives aux formes et modalités des ordalies.

Cependant les Statuts de Casimir le Grand,[2] qui datent du milieu

---

1) L'édition la plus récente a paru aux soins de J. M a t u s z e w s k i sous le titre de "Najstarszy zwód Prawa Polaków" (Le plus ancien recueil du droit des Polonais), Warszawa 1959.

2) Les textes en latin ont été publiés par B. Ulanowski dans la série "Archiwum Komisji Prawniczej PAU" (Archives de la Commission Juridique) T. II et IV, Kraków 1921;

du XIV siècle sont d'une importance bien plus considérable incomparablement. Au cours des XIV et XV siècles, ils se sont accrus de trois statuts: celui de Warta (Statut Warcki) de 1423 avec ses 31 articles, celui de Nieszawa (Statut Nieszawski) de 1454 avec ses 35 articles et, enfin, celui de Nowy Korczyn (Statut Nowokorczyński) de 1465 avec ses 13 articles. Ces recueils ont été maintes fois copiés, rédigés à nouveau ou remaniés, avant d'être finalement imprimés à Leipzig en 1487 et en 1488 tous ensemble sous le titre de Constitutiones et statuta vel Sintagmata provincialia incliti Regni Poloniae. Le but de la présente étude n'étant pas de rechercher la genèse de ces recueils, mais d'examiner les résultats définitifs de leur transformation, nous ne procéderons à la confrontation des dispositions de la Formula processus et de l'ancienne législation qu'en nous basant sur l'édition sus-mentionnée et que, par abréviation, nous appellerons les Sintagmata. Au début du XVIe siècle, on a incorporé les Sintagmata dans les Statuts de Łaski.[3] C'est ainsi qu'ils furent publiés, pour la troisième fois, en 1506. Tels quels, les Statuts de Casimir le Grand furent en vigueur jusqu'aux démembrements de la Pologne auxquels procédèrent au XVIII siècle les trois Etats limitrophes. La codification (les Sintagmata) était composée de 230 articles, dont 84 traitaient de la procédure civile. Dans les Statuts du chancelier Łaski, il fut inséré, au commencement de ce recueil, 9 articles relatifs à cette sphère du droit, l'ensemble en totalisa 93.

2. A la voir sous cet angle, on serait tenté de croire que la procédure judiciaire en matière civile avait, d'une manière satisfaisante, été réglée par le législateur polonais. Aussi est-il d'autant surprenant que, quelques dix-septs ans après la promulgation des Statuts de Łaski, en décembre 1523, un code nouveau fut adopté. Portant la dénomination de Formula processus iudiciarii, il était exclusivement destiné à la procédure judiciaire.[4] La question se pose aussitôt de savoir, pourquoi dans un laps de temps si bref, l'on se soucia tant de mener

---

A. Z. Helcel dans la série "Starodawne Prawa Polskiego Pomniki" (Les anciens Monuments du Droit polonais), T. I. Kraków 1856; O. Balzer sous le titre de "Statuty Kazimierza Wielkiego" (Les Statuts de Casimir le Grand), Poznań 1947.

3) La teneur du titre original est comme suit: "Commune incliti Poloniae Regni privilegium, constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque cum nonnullis iuribus tam divinis quam humanis". Cracoviae 1506 (Je le citerai par la suite sous la référence "Laski").

4) A été publiée in Volumina legum. Leges, statuta, constitutiones, privilegia Regni Poloniae. T. I, Warszawa 1732 (1e édition), pp. 402-429 ou Petersbourg 1859 (2e édition), pp. 202-213. (Je la cite sous le sigle V L). Publiée aussi par O. Balzer in Corpus Iuris Polonici. T. IV, fasciculus I. Cracoviae 1910. (Je le cite plus loin sous le sigle CIP), No 16.

à bien une codification nouvelle et pourquoi elle avait eu pour objet précisément les règles de la procédure.

Pour être à même de donner quelque réponse valable à ces questions, il faut tenir compte et de l'état des choses dans le droit civil et des conditions sociales et politiques du pays au début du XVIe siècle. En matière civile, c'était le droit coutumier qui gouvernait les hommes et régissait les choses. Mais pour n'avoir pas été codifié en entier, il constituait en son essence un droit incertain, peu clair, laissant trop facilement la voie ouverte à l'arbitraire du juge et au gré des partie plaignantes et des avocats plaidants. Dans le domaine du droit, il manquait des textes unitaires valables pour tout le territoire de l'Etat polonais. Comme dans tout Etat de type féodal, les droits particuliers et de portée locale étaient d'une importance majeure. De sorte que, les Statuts de Casimir le Grand, euxmêmes, ont été primitivement confectionnés en deux versions, l'une pour la Grande-Pologne, l'autre pour la Petite-Pologne. Une telle prise de position avait été commandée par la diversité de lois existant dans ces deux regions. Ce n'est donc qu'au cours du XVe siècle que leur réunion en un seul Statut valable pour le pays entier, a eu lieu. Il n'en subsista pas moins en matière juridique, des différences dans les terres de la Couronne (c'est-à-dire dans la Pologne proprement dite) et dans les provinces rattachées à Pologne aux XVe et XVIe siècles. C'est ainsi que ces particularités ont perduré dans la Prusse Royale[5] jusqu'en 1598 et même jusqu'aux démembrements de la Pologne au XVIIIe siècle. Elles ont subsisté en Mazovie jusqu'en 1577,[6] en Ruthénie jusqu'en 1434 et dans le Grand-Duché de Lituanie jusqu'à l'époque des partages de la Pologne. Ces particularités d'ordre juridique existaient également à un échelon inférieur, chaque terre (voivodat) conservait vivaces ses propres droits coutumiers.[7] Il se pose alors une question: quel rôle avait joué l'uniformisation des Statuts de Casimir le Grand et plus amplement, des Sintagmata? Nous répondrons que ce rôle n'était autre que celui qu'avaient tenu bien des codes féodaux, comme par ex. la Constitutio Criminalis Carolina au XVIe siècle ou même encore le Landrecht prussien de 1794. C'est le rôle d'un droit auxiliaire qui existe à côté de lois particulières. On l'utilisait ce code lorsque le droit coutumier de tel ou tel territoire dénotait des lacunes. Il servait

---

5) VL II. Warszawa 1733, p. 1466. 2e édition, p. 374.

6) Ibidem, pp. 930-950. 2e édition, pp. 167-176.

7) Par ex. les terres de Łęczyca et de Cracovie. Ces droits coutumiers ont été publiés par S. Kutrzeba et A. Vetulani in "Wybór źródeł do historii ustroju i prawa sądowego Polski. Zeszyt II (Choix raisonné de sources pour l'histoire des institutions et du droit judiciaire de la Pologne. Cahier II). Kraków 1930.

d´idéal auquel l´on tendait. Mais il faut ajouter également que les Sintagmata, quelque ample que fût leur contenu, ils n´étaient, comme tous les anciens codes, que des recueils inaptes à régler totalement la procédure ainsi que les autres sections du droit judiciaire. Le préambule des Statuts de Casimir le Grand nous fait découvrir d´ailleurs certaines raisons du mauvais fonctionnement de l´appareil de la justice en ce temps -là. L´une de ces causes était que les juges désapprouvaient les prescriptions de la loi et statuaient selon leur conviction ou sens juridiques.[8] Mais ce sentiment du droit ne servait qu´à masquer l´arbitraire et à couvrir les abus. L´avidité et la vénalité, voilà deux traits marquant les juges d´alors, sur lesquels diverses sources et même les Sintagmata ont apporté leur témoignage à plusieurs reprises.[9] En outre, des considération d´ordre politique intervenaient dans cette question. Les judicatures se trouvaient en main des magnats et, au XVIe siècle, la moyenne noblesse, économiquement puissante grâce à l´économie seigneuriale en plein essor, menait contre eux une lutte acharnée. En ce qui concerne notre propos, cette lutte se traduisit, entre autres, par le voeu exprimé par cette noblesse que les jugements fussent prononcés en vertu des lois codifiées, c´est-à-dire des Statuts de Casimir le Grand et non sur la base du droit coutumier. Ce voeu avait été exaucé dans le Privilège de Czerwińsk de 1422[10] et cette confirmation fut particulièrement accentuée en 1454 par les Statuts de Nieszawa.[11] Le mal dont l´administration de la justice était atteinte avait également ses racines dans les règles elles-mêmes de la procédure. Il se trouvait dans leur formalisme excessif,[12] dans les longs délais à outrance de la procédure civile, dans la durée interminable des voies d´exécution. Aussi bien, toutes ces choses étaient-elles exploitées par les malhonnêtes avocats des plaideurs à seule fin de traîner indéfiniment les contestations en justice. Comme en fait foi l´édit du roi Sigismond I-er de 1524, lequel promulguait la Formula

---

8) Les Sintagmata, p. 63: :— nos Kasimirus —considerantes quod iuxta temporum antiquitatem in terris dominio nostro subiectis plereque cause in iudiciis non uniformiter, sed secundum animorum diversitatem, quamvis super uno et eodem facto, varie et diversimode deciduntur et diffiniuntur —".

9) Article 5 des Statuts de Casimir le Grand. Les Sintagmata, p. 65: "avari iudices et eorum officiales". V. aussi l´art. 25 (Sintagmata p. 74).

10) J. W. B a n d t k i e - S t ę z y ń s k i , Jus Polonicum. Varsoviae 1831, pp. 221-223.

11) Le Statut de Nieszawa, art. 27 (Sintagmata, p. 136): "Omnes iudices tam generalium quam etiam particularium terminorum debent et tenentur in omnibus iudiciis iura Kazimiri et Wladislai regum conscriptá, ubi iudicant, habere et iuxta contenta illorum iudicare et quemlibet petentem ad eadem iura admittere".

12) J. R a f a c z , Dawny proces polski (L ancienne procédure polonaise), Warszawa 1925, pp. 104-122.

Processus, la procédure judiciaire s'était transformée en un "labyrinthe de réserves, d'obstacles, de faux-fuyants et de ruses de la part des avocats des plaideurs".[13] Il y avait encore certains faits qui n'étaient pas sans jouer un rôle important. Je pense aux mouvements migratoires, toujours plus vastes, de la noblesse de chez nous vers l'est frontalier. La raison en était due à l'influence croissante de la civilisation polonaise à la suite de l'union de la Pologne et de la Lituanie en un seul Etat au XVIe siècle. Les nouvelles formes naissantes de vie sociale et politique demandaient que le droit fût unifié afin que la tâche de l'administration de la justice fût facilitée et la sécurité du commerce juridique assurée à travers tout le territoire de l'Etat. C'est pourquoi l'on comprend aisément que la noblesse ait cherché à réformer le droit et la procédure malgré la promulgation des Statuts du chancelier Laski en 1506, lesquels ne faisaient que maintenir l'état de choses existant.

3. Les travaux préparatoires à la codification furent amorcés en 1511 après que la Diète eut chargé les voïvodes de rassembler, comme matériaux destinés à être codifiés, les droit coutumiers des terres dont ils avaient le gouvernement. La commission à qui cette tâche échut était formée par des experts en droit, des "iurisperiti".[14] Mais les travaux, semble-t-il, n'avançaient guère, puisque le roi dut à diverses reprises stimuler l'action des voïvodes et que chaque Diète nommait à nouveau une commission codificatrice. Enfin, la Diète de 1520 désigna la ville de Piotrków comme lieu où la commission devait siéger pour entreprendre ses travaux et interdit aux membres de cet aréopage de la quitter tant qu'ils n'auraient pas mené à bien la tâche imposée.[15] Ce n'est qu'en 1523 que la projet fût déposé à la Diète qui, après débats et amendements, l'adopta. Cependant, malgré le désir du roi et la volonté d'aboutir des Diètes précédentes, le code n'acquit pas, dans l'immédiat, force obligatoire sur tout le territoire du royaume, mais seulement en Petite-Pologne. Il en fût ainsi parce que des députés de la Grande-Pologne avaient voté contre le projet de codification. Ils voulaient, par ce moyen, contraindre le roi à faire un certain nombre de concessions et ils exigeaient en même temps une refonte complète

---

13) (CIP IV, fasc. I. No 24): "Adiecimus praetera Formulam processus iudiciarii, in compendium et modum unum per iurisperitos iussu nostro reductam -- ut quae iam in tantum labyrinthum excesserat, quod cautelarum, nodorum, tricarum et captionum rabularium neque modus esset neque finis, nunc a quovis perdisci et agi citra difficultatem et ullam ambages possit utque deinceps unicuique via iustitiae suae consequendae facilior et celerior per ipsum iuris Processum pateat et sit communis".

14) CIP IV, fasc. 1, p. 46.

15) CIP III, fasc. I, p. 243, point 3.

du droit judiciaire et non pas seulement de la procédure en justice. Ce qui avait été d'ailleurs l'intention initiale du roi même. Mais avec le temps et la valeur indéniable du code nouveau aidant, la Grande-Pologne finit par reconnaître elle aussi son autorité en 1553. Quant au voïvodat de Łęczyca, ce fût en 1552 et, quant à la Mazovie, en 1577.[16] Ce n'est donc qu'au bout de quelques dizaines d'années que le code eut acquis force obligatoire dans les pays de la Couronne, c'est-à-dire dans les terres strictement polonaises de l'Etat. En Lituanie, bien que unie à la Pologne, seul le droit lituanien était en vigueur.

4. Avant d'aborder le contenu même du code, nous allons en esquisser la structure. La Formula processus se compose de 111 articles répartis en deux sections. Dans la première, sur les 75 qu'il en comprend, 68 se réfèrent à la procédure civile, La seconde section avec ses 36 articles ne constitue qu'un recueil de formules judiciaires. Ces formules d'ailleurs, on en trouve dans les codes polonais plus anciens et même déjà dans le Livre d'Elbląg. L'innovation consiste en ceci que ces formules ont été réunies en un corps formant une partie distincte du code. Le cours des choses qui a ainsi contrarié nos propres recherches, a fait que le manuscrit de la Formula processus ne s'est pas conservé jusqu'à nous, soit qu'il ait été détruit, soit qu'il n'ait pas été encore retrouvé. On ne connait ce code qu'à travers plusieurs de ses réimpressions, dont la plus ancienne et à la fois la mieux soigneusement realisée, date de 1524,[17] c'est-à-dire qu'il fût édité à peine quelques mois après sa promulgation. Toutes ces circonstances ne font qu'entraver l'investigation au sujet des diverses transformations ou modifications que le projet de codification a subies ou pu subir. Elles la rendent parfois même impossible. Néanmoins, d'après la seule teneur des prescriptions contenues dans le code, l'on est à même de constater des altérations dans leur ordre de classement. Celles-ci sont dues au fait que l'on a introduit dans le code tels quels les amendements imposés en désordre au cours des débats sur le projet de codification, qui ont précédé son adoption par la Diète. C'est ainsi que les textes relatifs à la contestation sur les délimitations des propriétés foncières, insérés dans le projet à la fin du code, après la Section II, furent reportés dans l'ultime rédaction à la Section I, à la suite de l'article 53. Pour marquer qu'ils en diffèrent, on les

---

16) CIP IV, fasc. 1, p. 49. J. R a f a c z , Formuła prosesowa w Łęczyckiem (W: Księga Pamiątkowa ku czci W.Y. Abrahama. II) La formule de procédure dans le coutumier de Łęczyca in Etudes offertes en hommage à W.Y. Abraham. II) Lwów 1931. pp. 1-6.

17) CIP IV, fasc. 1, p. 44.

s intitulés: article 54. Ce sont encore certaines formules de procédure qui, au lieu de se trouver dans la Section II, sont dans la Section I, tels les articles: 28, 69, 70, 73, 74. Il est à présumer que les articles 45, 53, 71, 72 at 75 ont, après discussions, été votés par la Diète comme des additifs.[18] N'étaient les inclusions de ce genre, l'on serait à même d'affirmer que les articles du code ont été réunis en groupes de caractère unitaire par leur sens. Cependant ces derniers n'ont pas eu, à quelques exceptions près telle que les articles 42, 54, 71, 76, d'intitulés distincts. De même, les articles de la Section I de la Formula processus, en règle générale, n'en portent non plus. A cet égard, des prescriptions diffèrent de celles recueillies dans les Sintagmata, où chaque article est coiffé d'un intitulé. Font exception tous les articles de la Formula processus qui contiennent des formules de procédure, qu'elles soient insérées à la Section I ou qu'elles se trouvent dans la Section II.

5. A l'inverse des codifications antérieures, la Formula processus se distingue par la concision de style de ses prescriptions. Mais le plus souvent celles-ci n'indiquent pas les motifs de tel ou tel règlement par la loi. C'est en quoi ces textes évoquent la texture des codes modernes. Ce n'est que rarement que le roi figure en tant que source de droit, il n'apparait comme tel que dans quelques expressions comme "volumus" (art. 1, 18, 47, 48), "abrogamus" (art. 17), "anulamus" (art. 6), "statuimus et ordinamus" (articles 46 et 71).[19] La forme impersonnelle prévaut dans le restant des prescriptions et les parties au procès ont la dénomination qui leur convient exactement selon les cas: "actor", "citatus", "concitatus", "victus" ou encore, d'une façon plus générale: "quilibet", "quis". C'est dire également le caractère moderne de la technique de codification, telle qu'elle a été adoptée dans la Formula. Il n'y est fait nulle mention des anciens jugements prononcés par le tribunal royal, comme c'en avait été le cas, trop souvent, dans les Statuts de Casimir le Grand, lesquels allaient jusqu'à reproduire les noms des parties plaignantes.[20] Il n'est pas non plus question dans la Formula des adresses en matières législative, appelées "petita", lesquelles par contre ne font pas défaut dans les Sintagmata.

---

18) Ibidem, pp. 48-49.

19) Cf. Z. K a c z m a r c z y k , Monarchia Kazimierza Wielkiego (La monarchie de Casimir le Grand), T. I. Poznań 1939, pp. 69, 72, 80. Cf aussi S. R o m a n , Geneza Statutów Kazimierza Wielkiego. Studium źródłoznawcze. (La genèse des Statuts de Casimir le Grand. Étude sur les sources. (Kraków 1961, pp. 72, 82, 94.

20) S. R o m a n , op. cit., pp. 104 et 105.

6a. La Formula processus iudiciarii est, comme son nom l´indique, un receuil de règles en matière de procédure. Quoique cela n´apparaisse pas dans le titre, elle n´a trait qu´à la procédure civile. Le plus grand nombre de ces prescriptions règlent la procédure ordinaire des causes portées devant le tribunal de terre. Les articles 7 et 76 déterminent les devoires du juge d´instance. Les compétences d´attribution des juges de terre sont définies à l´article 19, tandis que les droits des parties en justice à l´article 9. Les articles 71 et 72 fixent les dates de sessions pour les tribunaux de terre en Ruthenie, cependant que les taxes judiciaires sont établies par les articles 8, 41, 46 à 50, 54. Une voie de recours nouvelle qui n´est autre que l´appel est instituée aux articles 39 et 40. C´est surtout à trois groupes de problèmes touchant la procédure que la Formula accorde le plus de place. Aussi bien les réglemente-t-elle fort minutieusement. C´est en premier lieu la question des citations en justice qu´envisagent les articles 1 à 6, 11 et 75, ainsi que celle des formules de divers exploits que definissent les articles 69, 70, 87 à 90, 93 à 111. Les articles 12 à 18 et 20 constituent le deuxième groupe, ils regissent la prorogation des débats judiciaires (dilationes), cependant que les articles 73 et 74 indiquent les formules relatives à la dilatio. Le dernier groupe est constitué par les articles 21 à 37 et le 45 qui traitent des voies d´exécution tandis que les formules exécutoires sont inserées aux articles 87, 88, 107 a 109 et 111.

En plus des prescriptions relatives à la procédure ordinaire, la Formula processus contient également les règles des procédures spéciales. C´est par ex. l´instance à l´encontre des starostes pour non-accomplissement des devoires de charge au cours de la procédure auxquels ils sont tenus, ce qui était visé à l´article 36. La poursuite en revandication des serfs fugitifs se faisait en application de l´article 53 et au moyen de la formule donnée par l´article 97. Le procès intenté en rachat de bien dotaux se déroulait selon les règles des articles 42 à 44. Enfin, les contestations portant sur la délimitation des propriétés foncières nobiliaires se réglaient d´après les prescriptions très minutieuses des articles 54 à 70 et par l´emploi des formules contenues dans les articles 69, 70, 105.

Cet examen sommaire des problèmes de procédure que comprend la Formula nous apprend sur-le-champ qu´elle ne constitue point un code de procédure civile complet. Ainsi y sont absentes les dispositions qui regardent l´instance même, les preuves judicisaires, les avocats plaidants, les jugements, les voies de recours autres que l´appel etc. Outre les prescriptions dont nous venons de parler, la Formula processus comprend des règles qui touchent en fait de procédure, à la fois,

aux domaines du civil et du pénal. Ainsi, l'article 51 vise les infranctions commises par le greffiers dans l'exercice de leur fonction. De même, le délit de détérioration de bornes et autres marques délimitant les fonds de terre est traité dans les articles 65 a 68. Il faut y ajouter les deux formules de citation relatives aux causes intentées pour composition pécuniaire (taxa capitis) et pour la nawiązka (dommages-intérêts pour souffrance, aussi morale), respectivement visées aux articles 91 et 92.

C'est indubitablement dans le domaine du droit pénal que rentrent l'article 38 qui commande de procéder immédiatement au jugement des délinquants surpris en flagrant délit, ainsi que l'article 52 qui enjoint de destituer les greffiers dont il est parlé plus haut. Et il est hors de doute que les formules contenues dans les art. 77 à 86 appartiennent à la sphère du droit civil. Afin de donner une vue d'ensemble, l'on peut dire que sur les 111 articles de la Formula processus, un seul traite des questions de procédure pénale, 6 articles, selon le point de vue que l'on adopte, peuvent être rangés soit dans le domaine de la procédure civile soit dans celui de la procédure pénale, articles intéressent explicitement le droit pénal, tandis que 10 le droit civil. Ainsi donc, à la procédure civile la Formula processus consacre-t-elle sans nul doute 92 articles, éventuellement 98.

6b. A les confronter aux prescriprions analogues des Sintagmata, nous nous livrerons à un examen de fond des groupes de règles les plus importants que la Formula processus contient. Et, du même coup, nous serons à même de savoir dans quelle mesure ces prescriptions, sous cette forme, marquaient un progrès par rapport à la procédure antérieure à la Formula.

Ainsi, les Statuts de Casimir le Grand, dans leurs erticles 16, 21 et 137, ne règlementent que la signification d'exploit de citation[21] par huissier au défendeur. La Formula, par contre, renferme des prescriptions beaucoup plus détaillées. Elle fixe les éléments constitutifs de la citation en justice dans ses articles 1, 2. 3. Elle abrège le pesant formalisme de la procédure, qui existait jusqu'alors, en accordant au demandeur la possibilité de tirer au clair les points douteux de la citation. Elle lui permet également d'en remplir les lacunes constatées. Elle abroge les peines attachées aux défectuosités qui entachaient les citations et elle lève l'obligation de renouveler la citation en cas de vice de forme. Ces dispositions se trouvent respectivement dans les articles 4, 5, 6. La Formula n'admet désormais que

---

21) Cf. A. V e t u l a n i , Pozew sądowy w średniowiecznym procesie polskim, (La citation en justice dans la procédure polonaise du moyen âge), Kraków 1925.

les citations en justice faites par écrit, ce que l'article 21 des Statuts de Casimir le Grand n'accordait, en vertu de privilèges spécieux, qu'aux chevaliers de haut rang ("milites superiores"). Quant à la signification par huissier de l'acte de citation, elle lève l'interdiction qui empêchait jusqu'alors l'officier ministériel de la déposer entre les mains des personnes serves au chez l'administrateur du défendeur. L'huissier a désormais le libre choix de remettre l'exploit soit au défendeur lui-même, soit à son administrateur, soit à l'un de ses serfs. Dans ce dernier cas, la Formula rend obligatoire la publication, soit au manoir, soit au village même ou encore au village voisin, ou à la paroisse, de la remise de l'acte. Les articles 10 et 11 disposent que le seul qui soit habilité à notifier la citation est désormais l'huissier assisté d'un membre de la noblesse, lequel peut etre le demandeur lui-meme. L'article 75 de la Formula permet de délivrer un second exemplaire de citation pour le cas où le demandeur aurait égaré le sien une fois l'assignatio effectuée, sans qu'il ait à s'exposer à de graves responsabilités ni qu'il soit obligé de renouveler l'acte. Explicitement, ces dispositions montrent toutes combien la codification tendait à simplifier les rouages et à accélérer la merche de la procédure judiciaire. Visant également le même but, les articles 87 à 111 de la Formula qui contiennent les formules de divers genres de citation s'appliquent en même temps à uniformiser et à perfectionner les actes de procédure.

La procédure polonaise, au moyen age, trainait tout en longueur, c'était un vrai fléau pour la bonne administration de la justice. Au XVIe siècle encore, l'on pouvait obtenir jusqu'à 6 fois la prorogation de l'audience principale (dilatio).[22] Les Statuts de Casimir le Grand enjoidrent, dans leur article 28, que la condamnation soit prononcée et le jugement rendu par défaut en cas de non-comparution, injustifiée, de la part du défendeur. L'article 1 du Statut de Warta admet comme justification, pour une noncomparution, une légère maladie et pour deux, une maladie qui impose l'alitement mais à charge pour le défendeur de rapporter la preuve de cette gravité par le serment à faire par lui à la quatrième audience. En son article 13, le Statut de Nieszawa rend la chose plus difficile quand il s'agit de la preuve à apporter, il exige que, pour ce faire, trois personnes le défendeur et deux autres, soient tenues de jurer. Mais, en même temps les Statuts offrent au tribunal la faculté de prononcer le renvoi de la cause à une date plus éloignée en cas de grave maladie ou lorsque, simultanément, une instance "pro maiori" se déroule.

---

22) Les articles judiciaires, art. 32, S. K u t r z e b a , A. V e t u l a n i , op. cit., p. 28.

Le Statut de Nowy Korczyn, en son article 5,préconise de réduire au minimum le nombre des prorogations accordées et exite le triple serment, celui du défendeur et de deux autres personnes conjointement, et un certificat délivré par le tribunal en cas de "dilatio" dans les causes "pro maiori". Le Statut de Łaski (f.1-1v,6) reconnait trois renvois pour cause de maladie et un quatrième dans les affaires "pro maiori". Jusqu'à huit articles de la Formule (12 à 18 et le 20), sont consacrés à la question de la "dilatio". Elle consent une prorogation pour cause de maladie légère, en accorde une autre pour raison de maladie exigeant l'alitement (ce qui doit être certifié par le triple serment conjoint sus-dit)et, au défendeur qui jure n'avoir pas reçu l'assignation de comparior, elle offre encore la faculté de faire renvoyer les débats judiciaires à une autre date.Tel l'article 14. Toutefois, la Formula ne mentionne pas au nombre des justifications les affaires "pro maiori". L'article 17 prohibe toute nouvelle prorogation pour fait de maladie. Et ici encore, à travers l'ensemble de ces dispositions l'on constate le désir du législateur de rendre plus souple et brève la procédure civile.

Le droit de poursuites était dans la procédure polonaise ce qui prenait le plus temps et se déroulait avec le maximum d'incommodités. Si le condamné opposait de la résistance, les voies d'exécution requiéraient jusqu'à une quinzaine d'opérations de procédure de la part du tribunal avant que le demandeur entre en possession des biens du défendeur ou avant de faire recouvrer ce que ce dernier devait au titre de dette.[23]La législation que contiennent les Sintagmata ne s'occupait que d'une manière fort restreinte de la problématique de l'exécution, abandonnant au droit coutumier particulier le soin de cet ordre de choses et de sa mise en pratique. Ce furent les Statuts de Łaski (f.2v -6) qui reconnurent la nécessité d'englober ces prescriptions dans une procédure valable pour tous par le motif que, dans l'état de choses tel qu'il se présentait, les doctes juristes eux-mêmes ne parvenaient plus à distinguer ce qui était le droit. Et comme il était dit dans le préambule de ces articles (f.2), l'autre motif,c'etait de faire régner une procédure d'exécution uniforme dans tout le royaume. Aussi bien les règles exposées en détail dans les Statuts sus-dits l'ont-elles en partie abrégée et ont elles introduit dans la pratique l'assistance du staroste. C'est sur ces dispositions que la Formula processus fonde ses articles 21 à 36 ainsi que les formules dans les articles 87,88,

---

23) J. R a f a c z , op. cit., pp. 154-159. Le même, Egzekucja w Małopolsce od statutu wiślickiego do końca średniowiecza . (La procédure d'exécutio en Petite-Pologne depuis le Statut de Wiślica à la fin du moyen âge), Warszawa 1927.

107-109 et 111 par lesquels elle enjoint au tribunal de faire immédiatement entrer la partie gagnante dans les biens du défendeur. Lorsque celui-ci s'oppose à cet envoi en possession, le tribunal est tenu, selon l'article 22, de renvoyer l'affaire au staroste afin qu'il procède à l'exécution de la sentence rendue. A son tour le staroste assignait, en vertu des articles 28 à 30, la partie perdante à comparoir devant le tribunal du bourg qui était le sien. Si l'assigné n'obtempérait pas à cet ordre ou s'il refusait de se soumettre au jugement prononcé à son encontre, le staroste recourait à la force pour faire entrer le demandeur en possession des biens du défendeur. Mais si ce dernier disposait d'une force plus grande que celle du staroste, celuici le condamnait au bannissement en vertu des articles 31 et 32. Cependant que, selon l'article 34, au cas où le banni ne se plierait pas non plus devant cet arrêt, le staroste convoquait l'arrière-ban de la noblesse de toute la terre afin de l'expulser manu militari de ses biens. Si, au cours de cette expédition, nous renseigne l'article 35, le banni tombait aux mains du staroste, il devait être renfermé dans une tour en attendant la peine que le tribunal du roi prononcerait contre lui. Aucun des codes précédents ne contenait de textes convoquant l'arrière-ban de la noblesse en cette occurence. Il n'y en pas non plus dans les Statuts du chancelier Łaski. L'article 33 de la Formula prescrivait au staroste d'emprisonner dans la tour sans délai le noble sans terres. Même dans ce cas-ci, l'on inclinait manifestement à perfectionner la procédure. Dans la Formula processus on décèle également un aspect humanitaire de la procédure civile: on y rompait avec la contrainte par corps à l'égard de celui qui succombait dans un procès et on la remplaçait par une peine pécuniaire. Ainsi encore, selon l'article 4 des Statuts de Casimir le Grand, lorsque le perdant quittait le tribunal, une fois rendu à son encontre le jugement condamnatoire, sans s'être acquitté de son obligation ou sans avoir dépodé une caution en garantie d'accomplissement de cette obligation, il devait être ligoté et remis tel à la partie victorieuse. En son article 25, la Formula processus par contre institusit, à la place de ce mode de pénalité, une amende 40 marcs d'argent, après quoi la procédure ordinaire, en matière d'exécution, devait suivre son cours.

La Formula processus révèle également un esprit progressif en matière de voies de recours. Alors que les Statuts de Casimir le Grand, dans leurs articles 51,97,114,115,117,118, ainsi que le Statut de Nowy Korczyn, ne connaissaient que le blâme adressé au juge (motio iudicis, vituperatio iudicis), c'est-à-dire l'imputation faite au juge d'avoir statué iniquement, la Formula elle a innové, à cet égard, par les ar-

ticles 39 à 41, en introduisant la double instance d´appel, à la place de ce blâme, dans la pratique. L´appel des sentences prononcées par le tribunal de terre de petite assise (termini particulares) était porté devant le tribunal de terre de grande assise (termini generales), ou à défaut de cette dernière juridiction, devant celle de la Diète,en conformité à l´article 39. L´article 40 prévoyait également le droit d´appeler du jugement rendu par la juridiction de grande assise au tribunal du roi, en tant juge suprême du royaume.

Il import encore de noter un trait particulier à la procédure civile, savoir les règles très étendues relatives aux litiges en matière de délimitation des propriétés foncières.[24] Le Statut de Warta et les Statuts de Nieszawa n´accordent à ces affaires respectivement qu´un seul article, le 11 et le 20. Car toutes les questions liées à cette procédure sont réglementées par le droit coutumièr, pour chaque terre. Et ce qui était souhaitable à tous égards pour le bon fonctionnement du commerce juridique, cette procédure n´a été rendue uniforme sur toute l´étendue de l´Etat que grâce à la Formula processus qui a consacré à la question 18 articles, 54 à 68 et 69,70,105 qui contiennent les Formules.

6 c. Jusqu´à l´heure actuelle, en Pologne, les historiens du droit et les specialistes du droit romain n´ont toujours pas procédé à de plus pénétrantes recherches qui feraient apparaître les liens entre la Formula processus et le droit romain. Que ces liens existent, c´est très probable. Au cours de sa session à Bydgoszcz, la Diète de 1520 avait institué une commission de codification dans laquelle furent appelés à siéger outre les délégués des diverses voïvodats qui connaissaient le droit, du moins le droit polonais, les docteurs des droits canonique et romain.[25] Ils avaient acquis leur science juridique á l´université de Cracovie, beaucoup l´avait fait à l´étranger en Italie surtout.[26] On dénote leur influence certaine dans la langue et la terminologie particulière du code. Il est difficile d´admettre que cette influence s´arretât, superficiellement, aux mots sans toucher à l´essence même de la procédure. Notre code s´est formé sur la base du droit coutumier polonais tel qu´il était vivant dans les provinces et voïvodies. A transformer ce mélange de prescriptions les plus disparates en

---

24) S. L a g u n a , O prawie granicznym polskim (Lois polonaises concernant la délimitation des immeubles), Warszawa 1875. Du même: Pisma StosŁawa Łaguny (Les écrits de StosŁaw Laguna ont été publiés par J. Bieliński), Warszawa 1915, pp. 53-128.

25) CIP III fasc. 1, No 242, point 3.

26) J. W i s Ł o c k i , Prawo rzymskie w Polsce (Le droit romain en Pologne). Warszawa 1945. Abondante bibliographie concernant notre sujet.

un code homogène, la connaissance du droit romain avait dû être d'un secours indéniable en raison de l'importance promordiale qu'avait,dans ce droit, la procédure et du rôle qu'elle y jouait. Cette influence du droit, comme l'on peut constater, demeure visible du fait que les Statuts de Casimir le Grand et le Statut de Warta se réfèrent aux lois romaines pour établir leur règles dans certains cas.[27)]

6d. A ne considérer la Formula proceseus que comme monument du savoir juridique de l'ordre de la noblesse de ce temps-là, l'on est amené à constater un haut degré de connaissances chez elle. Ce qui nous permet d'exprimer une telle opinion, ce sont entre autres, les points que voici:la grande diversité et complexité des modes de la procédure, la haute sagesse des réformes qui y ont été introduites,enfin le nombre fort considérable d'institutions du droit privé qui se signalent dans les formules de la Section II. A ce propos, il faut ajouter que la noblesse polonaise avait, au XVIe siècle, l'esprit politique assez mûr pour rejeter du droit le particularisme féodal et se déclarer en faveur de l'unification du droit et de sa codification. Parmi les faits qui ont conditionné le code, il y en a explicitement deux. Le premier, c'est l'essor en plein de l'économie agraire seigneuriale en ce temps-là. Elle conduisit les nobles à monopoliser dans leurs mains la propriété foncière et à la protéger par toutes sortes de garanties. De là vient le grand nombre d'articles du code concernant les litiges relatifs aux délimitations des fonds de terre, d'où les dispositions regardant le retrait des biens dotaux de la veuve qui se remariait, de là également la limitation des cas d'exécutin immobilière. L'économie agraire seigneuriale exigeant beaucoup de main-d'oeuvre, le code fait état dans ses articles 53 et 97 des serfs en fuite et transfère les procès en revendication des fugitifs des tribunaux seigneuriaux privés aux juridictions d'Etat dont étaient justiciables les membres de la noblesse.

L'autre fait social et politique, c'est la différenciation qui s'opère dans l'ordre de la noblesse. A côte de la moyenne noblesse, la plus nombreuse, à qui la procédure s'adressait surtout, il y avait les magnats qui, disposant non seulement d'une puissance économique, mais également de la force armée,étaient à même de se permettre de ne point

---

27) Ibidem pp. 18-20, 27. Dans cet ordre d'idées voir aussi les travaux de: A. Ż o ł t u ł a n i , Wpływ zasad procesu rzymsko kanonicznego na polski pozew pisemny w średniowieczu, in Przewodnik historycznoprawny (L'influence des principes de la procédure romaino-canonique sur la citation écrite polonaise au moyen âge in Guide d'Histoire du Droit). T. II. Lwów 1931 - et de W. W o ł o d k i e w i c z , Nieznana rozprawa z XVII w. o pozwie w prawie rzymskim i polskim in Czasopismo Prawno-Historyczne (Une étude inédite datant du XVII siècle sur la citation en droit romain et en droit polonais in Revue d'Histoire du Droit), T. XI., cahier No 2., Warszawa 1959, pp. 45-63.

respecter les exécutoires des starostes, tout représentants du roi qu´ ils fussent en tant que "brachium regale".

7. La Formula processus pose des problèmes d´investigation qui demandent à être approfondis et résolus. Il s´agirait notamment de la confronter aux anciens recueils des droits des provinces et des terres polonaises de la comparer aussi avec les codes des pays limitrophes afin d´établir ce qui éventuellement la relie à ceux-ci. Il faudrait de même suivre l´évolution de la procédure polonaise à travers les projets de codification ultérieures, les lois votées par les Diètes dans le dessein de régler certains modes de procédure, enfin à travers la pratique judiciaire de ce temps-là. Les recherches à faire en ce qui concerne cette dernière se heurtent à bien des difficultés. La cause en est le nombre considérable de livres de notes d´audience qui nous sont restés de la pratique des tribunaux de terre et de bourg. On ne saurait non plus omettre dans ces investigations, la littérature judiciaire polonaise et étrangère. En un mot, européenne, car comme l´on sait par ailleurs,[28] elle a été utilisée dans la pratique des tribunaux lorsque, notamment, la loi polonaise avait des lacunes ou quand il surgissait des difficultés dans les commentaires des prescriptions légales.

8. Au XVIe siècle en Pologne, de fortes tendances de codification[29] se sont fût jour avec l´appui des rois et de la Diète. En dépit d´un tel aval, il n´y eut que deux codifications, les Statuts du chancelier Łaski et la Formula processus iudiciarii. Venant après ces monuments du droit, un projet englobant tout le droit judiciaire polonais fût élaboré par la commission codificatrice de la Diète, il comptait 929 articles. Connu sous le nom de Korektura Taszyckiego ou code amendé de Taszycki (juriste et un des chefs de la noblesse), il fut soumis au vote de la Diète et rejeté par elle en 1534. Ce même sort a échu à tous les projets de codification du droit judiciaire qui se sont suivi. La cause résida toujours dans les rivalités politiques au sein de la noblesse. Si le code amendé de Taszycki ne fût pas ratifié par la Diète, ce fut parce qu´il renforçait, dans certains de ses articles, contre la volonté de la noblesse, la position politique et juridique des mag-

---

28) Historia państwa i prawa Polski (Histoire des Institutions politiques et du Droit de la Pologne) Od połowy XV wieku do r. 1795. (Depuis le milieu du XV siècle jusqu´à 1795. T. II, Warszawa 1971, pp. 21-23. L´oeuvre générale, en plusieurs volumes, sous la direction de J. Bardach, Z. Kaczmarczyk et B. Leśnodorski.

29) W. M a i s e l , Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku (La juridiction de la ville de Poznań jusqu´à la fin du XVI siècle). Poznań 1951, pp. 307-311.

nats, du roi et de l'Eglise. Voilà comment la Formula processus a été, après les Sintagmata et les Statuts du chancelier Łaski, la seule codification, d'une partie d'ailleurs, du droit judiciaire polonais. La codification suivante ne verra le jour que quatre siècle plus tard, en 1930. En faisant imprimer la Formula processus, le roi rechercha le double but de rendre la procédure civile homogène et valable sur tout le territoire de l'Etat polonais et encore de mettre fin aux abus, mentionnés plus haut, de la gent avocate.[30] Tel quel,le code devait servir d'abrégé à chaque noble pour la conduite par lui-même du procès en justice sans qu'il fût besoin de recourir aux services des défenseurs. Ce code visait bien des fins pragmatiques,

Après cet examen de la Formula processus iuriciarii, l'on doit conclure qu'elle a modifié et modernisé bon nombre de règles d'une procédure incommode, qu'elle en a introduit de nouvelles et qu'enfin elle a uniformisé le déroulement de la procédure dans la partie strictement polonaise des territoires du royaume. Malgré ces avantages incintestables, elle n'a pas été un code complet de procédure civile. Au fond, elle n'a constitué qu'une oeuvre complémentaire aux textes des Sintagmata et des Statuts du chancelier Łaski. Ce n'est qu'à la condition de réunir les règles contenues dans les trois monuments juridiques, qui étaient au nombre de 190, que l'on aurait obtenu une codification complète de la procédure civile polonaise.

---

30) Voir supra note 13. V. également W. M a i s e l , op. cit., p. 385 (Mandat Stefana Batorego dla Poznania z 1576 r - L'Ordonnance du roi Stefan Batory de 1576 à la ville de Poznań): "homines qui causas aliorum et non suas -- procurare velint -- frequenterque partem utramque ad extremam usque inopiam deduxerunt".

RÉCAPITULATION

Au XVIe siècle en Pologne,de fortes tendances de codification se sont fait jour avec l'appui des rois et de la Diète.En dépit d'un tel aval, in n'y eut que deux codifications, les Statuts du chancelier Łaski et la Formula processus iudiciarii de 1523. La Formula a modifié et modernisé bon nombre de règles d'une procédure incommode, qu'elle en a introduit de nouvelles et au'enfin elle auniformisé le déroulement de la procédure dans la partie strictement polonaise des territoires du royaume. Malgré ces avantages incontestables, elle n'a constitué qu'une oeuvre complementaire aux textes des Sintagmata et des Statuts du chancelier Łaski. Ce n'est qu'à la condition de réunir les règles contenues dans les trois monuments juridiques, qui étaient au nombre de 190, que l'on aurait obtenu une codification complète de la procédure civile polonaise. En faisant imprimer en 1524 la Formula processus, le roi rechercha le double but de rendre la procédure civile homogène et valable sur tout le territoire de l'Etat polonais et encore de mettre fin aux abus de la gent avocate. Tel quel, le code devait servir d'abrégé à chaque noble pour la conduite par luimême du proces en justice sans qu'il fût besoin de recourir aux services des défenseurs. Ce code visait bien de fins pragmatiques.

RECENZE

Encyklopedie antiky. Spracoval autorský kolektív za vedenia prof. L. Svobodu, Academia, Praha 1973, 741 stran

Doteraz nebola v našej literatúre antická problematika encyklopedicky spracovaná. Medzeru v tejto oblasti vypĺňuje práve predložená EA, ktorá ako kolektívne dielo popredných českých odborníkov pod vedením prof. Svobodu, je cenným prínosom v encyklopedickej tvorbe. Jej cieľom je sprostredkovať "veľký kultúrny odkaz antiky" a sprístupniť čitateľovi všetky dôležité odbory antického poznania. Práca obsahuje stať o význame antiky v dejinách európskej kultúry, zoznam základnej literatúry, sentencie a termíny, prehľad rímskych cisárov, register zemepisných lokalít, synchronné tabuľky, mapy staroveké ho sveta, plány Atén a Ríma a, samozrejme, heslá od A-Ž.

Z obsahu EA nemienime posudzovať všetko, k tomu nie sme kompetentní. Chceme obrátiť svoju pozornosť iba na oblasť antického práva, predovšetkým na právo rímske, ktoré je nám, právnym historikom, z antických práv najbližšie.

V porovnaní s niektorými antickými disciplínami, zaberá rímske právo v EA proporcionálne málo miesta. Autori sami dokonca otvorene priznávajú, že určité disproporcie vznikli najmä s ohľadom na čitateľa a s ohľadom na životnosť tej ktorej oblasti antiky. Ak uznávame, že každá encyklopédia je predovšetkým v e d e c k ý m dielom a je zameraná nielen na to, č o čitateľa zaujíma, ale aj na to, čo ho m á zaujímať, že selekcia poznatkov z určitého vedného odboru je ale aj nie je daná čitateľovým záujmom, potom zvolené kritéria v EA neobstoja.

Ohľady na čitateľa spolu s pridržiavaním sa zásady životnosti jednotlivých oblastí antiky, viedli k obmedzeniu rozsahu matérie niektorých odborov a konkrétne tiež rímskeho práva, pričom je paradoxné, že práve v oblasti právnej sa životnosť antiky prejavila vari najpreniknejšie; veď rímske právo sa stalo záležitosťou historického charakteru až v roku 1900, kedy vstúpil v platnosť nemecký BGB! Môže sa takou dlhou životnosťou preukázať niektorá iná disciplína antického staroveku? Okrem toho, rímske myšlienky a vzory pretrvávajú aj v dnešných moderných právnych poriadkoch.

Tendencia zužovania právnej problematiky v EA sa prejavila napr. v hesle romanizácia, pod ktorou sa rozunie porímštenie iba v oblasti

"kultúry, náboženstva a latinského jazyka". O romanizácii práva niet ani zmienky a to ani s poukazom na "recepciu". Iným príkladom je e m f y t e u s i s o ktorej sa dočítame, že sa vyvinula hlavne v ptolemaiovskom Egypte a od 3.st.n.l. sa rozšírila v Grécku. O rímskej emphyteusis sa dozvedáme iba z jednej krátkej vety, oboznamujúcej jestvovanie tejto inštitúcie aj "na vlastnom talianskom území". Udivuje, že hoci ostatné heslá sú v prípade potreby dvojdielne (Grécko, Rím), tu pre právo rímske nie je vyčlenené osobitné miesto. Pritom tento inštitút zohral významnú úlohu v dejinách Ríma a znamenal v podstate vytvorenie feudálnych vzťahov v lone otrokárskeho rímskeho štátu.

Podobne v hesle a t í m i á, ktorá u Grékov znamenala stratu občianskych práv pre nečestnosť, sa nehovorí nič o r í m s k e j infamii; v hesle i n f a m i a sa zasa len odkazuje na grécku atímiá a na krádež (!), hoci krádež nie je jediným prípadom infamie. V rímskom práve je celý rad situácií, v ktorých sa stretávame s infamiou. Nemáme k dispozícii toľko miesta, aby sme sa o nich obšírnejšie zmieňovali. Z týchto situácií sa do EA dostali iba, ako sme už uviedli, krádež, a odsúdenie veriteľa pro fidúcií (pozri heslo právo záložné).

Ani niektoré ďalšie heslá nie sú podľa nášho názoru úplné.Tak napr. v hesle z á k o n y by si zmienku rozhodne zaslúžila lex Aquilia, ktorá mala mimoriadny význam v dejinách práva rímskeho, ba aj moderného, tým, že vymedzila pojem zlého úmyslu (dolus malus) a zásady náhrady škody, ďalej lex Falcidia z oblasti dedičského práva a lex Fufia Caninia, ktorá zasiahla do právneho postavenia rímskych otrokov.

Z hesla o b l i g á c i a sa dozvedáme, že iba pater familias sa mohol zaväzovať pomocou obligácie a preto záväzky otrokov a personae alieni iuris boli nežalovateľné. Toto tvrdenie nie je vcelku správne, lebo rímske právo poznalo aj žaloby, zvané actio adiectitiae qualitatis, ktorými za určitých okolností mohol byť pater familias žalovaný zo záväzkov osôb jemu podriadených. Z hesla obligácia ďalej nevieme, čo bolo prameňom vzniku obligácie. Iba nepriamo z hesla z m l u v y sa dá zistiť, že existuje obligačná zmluva, ale o delikte, druhom základnom dôvode vzniku obligácie, sa nikde nehovorí, ani v hesle d e l i c t u m. Pre quasi kontrakty a quasi delikty nezostalo, pochopiteľne,tiež miesto. Takto uniká čitateľovi systematika obligačného práva, hoci sa ju v hesle zmluvy autori usilujú podať.

V hesle f r a g m e n t postrádáme zasa odkaz na Justiniánove Digesta, v ktorých fragmenty, t. j. úryvky zo spisov klasických rímskych právnikov, tvoria najdôležitejšiu časť tejto právnej zbierky. V tejto spojitosti ani v hesle C o r p u s i u r i s c i v i l i s sa neuvádza, akým spôsobom sa fragmenty z Digest (alebo iných rímskoprávnych zbierok) citujú.

Aj heslo a c t i o sa nám zdá neúplné. Jednak sa tu zjednodušuje pojem actio a redukuje na púhy procesný prostriedok, jednak chýba výpočet aspoň dvoch základných typov žalôb: actio in rem a actio in personam, na ktorých je vybudovaná náuka o subjektívnych právach absolútnych a relatívnych a rozdiel medzi právami vecnými a obligačnými.

V hesle m a n c i p á c i a nie sú zasa vo výpočte "res mancipi" uvedené poľné služobnosti (servitutes praediorum rusticorum). Res mancipi mali veľký hospodársky a sociálny význam; pre ich nadobudnutie sa vyžadoval zvláštny obradný scudzovací úkon a preto by ich počet mal byť presný.

O infamii tu už bola reč. Mali by sme sa s ňou stretnúť aj v hesle c a p u t, lebo okrem rímskeho občianstva, slobody a čelného postavenia v rodine, sa k plnej právnej spôsobilosti vyžadovala aj existimatio (občianska česť), ba aj dobrá povesť; strata občianskej cti (infamia) znižovala osobnosť občana. Tieto predpoklady získania plnej právnej subjektivity (občianska česť, dobrá povesť) ale v hesle caput nenájdeme.

Kľúčovou inštitúciou rímskeho právneho poriadku bolo vlastnícke právo a hoci rímske pramene priznávajú vlastníkovi veci ius utendi, ius fruendi, ius disponendi a ius possidendi, v hesle v l a s t n í c t v o nachádzame v obsahu rímskeho vlastníckeho práva iba dve: ius possidendi a ius utendi. V tom istom hesle došlo k určitému zjednodušeniu aj pokiaľ ide o vydržanie, ktoré je tu chápané ako "držba po určitú dobu". Vydržanie nie je držba, ale spôsobom nadobudnutia vlastníckeho práva p r o s t r e d n í c t v o m držby. A ak sú splnené aj ostatné právom predpísané podmienky, premení sa doterajšia držba vydržaním na vlastnícke právo.

Prekvapuje, že v EA sa objavilo aj heslo d r ž b a, ale bez latinskej podoby a s odkazom na heslo "vlastníctvo". Prekvapuje preto, že aj právnika, nie to ešte laika, často zmýli takýto odkaz. Je pravda, zvykli sme si hovoriť o držbe v súvislosti s vlastníckym právom. To preto, že držiteľ vo väčšine prípadov býva aj vlastníkom veci, ktorú drží. Problematika držby tým ale nie je vôbec vyčerpaná. Vieme si predstaviť situácie, v ktorých držiteľ nie je vlastníkom veci, ako aj prípady, že niekto iný je vlastníkom a niekto iný držiteľom tej istej veci (či už so súhlasom alebo proti súhlasu vlastníka). Preto odkaz na vlastnícke právo nie je príliš šťastný a vecne je nepriliehavý najmä preto,že môže viesť k splývaniu držby s vlastníctvom, hoci rímske právo je priam klasickým prípadom prísneho rozlišovania medzi vlastníckym právom a držbou.

A aby pojem držby bol ešte viac zahmlený, vyslovila sa v hesle p r á v o z á l o ž n é v súvislosti s postavením veriteľa z ručné-

ho zálohu myšlienka, že "záložný veriteľ mal púhu detenciu, bol púhym držiteľom veci". Tu došlo zasa k stotožneniu držby s detenciou. Rímski právnici robili rozdiel nielen medzi držbou a vlastníctvom,ale aj medzi držbou civilnou a držbou prirodzenou (tzv. detenciou). Preto ak o niekom vyslovíme, že je púhym držiteľom veci, nevyplýva z toho, že je detentorom, lebo zrovna tak môže byť držiteľom civilným. K stotožneniu tu často dochádza, ako vidno, pre medzery v slovnej zásobe právnickej. V jazyku českom či slovenskom pod slovom "držba" rozumieme aj držbu civilnú aj držbu prirodzenú; jeden výraz má vyjadrovať dva odlišné pojmy. Navrhujeme preto - podobne ako je to napr. v ruskom alebo poľskom jazyku - zaviesť aj u nás adekvátne verbálne vyjadrenie: pre civilnú držbu "držba-držiteľ" (podobne v češtine), pre prirodzenú držbu "držanie-držateľ" (v češtine "držení-držící").

Našu pozornosť si ďalej zasluhuje heslo p r á v o d e d i č - s k é. Obsahuje vývoj dedičskej postupnosti od zákona [XII.] tabúľ až po cisárske zákonodárstvo. Žiaľ Justiniánove dedičské reformy v hesle nenájdeme, hoci boli z hľadiska vývoja rímskeho dedičského práva vyvrcholením dedičských úprav zákonného dedenia, ba čo viac, prešli aj do moderného dedičského práva. K tomuto heslu ešte dve pripomienky. Prvá: je pravda, že praetor povolával k dedeniu aj tie deti zostaviteľa, ktoré v čase smrti zostaviteľa neboli už pod jeho mocou. Boto treba ale uviesť aj to, že ich povolával iba vtedy, ak vniesli svoj majetok do dedičstva (collatio bonorum). Druhá: nemožno súhlasiť s dikciou, že sa dedičia podľa práva nemuseli ujímať predĺženého dedičstva. Existovali totiž tzv. heredes necessarii, ktorí dedili bezprostredne smrťou zostaviteľa (i v prípade pasívnej pozostalosti) a to dokonca aj proti svojej vôli. Až neskôr im dal praetor možnosť vzdať sa dedičstva(beneficium abstinendi), ale podľe ius civile zostávali dedičmi naďalej.

Ďalšia naša pripomienka sa týka hesla s n e m y. Pre štátne orgány, v ktorých sa schádzali rímski občania, sa všeobecne v literatúre ustáli pojem "ľudové zhromaždenie" alebo "zhromaždenie národa" namiesto snem (v Ríme platil princíp priamej demokracie). Preto vzniká určitý metodologický zmätok, ak sa v EA pod pojmom snemy rozumie zhromaždenie občanov a to zhromaždenie dvojakého druhu: púhe rokovacie schôdzky (contiones) a snemy (comitia). Tu comitia ako pojem osobitný nesú ešte prívlastok "snem", čo je pojem všeobecný.

V hesle p o s t l i m i n i u m pre úplnosť bolo potrebné uviesť, že ak rímsky občan upadne do zajatia a v ňom i zomrie, má sa za to, ako keby bol stratil svoje práva momentom upadnutia do zajatia (známa fikcia legis Corneliae).

V hesle h y p o t é k a chýba zasa odkaz na heslo "záložné právo". Tento odkaz je dôležitý najmä preto, že nie každý čitateľ musí vedieť,

že hypotéka je druhom záložného práva. Ani dikcia "ak neplatil dlžník veriteľovi, boli jeho pozemky veriteľom zabrané a veľmi často prešli do jeho majetku" nie je presná. K tomu, aby hypotekárny veriteľ zabral pozemky dlžníka, nestačilo dlžníkovo neplnenie. Musela nastať ešte iná právna skutočnosť a to p r e d c h á d z a j ú c a dohoda medzi veriteľom a dlžníkom (hypotéka) o založení dlžníkovej veci, ktorou sa hypotekárny veriteľ poisťoval pre prípad, že dlžník nebude včas plniť. Hypotéka môže ale nemusí spadať v jedno so vznikom dlžníkovho záväzku, každopádne ale predchádza splatnosti veriteľovej pohľadávky.

A napokon ešte jedna drobná poznámka. Týka sa state "Sentencie a termíny", v ktorej výraz "beati possidentes" znamená vraj výhodu pre vlastníka, lebo "ten, kto niečo má vo vlastníctve je právne chránený a je vo výhode proti tomu, kto nie je vlastníkom". Niet sporu o tom, že vlastník je proti iným právne chránený, ale zásada "beati possidentes" neznamená výhodu pre vlastníka. Je výhodou pre d r ž i t e ľ a, ktorý ním bude dovtedy, kým žalobca v spore o právo nedokáže svoje vlastníctvo k veci. Odtiaľ zvrat "beati possidentes", "blažení držitelia" a nie blažení vlastníci.

Ostatné heslá z rímskeho práva sú spracované s maximálnou jasnosťou, sú stručné a výstižné. S veľkým prehľadom sú napísané najmä heslá z oblasti verejného práva ako praetor, imperium Romanum, zákonodarstvo, rímske dejiny a pod. Tiež tzv. veľké heslá ako familia, manželstvo, právnictvo, proces civilný, právo rímske, občianstvo, recepcia rímskeho práva a iné, vyznačujú sa podobnými rysmi. Vcelku je dielo, i napriek našim výhradám, mimoriadne kvalitné - a v porovnaní s inými modernými encyklopédiami antiky - na vysokej odbornej úrovni. Radi to konštatujeme najmä preto, že ide o prvú prácu tohto druhu u nás.

Peter Blaho

Problematika učebnic římského práva

Před nedávnem vyšla v Polsku nejnovější učebnice římského práva z pera známého romanisty Kazimierze Kolańczyka: P r a w o r z y m s k i e, Warszawa 1973, Państwowe wydawnictwo naukowe, 488 str. Je to dílo závažné a jeho obsah nutí k hlubšímu zamyšlení nad celým souborem otázek, s nimiž se každý autor učebnic římského práva musí tak či onak vypořádat. Rád bych se v tomto stručném příspěvku dotkl aspoň některých zvláště důležitých bodů.

1. Napsat dobrou učebnici kteréhokoli oboru je úkol vysoce náročný, odpovědný a obtížný.Ale pokud jde o učebnice římského práva,zde všechny obtíže jakoby se umocňovaly, což je dáno zvláštní povahou tohoto oboru.

Především je zde třeba zpracovat kulturní jev, který se bez přerušení vyvíjel v obrovském časovém rozpětí, tj. déle než 1000 let (a pak jeho vývoj v pozměněné podobě pokračoval ještě dalších téměř 800 let) - vyvstává zde tedy jako přednostní otázka správná periodizace podle rozhodujících historických ukazatelů.

Dále je to nesmírné bohatství látky, nakupené za tak dlouhou dobu, kdy se nejen jednotlivé právní instituce, nýbrž i jejich dílčí znaky a právní figury, nehledě ani na stále se prohlubující ryze teoretické výsledky, byly postupně intenzívně rozpracovávány, někdy až do nejjemnějších odstínů - jen zvládnout alespoň základní masu tohoto nepřeberného materiálu je úkol stojící na hranicích lidských možností.

A tato přebohatá látka byla v uplynulých osmi stoletích již nesčetněkrát zpracována nejpřednějšími právníky všech zemí. Jen samotných učebnic římského práva a jen z 20. stol. je těžko přehledná řada -je proto pochopitelné, že i nejpilnější romanisté mohou znát jen určitý výběr romanistické literatury a do hloubky jen zcela úzký výsek celého oboru.

Kromě hlediska vertikálního (historického) je třeba látku rozdělit i horizontálně a při výkladu římského práva postupovat tak, aby se co možná v ničem nepředbíhalo a aby se také nic neopakovalo - otázka správného systému učebnice.

S tím souvisí celá skupina obtíží rázu pedagogického, počínaje již rozsahem učebnice, která má obsahovat vše podstatné, ale přitom nemá být nadměrná. Výklad musí dále přihlížet k zařazení římského práva do studijního plánu, k předběžnému vzdělání posluchačů práv a zejména ke

společenskému postavení římského práva v dané zemi a tedy ke společenské potřebě studia římského práva, neboť každá učebnice římského práva je zároveň věrným zrcadlem vztahu té které společnosti, té které doby a té které země k tomuto vědnímu oboru.

2. A tak není divu, že každý romanista přistupoval vždy k problému učebnice římského práva s největší odpovědností a obezřetností, zpravidla až po více desetiletích vědecké a pedagogické činnosti, a ukládal do nich nejnovější plody svého badatelského úsilí. A mnozí autoři učebnicí římského práva svou vědeckou tvorbu vlastně zakončili.

Z dějin právní romanistiky jsou známé četné příklady vynikajících učebnic, které hluboce ovlivňovaly současníky a vycházely v dalších a dalších vydáních, někdy i po smrti autorově. Tak např.mimořádný úspěch měly učebnice Heinecciovy (1681-1741, E l e m e n t a i u r i s c i v i l i s s e c u n d u m o r d i n e m I n s t i t u t i o n u m a E l e m e n t a i u r i s c i v i l i s s e c u n d u m o r d i n e m P a n d e c t a r u m) a na ně navazující učebnice Höpfnerova (1743-1796,T h e o r e t i s c h-p r a k t i s c h e r C o m m e n t a r ü b e r d i e H e i n e c c i s c h e n I n s t i t u t i o n e n).

Z novější doby lze jako zvláště vynikající uvést učebnice Arndtse (1803-1878, L e h r b u c h d e r P a n d e k t e n; 10. vydání bylo přeloženo do češtiny), Windscheida (1817-1892, L e h r b u c h d e s P a n d e k t e n r e c h t s) nebo Sohma (1841-1917, I n s t i t u t i o n e n d e s r ö m i s c h e n R e c h t s; G e s c h i c h t e u n d S y s t e m d e s r ö m i s c h e n P r i v a t r e c h t s), z moderní doby učebnice Guarina (D i r i t t o p r i v a t o r o m a n o; S t o r i a d e l d i r i t t o r o m a n o), Kasra (D a s r ö m i s c h e P r i v a t r e c h t /vyšlo též jako zkrácená studijní příručka/; D a s r ö m i s c h e Z i v i l p r o z e s s r e c h t), Volterry (I s t i t u z i o n i d i d i r i t t o p r i v a t o r o m a n o) a Gaudemeta (I n s t i t u t i o n s d e l´A n t i q u i t é /s vynikající romanistickou částí/).

Z tvorby českých romanistů sem patří především učebnice Heyrovského (D ě j i n y a s y s t é m s o u k r o m é h o p r á v a ř í m s k é h o; Ř í m s k ý c i v i l n í p r o c e s) a Sommra (U č e b n i c e s o u k r o m é h o p r á v a ř í m s k é h o; P r a m e n y s o u k r o m é h o p r á v a ř í m s k é h o).

3. Byla-li tedy pro buržoazní romanisty tvorba učebnice římského práva vždy tvrdým oříškem, pak pro romanisty marxistické jsou překážky, které nutno zdolat, ještě obtížnější. I jejich učebnice mají být po stránce odborné na špičkové úrovni(a již tento požadavek je za stá-

vajících podmínek velmi těžko dosažitelný), ale nadto mají přesvědčivě demonstrovat přednosti marxistického pojetí římského práva již v době, kdy marxistická monografická tvorba je teprve v počátcích svého vývoje.

Vlastně každý římskoprávní institut by měl být důkladně prostudován nejen co do své právnické stavby, nýbrž i co do svého vzniku, jakou společenskou potřebu uspokojoval, i společenské funkce, kterou plnil v dalších fázích svého vývoje, komu prospíval, komu škodil atd. Podobně o každé právní normě a o každé změně dosavadní právní praxe by mělo být známo, v zájmu koho se tak dělo, jaký byl tehdy poměr třídních sil a jak probíhal boj o takovou změnu apod. Ale - kdy budeme tak daleko?

O nepoměrně větší závažnosti a odpovědnosti marxistického řešení nás snadno přesvědčí rozbor každé jednotlivé otázky.

Tak hned začneme-li zkoumat samotný předmět výkladu. Samozřejmě, jde o římské právo, ale o jaké římské právo? Jen historické římské právo nebo římské právo v nějakém širším až nejširším smyslu, tj. římské právo sahající až do dnešní doby? A když jen historické římské právo, pak které? Ze všech jeho časových úseků nebo např. jen právo klasické nebo zase jen justiniánské? Nebo kombinace několika časových úseků a kterých? Dále, římské právo celé, tedy veškerý právní řád Římské říše nebo jen některou jeho část a kterou nebo které? Třebas jen právo soukromé nebo také ještě právo procesní nebo i právo trestní? Které části římského práva je třeba probrat úplně a které jen zčásti v úže či šíře vymezeném výseku? Atd., atd., nejrůznější kombinace již romanisté vyzkoušeli.

Správné marxistické řešení je nepochybně komplexní, tj. výklad celého právního řádu Římské říše od počátků Říma do doby Justiniánovy (historické římské právo v plném slova smyslu) ale autor si musí zároveň položit otázku: je takovéto vědecké řešení ve vysokoškolské učebnici také didakticky únosné při daném počtu hodin pro výuku římského práva?

Podobně je tomu i s dalším, neméně vážným a závažným problémem, jakým je systém výkladu. V Itálii, kde existují zvláštní učebnice dějin římského práva a institucí římského práva, je úkol autorů v tomto směru přece jen snazší. Naproti tomu v ostatních zemích (a také u nás) jsou učebnice římského práva jednotné a tu je třeba se rozhodnout. Má výklad postupovat institucionálně (podle jednotlivých úseků římského práva s užšími či širšími zářezy vývoje probíraných institutů) nebo historicky (v několika velkých etapách s celkovým vylíčením práva dané doby) nebo kombinovaně a jak?

Podle mého názoru marxistickému pojetí nejlépe odpovídá výklad římského práva ve třech základních etapách (raného, rozvinutého a pozdního otrokářského řádu římského) s exkursem dozadu (do rodové společnos-

ti) i dopředu (pojustiniánské osudy římského práva). Jen tak lze spolehlivě osvětlit právo jako jev těsně se přimykající k životu společnosti dané doby, jen tak jednotlivé právní instituty do sebe organicky zapadají a jen tak si lze učinit jasnou a správnou představu o tom, jak vypadalo římské právo ve svém souhrnu v určité historické době. Ovšem tento systém vertikálně horizontální by asi narážel - jak lze usuzovat ze zkušeností nabytých při zkouškách - při daném omezeném počtu hodin a neprodleně následující zkouškou za jeden (nebo i dva semestry) na to, že posluchači, kteří jsou teprve na počátku svých právnických studií a nedovedou se ještě vypořádat s velkým rozsahem látky (tj. nesadaptovali se ještě náležitě na vysokoškolské studium), by si asi těžko osvojovali vnitřní souvislosti všech právních institutů přes všechna historická údobí.

Tyto dva příklady za všechny ostatní jasně dokládají mimořádné obtíže, s nimiž se musí romanista-marxista za dnešních podmínek potýkat. Na jedné straně se musí spokojit výsledky jen prozatímními, protože speciální marxistický výzkum daného problému ještě dostatečně nepokročil, na druhé straně marxistické řešení již jasně poznané nemůže se v učebnici z důvodů ryze praktických (didaktických) uplatnit a nezbývá mu než uchýlit se k nějakému kompromisu.

Z toho tedy vyplývá, že v současné době nutno každou marxistickou učebnici římského práva posuzovat z hlediska dnešních možností, ovšem zároveň s výhledem na práce budoucí a dokonalejší.

4. Podívejme se nyní, jak vyřešil otázku učebnice římského práva polský romanista Kazimierz Kolańczyk.

Již rozsah jeho díla jasně dosvědčuje velký význam, jaký se dnes výuce římského práva přikládá v socialistickém Polsku. Kniha je rozdělena do sedmi částí: Úvodní problémy (str.13-87), Římský civilní proces (88-163), Právo osob (164-205), Právo rodinné (206-243), Právo věcné (244-311), Závazky (312-433), Právo dědické (434-468). Celkem se tedy K. přidržuje dnes nejběžněji používaného dělení římského práva s tím, že bohatě vybavuje úvodní část a klade zvláštní důraz na procesní právo.

Svůj zásadní přístup k celému problému objasňuje v předmluvě, kde zejména uvádí, že se zabývá jen "ryzím" autentickým historickým právem římským, že vyzdvihuje právní problémy, před nimiž stála a jež řešila římská společnost a římský stá., a že v rámci právních institutů bude ukazovat jejich praktický smysl, jejich hospodářské a společenské ostří, jakož i pravidelnost a výjimečnost při jejich užívání.

V úvodní části nejprve vymezuje předmět svého výkladu v zásadě toliko na právo klasické (I.-III.stol.n.l.), na právo římských občanů a jen na právo soukromé - za tento rámec vychází jen výjimečně pro bliž-

ší osvětlení látky. Je zřejmé, že k tak podstatným omezením nutí K. - jak výše naznačeno - jen didaktické důvody.

V dalším vysvětluje význam římského práva z hlediska historického, z hlediska vědeckého bádání a zejména z hlediska didaktického, neboť mimořádná užitečnost římského práva při výchově právnického dorostu je nyní již obecně uznávána (i ve státech socialistického tábora) a proto také se tomuto oboru vyučuje na universitách celého světa. K. zdůrazňuje momenty, které jsou pro posluchače práv mimořádně důležité, od neobyčejné dynamiky římského práva a třídního dopadu právních norem až po právní techniku a terminologický aparát, který se již dávno stal mezinárodní právnickou abecedou. Zatímco pro kapitalistické státy má římské právo význam podle zásady kontinuity, pro socialistické státy je naopak důležité podle zásady kontrastu; v obojím případě však je - podle známého výroku polského civilisty Wasilkowského - ideálním tertiem comparationis a zároveň pokladnicí vědy o vývoji právních koncepcí a institucí.

Pozornost zasluhuje také zvláštní bod, v němž autor přesvědčivě vysvětluje příčiny a společenský význam kasuistiky římského práva.

Problém systematiky římského práva v učebnici K.velmi zajímá: rozebírá jednak systém Gaiův a systém Justiniánův, jednak systém pandektní, ale též systém, jehož sám užívá ve své učebnici a který se těsně přimyká ke studijnímu plánu výuky římského práva na polských universitách, kde na první semestr připadá - kromě úvodní problematiky - právo procesní, právo osob a právo rodinné, zatímco právu majetkovému - právo věcné, právo obligační a právo dědické - je věnován semestr druhý.

Celý další a daleko převažující obsah 1. části (str. 26-88) zaujímá výklad pramenů římského práva.

Pokud jde o periodizaci, K. rozlišuje dějiny římského státu na království (754-509 př.n.l.), republiku (509-27 př.n.l.), principát (27 př.n.l.-235 n.l.) a dominát (235-565); dějiny římského práva pak rozděluje na právo starožitné či archaické (do 264 př.n.l.), právo rozvoje a právo klasické (do 235) a dobu úpadku (do smrti Justiniána I.), přičemž právo justiniánské (527-565) je pouhým pododdílem tohoto období. Rovněž při výkladu o právu klasickém a úpadkovém se K. v jednotlivých pododdílech drží hlediska historického. Tak v partii věnované "době rozvoje a klasického práva" hovoří nejprve o právu obyčejovém, poté o zákonu XII desek a dalších zákonech, usneseních senátu a císařských konstitucích. Následuje pravotvorná činnost magistrátů, pravotvorná činnost učených právníků a systém klasického práva. Podobně je tomu v pododdíle "Doba úpadková", který končí podrobným rozborem Justiniánova zákonodárného díla.

Druhá část se zabývá civilním procesem. Již pouhé číselné srovnání

naznačuje, že K. považuje tuto látku na mimořádně důležitou, jak to ukazuje i jeho literární tvorba. A tato důležitost procesního práva římského je dána přečetnými vazbami vnitřního i vnějšího rázu s právem občanským. Zatímco např.Kaser ve své výše citované učebnici (R ö m i s c h e s P r i v a t r e c h t. E i n S t u d i e n b u c h, München 1968, 6.vyd.), dnes již klasickém díle, věnuje procesu jen jednu jedenáctinu místa, u K. je to celá šestina díla!

To umožnilo autorovi bohatě rozvinout výklad do tří velikých oddílů, z nichž první pojednává o společných charakteristických rysech, zejména o rozdělení procesu do dvou fází, o soudních orgánech, o procesních stranách a také o ústředním pojem procesního (a vlastně celého římského) práva, jímž byla a c t i o. Druhý a hlavní oddíl, o vlastním řízení a o exekuci, je opět vybudován přísně podle hlediska historického, kde za sebou následuje výklad o procesu legisakčním, formulovém a kognitorním, pochopitelně nejšíře a s největším důrazem na procesu s formulemi. Konečně třetí oddíl vysvětluje mimoprocesní ochranu různými prostředky jako byly zejména prétorské stipulace, m i s s i o n e s i n p o s s e s s i o n e m, i n t e r d i c t a a r e s t i t u t i o i n i n t e g r u m.

Právo osob obsahuje dva velikó oddíly, o způsobilosti k právům a o způsobilosti k činům. První z nich,obsažnější, se zabývá hlavně osobami fyzickými. Pod hlavičkou s t a t u s l i b e r t a t i s se zde jedná nejen o osobách svobodných, nýbrž i o otrocích, propuštěncích a osobách polosvobodných, jakými byly zejména p e r s o n a e i n m a n c i p i o a c o l o n i. Zvláštní pozornost věnuje K. přirozeně otrokům, zdůrazňuje jejich hospodářskou a společenskou sílu a v důsledku toho i jejich měnící se situaci právní. Také propuštěncům vyhrazuje náležité místo pro dvojakost a někdy i problematičnost jejich právního postavení. Zató zmínky o cizincích (p e r e g r i n i) a vlastně i celý výklad o s t a t u s c i v i t a t i s je vzhledem ke koncepci díla mnohem stručnější. Podobně sevřený je i výklad o s t a t u s f a m i l i a e a o právnických osobách.

Ale sni v oddíle o způsobilosti k činům (tuto látku řadí více autorů mezi tzv. obecné nauky), který obsahuje rozsáhlý, zajímavý a důležitý teoretickoprávní materiál, nevychází K. z rámce nejnutnějších informací - tak např. podmínce (c o n d i c i o), kterou římští právníci podrobně rozpracovali, věnuje pouhou stránku, otázce projevu vůle (v o l u n t a s) ještě méně. V partii o zastoupení využívá mnoho odkazů na jiná místa v učebnici a omezuje se v podstatě na stručné odstavce o potřebě zastoupení a o zastoupení přímém a nepřímém.

Ve třetí části probírá K. právo rodinné, které je ze všech částí nejméně problematické. Přidržuje se běžně užívaného rozdělení na tři

oddíly,které nazývá Právo manželské (s výstižnou charakteristikou celkové povahy římského manželství, výkladem konkubinátu a zařazením manželského práva majetkového), Otcovská moc (rovněž s aspektem majetkoprávním) a Poručenství a opatrovnictví.

Následuje velmi důležitá čtvrtá část o právu věcném. Zde autor nejprve - po rozlišení různých kategorií věcí v římském právu - vysvětluje pro studenty obtížnou, ale právnicky velmi cennou problematiku držby, dále její různé druhy, jakož i nabytí, pozbytí a ochranu držby.

Těžištěm celé části je pochopitelně výklad o právu vlastnickém, kde K. klade veliký důraz již na jeho historický vývoj od vlastnictví kviritského přes vlastnictví bonitární,provinční,cizinecké a vulgární až po vlastnictví justiniánské. Teprve poté začíná vlastní zevrubný výklad o římském vlastnictví obecně, dále o jeho nabytí, ztrátě a ochraně.

Posledním a již stručným oddílem této části jsou práva k věci cizí, tj. hlavně služebnosti a pak emfyteusis, superficies a právo zástavní.

Daleko nejvíce místa - více než čtvrtinu celého díla - věnuje K. v páté části právu obligačnímu,které na rozdíl od většiny učebnic rozděluje pouze na tři veliké oddíly:

V prvním z nich pojednává o obecných rysech závazků; zde zvláště zaujme výklad o funkci a významu obligací, jak ani zdánlivě úplná rovnost stran nebyla ve skutečnosti zbavena svého třídního ostří. Pod názvem "Modifikace plnění a odpovědnost za škodu" probírá autor důležité průvodní jevy obligací, totiž majetkovou škodu a různé stupně zavinění dlužníkova, náhradu škody, smluvní pokuty a prodlení.

Hlavní váha této části spočívá ovšem na výkladu jednotlivých závazků, účelně odstupňovaným podle jejich významu. Tak mezi kontrakty mají reálné kontrakty podstatně více místa než verbálné, a literárné kontrakty zase mnohem méně než konsensuálné, mezi nimiž vévodí hlavní smlouva a svou stavbou jedinečný výtvor římských právníků,totiž e m p t i o - v e n d i t i o. Stručněji pojednává K. o závazcích z deliktů a na konci oddílu zcela zběžně o závazcích z jednání osob a l i e n i i u r i s a odpovědnosti za škodu způsobenou zvířaty.

V posledním oddíle této části se autor zabývá jevy,které se v praktickém životě často vyskytují - pojištění, převod a zánik obligací - a které jsou i teoreticky velmi zajímavé.

Závěrečnou částí celé učebnice je právo dědické, které dává K. rovněž dobrou příležitost k hlubšímu historickému záběru.

Po obecné charakteristice pojmů zde užívaných následuje hlavní oddíl této části o povolání k dědictví, a to jak testamentárnímu, tak i intesnátnímu. Celou učebnici pak zakončuje oddíl o nabytí dědictví a o jeho účincích, kam autor zařazuje též výklad o legátech a fideikomisech.

5. Není úkolem recenzentovým vyvracet pojetí, pro něž má autor dobré důvody, i když každá recenze do značné míry je konfrontací názorů a pojetí autorových a recenzentových. Také zde na více místech předchozích řádků vyplynuly takové rozdíly, ale - kteří dva romanisté se na spletitou problematiku římskoprávních učebnic a jejich konkrétního rozpracování dívají stejně? Recenzent má spíše jen hodnotit autorovy důvody a pak hlavně zkoumat, jak autor svá pojetí ve svém díle uskutečnil.

A tu, pokud jde o zpracování učebnice, nutno říci, že K. svůj záměr, vytýčený v předmluvě, beze zbytku splnil.

Již od prvních stránek, od výkladu kasuistiky v římském právu (jehož význam již předtím velmi pěkně vystihl) a rozdělení římského práva na veřejné a soukromé zaujímá ke každému důležitému jevu stanovisko důsledně třídní. Marxistickému pohledu - v mezích výše uvedených - věnuje nadto dostatečně místa při každé vhodné příležitosti, zvláště v úvodních partiích jednotlivých částí, i u četných právních institutů ve speciálních bodech nazvaných Funkce a význam.

Vhodně využívá nejnovějších poznatků právní romanistiky, jak se to jeví např. již v partii o "vulgárním římském právu" (str.72-75). Přitom zároveň úspěšně vyřešil choulostivou otázku bibliografie a poznámek pod čarou tak, že nepřináší - jak tomu bývá obvykle - na začátku díla rozsáhlou bibliografii, nýbrž opírá se v tomto směru prostě o učebnici Osuchowského a sám už jen v poznámkách pod čarou, které věcně doplňují text, uvádí pozdější literaturu, kterou Osuchowski již nezachytil.

Technická stránka K. učebnice je rovněž na výši. Výklad je jasný a postupuje přehledně, jak tomu má být ve vysokoškolské příručce, a opírá se o bohatě rozpracovaný obsah - ovšem věcný rejstřík by vedle toho byl stejně užitečný (hlavně pro nalézání latinských termínů a vnitřních vazeb) a ještě by zvýšil hodnotu díla.

Celkem tedy význam K.učebnice není v nějakých převratných novotách, ani v originálním systému, nýbrž v jasném, střízlivém a uceleném podání a v prohloubeném marxistickém pohledu. Jsou zde tedy dobře vyvážené dva nejzákladnější požadavky marxistické učebnice římského práva, totiž jasná právnická konstrukce a správný marxistický pohled.

A tak můžeme uzavřít, že ve srovnání s dřívějšími porevolučními polskými učebnicemi Łapického (P r a w o r z y m s k i e, Warszawa 1948), Taubenschlaga (R z y m s k i e p r a w o p r y w a t n e, 2.vyd. Warszawa 1969), Osuchowského (Z a r y s r z y m s k i e g o p r a w a p r y w a t n e g o, 4. vyd. Warszawa 1971) a Wilińského (Das römische Recht, Leipzig 1966), znamená K. dílo v polské romanistice výrazný krok vpřed.

Milan Bartošek

Dzieje kodyfikacji prawa, Materialy na konferencje historyków prawa w Karpaczu, Polskie Towarzystwo Historyczne, Komisja historyczno-prawna, 1974, 175 stran

Kodifikačná myšlienka je stará niekoľko tisícročí. Stretávame sa s ňou prvýkrát v starovekých východných štátoch a odvtedy neustále pulzuje v histórii ľudstva. Má svoje vlastné dejiny, pričom každá ekonomicko-spoločenská formácia k nej pristupovala iným spôsobom a s inými záujmami.

Čo je kodifikácia práva (quid sit codificatio iuris)? To je otázka, ktorá veľmi rýchlo vedie k ďalším problémom, lebo odpovedať na ňu možno z viacerých hľadísk. Možno aj preto,že sa stretávame vo vývoji ľudskej spoločnosti s rozmanitými typmi kodifikácie. Tie sú závislé od politických a ekonomických pomerov, od motívov a cieľov zákonodarcu bez ohľadu na ich názov (kódex, leges, štatút, konštitúcia a pod.).

Vydareným pokusom ukázať, ako sú dejiny kodifikácie stále živé a kodifikačná idea neprestajne aktuálna, je práve aj predložený zborník štúdií poľských právnych historikov o vývoji niektorých starovekých, stredovekých a novovekých kodifikačných diel a myšlienok. Je príznačné, že tento materiál sa objavuje v roku 1974, v čase dvoch právnohistorických konferencií (Poľsko, Rumunsko) zameraných na túto problematiku, čím ešte viac stúpa jeho hodnota.

Prvou štúdiou sa predstavuje K u n d e r e w i c z C.: Kodyfikacje mezopotamskie z III. i II. tisiaclecia p.n.e. (3-20), v ktorej rozoberá tri najdôležitejšie kodifikačné pramene z uvedeného obdobia: kódex Ur-Namu, kódex Lipit a kódex Hammurabiho. Konštatuje, že kódexy síce obsahujú rozmanité právne predpisy, predsa ale upravujú podobné prípady. Vybudované sú na zásade nezmeniteľnosti a večnosti "spravodlivého a slušného práva", pričom regulujú viac menej drobné konkrétne prípady.

Výskumom ranno feudálnych pamiatok v západnej Európe sa venuje v znamenitej štúdii K i n c l J.: Leges barbarorum (21-42). Vymedzil pojem "leges barbarorum" ako zbierky práva vypracovanej v tzv. barbarských germánskych štátoch západnej Európy v 5.-9. storočí, pričom sa neuzatvára pred myšlienkou zahrnúť do tohto pojmu aj iné zbierky, ktoré vznikli za podobných podmienok, napr. Ruská pravda, Zakon sudnyj ljudem a pod.

Z hľadiska funkcie a cieľov rozdelil "leges" do troch skupín: prvú tvoria tie,ktoré vznikli na začiatku formovania feudálneho štátu s cieľom upevniť moc rodiacej sa feudálnej aristokracie (Codex Euricianus, Pactus legis Salicae, Edictus Rothari, Lex Gundobada ináč aj Edictum

Theodorici); druhú tvoria leges, ktoré vznikli síce tiež na začiatku feudalizmu, ale nie je isté, v akom rozsahu sa u nich prejavili cudzie vplyvy (Lex Ribuaria, Lex Alamannorum a Lex Baiuvariorum); tretiu tvoria leges vypracované z iniciatívy Karola Veľkého.

V ďalšej štúdii B a r d a c h J.: Statuty Litewskie-pomniki prawa doby Odrodzenia (43-71) autor sa priklonil rozhodne k panujúcej mienke o troch litevských štatútoch. Ich vznik odôvodňuje rýchlym tempom premien spoločenskej štruktúry a predovšetkým emancipáciou litevsko-ruskej šľachty spod moci kňazov a feudálov. Vykreslil veľmi jasne kodifikačné snahy v Európe v 16. storočí, pričom zdôraznil vplyvy rímskeho práva v procese tvorby domácich právnych poriadkov. Porovnal najdôležitejšie uhorské a české právne pamiatky tohto obdobia s európskym a s poľským právnym vývojom a analyzoval litevské štatúty (1528,1566, 1588) podľa ich vzniku, obsahu a vplyvu, aký vykonali na právo poľské, ruské a iné. Pokiaľ ide o české právo, autor nesprávne uvádza meno Viktorína Kornela zo Všehrd (ako by bol z Vyšehradu) a považuje ho za písára kráľovskej českej kancelárie,pričom bol písárom (místopísař) Zemských dosiek. Autor opomína pritom existenciu českej kodifikácie zemského zriadenia z r. 1500, ktoré Viktorín Kornel v prvom znení práce kritizoval.

Aj v nasledujúcej práci U r u s z c z a k W.: Próba kodyfikacji prawa polskiego w okresie Odrodzenia, "Korektura praw" z 1532 roku (72 -92) sa autor dotýka poľského kodifikačného hnutia. Považuje 16.storočie za obdobie všeobecných kodifikačných snáh,kedy najmä poľská stredná šľachta, ekonomicky stále silnejšia, domáha sa uzákonenia a realizácie politických práv pod heslom "opravy" existujúceho práva. Výsledkom tejto snahy bola "Korektúra práv" z roku 1532 (Statuta inclyti Regni Poloniae recens recognita et emendata). Aj napriek tomu, že bola sejmom odmietnutá, zohrala pozitívnu úlohu v dejinách poľského práva.

Znamenitý príspevok napísal M a i s e l W.:Kodyfikcje prawa miejskego w dawnej Polsce (93-126). V prvej, kratšej časti, podrobil rozboru jednak samotný pojem "kodifikácia", ako ho nastolil Vanderlinden v spise Le concept de code en Europe occidentale du XIIIe au XIXe siécle. Essai de déficition (Bruxelles 1967), jednak uvádza typy a pramene kódexov v snahe objasniť základ termínu "mestské právo", ktorý podľa autora nie je názvom jednotným, ale súhrnným, ktorému sa podriaďujú designáty rôzneho druhu.

V druhej časti dotýka sa príčin vypracovania mestských kodifikácií, ich typológiou a štruktúrou. Zisťuje, že upravujú predovšetkým obchod a remeslá, poplatky a dane, že obsahujú predpisy trestného práva a verejného poriadku v meste a napokon právo civilné (zvlášť dedičské) a súdny proces.

Ďalšie dve práce sú hlavne teoreticko-historicky zamerané. V prvej S a l m o n o v i c z S.: Kodyfikacje prawa i myśl kodyfikacyjna XVII i XVIII wieku (127-145) oprávnene kritizuje situáciu vo výskume dejín kodifikácie práva. Hoci štúdie o postupe kodifikačných prác a textoch pokročili už ďaleko, vieme len veľmi málo okodifikačnej technike a metóde tohto postupu. Základ modernej kodifikácie vidí vo Francúzsku, kde učení právnici (Hetman, Dumoulin, Imbert, Donellus, Althusius, Ramus) spolu s právnickou školou v Bourgès, prví sformulovali program kodifikácie práva a rozvíjali teoretické problémy unifikácie a reformy práva. V druhej S ó j k a - Z i e l i ń s k a K.: Kodifikacje wieku Oświecenia (146-161) považuje pôsobenie prirodzeného práva za hlavný ideový zdroj v období osvietenstva. Kodifikačná myšlienka vyjadrovala nielen víťazstvo práva písaného nad obyčajovým právom,ale zároveň znamenala vytvorenie nového právneho poriadku. V takejto spojitosti sa prirodzené právo stalo praktickým programom štátnej politiky v období všeobecnej zákonodarnej reformy a filozoficko-spoločenským systémom meštianstva bojujúceho s feudálnym poriadkom. Autorka konkrétne poukázala v tomto smere na priebeh prác pri napoleónovom Code civil a rakúskom ABGB, pri ktorých sa prejavili silné tendencie prirodzeno-právnej školy (Martini, Sonnenfels, Zeiller).

V poslednej štúdii R a d w a ń s k i Z.: Ciągłość a reforma prawa w świetle doświadczeń unifikacyjnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (lata 1945-1964) (162-175) analyzuje obdobie recentných poľských dejín kodifikácie práva civilného. Pre socialistické krajiny a tedy aj pre ľudové Poľsko treba si osobitne všímať proces adaptácie práva, na čo upozornil aj V.I.Lenin v súvislosti s občianskym zákonníkom z r.1922. Tento proces treba chápať v dvoch smeroch: jednak medzi socialistickými organizáciami navzájom, jednak medzi fyzickými osobami navzájom. Zatiaľ čo v druhom prípade nevznikli v Poľsku zvláštne problémy, prebiehal proces adaptácie v prvom prípade omnoho ťažšie. Predpisy civilného práva o voľnej konkurencii sa totiž nehodili pre vzťahy medzi hospodárskymi podnikmi. Okrem toho niektoré inštitúcie civilného práva sa ukázali nevhodnými, iné bolo treba prispôsobiť novým hospodárskym potrebám. To všetko sa odzrkadlilo i v spore o "hospodárske právo", ktorý neustal ani po vypracovaní civilného zákonníka v r. 1964.

Z pestrého prehľadu štúdií poľských bádateľov právnej histórie možno napokon vysloviť niekoľko všeobecných postrehov:

1. kodifikovanie práva je spočiatku prejavom snahy reformovať existujúci právny poriadok,

2. kodifikácia úzko súvisí s unifikáciou práva a s odstránením právneho partikularizmu,

3. kodifikačný proces vrcholí v období nástupu buržoázie k politickej moci,

4. legislatívna technika a jej metódy, ako aj príčiny a ciele kodifikačného hnutia, sú závislé na stupni rozvoja hospodársko-spoločenských vzťahov.

Záverom možno konštatovať, že aj keď recenzovaný zborník neobsahuje rozbor všetkých typov kodifikácie práva, aj tak je cenným prínosom pre štúdium kodifikačných dejín.

Peter Blaho

Henryk Łowmiański, Początki Polski V, Warszawa 1973, 630 stran

Pátým svazkem dokončil autor své veledílo, skromně nazvané "Počátky Polska", které je ve skutečnosti encyklopedií dějin Slovanů a jejich sousedů v prvním tisíciletí n.l., sepsanou jediným učencem během 9 let v rozsahu přes půltřetího tisíce stran se 7 560 poznámkami pod čarou. (O I. svazku jsem napsal podrobnou recenzi do Památek archeologických 1967, s. 325-336, o svazcích I.-IV. jsem referoval v PHS 17, 1973, s. 285-293).

Poslední svazek - rozsahem největší - obsahuje tři samostatné monografie: o počátcích r u s k é h o státu (s. 9-223), o státních organizacích u "z á p a d o l e c h i c k ý c h" (tj. polabských Slovanů (s. 224-309) a o počátcích státu p o l s k é h o (s. 310-621).

První díl zahajují kapitoly o geografickém prostředí východních Slovanů a jejich etnickém obklopení v oblasti severní (baltské a finské) i jižní, kde po pádu východosavarské říše (ok.r. 670) některé slovanské kmeny byly včleněny do politického systému Chazarů. Diskutabilní je otázka, které slovanské kmeny patřily k chazarské říši a od kdy. Příslušnost byla vcelku volná a placený tribut malý. Říše Chazarů měla strukturu tzv. státu států, čili systému složeného ze státu vrchního a států resp. kmenů podlehlých. Se stejnou erudicí jako o Chazarech a Bulharech nad Kamou (jejichž stát byl součástí chazarské říše) pojednal autor o Maďarech, přiklání se k teorii o jejich původu z Baškirie (nad řekou Belajou a Kamou). Odtud se přesunuli v 9. stol. nejprve k dolnímu Dněpru a Černému moři (Lebedia, Atelkuzu) a asi po 60 letech do Karpatské kotliny. Rekonstrukci jejich migrace věnoval autor velké úsilí (srov. mapu na s. 65), stejně jako jejich stykům se Slovany v 9. stol. V souvislosti s Maďary je podán výklad o stěhování Pečeněhů, jejichž kočoviska byla mezi Uralem a Volhou až asi do r. 890, kdy je neúspěšná válka s Chazarií donutila opustit tato sídla. Tehdy udeřili na Maďary a zaujali jejich sídla při Dolním Dněpru.

Ve 3. kapitole pojednal autor o počátcích osadnické expanze východních Slovanů. Rozeznává čtyři vlny slovanské kolonizace na zemích baltských: první v rámci kultury milogradské (před n.l.), druhou v podobě kultury zarubinecké (2.stol.p.n.l. - 2.stol.n.l.), třetí po invazi Hunů (2. pol. 5. stol.) a čtvrtou po nájezdu Avarů (po r.558). Sporný etnický substrát kultury černjachovské vysvětluje autor ve světle dat Jordanesových jako Venety (Slovany). Kritizuje novou Lapuškinovu tezi o pozdním příchodu Slovanů do Podněpří i výklad Rajčevského o kmenové struktuře Poljanů, složených domněle ze 6 kmenů, odpovídajících 6 oblastem černjachovské kultury. Ve skupině východoslovanských Antů rozli-

šuje Łowmiański tři osadnická střediska: 1. s ě v e r s k é, jehož expanze dosáhla největšího rozmachu a dala - přímo či nepřímo - počátek Krivičům, Slověnům, Radimičům, Vjatičům a snad i Poljanům; 2. d r e g o v i c k o - d r e v l j a n s k é, které zkolonizovalo západní Bílou Rus; 3. d u l e b s k é, které opanovalo povodí Dněstru. Všechna ta střediska měla ohraničené možnosti kolonizační ve směru na jih, kde zanechala přechodnou stopu své expanze v podobě Uličů. Autor zdůraznil těsnou vnitřní příbuznost východních Slovanů a odmítl letopisnou verzi o lechickém původu Radimičů a Vjatičů. Rozborem dat archeologických, jazykových a toponomastických došel ve 4. kapitole k závěru, že letopisy zveličily nepatrný příměs lechický do skupiny východních Slovanů, jejichž 12 kmenů, vyjmenovaných v letopisech, mělo zásadně jednolitý ráz etnický.

Kapitola 5., pojednávající o základním letopisném pramenu k počátkům Rusi (Povesť vremennych let), je významným příspěvkem k sovětské diskusi o skladbě a původu tohoto pramene. Navazuje na rozbor A. A. Šachmatova a na výzkumy sovětských vědců došel autor k závěru, že existovaly dva nejstarší útvary ruské historiografie: 1. Tzv. letopis sv. Eliáše (jak jej autor nazval), započatý r. 957 a vedený soustavně v l. 965-995; 2. Děje prvních ruských knížat (do r.995), sepsané kolem r. 1030 z iniciativy Jaroslava Moudrého na základě chronologické osnovy oněch letopisů. "Pověst dávných let" rozšířila nejstarší partie letopisu - kromě geografického úvodu - masou historických zpráv, buď převzatých z cizích pramenů nebo amplifikovaných a jen sporadicky obohacených prvky tradice, zachované do počátku 12. století.

Rozbor těchto pramenů ulehčil autorovi hodnocení věrohodnosti jednotlivých zpráv ruských letopisů v dalších meritorních statích, z nichž 6. kapitole věnoval chronologii státního střediska v Kyjevě 9. stol. Vyšel z poznatku, že státotvorný proces u Slovanů byl především procesem spontánním a že v jednotlivých etnických skupinách se vytvářely dvě nebo více středisek vlády. Tento organizační pluralismus vystoupil nejvýrazněji u východních Slovanů, kde autor rozeznává aspoň tři politická střediska s vysokými aspiracemi: Kyjev, Polock a Novgorod, zatímco Rostov vznikl na úbočí, na území původně finském. Prvenství náleží Kyjevu. Model státního zřízení měl úspěch nejdříve u Poljanů, jejichž geografická poloha usnadňovala styky s Byzancí i s Chazary. U obou jižních kmenů - Uličů a Tiverců - státní středisko nevzniklo. Počátky kyjevského střediska zkoumá autor na základě dat archeologických i místní tradice zachycené v letopisech. Mimořádný význam přikládá zprávě Bertinských análů k r. 839 o lidu (gens) zvaném Rhos a jeho králi zvaném chagan (chacanus), kterého lokalizuje do Kyjeva. Recepce tohoto titulu před r. 838 je Łowmiańskému důkazem nového charakte-

ru knížete Poljanů,který se z kmenového náčelníka přetvořil v panovníka státu se sídlem v Kyjevě. Přelom klade autor do konce 8. století, kdy tam ještě nebyla dynastie normanského původu.V dalším pojednává o stycích Kyjeva s Byzancí (nápady ruské na Byzanc, zakončené traktátem z r. 838) a o vztazích Arménie s kyjevským knížetem (854/5). Autor popřel účast Askolda a Dira na ruské výpravě proti Byzanci r.860;soudí, že tito Normané tehdy v Kyjevě ještě nebyli a že výpravu zorganizovala domácí knížata. Brzy po výpravě došlo k p r v n í m u křtu Rusi(866) z iniciativy byzantské: Cílem bylo zastavení ruských útoků.Důvod rychlého úpadku křesťanství vidí autor v pohanském obklíčení Rusi.

Klíčové postavení v dalších výkladech má 7. kapitola, pojednávající obšírně o názvu "Rus", jeho původu a významu (tento název se stal základem teorie normanské). Łowmiański odmítl severní koncepci původu tohoto názvu (z "Ruotsi", finského označení Švédska), a to z těchto důvodů: 1. Lokalizace Rusi ve Skandinávii je umělou konstrukcí, která nemá podkladu v místní slovanské tradici. 2. Autory té koncepce jsou Skandinávci, infiltrující na Kyjevskou Rus a přibírající její název. 3. Starší letopisci ruští se bránili této verzi, teprve "Povšst" ustoupila tomu normanskému domyslu. Historickými argumenty hájí autor jižní koncepci názvu "Rus", který se objevuje nad středním Dněprem od r. 839 v plném světle historických pramenů. Přijetí tohoto n a d k m e n o v é h o názvu bylo podle autora ve spojení s přechodem od kmenové organizace ke státní.

Úloze Normanů v genezi ruského státu věnoval autor 8. kapitolu, v níž řeší trojí problematiku: 1. rozměrů skandinávské kolonizace ve východní Evropě; 2. podmanění slovanských zemí normanskými nájezdci; 3. podílu Normanů v založení státu a výkonu státní vlády u východních Slovanů. Malé rozměry skandinávské kolonizace na Rusi v 9. a 10. stol. ukazuje mapa na str. 163. Vznik ruského státu v důsledku normanských výbojů vylučují zprávy letopisné (autor srovnává Rurika se Sámem, p o v o l a n ý m k vládě). Pokud jde o podíl ve vládě, zdůrazňuje autor převážně s l u ž e b n o u funkci Normanů; hlavním činitelem vlády byli bojaři, první zárodek feudální třídy. Slovanský ráz této vládnoucí třídy je v souladu s nepatrnými stopami normanského činitele v ruském jmenosloví a v terminologii společenské (příklady na str. 175).

Hlavní závěry Łowmiańského o v z n i k u r u s k é h o s t á t u lze shrnout takto: První středisko tohoto státu vzniklo v Kyjevě na přelomu 8. a 9. stol. z iniciativy místních slovanských činitelů, kteří čerpali podněty ze vzorů nejbližších státních zřízení - chazarského a byzantského, jak dosvědčují rané styky Kyjeva s nimi. Do státotvorného procesu se brzy zapojil (před r.838) činitel normanský, pohyblivý a plnící služebné funkce v útocích na byzantské državy i na

terény kavkazské a v udržování obchodních a diplomatických styků s Byzancí a Východem. Jeho horní vrstva byla připuštěna ke spoluúčasti ve vládě. Tento stát přijal název "Rus". Původní jádro "ruské země" zahrnovalo kmenové území Poljanů a část území Severjanů (zemi černihovskou a perejaslavskou), kdežto východní Severjané (nad Sejmem) si zachovali politickou odlišnost a byli poplatní Rusi.

Úvahy o chronologii počátků ruského státu uzavřel autor datem prvního křtu Rusi (866/867). V poslední kapitole "ruského" oddílu pak pojednal obšírně o dalším územním rozvoji ruského státu a jeho organizaci do konce 10. stol. Z bohatého obsahu této kapitoly zasluhují zmínky zejména: kritika letopisného schematu sjednocení východních Slovanů ze severního (novgorodského) střediska; pokus o novou lokalizaci tří ruských středisek ve zprávě al- Istachriho (Kujaba, as- Slavija, al- Artanija); teze o kyjevském původu "ruského" střediska u Slovénů a o jeho vzniku za Askolda a Dira; oprava chronologie vlády Rurika a založení Novgorodu na dobu kolem r. 900 (v souhlase s archeologií); spojení počátků Novgorodu se státotvorným procesem u Slovénů; výklad o politické expanzi Novgorodu. Hlavní pozornost věnoval autor kyjevskému středisku za vlády Olega a Igora, stykům Rusi s Byzancí a politickému sjednocování východních Slovanů v 1. polovině 9. století. Ve světle regestu z r. 907, z něhož se snaží vydobýt autentická data, vysvětluje autor strukturu a územní oblast ruského státu na počátku 10. století, kdy existovaly d v ě v ý c h o d o s l o v a n s k é ř í š e: severní s Rurikem a jižní s Olegem, značně rozsáhlejší než první. Teprve personální unie knížete Igora měla trvalé výsledky. Závěr kapitoly je věnován organizaci státního aparátu za vlády Olgy, dobyvatelské politice knížete Svatoslava, státní krizi po jeho smrti a konsolidaci ruského státu za Vladimíra. Výklady končí definitivní christianizací Rusi (987) a zhodnocením úlohy ruské církve v organizaci státu i feudální společnosti a ve zprostředkování byzantské ideologie a kultury.

Druhý díl je věnován problematice státní organizace u Slovanů "z á p a d o l e c h i c k ý c h", jak autor nazývá Slovany polabsko-pobaltské. "Lechickými" Slovany (název je umělý) rozumí e t n i c k ý celek mezi Labem a Bugem, pásmem středoevropských hor a Baltem. Rozlišuje v něm oblast východní (asi dnešní Polsko) a západní (polabskou). V úvodní kapitole zabývá se obecně problémem počátků státnosti v polabských zemích a jeho literaturou. Zkoumá podmínky vzniku "celolechického" státu a vyslovuje názor, že celkové poměry osadnické i geografické, jazykové i etnické odpovídaly podmínkám nezbytným k vytvoření s p o l e č n é státní organizace na c e l é m ú z e m í l e c h i c k é m, což je mínění jistě diskutabilní. Hlavní příčinu, proč polabští Slované zůstali za hranicemi polského státu, vidí v jejich

vnitřním vývoji, v jejich odporu ke změně politického zřízení. (Jsou i názory opačné). Následuje přehled novější literatury (historické i archeologické) o polabských Slovanech. Nedostatečná pramenná základna má za následek obtíže při určení absolutní chronologie vzniku státu u Polabanů, jak autor ukazuje na rozběžnosti názorů v novější literatuře české (Hrabová, Bulín, Procházka), sovětské (Koroljuk, Černilovskij) i polské (Labuda, Marciniak). Sám se v této otázce připojil k polské historiografii a klade počátky státnosti u polabských Slovanů do 10. století (na rozdíl od zmíněných historiků sovětských i některých českých , kteří vidí počátky státu u Obodriců už v 9. století).

Tato autorova koncepce je patrna z dispozice látky v dalších třech kapitolách, které postupně jednají o p r o b l é m u s t á t n o s t i u polabských Slovanů v 9. století, o p o č á t c í c h s t á t n o s t i v Polabí v 10. století a o pokusu utvoření z á p a d o l e c h i c k é h o s t á t u v 11. století.

Při podrobném výkladu v těchto kapitolách analyzuje autor historické zprávy o jednotlivých skupinách polabských Slovanů (Srbové, Veleti, Obodrici). Rozbor zpráv o knížatech s r b s k ý c h z 9.století vedl k závěru, že neměli povahu panovníků; ke konci 9.století zprávy o nich mizí. Náčelník V e l e t ů Dragovit byl rovněž knížetem kmenovým a nikoli státním; týž charakter měla vláda "krále" Ljuba a jeho synů (autor zde polemizuje se mnou v otázce dědičnosti knížecí vlády). U O b o d r i c ů uznává autor instituci vrchního knížete ("velkokmenového"), zdůrazňuje však jeho závislost na lidu. Pozoruhodný je výklad o "pochodu" křesťanství ve slovanských zemích z jihu na sever. Odpor Polabanů ke křesťanství signalizuje neexistenci státních středisek u nich. V tributech placených slovanskými kmeny franským králům lze vidět zárodky politicko-organizačních změn, neboť tyto tributy byly "skrytou formou zdanění lidu ve prospěch knížete" (s.261).

O počátcích státnosti v Polabí mluví autor teprve v 10. stol. Jedním z polabských států byl stát s t o d o r s k ý (Stodoranů čili Havolanů) za vlády Tugomira v 1.polovině 10. století. Jeho rozměry byly malé, jak zjišťuje autor v polemice s H. Ludatem. V návaznosti na mé studie o česko-veletských vztazích vyslovuje spisovatel názor o č e s k é g e n e z i tohoto státu (sňatek českého Vratislava se Stodorankou Drahomírou). Jiný stát v Polabí vytvořili O b o d r i c i, jejichž kníže r.931 přijal křest. Autor věnoval značnou pozornost obodrickému státu Nakona a Mstivoje, i církevnímu zřízení Obodriců (biskupství ve Stargardě). Menší pozornost věnoval L u t i c ů m, jejichž konservativní politické zřízení mělo úspěchy v obraně, ale nemělo perspektiv do budoucnosti. K pokusu o vytvoření západolechického státu došlo ze střediska o b o d r i c k é h o za vlády knížete Gotšalka a

jeho syna Jindřicha. S jeho smrtí (1127) tento státní systém upadl. Autor podrobně prozkoumal expanzi obodrického státu na východ i na jih (srov. mapu na str. 301) i jeho státní aparát. Příčinou zániku tohoto státu byla jeho slabost. Šlo vlastně o protektorát Saska.

Teprve ve druhé polovině spisu se autor vrátil k polským zemím. Počátky polského státu zpracoval ve dvou posledních částech, které mají nadpisy: III. Formování východolechického s t á t u P o l a n ů .- IV. Formování p o l s k é h o s t á t u v letech 964-1000. Mezníkem mezi oběma díly jsou první historické zprávy o polském státu v západních i arabských pramenech.

Státu P o l a n ů (do r. 964), o němž z historických pramenů neví me téměř nic, věnoval autor celou třetinu spisu (s. 310-504). Nejprve prozkoumal, jak se počátky Polska zrcadlí v kronikářské legendě (Gall, Kadłubek) a v historickém bádání. Poté pojednal o geografickém prostředí a politickém obklopení Polska (s rozsáhlým exkurzem o osadnictvu pruském a Maďarech). Těžiště výzkumu je v kapitolách pojednávajících o skupině východolechických kmenů a o příčinách hegemonie Polanů mezi nimi, o Hnězdně a počátcích polské dynastie a o územním rozvoji státu Polanů do prvních historických zpráv o knížeti Měškovi.

V těchto statích je přirozeně mnoho hypotéz, např. o počátcích polské dynastie v Hnězdně (jeho založení klade autor do doby kolem r.800), o změně dynastie po pádu Popiela v souvislosti se změnami v organizaci státu, o rozsahu státu za prvních tří Piastů, o sjednocení státu Polanů na sklonku 9. století atd. Łowmiański věří v historičnost Měškových předchůdců (Siemovit, Lestek, Siemomysl) a jejich povšechnou charakteristiku u Galla Anonyma se snaží doplnit konkretnějším obsahem pomocí archeologických dat i argumentů filologických. Sem patří výklad záhadného názvu "Licicaviki" (Widukind),což jsou podle autora "Lestkovici", tj. poddaní knížete Lestka. Označení lidu jménem tohoto knížete ukazuje prý na "velkého dobyvatele". Převážně jeho dílem je prý "hnězdenský stát" v hranicích před Měškem; na účet Siemomysla připadá prý "v nejlepším případě" opanování Pomoří. Teze, že k připojení celého Pomoří k polskému státu došlo ještě před Měškem, je po mém soudu pochybná. Také chronologie prvních tří Piastů je nejistá. Zemřel-li Siemovit v 90. letech 9.století (s.462), je málo pravděpodobné, že jeho nástupce Lestek žil ještě r. 948 (s.489). Vcelku však třeba souhlasit s autorem, že časy před Měškem rozhodly ve velké míře o budoucnosti Polska, neboť vytvořily základy státního aparátu a zajistily státu i rozlehlou územní základnu. Sporné je jen, j a k rozlehlou.

Na pevnější půdě písemných zpráv pohybuje se autor v poslední části spisu,v níž sleduje problematiku rané polské státnosti v 5 kapitolách: 1. První konflikt polsko-německý. 2. Navázání právního vztahu Polska a

Císařství. 3. Polsko-Čechy-Rus a územní rozvoj polského státu. 4. Přijetí křtu a počátky církevní organizace. 5. Zakončení výstavby polského státu.

Autor nakreslil obraz počátků polského státu Měška I. dosti odlišně od onoho, který se celkem ustálil v polské historiografii od průkopnického spisu G.L a b u d y "Studia nad początkami państva polskiego" (1946). První stopy politiky Piastovců nad Odrou zjišťuje už v r. 954, kdy vypukla válka markraběte Gera s Ukrany, které prý podporoval Siemomysl. Expanze polského státu při ústí Odry narazila na odpor nikoli Veletů, nýbrž Voliňanů, které autor ztotožňuje s "barbary" Widukindovy zprávy o válkách dobrodružného hraběte Wichmana (III,66). Poslední větu této zprávy interpretuje tak, že nikoli Wichman, nýbrž Gero porazil dvakráte Měška a zabil jeho bratra. Změny větného podmětu dosáhl vypuštěním předchozí věty (o válkách Wichmana s barbary), kterou pokládá za pozdější vsuvku, aniž rozhoduje, jde-li o doplněk autorův či marginální. Výklad není přesvědčivý, protože souvislý text o akcích Wichmanových nenasvědčuje interpolaci. Autor tím získal jen zdánlivou shodu s obecně znějící a pozdní zprávou Thietmarovou (II,14), podle níž Gero poddal císařově svrchovanosti Měška s jeho poddanými. Domnívám se (s K. Tymieniecký m i s G.Labudou), že v pramenech není opory pro tezi o válce Měška s Gerem r. 964.

Také při posuzování vztahu Polska k Císařství šel autor vlastní cestou. Proti koncepci Labudově (i mé) o nebezpečí veletském dovozuje, že Veleti neohrožovali Polsko při Odře a že naopak Piastovci podporovali snahy Polabanů o osvobození od Sasů, a to už před r.964, což prý bylo příčinou konfliktu Měška s Gerem. Tuto polskou politiku prý změnila teprve dohoda obou z r.964. Ale z pramenů nelze dovodit ani válku polsko-německou, ani její zakončení dohodou z r.964. Z pramenů lze soudit jen na dohodu mezi p o k ř t ě n ý m Měškem a císařem Otou I., uzavřenou nejdříve r. 966 (křest Měškův). R. 967 vystupuje Měšek u Widukinda jako "amicus imperatoris".

Novým způsobem vysvětluje autor tribut placený Měškem císaři "až k řece Vartě". Územním základem tohoto poplatku nebyla prý jen země lubušská, ale i území Polanů a středního Polska na l e v é m břehu Varty, a tribut měl povahu úplaty za císařovu rezignaci na misijní práva v Polsku, tedy povahu církevní a nikoli státní. Je otázka, lzeli v 10. stol. takto rozlišovat. Tento poplatný vztah přibral podle autora později "formu vztahu vazalského, i když ne lenního" (s. 547). V Thietmarově výroku "Miseco semet ipse regi dedit" (986) vidí spisovatel akt komendace, ale bez ustanovení léna a investitury, takže polský stát si zachoval nezávislost a zůstal mimo hranice německé říše.

Autor ocenil pozitivní úlohu česko-polského spolku v raném rozvoji

polské státnosti. Postupný rozchod politických cest Měška I.a Boleslava II. líčí celkem ve shodě s mou studií "Polský stát Měška I. a Čechy" (Slov.hist.studie 1962). Polsko-ruský konflikt z r.981 a jeho výsledek - ztráta Červeňských hradů - se prý netýkal českého panství (jak soudil Labuda), neboť tyto hrady patřily tehdy k Polsku, naproti tomu Přemyšl zůstal prý v držení Krakova, tj. Čechů. Łowmiański je přesvědčen, že Boleslav Chrabrý - po Měškově druhém sňatku s Němkou Odou - přebýval delší čas "v dobrovolném vyhnanství" v Praze u Boleslava II. Na Prahu - a ne na Hnězdno - ukazují prý tři sňatky Chrabrého: s dcerou míšeňského markraběte, neznámou Maďarkou a s Emnildou, dcerou Dobromira, kterého autor pokládá za knížete krakovského. V česko-polské válce r.990 šlo o Slezsko (regnum ablatum), nikoliv o Krakovsko, které Češi ztratili - v souhlase s Kosmovou zprávou - až r. 999 po smrti Boleslava II. S tímto výkladem třeba souhlasit.

Kapitola o christianizaci Polska přináší výklady o křtu Měška a jeho okolí v Polsku (966), o polské misii, o níž prý se polský kníže dohodl s císařem, a o lotrinském původu této misie v čele s biskupem Jordanem. Autor - proti běžným názorům - dovozuje, že Jordan byl už od r. 966 misijním biskupem v Polsku a od r.968 poznaňským ordinářem.

Poslední kapitola je významným příspěvkem především k regestu "Dagome iudex". V jeho textu činí autor jedinou korekturu: "Alemuze" (=Olomouc) místo "Alemure". Předmětem Měškovy donace papeži byl "hnězdenský stát" s p ř í s l u š e n s t v í m, za něž autor pokládá Pomoří, Mazovsko a Slezsko, nikoli však Krakovsko, kde prý vládl tehdy (991) Boleslav Chrabrý pod svrchovaností č e s k o u. Cílem donace byla příprava polské církevní organizace a vyloučením nároků Magdeburku. Donace byla inspirována polským duchovenstvem lotrinského původu a donační listina vznikla podle autorovy domněnky buď v Římě nebo v Kvedlinburku r. 991. Je potvrzením práv Odiných synů na Polsko s vyloučením Boleslava Chrabrého, který tento plán po otcově smrti (992) překazil. Z dat listiny o "pertinencích" hnězdenského státu ve spojení s pozdějšími prameny rekonstruuje autor nejstarší správní rozdělení Polska (viz mapu na str. 315).

Poslední stránky spisu věnoval spisovatel "hnězdenskému sjezdu" Oty III. s Chrabrým r. 1000. Sjezd měl hlavně cíle církevní (založení polské metropole). Sporná je politická stránka sjezdu. Poté, co G. Labuda vyvrátil názor, že císař udělil Boleslavu Chrabrému titul patricia, převažuje mínění, že sjezd byl přípravou ke korunovaci, k níž došlo teprve r.1025. Łowmiański nesdílí tento názor. Ozdobení hlavy polského knížete c í s a ř s k ý m diadémem (Gall) nebylo korunovací, ale jen formou pocty. Totéž gesto císařovo měl prý asi na mysli Thietmar, když napsal, že císař učinil poplatníka p á n e m (dominus). Autor právem

zdůrazňuje, že v oblasti politické (mimocírkevní) nezanechal sjezd trvalých stop. Hodnotí jej nikoli z hlediska právního vztahu Polska k říši, ale ze stanoviska vnitřního vývoje Polska, který je pozvedl na čestné místo mezi evropskými státy a umožnil postavit církev do služeb státu. Hnězdenský sjezd uzavřel minulé období, ale neotevřel nové politické horizonty.

Svůj názor o epochálním a zcela mimořádném významu díla "Początki Polski" jsem vyslovil už v recenzích dřívějších. Po studii jeho posledního svazku nemusím na tomto mínění nic měnit.

Hynek Bulín

Wiec — Rada — Sejm — Parlament, Referaty i Tezy, Kolobrzeg 1972, 66 stran

Právnohistorická komisia Poľskej historickej spoločnosti usporiadala 7.-9. septembra 1972 konferenciu právnych historikov venovanú otázkám snemovej reprezentácie a tvorby práva v reprezentatívnych orgánoch. Z tejto konferencie vydali litografickou tlačou doslovné znenie. resp. hlavné tézy 7 referátov, ktoré sa týkajú nielen Poľska, ale aj štátoprávnych dejín Európy vôbec. Proto majú zásadný význam pre výskum dejín štátu a práva aj v strednej Európe, a tým aj v Československu. Uverejnené materiály sú zostavené v poradí od všeobecnejšej tématiky celoeurópskej k špeciálnej tématike poľskej.

Prvý referát (Jan Baszkiewiecz, Andrzej Wójtowicz) zahrnuje problémy stredovekej zákonodarnej ideológie. Ukazuje sa, že v krajinách kde prevládalo obyčajové právo, ožila zákonodárná činnosť až v 12.-13. stor. Ľudia si zvykli, že do spoločenského života sa nemá právotvorne zasahovať. Preto právo nevytvárali, ale ho uskutočňovali. Hoci pritom prevládala zásada o starodávnosti a nemenlivosti právnych obyčajov, predsa sa tieto obyčaje rýchlo a pronikavo menili. Právna kultúra bola ústna a pokusy písomne ju zachytiť sa líšili od praxe. Názvom lex sa označovalo písané aj nepísané právo. Spoločenské zmeny od 11. storočia spôsobili, že sa právotvorbe pripisovala významná úloha a namiesto niekdajšej nehybnosti nastúpil pohyb v právnych pomeroch. K tomu sa pridružilo obnovené štúdium rímskeho práva. Oživením právotvorby od 12.-13. storočia právo strácalo náter starobylosti a keď zákonodarstvo sa stalo nástrojom politiky, aj právo získalo tvárnosť takéhoto nástroja. Vtedy sa vynorili tieto dva problémy: 1. vystúpili do popredia nedostatky novej právotvorby v porovnaní s niekdajším právom; 2. vznikla otázka, či právna reflexia vlastne nehatí zmeny v práve. Zmeny práva sa považovali za potrebný dôsledok pokroku a výsledok rozumnej úvahy o zmenách v postavení človeka. Preto podľa teórií 14.-15. storočia mal právo tvoriť múdry zákonodárca a to mal byť zoor. Právo malo byť všeobecné, jasné a každému známe (promulgované). Zákonodarca sa považoval za viazaného nadpozitívnym právom, ale sféra vyňatá z tohto záväzku sa začala rozširovať. V právnej náuke získavalo pozitívne právo prevahu nad obyčajovým. Nositeľom zákonodarnej moci bol zbor, ľud alebo panovník. Pri vzniku obyčajového práva sa podieľ ľudu obmedzoval na consonsus populi. V zákonodarnej funkcii panovník vystupoval ako predstaviteľ ľudu, ale z božského poverenia. Vyššia šľachta a právnici mu len radili.

Druhý referát sa uvádza len v tézach a týka sa stavovských parla-

mentov a mestských zhromaždení v stredovekom Taliansku (Irena Kwiatkowska). Pôvod parlamentov vychádzal zo zásady "Quod omnes tangit". Okrem pomerov v 13.-15. storočí daných v kráľovstvách (Neapol,Sicília, Sardínia), v Savojsku,Akvileji, Monferrate a pápežskom štáte sa sledujú mestské parlamenty. Rozlišujú sa tri druhy: 1. v južnom Taliansku zapadali do organizácie kráľovstiev; 2. v komúnach sa členovia ustanovovali menovaním alebo voľbou, ktorá bola miestami veľmi demokratická (v Modene platil vekový cenzus), počet členov činil od niekoľkých desiatok až po tisícku, rozvinuli sa kompetencie (zákonodarná, voľby funkcionárov a ich kontrola), rokovací poriadok a imunita členov; 3. na príklade Benátok sa ukazuje vývin hlavných funkcií ve veľkých mestách. Na rozdiel od stavovských snemov boli parlamenty komún zárodkami buržoáznych parlamentov, lebo v nich boli zastúpené širšie alebo užšie ľudové vrstvy.

Referát o reprezentatívnych zhromaždeniach v strednej Európe (Stanislaw Russocki) sa týka Poľska, Čiech a Uhorska. Ide i kritiku doterajších romantizujúcich názorov, podľa ktorých sa idealizovalo staré slovanské štátne zriadenie a dokazovala sa jeho protiabsolutistická povaha. V skutočnosti sa aj v najstarších časoch panovníci radili s oddanými prívržencami, aj keď títo prívrženci boli vlastne oligarchovia. V podstate išlo o súbor dvorských úradníkov a len v Uhorsku badať úsilie šľachty od 13. storočia vplývať na obsadzovanie vyšších úradov a kráľovskej rady. Od polovice 13. stor. vznikali rozdiely medzi jednotlivými krajinami strednej Európy vo vývine feudálneho parlamentarizmu. V Poľsku sa zachovali prvotné formy, v Čechách sa oddelili súdne zasadnutia od politických, v Uhorsku sa odčlenili zemania od magnátov a usilovali sa upevniť svoj vplyv na rozhodnutia "všeobecných zjazdov." Od 14. storočia síce zdanlivo prevažovala moc panovníka oproti stavom, no v skutočnosti zvolávanie zjazdov stavov sa stalo už nevyhnutným a o pozícii panovníka voči nim nerozhodovalo to, ako často ich zvolával, ale spôsob právnej úpravy jeho vzťahu voči nim. Napokon rozhodla okolnosť, že oligarchická skupina sa mohla oprieť o konsolidovanú triedu feudálov a miest. Nadväzujúc na to formovali sa aj stavovské zhromaždenia.

Ďalší referát (Kazimierz Orzechowski) obsahuje pokus o typológiu stavovských zhromaždení. Možno totiž líšiť zhromaždenia veľké a malé (podľa územia, ktoré reprezentovali), priame alebo nepriame (podľa toho, či členmi boli priami reprezentanti alebo poslovia iných zhromaždení), potom schádzajúce sa na vlastný popud alebo zvolávané panovníkom.Iné rozlišovacie meradlo bol vzťah medzi rôznymi stavovskými zhromaždeniami, ktorý mohol byť hierarchický a nehierarchický. Ďalej sa líšili zhromaždenia samostatné od nesamostatných a napokon stavovské

od nadstavovských (podľa toho, či stavovská príslušnosť bola predpokladom členstva). Líšili sa aj zhromaždenia jedného stavu od zhromaždení viacerých stavov, potom amorfné od organizovaných, zložené z kúrií alebo bez toho, s členstvom repretentatívnym alebo založeným na osobnej prítomnosti, a napokon podľe funkcie (poradná alebo rozhodujúca, vnútrostavovská alebo celoštátna). Celkove sa ukazuje, že každá typológia stavovských zhromaždení je len približná. Snemy sa vo všeobecnosti javia ako spôsob činnosti politicky organizovaných spoločenstiev.

Z referátu o výskume poľského parlamentarizmu v 16.stor. (Stanislaw Plaza) vysvitá,že o tejto tematike je napriek množstvu pramenných edícií málo monografií. Snemy zvolával, ba bol povinný zvolávať kráľ. Pravda, mal sa o tom poradiť s poprednými šľachticmi a úradníkmi. Zvolával ich ročne a keď sa to šľachte pozdávalo príčasto, zvolával ich každý druhý rok. Trvali najviac 6 týždňov a konávali sa v prvom štvrťročí roka. Miestom konania bol Pietrkow,no konali sa aj inde a po únii s Litvou vo Varšave. Snemíky tiež zvlával kráľ, ale neraz sa zišli aj bez toho. Takéto samovoľne zvolané snemíky boli nástrojom v boji šľachty proti kráľovi. Názory na právoplatnosť takto zvolaných snemíkov sa rozchádzali. Pred valným snemom sa schádzali takzvané predsanemové snemíky, kde volili poslov na snem. Aj tie bol kráľ nielen oprávnený, ale aj povinný zvolávať. V niektorých vojvodstvách sa schádzal len jediný snemík, v iných toľko, koľko bolo krajov v dotyčnom vojvodstve. Po celej krajine sa mali konať súčasne, ale to sa vždy nedodržiavalo. Koncom 16. storočia bolo vcelku zhruba 70 snemíkov. Pred konaním generálnych snemíkov a valného snemu sa mali schádzať partikulárne predsanemové snemíky. Časový odstup mal činiť 2 dni až 4 týždne pred generálnymi snemíkmi a 3-5 týždňov pred valným snemom. V skutočnosti dosahoval 3 týždne až 3 mesiace.

Z referátu o parlamente v politickom systéme II. Poľskej republiky (Andrzej Ajnenkiel) sa v krátkosti uvádza problematika a metóda, ktorú autor sledoval. Nakoľko táto problematika sa skúmala už aj podľa marxistickej metóty, možno teraz vytýčiť ďalšie úlohy výskumu. Pritom sa ukazuje, že triedna úloha parlamentu spôsobila, že mnohé oprávnenia tohto zboru mali fiktívny alebo v najlepšom prípade dekoratívny charakter. Preto sa autor pokúsil zodpovedať alebo aspoň uviesť do systému otázky, ktoré sa týkajú rôznych hľadísk na miesto a úlohu parlamentu v skúmanom období dejín Poľska. Nazdáva sa, že treba zohľadniť najmä tieto okolnosti: 1. vznik,štruktúru, činnosť parlamentu a vzťah medzi obomi jeho komorami, 2. parlament ako javisko politického dianie, 3. úlohu parlamentu pri formovaní skladby vládnych orgánov, 4. vplyv parlamentu na tvorbu práva, 5. jeho vzťah voči zahraničnej politike, 6.

jeho vplyv na vnútornu politiku a štátne hospodárstvo, 7. jeho vplyv na národné vedomie, integráciu a demokratizáciu, 8. parlament ako výraz triednych a politických snáh. Podľa meradiel formálneho práva a politiky odporúča autor periodizáciu na 5 období. V ich priebehu však rozlíšil dva modely parlamentu. V prvom modele, ktorý trval do r.1935, bolo pre parlament charakteristické,že bol orgánom ústredných štátnych opatrení a miestom politického boja. Vtedy tiež nastala vplyvom pravicových síl zmena volebnej sústavy, obmedzenie imunity členov, zúženie celkovej kompetencie parlamentu a zvýšenie práv senátu na úkor poslaneckej snemovne. Druhý model sa uskutočnil po r.1935, kedy parlament ťažil z rozšírenej zákonodarnej iniciatívy vlády, bol miestom výmeny názorov, ktorá sa však obmedzovala len na predstaviteľov vládnúceho tábora. Ukázali sa aj rozpory, v pozadí ktorých boli osobné a skupinové záujmy.Význam senátu sa zvýšil. Na rozdiel od iných súčasných autoritatívnych alebo fašistických režimov však členovia poľského snemu mali veľkú možnosť kritiky.

Z posledného referátu o poľskej Národnej rade (Michal Pietrzak) sa uvádzajú len tézy. Uvádza sa priebeh vzniku tejto rady v období okupácie, organizácia domácej odbojovej armády, vznik Poľskej robotníckej strany a jej vzťah ku Komunistickej strane Poľska. Skúma sa zákonitosť zahraničnej poľskej vlády. Poľskej Národnej rade sa pripisuje revolučný charakter a povaha vládneho orgánu, v ktorom boli zastúpené politické organizácie. Po oslobodení ju uznal ZSSR za oficiálneho predstaviteľa poľského národa a organizátora verejnej správy. Podľe skladby sa delila na plénum, predsedníctvo a predsedu. Členov do nej vysielali politické a spoločenské organizácie, závody a národné rady vo vojvodstvách. Ďalších ešte kooptovali. Po popise práv Národnej rady sa skúma jej pozícia v systéme vtedajších vládnych orgánov.

Súbor vyššie uvedených referátov dáva bohatý prierez cez históriu reprezentatívnych orgánov v širokom európskom meradle. Preto je nadmerne cenným prínosom k štátoprávnym dejinám tohto svetadielu. Šírkou svojej koncepcie okrem toho dáva cenné podnety pre porovnávací výskum v oblasti dejín štátu a práva.

Jozef Karpat

Stanislav Russocki, Protoparlamentaryzm Czech do początku XV wieku, Rozprawy Uniw. Warszawskiego, Warszawa 1973, 136 stran

Polský autor je znám odborným kruhům v Polsku i u nás především svými studiemi o středověkých sněmech. Dlouhá cesta vedla ho od jeho magisterské práce o malopolských "věcech" 13. století přes studie o společnosti středověkého Mazovska k sepsání habilitační rozpravy, která se snaží rekonstruovat podstatné rysy českých představovských shromáždění od raného feudalismu do počátku husitských válek.

Spis je rozdělen na pět částí. V úvodní stati (I) odůvodňuje autor užívání termínu "protoparlament" (místo "preparlament", jehož užívá italský historik A. Marongiu) pro označení "předzastupitelských" resp. "představovských" shromáždění a vymezuje časový a prostorový rámec práce. Časovým východiskem monografie je proces rozvoje raněfeudální státnosti české v 10. století, "terminus ad quem" je rok 1415. Prostorovým rámcem jsou Čechy a Morava. Vlastním výzkumům předeslal autor souhrnné pojednání o pramenné základně (§ 2) a o stavu dosavadního bádání (§ 3).

Vnitřní periodizace práce je patrná z nadpisů dalších částí spisu: II. Mechanismus vlády v raněfeudálním období do sklonku 12. století - III. Doba velkých přeměn (konec 12. stol. - 1278). - IV. Zrod stavovského zřízení (1278 - 1415). - V poslední části nadepsané "Perspektivy", shrnuje autor hlavní výsledky svého výzkumu a provádí srovnání s vývojem v jiných státech.

Autorův výzkum se opírá o rozsáhlý pramenný materiál: hagiografický, historiografický, diplomatický, numismatický, sigillografický aj. Při jeho hodnocení dochází Russocki nejednou k závěrům odlišným od názorů české historiografie. Ve stručné recenzi lze se zmínit jen o věcech významnějších.

Pojednav o počátcích českého"politického národa" dospěl autor k závěru o oligarchickém charakteru politického zřízení Čech 10.a 11. století, který se ještě prohloubil ve 12. století. V kapitole "Monarchie a velmoži v 11. - 12. století" hodnotí postavení panovníka, velmožů a povahu politických svazků mezi formující se třídou feudálů a monarchií, zosobňující její státní organizaci. Ve vědeckém sporu o původ české šlechty nesdílí autor názor V. Vaněčka o existenci velmožů nezávislých na Přemyslovcích ještě v 11. století, ani opačné, zřejmě extrémní mínění F. Grausa o vyhubení všech významnějších rodů z doby kmenové už v 10. stol. Soudí s H. Łowmiańskym, že část těchto rodů se ve vlastním zájmu dobrovolně podřídila státnímu centru. Za jedině možnou formu budování prvotních politických organizací v podmínkách naturálního hos-

podářství pokládá autor "osobní závislost, podřízení se vládě na základě quasi-úmluv předvídajících odměnu věrným" (str. 36).

V kapitole "Druhy a funkce politických shromáždění" usuzuje Russocki na základě Kosmových informací, že v Čechách nejméně do poloviny 12. století (?) se církevní synody konaly společně se sjezdy státními. Lid ("populus") vystupuje tu anonymně a jen schvaluje rozhodnutí velmožů: volbu biskupů a někdy i knížat. U Kosmy a jeho pokračovatelů hlavními bohatýry jsou ovšem panovníci, ale zdánlivě druhořadí "proceres", "nobiles" či "meliores natu" jsou podle autora základními prvky mechanismu vlády. O jejich radu nebo souhlas se musili ucházet panovníci, svolávající je čím dále častěji na sjezdy, které měly už ve 12. století dvojí podobu. Byly to - podle rozlišování autora- buď p r a v i d e l n é "velké soudní roky" (konané jednou či dvakrát do roka) anebo p ř í l e ž i t o s t n é sjezdy širšího okruhu "politického národa" za účelem volby knížat, biskupů a rozhodování jiných důležitých věcí politických. Proti starším historikům (A.N. Jasinskij, V. Novotný, O. Peterka) dovozuje Russocki právem, že o "absolutismu" Přemyslovců nelze mluvit ani do poloviny 12. století ani později. Rovněž nelze ještě mluvit o kompetenci feudálních shromáždění, nýbrž jen o jejich funkcích. Byly hlavním nástrojem politických vlivů velmožů; jejich prostřednictvím se monarchie dorozumívala s širšími kruhy vládnoucí třídy. Tato shromáždění byla zároveň soudem (nejvyššího stupně) i orgánem zákonodárným a politicko-správním. Předmět porad stanovil panovník s nejbližším svým okolím. Na skutečném poměru sil záleželo, měl-li na sjezdu rozhodné slovo či musil-li počítat s míněním shromážděných. Kníže získával na sjezdech podporu velmožů a dělil se s nimi o odpovědnost za rozhodnutí. Tato "rozšířená curia" nebyla však podle autora ještě "zinstitucionalizovaným orgánem", schopným samostatného jednání. Velmoži, často vnitřně rozdělení, musili buď získat knížete na svou stranu nebo se odvážit otevřeného povstání. V takovém případě však - kromě interregna - neměli možnost samostatného svolávání sjezdů státních, jejichž usnesení by měla obecnou závaznost, jako tomu bylo u sjezdů knížecích.

Ve III. části (konec 12. stol. - 1278) pojednal autor nejprve o vzrůstající politické aktivitě velmožů ve 13. století, kdy se začínají rýsovat první počátky stavovské organizace v Čechách. Specifikum českého vývoje vidí polský autor v tom,že žádná z privilegovaných skupin nezískala před 14.stoletím obšírnější obecné privilegium. Russocki popřel existenci "zformovaného šlechtického stavu" ve 13. století. Polemizuje s názory oněch českých historiků, podle nichž už ve 12. - 13. století česká šlechta (především její velmoži) vytvořila "politický národ", založený na zásadách stavovských a vystupující jako "familia"

sv. Václava. Podle těchto názorů materiálním základem této integrace šlechty byla alodifikace lén, provedená domněle tzv. Statuty Konrádovými, a jejím zevním projevem byla domnělá stavovská pečeť českých pánů na listině z r. 1219, jakož i zřízení zemského soudu v Praze v polovině 13. století. Polský autor dospěl k závěrům diametrálně odlišným. Popřel výchozí tezi uvedených názorů, totiž fakt přeměny českých lén v dědičné statky (podle něho se Konrádovy Statuty netýkají vůbec lenních statků), a zdůraznil, že ve 13.století nebylo v Čechách "obecnějších" privilegií ani pro šlechtu ani pro duchovenstvo. Pokud jde o duchovenstvo, nemám toto tvrzení za zcela správné. Dávám však autorovi za pravdu v tom, že kult sv. Václava sloužil p ř e d e v š í m politice Přemyslovců (a ne panských skupin), že d y n a s t i i (nikoli panstvu) se podařilo ve 13. století přebudovat správu země (opuštění zastaralého hradského zřízení) a že výraz "terra Bohemiae"byl p ů v o d n ě symbolem politické jednoty "země" (= českého státu), nikoli projevem zemského stavovství. Pokud jde o pečeť sv. Václava z roku 1219, navázal autor na výzkumy V. Hrubého a dovozuje, že nejde o pečeť panského s t a v u. Zřízení zemského soudu v Praze pokládá právem za výsledek m o n a r c h i c k é politiky Přemysla II, směřující k oddělené úpravě soudnictví v nejvyšším stupni, nikoli za vítězství panských zájmů.

V povaze sjezdů tohoto období do r. 1278 nelze podle autora zjistit "vlivy zinstitucionalizovaného nátlaku velmožů na dvůr" (str. 72). Byly to sjezdy "politicko-soudní", svolávané a řízené nadále panovníky. Teprve v polovině 13. století jim byla odňata soudní jurisdikce a přenesena na zemský soud český, což bylo pro monarchii záminkou, aby svolávala politické sjezdy pánů řídčeji a jen příležitostně. Jinak tomu bylo na Moravě, kde se udrželo tradiční spojení soudních roků se sjezdy politickými, což podle mínění autora usnadnilo proces stavovské integrace šlechty.

V Čechách do r. 1278 politicky dominujícím činitelem zůstala podle Russockého monarchie,stále upevňující své postavení. Panstvo s ní konkurující konsolidovalo své síly "jak ve stínu trůnu, tak i v opozici", v dobách největšího napětí povstávalo k otevřeným vzpourám a volalo na pomoc cizí mocnosti, avšak nedovedlo získat účast ve výkonu vlády vinstituci, která by měla charakter "činitele stojícího proti monarchii", čímž se české poměry lišily podstatně od sousedních Uher, nemluvíc už o Anglii. Ztotožnit se s "českou zemí" a vystupovat v úloze obránců jejích zájmů mohli čeští pánové teprve v době po vymření domácí dynastie a povolání na trůn panovníků cizího původu (str. 73). Tak došlo ke konfliktu mezi českými pány a Lucemburky, směřujícími od počátku k vládě silné ruky.

Tyto myšlenky rozvíjí autor ve IV. části své práce a to postupně ve 4 kapitolách: 1. Panský stav na politickém jevišti (1278 - 1310). - 2. "Maiestas" a "communitas baronum" v zápase o převahu ve státě (1310 - 1347). - 3. Rovnováha sil (1348 - 1378). - 4. Zárodky stavovského zřízení (1378 - 1415).

Už z názvů těchto kapitol lze vyčíst hlavní linii autorových závěrů: Zřízení zemského soudu českého, judikujícího i v nepřítomnosti krále, otevřelo novou epochu v dějinách českého protoparlamentarismu. Obecné sjezdy politické, svolávané řídčeji, rokovaly už jedině o věcech království,což na půl druhého století vtisklo specifický ráz českému zřízení - na rozdíl od Moravy, kde sjezdy podržely ještě prvotní ráz. V dobách krize královské vlády (po r. 1278 a po r. 1306) panské oligarchie dovedla manipulovat politickými sjezdy, které svolávala a řídila, ale do sklonku 14. století si nedovedla vydobýt institucionalizovanou účast v řízení státu. Podle názoru Russockého hlavní překážkou byla důsledná praxe osobní vlády Lucemburků, opírajících se o úzkou radu, vybíranou často z cizinců, a ponechávající českým stavům jen malý okruh spolurozhodování, omezený podle privilegia z r.1311 na souhlas s ukládáním berní a s výpravami za hranice.Ve věcech zvláště významných (Maiestas Carolina,zemské míry apod.) dovolávali se sice čeští králové stavů, ale raději jednali odděleně s jednotlivými stavy resp. i jednotlivými městy, aby se nestřetli s širším shromážděním politických sil království.

Situace se změnila ve prospěch stavů (přesněji: panské oligarchie) teprve za vlády Václava IV., kdy narůstající opozice při pomoci zvenčí podnikla zčásti úspěšný zápas o vlivy na složení a činnost královské rady i na obsazování nejvyšších úřadů. Tehdy se podle Russockého královská rada definitivně přetvořila z neformálního sboru poradců v orgán centrální správy státu (podobně jako už dříve vytvořená kancelář).

V polemice s názorem, že zmíněný zápas monarchie s panstvem měl ráz p ř e d č a s n é h o pokusu o zavedení stavovského zřízení v Čechách (Zd. Fiala), argumentuje autor, že na sklonku 14. století stavovské zřízení v Čechách už zapustilo kořeny (srovn. argumenty na str. 100 - 101). Zrod českých stavovských shromáždění datuje autor až od r.1415 (str. 102), což se zdá příliš apodiktické.

Polskému badateli ovšem neušlo, že se už od poloviny 14. století počaly aktivizovat a konsolidovat ostatní stavovské skupiny v Čechách, zejména města a nižší šlechta (rytířstvo) - ne bez účasti krále, hledajícího v nich protiváhu proti panské oligarchii. Tím vysvětluje autor fakt,že za Václava IV. se ve formulářových sbírkách vyskytují četné mandáty, adresované významným osobám, především stavům, s pozvánímna sjezdy, které byly obesílány představiteli čím dále početnějších

korporací (řády, města) a počaly se přetvářet z porad krále s hodnostáři v setkání Koruny a "rozšířeného politického národa" (str. 107).

Zásadní převrat ve směru vytváření vlastní stavovské reprezentace v Čechách vidí autor právem v období husitských válek, kdy se mnohem silněji než dříve projevily snahy i možnosti integrace českých stavů. Tehdy poprvé počali svolávat sněmy (jichž počet během 16 let překročil 20) mluvčí stavů (včetně měšťanského) a představitelé nižších stavů vystupovali jako rovní stavu panskému, který měl nadále významnou politickou úlohu. Konečnou podobu stavovského shromáždění, složeného ze 3 kurií (panské, rytířské a městské), přibral český sněm až kolem poloviny 15. století.

V poslední kapitole, která patří k nejzajímavějším, pojednal autor o vývoji českého protoparlamentarismu srovnávací metodou v širším evropském kontextu (str. 105 - 112). Dospěl k pozoruhodným analogiím, z nichž tu lze zaznamenat jen některé. Autor zařazuje Čechy mezi ony státy, v nichž rozšířená rada (curia generalis) byla jádrem, kolem něhož se časem seskupila stavovská shromáždění "in statu nascendi" i vlastní zastupitelské sjezdy. Obdobu soudní reformy Přemysla II. (zemský soud) vidí v analogických reformách prováděných současně na Sicílii (Fridrich II.), ve Francii a v Aragonii. Na další rozvoj politického zřízení Čech působily podle autora dvě okolnosti: řídké svolávání rozšířené "curia", uvolněné od funkcí soudních, a přechod královského soudnictví do rukou panské oligarchie. Politické události po pádu Přemysla II. (1278) a před upevněním Lucemburků na trůně (1318) vedly autora k tomu, že zařadil tehdejší Čechy mezi ony státy, v nichž panská oligarchie, zčásti ve svazku s patriciátem největších měst, získala převahu nad monarchií a tvořila zárodky domácí odrůdy stavovského zřízení. Česká cesta ke stavovskému zřízení se lišila od současné uherské a o něco dřívější anglické - podle názoru autorova - úzkou společenskou základnou hnutí vyvolaného panstvem. Je však otázka, lze-li to pokládat s autorem jen za důsledek toho, že v Čechách 13. století nebylo širších skupinových privilegií, které by bylo možné srovnávat s anglickou Magna charta libertatum, uherskou Zlatou bulou z r. 1222 nebo aragonskými privilegii z konce 13. století. V mnoha evropských státech 14. století (Brabantech, Dánsku, některých knížectvích říše, Polsku a Uhrách) shledává autor obdobu půlstoleté silné osobní vlády Lucemburků, opírající se o kruh důvěrných poradců, vybraných z elity feudální společnosti.

Ve velkém sporu mezi tzv. korporatisty a institucionalisty o původu stavovských shromáždění soudí autor, že závěry plynoucí z rozboru českých pramenů 14.století podporují stanovisko institucionalistů. K rozšiřování starých sjezdů velmožů s panovníkem o představitele dalších

politických sil směřovala podle něho především iniciativa panovníků a jejich politické plány, nikoli nátlak privilegovaných korporací a stavů zdola, a čeští králové si zachovali po celý 14. věk možnost volby jednat buď se shromážděním stavovským nebo s každým stavem zvlášť. Autor zdůrazňuje, že nátlak Panské jednoty na Václava IV. vedl k získání jen částečného vlivu konfederace na složení a jednání královské rady a na obsazování nejvyšších úřadů, což pokládá za výsledek "typický pro ranou, aristokraticko-oligarchickou fázi zápasů feudálních společností o podíl ve výkonu vlády a správy" (str. 111).

Pokud jde o povahu povšechných politických shromáždění v Čechách, soudí Russocki, že teprve sněmy z doby Václava IV. lze pokládat za s t a v o v s k á s h r o m á ž d ě n í "i n s t a t u n a s c e n d i", a to jen vzhledem k jejich s l o ž e n í, rozšířenému o představitele měst, rytířstva a duchovenstva, zatímco jejich politická ú l o h a zaostávala za uherskými sněmy o sto let (str. 112). Hlavní rozvoj a krystalizaci českých stavovských shromáždění klade autor právem až do doby revolučního husitského hnutí.

Kniha obsahuje seznam pramenů (některé jsou citovány podle zastaralých edic, zejména FRB) a rozsáhlý seznam literatury (str. 114 - 124), který je téměř vyčerpávající. Místo resumé připojil autor německý překlad poslední části (V) díla, která obsahuje hlavní závěry a srovnávací perspektivy. Některé vynechávky v německém textu ruší smysl.

I když snad český historik nebude ve všem souhlasit s názory a závěry polského badatele, které mají - zejména pro starší období - nezbytně ráz diskusní, neupře jeho pilné monografii poctivost v přístupu k látce, odbornost zpracování, důkladnou znalost pramenů a literatury a podnětnost v řešení některých stále ještě sporných problémů.

Hynek Bulín

Obnovený zájem o dějiny teorií přirozeného práva

Právní historikové ze Západního Německa, Španělska, Itálie, Francie, Holandska a Švýcar se v říjnu 1972 sešli ve Florencii, aby pojednali o otázkách, které se vynořily v průběhu posledního půlstoletí v souvislosti se zjištěním, že čelní představitelé racionalistické teorie přirozeného práva počínaje Hugo Grotiem navazovali na myšlenky vyslovené krátce předtím anebo současně představiteli tzv. druhé nebo také "pozdní" scholastiky působícími ve Španělsku a v nových poměrech aplikujícími učení křesťanské scholastiky rozvitého středověku.

Z florentského zasedání vyšel statný svazek mimořádně zajímavých a podnětných prací s názvem "La Seconda scolastica nella formazione del diritto privato moderno", který redigoval Paolo G r o s s i a jejž vydavatelství G i u f f r è (Milano, 1973) zařadilo jako první svazek do řady "Per la storia del pensiero giuridico moderno (K dějinám moderního právnického myšlení)". Jak vyplývá z obou titulků právě uvedených, z nichž v každém je důrazně použito slova "moderno", vycházeli pořadatelé i účastníci sjezdu z představy, že "moderní" právo a "moderní" právní myšlení spadá v jedno se současným právem a právnictvím světa západního a že dnešní buržoazní právní věda je posledním slovem vědeckého přístupu k právu a právnictví, kteroužto mylnou představu potvrzuje ve sborníku také nedostatek zřetelů na právo a právní vědu zemí socialismu.

Tím pravděpodobně je také dáno, že pro čtenáře-marxistu se z krásně vypraveného díla čítajícího na 500 stránek podává celkový výsledný dojem jakéhosi galvanizování mrtvol, dojem jakési vědecké nostalgie a spojený s tím údiv nad skutečností, že vědci tak hlubokých historických znalostí a zároveň tak rozsáhlé a jedinečné právnické erudice, kteří ve sborníku vystupují, mohli přehlédnout velmi úzce časově i místně omezené hranice působnosti španělské druhé scholastiky a v důsledku toho značně přecenili význam a dosah tohoto jinak jistě zajímavého jevu z dějin práva a právní teorie.

U nás na týž jev narazil poměrně nedávno Jiří K l a b o u c h, který však velmi vhodně udržel svá pozorování a výsledky své práce v racionalistických mezích, jak o tom svědčí výtečné pasáže jeho knihy "Osvícenské právní nauky v českých zemích" (Praha 1958, zvl. str. 80 a d.).

Ke glorifikaci španělské pozdní scholastiky přispěl ve sborníku, jímž se zabýváme, zejména Hans T h i e m e (Freiburg im Br.) úvodním článkem "Qu'est-ce que nous, les juristes, devons à la Seconde Scolastique espagnole?", ve kterém - nepochybně právem - vychází z konsta-

tování, že veškerá scholastika byla proniknuta "juristickým způsobem myšlení."

Ztotožňuje tu zřejmě myšlení juristické s myšlením scholastiky (první i druhé), přičemž přehlíží, že o p r a v d u m o d e r n í právní věda vyvinula velké úsilí, aby se od scholastického způsobu myšlení oprostila a že zejména odporuje skutečnosti představa, jakoby scholasticko-juristické uvažování bylo nutně vlastní i např. novému právnictví socialistickému. Velmi cenné je Thiemeovo zjištění, že původní citace španělských autorů např. u Grotia v pozdějších vydáních jeho děl byly vynechávány. Dokazuje to ovšem jen, jak počínaje druhou polovinou 18.století už tato druhá scholastika byla mrtva a jak je marné dodatečně křísit její slávu.

Nicméně fakta a údaje, jak se v jednotlivých statích sborníku objevují, jsou namnoze zajímavé a pro dějiny právních, politických a ekonomických teorií velmi cenné. Platí to hned o dalším článku (v italštině), v němž G. A m b r o s e t t i (Modena) odpovídá na otázku, jak se druhá scholastika stavěla k ekonomii a soukromému právu. V rozsáhlém přehledu podává se tu poutavě vývoj teoretických úvah z této oblasti od pozdního středověku až hluboko do 18.století se stálým zřetelem k literatuře nejnovější ze století 20.

Stať, která následuje, z pera francouzského badatele Michela V i l l e y h o (Paříž) zabývá se zdůrazňováním zákona a subjektivního práva (obojí podle autora spolu souvisí) u typických představitelů druhé scholastiky jako byli F. de Vitoria, F.Suarez, G.Vasquez, L.de Molina, Cajetanus (Tommaso de Vio) a R.Bellarmino. Autor duchaplně sleduje kořeny některých jejich myšlenek nazpět přes středověk až hluboko do starověku (v právu řeckém a hebrejském), čímž se jeho studie stává vítaným příspěvkem i k obecným dějinám státu a práva.

Dieter S c h w a b (Giessen) v článku "Ehe und Familie nach den Lehren der Spätscholastik" shromážděním rozsáhlého materiálu, převážně církevněprávního a jeho svědomitým právněhistorickým zpracováním otevírá nové pohledy na závažnou problematiku z dějin práva rodinného a manželského.

Pořadatel sborníku, P. G r o s s i (Florencie) vyhradil si téma juristicky a historicky zvláště náročné, totiž otázku vlastnictví v druhé scholastice, kterou probírá - v italském jazyce - na více než sto stránkách, a to v širších historických souvislostech (počínaje vznikem vlastnictví). Právě zde však přímo bije do očí, jak vede na scestí a do prázdna opomíjení výsledků, k nimž zatím dospěla marxistická historiografie, archeologie, etnografie a v neposlední řadě také právní historie.

Pevně zakotveno a vhodně konkretizováno je naproti tomu téma, jež

na necelých 15 stránkách výtečně zpracoval Franz W i e a c k e r (Göttingen) s titulkem 'Contractus und obligatio im Naturrecht zwischen Spätscholastik und Aufklärung". Vyzvedává se zde, že teprve "das Vernunftrecht" vytvořilo obligační systém, na němž jako na přirozenoprávním dědictví mohly stavět novější zákoníky.

Třicetistránková španělská stať autora,který nese dlouhé jméno "José Manuel P é r e z - P r e n d e z y Muñoz de Arracó" (Granada) je věnován základním principům dědického práva v pozdní scholastice a přináší zejména také v příloze některé drobné, dosud nevydané texty G. Vasqueze k tomuto tématu.

Pestrý a poutavý je i ostatní obsah sborníku shrnující diskusní příspěvky. G. O t t e (Bielefeld) dodal sem výklad o "probabilismu jakožto teorii na pomezí teologie a jurisprudence". J. L. A b a d i a (Zaragoza) přispěl na 73 stránkách "historickými poznámkami k teorii soukromého práva druhé scholastiky". R. F e e n s t r a (Leiden) se v hluboce fundované stati zamyšlil nad vlivem španělské scholastiky na Grotia v oblasti soukromého práva a zaměřil se jednak na některé základní otázky, jednak konkrétně na nauku o omylu a o bezdůvodném obohacení.

A. D u f o u r (Ženeva) rozebírá traktát J.G. de S e p ú l v e d a z r.1531,v němž tento autor komentoval rozvod Jindřicha VIII. s Kateřinou Aragonskou. J. de A z c á r r a g a (Madrid) učinil předmětem svého příspěvku "Tractus de potestate in se ipsum", který vyšel tiskem r.1604 v Palermu a r.1609 v Miláně a konečně Chr. B e r g f e l d (Frankfurt a.M) zpracoval mimořádně zajímavé téma o stanovisku, které španělští pozdní scholastikové zaujali k smlouvě pojišťovací.

Materiálově je sborník velmi cenný jak pro celou oblast obecných dějin státu a práva, tak pro úzce s ní související oblast dějin politických a právních učení.

Václav Vaněček

Dve poľské vysokoškolské učebnice všeobecných dejín štátu a práva: Michal Sczanieczki, Powszechna historia państwa i prawa, Warszawa 1973, 636 stran, Iwo Jaworski, Zarys powszechnej historii państwa i prawa, Warszawa 1966, 3°, 356 stran

Problém obsahu a rozsahu všeobecných dejín štátu a práva ako historickej disciplíny, prednášanej na právnických fakultách socialistických krajín, jej koncepcia, zameranie a jej podagogická hodnota, nieje vydiskutovaná do dnes. Doterajší spôsob predńášania, obmedzený viac-menej na niektoré európske otrokárske, feudálne a kapitalistické štáty a na USA, spravidla skončený r.1918, nemôže poslúžiť marxistickému ponímaniu zmyslu dejín,ako zdroja ponaučenia pre socialistickou prítomnosť. Kurz všeobecných dejín, ktorý nepoučuje poslucháčov o pokrokovej úlohe socialistických štátov v konfrontácii s regresívnym trendom kapitalistických štátov po r.1918 a menovite po r.1945, učebné texty tejto disciplíny, ktoré neobsahujú výklad zmien,ktoré nastali v štátnej a právnej štruktúre tzv. tretieho sveta a výklad vzrastajúceho vplyvu socialistického typu štátu na vývin v južnej Amerike, v Afrike a v Ázii, sa právom považuje často za postrádateľný balast v učebných plánoch právnických fakúlt. Tento účinok mal by sa, pravda, odstrániť tým viac, že bez správneho výkladu všeobecných dejín štátu a práva ostane výklad dejín vlastného štátu a práva izolovaný a skreslený. V čase, keď žiadny štát nemôže autarkne existovať, keď surovinové, energetické, potravinové problémy ľudstva a záchrana prírody, životného prostredia ľudstva sa môže riešiť len celosvetovým úsilím, keď je svet rozdelený na imperialistické, socialistické a protiimperialistické vývinové skupiny štátov a triedny boj dosiahol medzinárodné rozmery, možno dejiny štátu a práva prednášať, učiť len v celosvetových dimenziách. V tomto rámci má sa podčiarknúť úloha a zdôvodnit prínos vlastného štátu ako súčasti socialistického tábora pri zabezpečovaní svetového mieru, ako základného predpokladu riešenia naznačených problémov.

Napriek tomu, že tieto postuláty sú marxistickými právnymi historikmi zväčša uznané, málo sa stalo doteraz na poli realizácie potrebnej novej koncepcie. Príčiny sú v každom socialistickom štáte iné, avšak dôsledky sú skoro všade rovnaké: snaha,obmedziť výuku dejín štátu a práva ako predmetu, ktorý sa často považuje za málo potrebný pri výchove socialistického právnika.

Recenzent považoval za potrebné uviesť úvodom tieto myšlienky, po prečítaní dvoch učebníc všeobecných dejín poľských právnych historikov, vydaných v čase, keď napr. u nás už dlhé roky nezaznamenávame podobné práce. Nie náhodou referujeme o týchto prácach naraz. Pri ich

porovnávaní sa jasne ukazuje na jednej strane tradičný zastaralý koncept a na druhéj strane pokus, prelomiť vžité ohrady a urobiť krok dopredu.

Učebnica I. Jaworského vyšla r.1966 v tretom vydaní,čo svedčí o jej úspechu. Je stručná, tézovitá, obsahuje najdôležitejšie pojmy a nie je zaťažená faktografickým materiálom. Ľahko sa číta a memoruje, čo poslucháči vedia oceniť. Kapitoly sú stručné (napr. celý rímsky štát 26 strán, Franská ríše 10 strán, Francúzsko 9-11. st.30 strán, Kyjevská Rus, Rusko záp. Slovania spolu 21 strán a pod.); ide ozaj len o náčrt. Ale náčrt čoho? Rímskej ríše, feudalizmu,v germánskych štátoch, vo Francii, v Anglicku, v Rusku a osobitného vývinu v USA do buržoáznej revolúcie r. 1789, kapitalizmu v týchto štátoch do r.1918. Zakončenie: na jednej strane pár poznámok o prvej svetovej vojne a o VOSR. A tým končia všeobecné dejiny štátu a práva, akoby to, čo sa stalo po r.1918 už nepatrilo do disciplíny, a akoby ďalší vývin aspoň do r.1945-1950, nebolo potrebné vysvetliť budúcim socialistickým právnikom. Nemýlime sa, keď konštatujeme, že učebné pomôcky v ostatných socialistických štátoch majú viac-menej podobný obsah. Jaworského učebnica má, pravda, zladenú vnútornu skladbu, logickú stavbu,čo o rôznych skriptách použitých v okolitých socialistických štátoch, pokiaľ ich poznáme, nemožno povedať. A preto sa znova vynára otázka: akú pedagogickú, propedeutickú, politicko-výchovnú hodnotu má takáto učebná látka na socialistických právnických fakultách?

M. Sczaneczki bol tiež viazaný čo do chronologického rámca, poľským vysokoškolským programom výuky, avšak súčasne chcel v daných možnostiach realizovať novú koncepciu; chcel prekonať naznačené nedostatky a obnoviť význam a aktuálnosť disciplíny. Rozšíril chronologický výklad do r.1945. Teritoriálny rámec je podobný, ako u Jaworského, s tým rozdielom, že sa zaoberá aj s antickým Gréckom a nakonci výkladu o vývine kapitalistických štátov spomína aj vývin v mimoeurópskych krajinách. Obsah obmedzuje na výklad spoločenskej štruktúry, na inštitúcie zapadajúce do oblasti štátneho a správneho práva a na významnejšie pramene práva. Nové a zaujímavé sú v diele Sczanieczkého syntetizujúce kapitoly. V nich vysvetľuje všeobecné a charakteristické rysy feudálneho štátu, dôležitejšie pojmy feudálneho spoločenského a štátneho zriadenia, syntézu absolútnej monarchie ako poslednej formy feudálneho štátu a všeobecné zákonitosti vzniku, rozvoja a zániku feudálnej štátnosti. Metódou dedukcie snaží sa vystihnúť charakteristiku feudálneho štátu aj v mimoeurópskom meradle.

Podobne aj pri výklade kapitalistických štátov snaží sa autor najmä v záverečnej kapitole rozšíriť svoje závery aj na mimoeurópske krajiny a sleduje vývin kapitalistických štátov aj po r.1945,prakticky dodnes.

Naproti tomu končí svoju knihu náčrtom vzniku prvého socialistického štátu v ZSSR, tj. rokmi 1917-1918. Tým vypadli z knihy rozhodujúce desaťročia svetových dejín, nasledujúce po r.1918, v ktorých vzrástla medzinárodná autorita a sila ZSSR, vznikli nové ľudovodemokratické resp. socialistické štáty,ktoré účinne vplývajú na světový vývin. Inými slovami, kapitalistický vývin je jednostranne vyzdvihnutý, akoby paralelný vývoj socialistických štátov nepatril do tejto disciplíny. Autor samozrejme nechcel vyvolať takýto dojem; naopak, snažil sa napísať ozaj "všeobecné" tj. celosvetové dejiny. Ale v úvode naznačený tradičný výklad a postulát únosnosti rozsahu učebnice vytvorili priveľké prekážky, ktoré sa nedali odstrániť pri tomto pozoruhodnom prvom pokuse.

Je zásluhou M. Sczanieczkého,že prelomil bariéru ustrnulej a netvorivej rutíny a svojou učebnicou naznačil koncepciu, ktorá by sa mala prediskutovať v širokom kruhu právnych historikov socialistických krajín, pretože je spôsobilá k tomu, aby vrátila disciplíne všeobecných dejín štátu a práva to miesto, ktoré jej prináleží v marxistickej historiografii a pri výchove socialistických právnikov.

Leonard Bianchi

Zdisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski, Historia państwa i prawa Polski, Tom II, Od połowy XV wieku do r. 1795. Pod redakcją Juliusza Bardacha. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1971, 674 stran

Súborné dejiny štátu a práva v Poľsku spracúva kolektív bádateľov pod redakciou Juliusza Bardacha. Prvý diel vyšiel doteraz už v troch vydaniach, siaha do polovice 15. storočia a jeho autorom je menovaný redaktor. Druhý diel, ktorému tu venujeme pozornosť, nadväzuje na prvý a siaha až do r. 1795. Predvída sa vydať ešte ďalšie tri diely, z nich posledný 5. diel má končiť rokom 1939.

Tu recenzovaný druhý diel sa delí podľa období na tri časti. V nich sa uvádza zakaždým najskôr všeobecná charakteristika historická, potom pramene vzniku a poznania práva, a napokon charakteristika štátnej formy. Potom nasleduje ďalší rozbor štátoprávnych javov a ustanovizní. Pritom sa sledujú predovšetkým zmeny, ktoré nastali oproti predchádzajúcemu obdobiu. Každému záhlaviu vo všetkých troch častiach predchádza veľmi bohatý zoznam literatúry a okrem toho sú aj pod riadkom hojné odkazy na pramene a literatúru.

Prvé obdobie sa kvalifikuje ako šľachtická demokracia, ktorá sa datuje od r. 1454. To bola obmena stavovskej monarchie, na vláde sa zúčastňovali len feudálne stavy a kráľovská moc sa postupne obmedzovala. Úniou Poľska a Litvou vznikol (1569) mnohonárodný štát. Základnú črtu mu dodávalo stavovské zriadenie, budované hlavne na poddanstve, ako podklade moci šľachty. Aj voči mešťanom zaujala šľachta postoj nadvlády. Voči cirkvi prevládala zvrchovanosť štátnej moci. Keď sa v 30. rokoch 16. storočia šíril protestantizmus, podporovala šľachta kalvínske vyznanie a meštianstvo luterské. Napokon sa šľachta odvrátila od reformácie a preto ostal v prevahe katolicizmus. V Litve a na Ukrajine bolo pravoslávie. R.1573 sa vyslovila zásada slobody vyznania, ale tak všeobecne, že sa umožňoval vo veciach viery nátlak šľachty na poddaných.

Rozpory vo vládnúcej triede sa odrazili na rozmáhajúcom sa právnom a politickom myslení, ktoré bolo ovplyvnené humanizmom. Prejavovalo sa v troch hlavných prúdoch: z jednej stránky sa hlásala požiadavka centralizácie vládnej moci a zosilnenia moci kráľa, z druhej stránky sa vynáral hospodársky a spoločenský program meštianstva, a napokon si razil cestu politický program šľachty. Osobitnú úlohu zohrali ešte radikálne náuky plebejské a náuky katolíckeho cirkevného razenia. Koncom 16. storočia tiež vznikli prvé právnické vedecké práce. Rímske právo vplývalo len na systematiku šľachtického práva. Väčší vplyv malo na mestské právo.

Kráľ sa v prvej polovici 16. storočia usiloval zosilniť svoju moc a preto hľadal oporu u magnátov. Oproti tomu stredná šľachta začala

boj o obmedzenie kráľovskej moci a razila zásadu zvrchovanosti práva, ktorému mal podliehať aj kráľ. Zosilnenie moci šľachty napokon vrcholilo v jej práve vypovedať kráľovi poslušnosť (articulus de non praestanda obsedientia). Z reprezentatívnych orgánov pôsobili v každom vojvodstve snemíky. Len v niektorých vojvodstvách bol pre každý kraj osobitný snemík. Na snemíku sa zúčastňovala všetka šľachta príslušného územia. Na nich sa volili poslanci do ústredného snemu. Pre väčšie územné obvody (Malopoľsko, Veľkopoľsko, Mazovsko, Litva) sa schádzali so senátormi na tzv. generálnych snemíkoch. Ústredný snem sa konštituoval v 15. storočí ako dvojkomorový útvar. V ňom bola poslanecká snemovňa zborom zástupcov šlachty delegovaných obyčajne po dvoch zo snemíkov (spolu bolo okolo 170 poslancov) a senát vznikol z niekdajšej kráľovskej rady, reprezentoval vlastne magnátov a mal vyše 80 členov. Duchovenstvo zasadalo v senáte a meštianstvo nemalo na sneme zastúpenie. Uznášanie snemu veľmi hatila zásada jednomyseľnosti. Právomoc snemu sa zakladala hlavne na zásade, podľa ktorej kráľ zásadne mohol vydávať všeobecné právne ustanovenia len spolu so snemom. Nositelia ústredných monokratických orgánov riadili veci kráľovského dvora (korunný a dvorský maršál), kanceláriu (kancelár a podkancelár) a pokladnicu (tzv. podskarbí). Úradnícky aparát však bol v podstate nevyvinutý, lebo šľachta hatila jeho rozmach, aby kráľ v ňom nezískal pro seba oporu. V organizácii vojska nastal rozklad všeobecnej šľachtickej vojenskej služby. Vojsko sa verbovalo len v čase vojny a premenilo sa na žoldnierske. Financie sa delili na kráľovské, t.j. príjmy dvora, a na štátne, t.j. hlavne dane. Šľachta dane neplatila, ale zato ich platili poddaní a mešťania. Pravda, povoľovanie daní bolo v právomoci šľachty a preto tento štátny príjem bol nestály. Školstvo bolo cirkevné a žiactvo pochádzalo najskôr z radov sedliakov a mešťanov. Keď vznikli školy na úrovni stredných, ovládla ich šľachta. Na krakovskej univerzite prevažovala meštianska mládež, sedliackej bolo málo. Vznikali útvary verejnej starostlivosti, najmä nemocnice, a to ako cirkevné útvary. V súdnictve pôsobili ako šľachtické súdy prvej inštancie krajské, hradské a poďkomorské súdy. Odvolacou inštanciou boli tzv. "sądy wiecowe" v jednotlivých vojvodstvách. Najvyšším súdom sa stal namiesto kráľa Korunný súd (Trybunal koronny 1578). Osobitnú organizáciu mali kraje bývalého územia križiakov, potom Mazovsko a ďalšie menšie územia.

Druhé historické obdobie skúmané v tomto spise sa charakterizuj ako magnátska oligarchia. Vtedy sa zostril triedny boj poddaných, v mestách nastal všeobecný úpadok, ktorý postihol obchod aj remeslá. Vznikali počiatočné formy kapitalistickej veľkovýroby. Krajina trpela najmä vojnami proti Švédsku. V oblasti právnych prameňov sa rozvinul

pojem základných (tzv. kardinálnych) práv, ktoré sa považovali za nadradené ostatnému právu a nezmeniteľné. Ináč prechod od šľachtickej demokracie k magnátskej oligarchii nespôsobil veľké zmeny v štátnych ustanoviznisch a naďalej sa hlásala fikcia, že jestvuje uvedená demokracia. Krajina si zachovala mnohonárodný charakter a 2/3 územia bolo nepoľské. Prevládala tendencia decentralizácie vládnej moci, obmedzevania kráľovskej moci a vo vládnych orgánoch nastala dezorganizácia. V hospodárskom a spoločenskom živote krajiny zohrávali hlavnú úlohu magnátske veľkostatky. Vzrastalo vykorisťovanie poddaných a ich útlak, čo vyvolalo v 17. a 18.stor. vzbury. Mestá upadali a hoci mali na sneme svojich poslov, nepriznávalo sa im právo hlasovať. V šľachtickom stave nastala diferenciácia, keď pri prevládajúcej právnej neistote sa drobní šľachtici zoskupovali okolo mocných magnátov na spôsob klientely. V politickej teórii sa vynorili absolutistické tendencie, zato šľachta sa v zásade pridŕžala svojej ideológie "zlatej slobody", ktorú však priznávala len sebe a upierala poddaným. Na veľnom sneme rozhodovala magnátska oligarchia, ale ináč vzrastal význam snemíkov. Kráľovská moc podliehala ďalšiemu obmedzovaniu. Šľachtické skupiny sa spájali do tzv.konfederácií, hoci to bolo podľa práva zakázané. Tak sa rozvrat ústrednej vládnej moci ešte stupňoval. Organizácia úradov neprekonala ďalšie zmeny, len sa rozmohol zlozvyk úrady predávať za peniaze. Najsilnejšiu pozíciu mal hlavný kapitán (hetman), ktorý sa stal priam konkurentom kráľa. Vojsko sa celkom premenilo na žoldnierske, ale popri tom sa zachovali ako pozostatok minulosti súkromné vojská magnátov. Vo finančnej oblasti sa prejavila snaha získať nové príjmy tým, že sa dane rozšírili aj na šľachtu. Zaviedla sa totiž nová daň z obratu a spotrebná daň, ako aj nové clá. V súdnictve nastal prenikavý úpadok a aj výuka práva upadala.

Tu nasleduje stručný náčrt dejín súkromného, trestného a procesného práva. Z nich každé sa delí na šľachtické (ziemskie), mestské a dedinské. Osobitný odsek je venovaný vojenskému právu trestnému a procesnému. Napokon sa popisujú zvláštnosti štátoprávnej organizácie niektorých častí Poľska (Prusko, Sliezsko, Pomoransko) v tomto období.

Tretia a posledná časť spisu sa venuje obdobiu, ktoré sa charakterizuje ako začiatky konštitučnej monarchie. Pre toto obdobie bol príznačný hlavne boj poddaných proti šľachte, a to o pôdu. Zo stránky ideologickej pôsobili snahy o reformy podnietené osvietenstvom, zo stránky ekonomickej rozmach manufaktúr a mestského hospodárstva. Do tohto obdobia spadajú aj neblahé troje deľby Poľska.

V oblasti právnych prameňov nadobudli najväčší význam vyššie už spomínané "kardinálne práva" týkajúce sa základných právnych zásad a ústava z r. 1791. Tlačou vyšli právne zbierky, najmä mestského a de-

dinského práva. Forma štátu si zachovala feudálny charakter,ale súčasne sa uplatňovali dve tendencie. Podľa jednej sa mala zachovať magnátska oligarchia a podľe druhej sa mala centralizovať štátna moc. Výsledok bol kompromis týchto tendencií. Poddaní záviseli administratívne a súdne od vôle pánov. Mestá síce upadali, ale vo väčších sa formovala buržoázia. Šlachty bolo okolo 800.000, čo tvorilo asi 10 % obyvateľstva a to bolo väčšie percento než v iných súčasných krajinách. Súčasne sa začala formovať robotnícka trieda. Zásadný význam mali reformy štátnej organizácie a týkali sa najmä snemíkov, ktorých právomoc sa obmedzovala v záujme štátnej jednoty. Na ústrednom sneme sa presadzovala zásada väčšiny hlasov proti zásade jednohlasnosti. V administratíve získali význam komisie volené na sneme, ktorým bola nadradená Stála rada. Mala o.i. za úlohu interpretovat platné právo. Známa "Ustawa rzadowa" z r. 1791 bola dovŕšením konštitučnej monarchie. V nej sa však nezrušilo poddanstvo, mešťanom sa priznali niektoré práva, ktoré dovtedy patrili len šľachte. Zo šľachty ťažili z tejto ústav vrstvy, ktoré neskôr splynuli s buržoáziou. Panovník mal nastupovať podľe zásady dedičnosti. Predsedal rade ministrov, ktorá spolu s ním bola najvyšším vládnym orgánom. Nová ústava bola dôležitým pokusom o reformu, ktorú však zmarila magnátska reakcia s pomocou ruských vojsk (1792). Nastolili magnátsku oligarchiu, proti ktorej potom povstalo obyvateľstvo krakovského vojvodstva. Vlády sa ujala Najvyššia národná rada. Vyhlásili osobnú slobodu sedliakov a zriadili osobitné trestné súdy.

V druhej polovici 18. storočia nastali v dôsledku spoločenských a ekonomických premien zmeny aj v súdnictve. To spôsobilo vznik modifikácií v oblasti súkromného, trestného a procesného práva. No napokon všetko zmaril konečný rozklad krajiny r. 1795. Uskutočnil sa s porušením základných zásad medzinárodného práva, ktoré sa vtedy uznávali za platné.

Jozef Karpat

Jogtörténeti tanulmányok (Právnehistorické štúdie), III., red. prof. dr. A. Csizmadia, Budapešť 1974, 290 stran

Nový zborník maďarských právnych historikov obsahuje 15 štúdií z r. 1968-1971, z ktorých väčšina sa dotýka aj našich právnych dejín a preto si zasluhuje obšírnejšiu anotáciu.

Prvá tematická skupina je venovaná dielčím právnehistorickým otázkam maďarskej republiky rád. Písali sa k 50. výročiu prvej proletárskej vlády v Maďarsku. Prof. Otto B i h a r i analyzuje nové poznatky o ústave a štátnom zriadení MRR. Ferenc P e c z e skúma volby do Krajinského zjazdu zväzových rád v Maďarsku. Pál S c h ö n w a l d oboznamuje legislatívne návrhy na reformu trestného práva v MRR a Ferenc S í k prináša nové fakty k právnym represiám proti politickým pracovníkom MRR, po páde proletárskej moci v Maďarsku. Druhý tematický okruh sa zaoberá otázkami oslobodenia Maďarska; tieto práce sa vyhotovili k 25.výročiu oslobodenia sovietskou armádou. Prof. Andor C s i z m a d i a, DrSc. sa zaoberá ústavným vývojom po oslobodení Maďarska do prijatia ľudovodemokratickej ústavy r. 1949. Ernő G e r g e l y spracoval činnosť Politického výboru dočasného národného zhromaždenia a Jozsef R ú s z o l y analyzuje vznik prvého ľudovodemokratického volebného zákona čís. 8/1945 v Maďarsku. Tieto štúdie sa podrobne recenzovali v PO č. 3/1975, preto ich len vypočítavame.

Väčšiu pozornosť venujeme štúdiám, zapadajúcim do tretieho tématického okruhu, v ktorom nájdeme práce z rôznych oblastí, a rôznych časových úsekov; štúdie, ktoré nás informujú aj o tom, akými problémami sa zaoberajú dnes právní historici Maďarska.

Dve práce sú venované mestskému právu. Iván B e r t é n y i v článku"Mestskí občania pred súdom krajinského sudcu v14.st.", skúma popri vytvárajúcom sa tavernikálnom súde existujúce zásahy ústredných sudcov Uhorska do jurisdikčnej právomoci slobodných kráľovských miest.Na podklade archívneho materiálu zväčša slovenských miest dokazuje, že pred dobudovaním súdu tavernika sa občania radšej odvolávali ku krajinskému sudcovi než k palatínovi, najmä v sporoch proti šľachticom; ba viedli pred ním aj prvostupňové konania, obchádzaním mestského súdu. Sleduje začiatky tavernikálneho súdu (menovite činnosť Jakuba zo Spiša r.1375-1378 v majetkových sporoch medzi mešťanmi a šlachticmi) až do upravenia výlučnej pôsobnosti mestských súdov ako prvostupňových inštancií a tavernikálneho súdu ako odvolacej inštancie tavernikálnych miest. Príspevok Andrása V í z k e l e t y h o má nadpis "Príspevky k stredovekým právnym dejinám spišských miest". Autor analyzuje z filologických hľadísk obsah kódexu v nemeckej reči, uloženého pred 90 rokmi

v budapeštianskej Széchényi-knižnici pod značkou Kod. Germ. 35. Kódex pochádza z Levoče z r. 1516 a dodnes nebol odborníkmi povšimnutý. Po doteraz známych 6 rukopisoch "Zipser Willkür-u, obsahuje kodex v úvode ďalší register a siedmú variantu spišskej právnej knihy. Z textovej analýzy usudzuje autor, že v Levoči používali v 16. st. túto právnu knihu ako prameň platného práva a doplnili ju podľa aktuálnych potrieb nových pomerov. Považuje za potrebné,vydať modernú edíciu Zipser Willkür. Na druhom mieste obsahuje kódex rozhodnutie mestskej rady v Levoči z r. 1472 o poplatkoch pre zriadencov mestského súdu (Gerichtsdiener). Napokon obsahuje kódex traktát o tom, ako sa majú chovať radcovia na zasadnutiach mestskej rady. Ide o variantu košického "Ratsordnung"-u z r. 1404, ktorého autorom bol richtár Hebenstreyt. Tento text bol vydaný tlačou r.1864 (Krones)a r.1886 (Demkó)a použil sa ako právnemorálna smernica aj v iných spišských mestách podľe vzoru moralizujúcich úvodov stredovekých právnych kníh. V tejto spojitosti spomína autor aj spis "Summa legum Raimundi", pričom niektorým nepresnostiam sa mohol vyhnúť, keby bol poznal a použil štúdie prof. K. Rebru. Je škoda,že autor si nevšíma čs.odbornú literatúru, i keď mu pri výskume účinne pomáhali pracovníci št. archívov v Levoči a v Košiciach. Do oblasti mestského práva v širšom slova zmysle patrí aj štúdie nedávno zomrelého riaditeľa Kraj. archívu v Budapešti, právneho historika Endre V a r g u o organizácii banského súdnictva v Uhorsku v r.1686-1851. Do r.1565 patrilo k privilégiam banských miest na Slovensku tvoriť a aplikovať banské právo a banské mestá súdili v banských veciach na vlastných súdoch; poslednou odvolacou inštanciou bol súd personálisa. Maximilián I. nanútil juhoslovenským banským mestám svoj banský zákon v r.1565-1573. Zanikla "banská sloboda" banských miest, zakotvená v uh. zák. čl. 39/1523 a zaviedla sa organizácia kráľovských banských vrchností a zjednotilo sa súdnictvo s banskou správou a políciou. Nižšie orgány ostali sčasti obsadené mešťanmi banských miest, ale vyššie a ústredné orgány sa začlenili do rakúskej štátnej správy, menovite do právomoci dolnorakúskej, pozdejšie viedenskej dvorskej komory. Táto organizácia ostala v platnosti do konca 18. storočia. Autor, znalec maďarských a slovenských archívnych fondov a literatúry banského práva, podrobne sleduje vývin banskej organizácie od úpravy r.1747-1761 a prináša ucelený a presný obraz o nej, najmä pokiaľ sa týka nás najviac interesujúcich oblasti banských miest so sídlom v Štiavnici a v Smolníku. Skúma zmeny v počte a pôsobnosti prvostupňových banských súdov podľa stavu r. 1764. Hodnotí zmeny, nastalé nariadením Jozefa II z 24.4.1784, keď právomoc poslednej inštancie prešla na uhorský orgán, na tavernikálny súd, resp. od r.1786 na kráľovskú a sedmipánsku tabulu. Banská súdna organizácia sa stabilizovala koncom r. 1788 a osta-

la v platnosti do r. 1848. Údaje o podrobnostiach štiavnickej a smolnickej oblasti,menovite o kompetencii banských súdov a správnych vrchností treba osobitne vyzdvihnúť. Napokon rozoberá autor ďalší vývin v r. 1848-1854, tj. do vydania nového banského zákona.

Ďalšie štúdie sa zaoberajú životom, činnosťou a hodnotením významu troch právnikov. Lajos J. C s ó k a (archivár v Panonhalma),pod nadpisom "Dejiny vzniku prvého uhorského zákoníka", dopĺňuje svoj doterajší výskum. Prináša ďalšie argumenty pre svoj názor,že autorom prvého zákoníka Štefana I. bol kanonik Thancmar z Hildesheimu, ktorý sa r. 1023 presťahoval do Uhorska a ako "hospes" kráľovského dvora napísal v Ostrihome prvý uhorský zákoník. Lajos B o r o s oboznamuje život a literárnu činnosť Kryštofa Laknera (1571-1631) richtára resp. mešťanostú mesta Sopron v r. 1603-1631. Študoval právo v Padove, v Siene a Bologni, kde asi ako prvý protestant získal doktorát bez náboženskej prísahy. Zdržiaval sa určitý čas v Prahe, kde získal od kráľa Rudolfa šlachtický titul. Zaoberal sa tavernikálnym právom a patril k skupine mestských právnikov, ktorá spísala a nechala Rudolfom potvrdit tavernikálne články. V Bratislave sa zúčastnil r.1608 na korunovácii Mateja II. a r.1613 na sneme v Banskej Bystici, kde zvolili Bethlena za kráľa. Z jeho 12 romanistických prác, vydaných knižne (jedna vyšla v Košiciach) má "Questiones Iustinianeae" z r. 1616 význam ako prvá uhorská učebnica Inštitúcii v čase, keď v Uhorsku nebola univerzita a právnici sa vychovávali v mestách a na vieryhodných miestach. Akademik Endre N y i z s a l o v s z k y v štúdii "Ignác Frank, historickoprávna škola a národooslobodzovací boj", fundovanou argumentáciou opravuje panujúci názor na význam a vedeckú činnosť tohoto civilistu reformného obdobia, vysokoškolského učiteľa v Košiciach a v Budapešti, dekana Právnickej fakulty v r.1848-1849. Na rozdiel od stanoviska prof. Imre Szabóa ktorý posudzoval Franka z aspektu právne-teoretického, prichádza Nyizsalovszky z aspektu civilistiky k pozitívnemu hodnoteniu. Do tejto skupiny štúdií možno zaradiť aj prácu Alexandra V a r g u pracovníka ŠSUA v Bratislave o bratislavskej právnickej akademie v období absolutizmu a dualizmu (1850-1914). Ide o prepracovaný referát, prednesený na druhej konferencii v Smoleniciach o právnickej vzdelanosti z r.1971, z príležitosti 50. výročia otvorenia PF-UK. Referát vyjde v zborníku PF-UK, preto stačí tu poznamenať, že autor spomína a hodnotí všetkých podagógov, ktorí na tejto škole do r. 1914 učinkovali.

Štúdia prof. Kálmána K o v á c s a z obdobia buržoáznej revolúcie zaoberá sa "zápasom o ustanovenie vlády buržoázneho typu v Uhorsku (1847-1848)". Autor sleduje poznatky a zápasy, ktoré viedli k požiadavke samostatnej parlamentárnej a nezávislej uhorskej buržoáznej vlády a spôsob jej zriadenia v čase od marca 1847 do apríla 1848. Zauj-

mavé sú podrobnosti, týkajúce sa činnosti dočasného vládneho orgánu aj na slovenskom území ("Krajinské dočasné ministerské poverenictvo"), ktorý sa zriadil po vynútenom menovaní ministerského predsedu (Batthyányiho, 17.3.1848), bez menovania členov jeho vlády. Tento dočasný vládny orgán účinkoval od 23.3.-do 20.4.1848. Jeho právomoc prešla na ministerstvo vnútra, keď zák. čl.3/1848 o nezávislom a zodpovednom ministerstve nadobudol účinnosť a realizoval sa.

Poslednú časť zborníka tvoria bibliografické pohľady a správy o právnehistorickej tvorbe ČSSR, Maďarska a Juhoslávie v rokoch 1968-1971, z pera Doc.Dr. L. Bicnchiho, Gyula Vargyaiho a Ferenca Peczeho.

Leonard Bianchi

V. M. Kurycin, Perechod k Nepu i revoljucionnaja zakonnosť, Nauka, Moskva 1972

V centre pozornosti autora recenzovanej práce je otázka socialistickej zákonnosti. Aktuálnosť tejto problematiky akcentujú závery XXIV. zjazdu KSSZ, orientujúce na jej ďalšie upevňovanie, ako aj skutočnosť, že sa v poslednej dobe stala ohniskom ideologického boja medzi silami socializmu a imperialistickej reakcie.

Práca skúma túto problematiku v dôležitej etape upevňovania sovietskej zákonnosti a právneho poriadku, v období Nepu, keď sa vypracoval leninský vedecký plán vybudovania socializmu a riešili sa významné otázky štátu a práva diktatúry proletariátu. Je to obdobie, keď sa kodifikovali základné odvetvia práva, realizovala sa súdna reforma, vznikla sovietska prokuratúra a advokácia. Hoci boli tieto kódexy a reformy poznamenané Nepom, prekročili jeho rámec. Väčšina z nich platila do 60. rokov a nové zákonníky tohto obdobia akceptovali a rozvili základné zásady predchádzajúcich kódexov. Rovnako sa prevzali aj princípy organizácie a činnosti sovietskej súdnej sústavy, prokuratúry a advokácie, ako aj vtedy rozpracované základné principiálne ustanovenia socialistickej zákonnosti; všeobecná záväznosť zákonov, jednota zákonnosti atď. Tým má štúdium tohto obdobia osobitný význam pre dnešok.

Otázky socialistiekej zákonnosti rozoberá autor v závislosti od jej významných determinantov: od ekonomickej základne, ktorej dynamika v socialistickom smere dostala významné impulzy v podobe hospodárskych reforiem 1921-23, od pomeru triednych síl, ostrosti a foriem triedneho boja, ako vo vnútri krajiny, tak aj na medzinárodnej aréne. V takomto metodologickom postupe sa prejavil autorov konkrétne historický prístup k zákonnosti. Vzájomný vzťah medzi zákonnosťou a jej determinantmi chápe dialekticky, skúma aj spätnú väzbu, úlohu revolučnej zákonnosti pri premene ekonomiky krajiny, pri vybudovaní hospodárskej základne, pri rozvoji a upevnení sociálnej bázy sovietskej moci a rozvoji sovietskej demokracie. Pritom veľkú pozornosť venuje načrtnutiu ostrého ideologického a politického boja, ktorý sa rozprúdil v začiatkoch 20. rokov, okolo rozpracovania problémov sovietskeho práva a zákonnosti, ako proti buržoáznym, antisocialistickým silám, tak aj proti oportunizmu sprava i "zľava" vnútri strany.

Táto matéria tvorí v podstate obsah prvých dvoch hláv. Prvej - ekonomické reformy 1921-23 a revolučná zákonnosť - a druhej - úloha revolučnej zákonnosti v rozvoji socialistickej demokracie.

Autor odmieta jednostranné tézy rozšírené v historickej literatúre zaoberajúcej sa týmto obdobím, ktoré fakticky zákonnosť spájajú len s pripustením súkromohospodárskeho obratu s kapitalistických prvkov

v podmienkach Nepu. Zdôrazňuje. že revolučná zákonnosť bola dôležitá aj z hľadiska ohraničenia a potlačenia kapitalistických prvkov, ako aj v súvislosti s nevyhnutnosťou garantovať majetok vlastníka a súkromnohospodársky obrat v tých hraniciach, v ktorých sa pripúšťal. Tým sa jej úloha ešte nevyčerpávala. V podmienkach Nepu prebiehal proces formovania socialistickej spoločnosti, v ktorom socialistické právo hralo aktívnu,tvorivú úlohu. Stanovenie prísneho režimu zákonnosti bolo jednou z najdôležitejších podmienok rozvoja socialistickej ekonomiky, upevnenia a rozšírenia sociálnej bázy sovietskej moci (zväzku robotníckej triedy a pracujúceho roľníctva), rozvoja sovietskej demokracie. Inými slovami, upevnenie zákonnosti bolo vyjadrením objektívnej zákonnosti socialistického budovania. Socialistickú zákonnosť autor traktuje ako jeden z dôležitých prvkov socialistickej demokracie, ako jednotu právnej tvorby a realizácie právnych noriem.

Ďalšie dve kapitoly sú venované problematike stanovenia jednotnej zákonnosti v súvislosti s rozvojom sovietskej federácie, vytvorením jednotného zväzového mnohonárodnostného štátu.

Konkrétne v tretej kapitole rozoberá autor problém jednoty socialistickej zákonnosti v podmienkach zväzku nezávislých sovietskych republík v rokoch 1921-22. V jednej forme federácie tohto obdobia, založenej na autonómii, teda v RSFSR, bola jednotnosť zákonnosti dosiahnutá realizáciou princípu kontroly najvyšších orgánov RSFSR nad priepôsobovaním zákonov, orgánmi autonómnych republík, miestnym podmienkam. Tak sa zabezpečila jednota legislatívy. Zjednotením súdnych orgánov a vytvorením jednotného súdneho centra pre celú federácie, ako aj zjednotením sústavy dozoru nad socialistickou zákonnosťou v organizácii prokuratúry, sa dosiahli predpoklady pre jednotu aplikácie zákonov.

Ťažšie sa jednota zákonnosti zabezpečovala v podmienkach zväzku nezávislých sovietskych republík v rokoch 1921-22. I v týchto reláciách se však už zjavili prvky začiatkov rozvoja a stanovenia jednotnej zákonnosti. Bola to jednota základných princípov legislatívy vyplývajúca z toho, že Ústavy sovietskych republík mali svoj vzor v Ústave RSFSR z roku 1918, a z toho, že sovietske republiky rozširovali pôsobnosť zákonov RSFSR aj na svoje územie.

Autor charakterizuje vzájomné vzťahy sovietskych republík do vytvorenia ZSSR ako federatívne, ako "zmluvnú" federáciu a odmietá názory, ktoré týmto vzťahom priznávajú konfederatívny alebo dokonca medzinárodno-právny charakter. Skutočnosť, že neboli právne zakotvené najvyššie federálne orgány, bola kompenzovaná existenciou jednotného federálneho politického centra, ktorým bol ÚV RKS(b). Objektívna nevyhnutnosť posilnenia federácie, viedla však k tomu, že funkciu federálnych orgánov fakticky vykonávali orgány RSFSR. To stavalo ostatné republiky

do nerovnoprávneho postavenia. Východiskom z týchto rozporov, bola Leninom vypracovaná, principiálne nová forma sovietskej federácie, ktorá rešpektovala najplnšiu rovnoprávnosť sovietskych republík členov federácie a ochranu ich suverenity so silnou federálnou mocou.

Vytvorenie ZSSR a problém zákonnosti je predmetom IV. kapitoly. Prijatie Ústavy ZSSR z roku 1924 znamenalo, že vo zväzových rozmeroch došlo k ústavnému zakotveniu leninského princípu jednoty socialistickej zákonnosti. To znamenalo, že sa vytvorila pevná sústava zákonodarstva, jednotná vo svojich principiálnych črtách, založená na Ústave ZSSR, ktorá zahrňovala v sebe zákonodárstvo zväzové (jednotné pre celý Zväz) a republikové (zákony zväzových a autonómnych republík), rešpektujúce konkrétne národné a historické osobitosti každej republiky. Pritom sa zabezpečila priorita zväzových zákonov, tj. pri protirečení zákona republikového a zväzového, platil zväzový. Ďalej boli rozpracované formy a metódy zabezpečenia jednoty interpretácie a aplikácie zákonov. Vytvorili sa špeciálne orgány povolané dozerať nad jednotou zákonnosti a pomáhať v tomto vzťahu najvyšším orgánom štátnej moci, na ktoré Ústava uložila hlavnú zodpovednosť za dodržiavanie jednotnosti zákonodarstva v rámci ZSSR.

Na záver autor práce, ktorá sa vyznačuje konzekventným systémovým prístupom k problematike, bohatosťou juristickej logickej invencie, fundovanou a presvedčinou argumentáciou vlastných téz podčiarkuje, že jednotná socialistická zákonnosť je jedným z najdôležitejších nástrojov upevnenia jednoty sovietskeho federatívneho mnohonárodnostného štátu, nástrojom ochrany suverenity zväzových republík tvoriacich ZSSR a prostriedkom praktickej realizácie leninskej národnostnej politiky KSSZ.

Jozef Beňa

Z NOVÉ LITERATURY

„Beiträge zur Entstehung des Staates", uspořádali Joachim Herrmann a Irmgard Sellnow, Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, Akademie-Verlag, Berlin 1973, 254 stran

Zprávu o tomto výtečném a krásně vypraveném sborníku bylo by lze také nazvat "Kniha o základních problémech vzniku a počátků státu". A neméně výstižné bylo by označení "Marxismus osvětluje první kroky lidstva k státnímu životu v pradávné minulosti". Nijak také nepřeháníme, jestliže tuto berlínskou edici, vzešlou z diskusních příspěvků kolokvia konaného v r. 1970, budeme hodnotit jako nepostradatelné východisko každé současné marxistické práce, jež by se zabývala vznikem státu, ať už v kulturách starověku či v raně feudálním světě středověku. Faktického historického, archeologického, etnografického ad. materiálu narostlo totiž od r. 1884, kdy poprvé vyšla klasická kniha Engelsova "Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu", tolik, že konfrontace nově zjištěných faktů a jevů s historickým materialismem a principy marxistické historiografie i vědy o státu a právu - včetně příslušné diskuse - je naprosto nezbytná. Autoři příspěvků pojatých do berlínského sborníku, v čele s teoretickým a metodologickým úvodem W. S e l l n o w s (str. 13-26), se o to se zdarem pokusili.

B. B r e n t j e s, známý jinak z populárně vědecké knihy o nových archeologických objevech v Přední Asii, činí tak obecně pro starý Orient (str. 27-35). H. K l e n g e l se na str. 36-55 zabývá speciálně Mezopotamií, přičemž posouvá hranice předpokladů pro vznik státu nazpět až do 9. tisíciletí př. n.l. Do prastarých dějin Číny zavádí nás stať Th. T h i l o (str. 56-72), ktery spatřuje "kvalitativní skok od prvotné společnosti k třídní společnosti" v Číně v období těsně předcházejícím dobu Šan, tedy na počátku 2. tisíciletí př. n. l.

Pro Indii počíná epocha "staroorientálního státu" v době bronzové kolem 3000 př. n.l., jak v dalším článku dovozuje W. R u b e n (str. 73-81). Jako "tzv. dobu soudců" označuje první fázi vzniku státu u Židů H. K r e i s s i g (str. 82-91), který ji tak ztotožňuje s posledními dvěma stoletími 2.tisíciletí př. n.l. Už v 15.století naproti tomu lze počátky státu sledovat v minojské kultuře na Krétě (H. G e i s s, str. 92-103).

V oblasti Řecka se náběhy k třídní společnosti jeví nyní už na konci 3. tisíciletí, aby pak - po přerývce - znovu se vynořily až někdy v 15. století př. n.l. (G. B o c k i s c h - H. H e i s s, str. 104-122). Mimořádně zajímavý je tu rozbor mykénských hradů upomínajících na slovanské hradové obce pozorované už v r.1949 autorem této anotace. Speciálně na Spartu zaměřil se příspěvek, který napsala G. B o c k i s c h o v á (str. 123-133).

Nová hlediska vnáší do problematiky vzniku státu I. S e l l n o w o v á, která si položila nesnadnou otázku, do jaké míry se kdy na vzniku státu podílely (např. také v Africe) lidové masy (str.134-146). Na domácí německou půdu obrací pozornost B. K r ü g e r (str.147-163) sledující podrobně projevy rozkladu rodového zřízení u Germánů v prvních stoletích n.l.

Jeden z hlavních přínosů sborníku představuje důkladná stať J. H e r r m a n n a, který na téměř 40 dalších stránkách analyzuje "allod" a "feudum" jako základní jevy západoevropského a středoevropského feudalismu a vytváření feudálního státu, přičemž má na mysli ve střední Evropě ovšem jen dobu předslovanskou.

Slovanské oblasti jsou ve sborníku zastoupeny dvěma příspěvky, totiž článkem o "objektivních zákonitostech a subjektivním faktoru při vzniku staroruského státu" (S. S. Š i r i n s k i j, str. 202-221) a statí B. W i d e r y h o o vzniku státu na Kyjevské Rusi (str. 222 - 234).

I. S e l l n o w o v á pak celý sborník vhodně uzavírá srovnávacím článkem (str.235-254), v němž kriticky hodnotí buržoazní teorie o státě a jeho vzniku.

Vaněček

György Diósdi, A római jog világa (Svet rímskeho práva), Budapest Gondolat, 1973, 253 stran

Pod týmto titulom vyšla v edícii európskej antológie v roku 1973 knižka nedávno zosnulého budapeštianskeho docenta rímskeho práva. Kniha je vskutku zaujímavá a preto aspoň pár slov k jej obsahu.

Dielo obsahuje dokumenty rímskeho majetkového práva preložené do maďarčiny. Na preklade sa zúčastnili viacerí autori pod vedením Diósdiho, ktorý napísal aj jednotlivé úvody ku kapitolám, doslovy k dodatkom a skratky. Prvé tri časti sa dotýkajú vývoja niektorých inštitútov rímskeho práva a jeho prameňov pochádzajúce od právnikov s ius civile statutum. Mnoho miesta je vyhradené právu prétorskému a prétorskym

ediktom ako aj dvom významným častiam prétorskej činnosti: dolus malus a vis ac metus. Štvrtá časť sa dotýka rodinného a manželského práva, pista vlastníckych a dedičských otázok. Posledná časť prináša reprezentatívne vzorky verejných a súkromných deliktov. Celá táto zbierka rímsko-právnych reálií je doplnená prameňmi ohladom nariadení cisárov ako aj epigrafickými a papyrologickými pamiatkami.

Blaho

Michail Andrejev, B'lgarskata d'ržava prez srednovekovieto, Sofie 1974, 208 stran

V této výtečné populárně vědecké knize, kterou v počtu 8000 výtisků vydalo pro nejširší okruh čtenářů "Vydavatelstvo Národní fronty", podává autor - přední znalec dějin státu a práva v Bulharsku - výsledky bádání vlastního i svých předchůdců o složitém vývoji bulharského státu do konce 14.století. Ve 2 dílech, 4 částech a 21 kapitolách rozvíjí se před námi dramatické pásmo, jehož ústředními body jsou "federace mezi Prabulhary a Slovany" z r.681 (v kap.2); upevnění feudálního společenského řádu v křesťanském prvním bulharském státě 9.století,zvláště za pomoci "Soudního zákona pro laiky", u nás pokládaného za právní památku velkomoravskou (v kap.7); rozkvět druhého bulharského státu za Ivana Asena II., 1218-1241 (v kap. 12); rozklad druhého bulharského státu od konce 13. století a jeho rozvrácení osmanskými Turky v letech 1393 a 1396.

Je však možno říci, že i všechny ostatní kapitoly, ačkoli text není provázen odkazy ani na prameny ani na literaturu, poskytují syntetickými formulacemi autora mimořádně poutavé čtení jak pro odborníka, tak pro laika. Platí to zejména o kap. 1, v níž se líčí osídlení zemš Prabulhary a Slovany; o kap.5 zabývající se přijetím křesťanství v r.865; o kap. 8 popisující vrcholnou fázi prvního bulharského státu za cara Simeona (893-927); o kap. 13, analyzující třídní situaci v druhém bulharském státě a o všech ostatních kapitolách, v nichž se věnuje pozornost organizaci státního aparátu, soudnictví, administrativě a finančnímu systému starého Bulharska.

Domníváme se, že toto vzorné populárně vědecké dílo by mělo být urychleně zpřístupněno také našemu čtenářstvu v českém překladu, přičemž by bylo lze doplnit i další českou literaturu, např. práce Konstantina Jirečka, Vladimíra Procházky aj.

Vaněček

Helmuth Stradal, Die Prälaten — Grundlagen und Ausbildung der geistlichen Landstandschaft, in: Herrschaftsstruktur und Ständebildung, Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen, Wien 1973, s. 53—113

V triednej štruktúre feudálneho stavovského zriadenia ve všetkých rakúskych krajinách (okrem Vorarlberugu) boli preláti osobitným stavom. Od 13. stor. ich kniežatá priberali okrem svetských magnátov do svojej rady a od 14. stor. ich pozývali na krajinské snemy. Predpokladalo sa, aby pozvaný prelát bol pánom pozemkového majetku v príslušnej krajine. Preto pozývali na snem napr. aj biskupov, ktorí mali sídlo mimo krajinu. Ale boli aj preláti v zmysle kanonického práva, ktorí aj sídlili v krajine, aj boli pánmi pozemkového majetku a predsa nezískali stavovskú príslušnosť. Autor skúmal stavovské matriky, daňové rozvrhy a erby rytierskych radov v snemových budovách. Na základe tohto materiálu dospel k záveru, že v priebehu historického vývinu mal pojem preláta dvojjaký význam. Kým sa preláti nesformovali ako uzavretá skupina, patrili medzi nich domáci aj zahraniční cirkevní hodnostári, ktorí podliehali podľa svojich majetkov, ktoré mali v krajine, zdaneniu zo strany kniežaťa. Okrem toho však sa týmto názvom označovali duchovní, ktorí boli príslušníkmi samostatnej politickej skupiny (tzv. prelátskej kúrie) a svojimi vzťahmi voči kniežaťu sa líšili od ostatných duchovných. Hlavným rozlišovacím znakom pritom bolo ich členstvo v stavovskom sneme a stavovských výboroch. Túto príslušnosť skúmal autor v jednotlivých rakúskych krajinách (Horné a Dolné Rakúsko, Štajersko, Tyrolsko a Salcbursko). Dospel k záveru, že preláti sa ako uzavretá stavovská skupina sformovali až potom, keď jej príslušníkmi boli všetci v krajine usadení predstavení cirkevných korporácií, ktorí mohli vystupovať ako zástupcovia pozemkového majetku týchto korporácií, a to tak podľa svetského, ako aj podľa cirkevného práva. Od 18. storočia táto skupina prestala byť uzavretá, keď sa vrchnostenským zásahom stávali jej príslušníkmi aj osoby, u ktorých neboli dané uvedené predpoklady.

Karpat

Helmuth Stradal, Leihe zu Burgrecht und Wiener Rechtspraxis in 14. Jh., in: Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag, Wien 1973, s. 237—256

Tzv. purkrechtné právo, pochopené ako dedičný nájom, zohralo v dejinách českých krajín významnú úlohu. Preto si zaslúži pozornosť ustanovizeň dedičnej držby, ktorá sa pod názvom "Burgrechtsleihe" vyskytovala vo Viedni a ktorú autor skúmal pre 14.storočie. Predmetom tejto držby mohli byť nehnuteľnosti, remeselné prevádzkárne, ba aj čire právo na majetok. Pánmi tohto pomeru bývali cirkevné ustanovizne, potom páni pozemkových vrchností, ba aj držitelia zálohov. Príjemci boli taktiež cirkevné ustanovizne, ale aj jednotlivci. Vcelku to bývali "malí ľudia." Ako právna forma sa volilo precarium oblatum a precarium remuneratorium. Za poskytnutý majetok sa platila jednorazová hotovosť a potom nájomné. Vzniknutý pomer sa uzatváral bez časového obmedzenia. Tým sa líšil od časove obmedzeného používania. Záväzky z poskytnutého majetku sa plnili u veriteľa a ich výška sa nemala meniť. Okrem platenia nájomného mal držiteľ aj iné povinnosti, ako napr. vydať listiny, ktoré potreboval pán majetku napr. pred súdom. Ináč držiteľ neručil za škody na poskytnutom majetku a hlavné bolo, aby platil nájomné. Výnimkou z toho boli vinice, ktoré mohol vlastník odňať, ak ich držiteľ zanedbával. Pán ostával naďalej vlastníkom a preto každá forma scudzenia alebo zaťaženia majetku, ktorú chcel držiteľ uskutočniť, vyžadovala spolupôsobenie pána. Od 14. storočia v tejto funkcii vlastník nevystupoval ako stránka, ale ako vrchnosť. Najsilnejšou ochranou držiteľa bolo, ak mohol dokázať pravú držbu po dobu (roka a dňa). Aj v procesnom konaní platili ustanovenia,ktorými boli chránené záujmy tak vlastníka, ako aj držiteľa.

Karpat

György Bónis, Les sûretés personelles en Hongrie du XIIIe au XVIIIe siècle, in: Sûretés personelles, Bruxelles, s. 725—766

Vývin ustanovenia rukojemstva v Uhorsku prebiehal obdobne ako inde v Európe. Ale pomalší rozmach výrobných síl spôsobil, že sa ešte aj v 18.-19. stor. zachovali poltisícročné prežitky. Už v najstarších časoch sa prejavovala solidarita spoločenských útvarov, ako boli rod s rodina, neskôr dedinské obce a mestá. Neskôr sa osobné rukojemstvo

vyvíjalo rozdielne podľa feudálnych stavov. Prvotné stopy rímskeho práva pripisuje autor prežitkom z rímskych čias. Od 11.-13. stor. bol známy rukojemca ako ručiteľ za plnenie zmluvných záväzkov, ale potom aj záväzkov ex delicto. V šľachtickom práve boli rukojemcami príbuzní, priatelia a hlavne familiares (členovia družiny) dlžníka. Obsahom záväzku poisteného rukojemstvom bývalo peňažné plnenie alebo povinnosť dostaviť sa na súd. Obsahom rukojemského záväzku bývalo peňažné plnenie alebo prepadnutie majetku, prípadne jeho časti na prospech veriteľa. V mestskom práve sa vyskytli rukojemské záväzky aj za obligácie celého mesta. Ba aj svedok prítomný pri uzavretí zmluvy mohol byť rukojemcom. Konanie proti rukojemcovi bolo v šľachtickom aj mestskom práve sumárne. V poddanskom práve ustanovizeň rukojemstva upevňovala poddanskú závislosť, ale súčasne aj solidaritu utláčanej triedy. Aj pán pôdy ručil za svojich poddaných v trestnoprávnych veciach (pokiaľ nemal jus gladii a nebol sám sudcom), a to pôvodne ex lege. Aj vo veciach civilných mohol prevziať rukojemstvo. Ináč bývali rukojemcami za poddaných príbuzní, ale aj celá obec. Suma, za ktorú mohol poddaný prevziať rukojemstvo, bývala obmedzená a nadto smel byť rukojemcom len so súhlasom pána. Rukojemca, ktorý splnil svoj záväzok, mal regresný nárok voči dlžníkovi. V 18. storočiu rukojemstvo v oblasti trestného práva zaniklo, lebo štátny aparát si vyhradzoval výlučnosť v boji proti kriminalite. Do obdobia buržoázneho štátu prešlo rukojemstvo ako ustanovizeň s črtami prevzatými z rímskeho práva a prispôsobená pomerom uhorského stavovského zriadenia.

Karpat

Guido Kisch, Studien zur Rechts- und Sozialgeschichte des Deutschordenslandes, J. Thorbecke Verlag, Sigmaringen 1973, 164 stran

Neúnavný právněhistorický badatel, žijící nyní jako emeritní profesor v Basileji, počal vydávat trojdílné "Forschungen und Quellen zur Rechts- und Sozialgeschichte des Deutschordenslandes", jejichž první svazek představuje krásně vypravená kniha, kterou anotujeme. Spis je současně označen jako 8.sv. řady nazvané "Schriften des Kopernikuskreises Freiburg im Breisgau".

Autor tímto dílem na čas přerušuje své dlouholeté studie věnované humanistickému právnictví a vrací se k vlastním raným pracem, k nimž mu dala podnět jeho první, tříletá profesura v někdejším východopruském Královci na konci dvacátých let. Publikoval tehdy zejména základní pramenné dílo "Die Kulmer Handfeste", které vyšlo 1931 v rámci příprav

na oslavy 700. výročí německého práva ("v řádové zemi" a zabývá se křižáckým privilegiem z r.1233 pro město Chelmno mající odtud vrchní soud magdeburského práva v této oblasti.

Kniha obsahuje dvě mimořádně cenná a podnětná pojednání: jednak o právním a společenském členění městského obyvatelstva v zemi Řádu německých rytířů, jednak o mlýnském právu (Mühlenrecht) v teritoriu Řádu.

V prvním pojednání zaujmou nás minuciózně rozpracované partie analyzující význam a funkci latinských termínů c i v e s, i n c o l a e, h a b i t a t o r e s, h o s p i t e s, e x t r a n e i, a d v e n a e a zvláště p e r e g r i n i (str. 53-75). Mimo jiné jsou zde také závažné kontakty na problematiku českou (privilegium knížete Soběslava pro pražské Němce 1174-1178).

Druhé pojednání systematicky zpracovává otázky mlýnského práva počínaje tzv. mlýnským regálem (str.89-120) a konče jurisdikcí v záležitostech mlýnů. I zde je určitý vztah k českým poměrům, jak o tom svědčí i to, že autor - ostatně pražský rodák - cituje práci J. Karase, Historický vývoj mlynářství, Praha 1919. Poznamenejme ještě, že termín námi zde užitý "mlýnské právo"se nám zdá vhodnější než "mlynářské právo" užívaný dosud (srov. K. Mejsnar - Fr. Píťha, Mlynářské právo v Čechách, in: Práce ze seminářů Právnické fakulty Karlovy university,č.1, Praha 1924, str.20-32).

Vaněček

Valentin Urfus, L'évolution des sûretés personelles dans l'ancien droit tchéque, in: Sûretés personelles, Bruxelles 1971, s. 811—835

V dejinách českého práva bola známa jediná forma osobného ručenia za obligácie druhých, totiž rukojemstvo. Líšilo sa výrazne od dogmatickej konštrukcie rímskeho práva, a to či už antického, a či recipovaného. To bola zmluva o záruke, ktorou sa rukojemca zaväzoval za dlžníka, že splní záväzok. Ale nerobil to vo forme vedľajšej, subsidiárnej zmluvy. Naopak, bol zaviazaný na prvom mieste. Preto veriteľ mal vymáhať nesplnený záväzok najskôr uňho. Ak to neurobil, strácal možnosť vymáhať plnenie u rukojemcu vôbec. Pri zdĺhavosti stredovekého procesného konania bolo pre veriteľa výhodné žalovať priamo rukojemcu. Ináč sa rukojemstvo neobmedzovalo na oblasť civilného práva, lebo zasahovalo aj trestné právo. Tieto vlastnosti vykazovalo rukojemstvo v tzv. zemskom práve, teda práve šľachty. V oblasti mestského práva sa prejavovali mnohé zhody s týmito vlastnosťami. To platilo najmä o právnych dispo-

zíciách s nehnuteľnosťami, pri ktorých sa uplatňovalo hypotekárne rukojemstvo. Iráč spoločenské rozdiely neboli prekážkou rukojemstva a preto sa mohli zaručiť poddaní aj za svojich pánov. Ale od 16.storočia sa na to vyžadoval súhlas príslušného pána pôdy. V konečných dôsledkoch základné formy rukojemstva vyplývali tak zo zemského,ako aj mestského práva. Pôsobením hospodárskeho pokroku začali v mestskom práve prenikať zásady rímskeho práva (brnenský Liber sententiarum), ale vo veľkých zbierkých mestského práva (Brikcí z Licka,, Koldín),prevládla v oblasti rukojemstva tendencia tradičného českého práva. Právna veda, ktorá sa šírika z pražskej univerzity, napomáhala aj v tomto smere recepcii rímskeho práva. To isté platilo aj o najvyšších súdnych miestach v 17. stor. po vydaní Obnoveného zriadenia zemského. Napriek tomu si rukojomstvo zachovalo v zemskom práve vedľa čŕt spoločných s inými európskymi krajinami špecifícky české črty. Oproti tomu v mestách si najmä rozmach obchodu vynútil prevziať z rímskeho práva špecifické poníman ie právnych vzťahov.

Karpat

Miluše Svobodová-Ladová, Zvláštní místní práva v Praze, Pražský sborník historický VIII, Praha 1973, s. 95—185

Zajímavý a pro dnešního pozorovatele, navyklého dívat se na správní a sídlištní celky jako na jednolité útvary, jistě i poněkud kuriózní jev postranních práv podnítil, pokud jde o Prahu,v posledních letech vznik několika bibliografických položek. Vedle nedávných prací Hlocha a Topolské je nová práce skutečnou monografií vytčené tématiky, která si klade za cíl zpracovat celý okruh otázek s ní spojený. Že autorka tento úkol splnila, na to ukazuje i stránkový rozsah, jenž sám naznačuje, že nejde o běžnou sborníkovou studii, nýbrž o skutečnou knížku o pražských postranních právech. Vývoj těchto enkláv patrimoniální jurisdikce v organismu středověké a feudální Prahy se přirozeně rozčleňuje do tří etap; autorka tomu přizpůsobuje i svou práci: prvá z nich, v níž je spojen vznik postranních práv s imunitou duchovních statků (šlo - až na ojedinělé výjimky, jakými byla jurisdikce nejv. purkrabího a původně snad i jurisdikce čes. královen v Oboře pod Petřínem - o pravomoc církevních vrchností), je poměrně málo výrazná; významu, jak se zdá, nabývají postranní práva až později, i když jistý podíl na nezřetelnosti těchto počátků má nepochybně i skutečnost, že řada otázek zůstává prameny neobjasněna. Výmluvných dokladů o komplikovanosti vývoje středověkého města a jeho správněaglomerační struktury je tu však pře-

ce jen dostatek. Daleko zajímavější a na živý kolorit bohatší než tato medievistická je kapitola další, kterou ve vývoji pražských postranních práv tvoří jejich postupná restituce v době pohusitské, po dočasném zániku většiny z nich v průběhu revolučního hnutí. Postranní práva se tehdy v mnoha směrech posunula do středu dění v pražském životě. Podíl na tom měla řada rozporů, jež vznikaly, ať již na úrovni správně či soudně kompetenční či v souvislosti s napětím, které vycházelo z cechovní organizace živnostenského podnikání, jíž postranní práva unikala. Rovněž rozpory náboženské přitom sehrály svoji úlohu. V obecnějších rysech se tu v 16. století uplatnilo i mnoho z toho, co ve větších rozměrech známe ze soudobého konkurenčního boje mezi královskými a poddanskými městy, a to tím spíše, že velké enklávy byly skutečně jakýmisi poddanskými městečky nebo k nim neměly alespoň daleko. Doba 16. a 17. století byla tak zákonitě obdobím značného rozkvětu postranních práv. Autorka všechny tyto souvislosti ukazuje na bohatém materiálu, který vedle hodnot historických a topografických prokazuje i její velké porozumění pro právněhistorickou problematiku. Dobře je vykreslen i zánik postranních práv, který svými posledními dozvuky zasahoval až do 19. století.

Urfus

György Bónis, A jogtudó ertelmiség a középkori nyugat-és közép Európában (Právo ovládajúca inteligencia v stredovekej západnej a strednej Europe), Budapešť 1972, 177 strán

V ročníku 1973 FHS sme anotovali dve monografie J.Bónisa, ktoré obhájil ako doktorskú dizertáciu. Tretia štúdia, o ktorej sa dnes zmieňujeme, tvorí úvodnu časť doktorskej dizertácie, ktorá vyšla ako samostatná publikácia. Ide o zaujímavý prehľad začiatkov europského právneho vzdelania. Autor sleduje historický vývin od začiatku, keď sa ešte neoddelili kňazi, právnici, politici, až do spoločenskej deľby ich činnosti v rámci stredovekej inteligencie. Skúma najsamprv prípravu klerikov a ich učebnice, potom úlohu doktorov a praktikov-právnikov v právnom a politickom živote jednotlivých europských štátov. V 13.storočiu, komunálne hnutie a ekonomický rozvoj v Európe dali impulzy pre nové školenie právnikov. Na miesto kláštorov nastupujú biskupské a mestské školy. Pozdejšie, po upevnení feudálneho súkromneho vlastníctva k výrobným prostriedkom, po rozvoji obchodu a remesla, nastala potreba obnoviť súkromne právo rímskej spoločnosti, produkujúcej tovar. Popri no-

vých univerzitách vznikali školy pre výchovu notárov tj. praktických právnikov. To znamená, že sa oddeľujú učení právnici od praktikov, oddeľuje sa rímske právo od kanonického práva. Spoločenská potreba si vynútila znovapoužívanie justiniánskej kodifikácie v kapitulských, mestských školách i na univerzitách. Vývin pokračuje činnosťou a pracovnými výsledkami glosátorov, komentátorov, ktorí dali do pohybu proces "recepcie", resp. presnejšie, rozšírovanie vplyvu rímskeho práva v jednotlivých krajinách. Nie klasické rímske právo ovplyvnilo Európu, ale právna veda, právna kultúra sa obnovila v Taliansku, kým Nemecko recipovalo predovšetkým talianské procesné právo, tj. životnú formu zákonov (Marx). Tretí smer výchovy právnikov reprezentovali kanonisti, ktorí stáli tiež v službách feudálov a propagovali názory o božskom pôvode feudálneho panovníka. V 13.storočiu stáva sa rímske a kanonické právo zhora triadeným, v kodexoch zachyteným univerzitným systémom.

V druhej časti knihy zaoberá sa autor postavením doktorov a praktikov v právnom a politickom živote jednotlivých krajín a vývinom ústredných orgánov feudálnej moci a správy a súdnictva. Autor konštatuje, že tam,kde sa tovarová výroba, obchod a urbanizácia dostali na vyššiu úroveň, podporovalo sa univerzitné vzdelanie; inde prevládali praktici, školení v praxi. Kniha je zakončená kritikou buržoáznych názorov na "právnicke právo" a na "právnický stav". Napokon definuje autor pojem právnika v stredoveku tak, ako ho používa v spomenutých dvoch monografiách. Aj týmto spôsobom hľadá analógie k pochopeniu uhorského vývinu. Práca reprezentuje dobrý prehľad historického vývinu práva, právnictva a niektorých ústredných úradov v strednej a západnej Europe v čase recepcie.

Bianchi

Adolf Laufs, Rechtsentwicklungen in Deutschland (Právny vývoj v Nemecku), Greyter, Berlin—New York 1973, 315 stran

Do množstva nových západonemeckých učebníc dejín štátu a práva pribudla nová kniha profesora univerzity v Heidelbergu. Neide o bežný systematický prehľad právnehistorického vývinu v Nemecku, skôr o učebné texty pre seminárne práce. Autor sám označuje prácu ako právnu historickú "pracovnú knihu". V 10 kapitolách demonštruje hlavné úseky štátnych a právnych dejín Nemecka na podklade dôležitejších prameňov Periodizácia nevychádza z typov a foriem štátu, ale - ako je to pravidlom v buržoáznej historiografii - z jednotného vývinu štátu a práva, bez ohľadu na politicko-ekonomické formácie. Kap.I. charakterizuje

stredoveké nemecké právo na podklade genézy a rozboru obsahu Saského zrkadla. Kap.II. podáva prehľad recepcie rímskeho práva a vzniku nemeckého "stavu právnikov". Kap.III-V. sa zaoberá obdobím feudálneho absolutizmu, jednak prehľadom vývinu štátu - ríšskej reformy, sedliackej vojny a "svätej ríše rímskej, nemeckého národa", ako i Westfálskeho mieru, zániku ríše - jednak rozborom niektorých kodifikácií, ako pruského Landrechtu, rakúskeho všeobecného obč. zákoníka a náčrtom rozvoja prirodzeného práva za osvietenstva. Kap.VI. obsahuje etapu nemeckého "Bundu" (1815-1866), menovite výsledky Viedenského kongresu, historicko-právnu školu a rímskoprávnu vedu, civilné zákonodárstvo Nemecka. Zjavným kladom práce je, že autor nezakončil výklad na tomto bode. Kap. VII. venuje udalostiam roku 1848 v Nemecku a osobitne sa zaoberá Komunistickým manifestom. Kap.VIII. obsahuje rozbor "konštitučného národneho štátu", tj. vzniku ríše Bismarcka a významu občianskeho zákoníka. Kap.IX. sa zaoberá s "pokusom demokracie" tj.Weimarskou republikou, menovite revolúciou r.1918, ústavou, a v právnej oblasti vývinom pracovného a sociálneho zákonodárstva. Posledná X. kapitola s nadpisom "Národne socialistické spustošenie ríše" analyzuje prechod moci do rúk Hitlera, "perverziu práva" a odpor proti Hitlerovi.

Autor zdôvodňuje v úvode, že príčiny vývinu práva sú rôznorodé; vypočitáva ich v tomto poradí: "ekonomické sily, náboženské impulzy, duchovné a vedecké iniciatívy, politické zámery". Z ďalšieho textu je však očividné, že právo je pre autora javom, ktorý nesúvisí primérne s vôľou vládnúcej triedy toho-ktorého štátneho typu. Uznáva však, že právna idea súvisí so sociálnymi podmienkami jej nositeľov, že "právne poriadky majú svoje dejiny a sú samy históriou" (VIII). Popri týchto a podobných východiskových tézach,ktoré sú diskutabilné pre marxistického historika, vidí správne, že v právnej vede namiesto relácie právo a dejiny, zaujala relácia platné právo a historické právo. Prijíma preto stanovisko J. V. Kirchmanna (1848), že "minulosť je mrtvá; má len vtedy hodnotu, keď je prostriedkom pre pochopenie a ovládanie prítomnosti". S týmto stanoviskom zdôvodňuje koncepciu a obsah knihy,ktorou sa snaží podľa slov J. Grimma "vysvetliť nové z dejín starého". Touto metodou sa autor dopracoval k zaujímavým výsledkom, najmä v oblasti najnovších dejín. Povšimnutiahodné sú najmä kap.VII (1848) s monografickým charakterom, kap. VIII-IX (1849-1923) s analytickým prístupom k revolučným udalostiam r. 1918 a s výkladom o robotníckych radách a kap.X s kritikou nacistickej justície. Pred každou kapitolou sa nachádza dosť podrobný zoznam literatúry.

Bianchi

Jarmila Hásková, Kutnohorští rudokupci a jejich organizace, Numism. sborník XI/1969—70, s. 27—40

Autorka se úvodem zabývá dosavadní literaturou o organizacích, v nichž se soustředily určité kategorie pracovníků v hornictví. Je jednak právnická (Zycha, Hue, Weizsäcker, Strieder, Sombart, Löscher, Kejř), jednak historická (Husa, Kořan aj.). Pojednává pak o rudokupcích v 15. a 16. století a o jejich účasti jak v městské správě, tak v obchodu s kovy. Téměř monopolní postavení v obchodu s mědí měl známý Hans Troy. Rudokupci se uplatňovali dále při zpracování rud a také jako těžaři. Organizace rudokupců postrádá podle autorky charakteristické znaky "bratrstva", má sice určitou podobu s cechy, ale přesto ji nelze zařadit do této kategorie, řadí se však k tzv. pořádkům s jasně vymezeným sociálním a hospodářským účelem. Autorka považuje za bezpečný doklad o rudokupeckém pořádku dvě nařízení v Talemberském kodexu (rkp. I/A 1 v Národ. muzeu) z r. 1486 a 1494. Jimi je doložena existence tohoto pořádku v 2.pol. 15.století, avšak jeho počátky sahají podle Ius regale montanorum (kap. XXII) do 14.století (consortium metalli emptorum). Rudokupecký pořádek náležel k bohatým kutnohorským organizacím tohoto druhu. Zanikl r. 1559.

Autorka, používající vydatně též archívních pramenů, podala ve své studii, doprovázené též zajímavými reprodukcemi soudobých památek, výstižný příspěvek k právním a hospodářským poměrům Kutné Hory v 15. a 16. století.

Pošvář

Adam Lityński, Szlachecki samorząd gospodarczy w Malopolsce (1606—1717), Uniwersytet Śląski, Katowice 1974, 132 stran

Pod tímto názven vyšla Lityńského studie jako 53. svazek řady vědeckých prací Slezské University v Katovicích.

Autor se ve své práci zabývá jedním z dosud málo objasněných problémů polských právních dějin 17. a 18. století, a to otázkou vzniku a původu "sejmiku gospodorskiego".

Tento problém zůstává totiž v polské literatuře sporný. Z globálního pohledu na dosud publikované práce týkající se této otázky, se nám vytváří v podstatě dvě skupiny autorů. Skupinu první tvoří autoři kladoucí vznik "sejmiku gospodorskiego" do roku 1717 (např. A. Pawiański,

Rządy sejmikowe w epoce królów elekcyjnych, Warszawa 1888; dále S. Pomykaj, Sejmiki wielkopolskie w Srodzie w latech 1733 - 1763, Kalisz 1932). Druhou pak historici, dokládající jeho počátky již před tímto datem (např. S.Piotrówski, Uchwały podatkove sejmiku generalnego wieszeńskiego 1572 - 1772, Studia nad historią prawa polskiego pod red. O. Balzera, t. XIII., z. 4, Lwów 1932 nebo S.Sochaniewicz; Z dziejów sejmiku wieszeńskiego (1673 - 1732), Kwartalnik Historyczny, z. 1-4, Lwów 1915; dále S. Śreniowski, Organizacja sejmiku halickiego, Studia nad historią prawa poskiego im O. Balzera, t. XVI, z. 3, Lwów 1938; A. Prochaska, Przedmowa, in Akta Grodzkie, i Zemskie, t.XX, Lwów 1909).

Ze současných polských právních historiků se k pojetí "sejmiku gospodorskiego", jak jej dokládá druhá skupina, přiklání např. Z.Kaczmarczyk (Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, Historia państwa i prawa Polski od polowy XV. w.do r. 1795, pod red. J. Bardacha, Warszava 1966).

Značné rozdíly v názorech na vznik a genezi "sejmiku gospodarskiego" jsou do značné míry dány rozdílným chápáním jednotlivých druhů sejmíků. Hned první kapitola řeší zmíněný problém klasifikace zemských sejmíků (Zagadnienia klasyfikacji sejmików ziemskich, str. 16-34). Autor se domnívá, že v podstatě spor okolo vzniku a vývoje "sejmiku gospodarskiego" je bezpředmětný a ztrácí smysl, neboť prakticky neexistovaly různé druhy sejmiků, ale pouze různé funkce jednoho a téhož sejmiku.

Otázkami vzniku, vytváření a určování obsahu, dále utváření organizačních forem hospodářských funkcí sejmíků se zabývá kapitola druhá (Kształtowaniee się funkcji gospodarczej sejmikow, str. 35-78).

Hospodářsko-samosprávné funkce jednotlivých vojvodství byly vykonávány nejen všeobecným šlechtickým shromážděním, ale především výkonnými orgány sejmiků. Autor v třetí kapitole sleduje nejen rozvoj exekutivních orgánů sejmíků, ale především sleduje vývoj přejímání nových (hospodářských) funkcí starými orgány a vytváření orgánů nových. Pro právněhistorickou literaturu je přínosem objasnění a vymezení kompetence a pravomoci pokladních soudů (sady skarbowe), jako exekutivních orgánů šlechtické samosprávy (orgány wykonawcze sejmików, str. 78-99).

V poslední části (Uwagi końcowe, str. 99-112) Lityński shrnuje svou studii do poměrně lapidárních závěrů a řeší vztah šlechtické samosprávy a konstituce z roku 1717.

Práce je vybavena bohatým poznámkovým aparátem a je doplněna přehledně včleněným seznamem literatury, týkající se problematiky polského sněmovnictví 17.-18. století.

Kocích

Tanulmányok Tolna megye történetéből, V. (Štúdie z dejín župy Tolna), red. K. Balog János, Szekszárd 1974, 476 strán

Archív národnej rady župy Tolna vydáva už piaty zväzok regionálnych dejín, v ktorom sa pokračuje v publikovaní regionálnych štúdií, písaných právnymi historikmi a archívnymi pracovníkmi - historikmi Maďarska.

Úvodnú štúdiu napísal Dr. Jozef H o l u b, historik-archivár starej generácie, odborník historických pomocných vied, o výstavbe župy Tolna po vyhnaní Turkov v r. 1686-1703. Dr. Árpád H o r v á t h skúma župnú samosprávnu organizáciu v r.1703-1711, obsadenie úradov, župné súdnictvo, štatuty,na podklade miestnych prameňov. Dr.Lajos H a j d u sa zaoberá reformnými snahami Jozefa II. v oblasti správy a ich uskutočňovaním v župe Tolna, takisto podrobným spracovaním archívneho materiálu. Zaujímavé štúdie zverejňujú aj u nás známi mladší vedeckí pracovníci Právnických fakúlt v Budapešti a Pécsi, a to Dr. Márta F o d o r o vývine urbariálnych tiarch kontraktualistov v Sárköz-u (oblasť medz Szekszárdom a Dunajom), János S z i t a, o rozpočtovom hospodárení župy Tolna za dualizmu (v r.1867-1870), Dr. Gábor M á t h é o otázkách usporiadania kompetencie verejnej správy a súdnictva v prvých rokoch dualizmu, T. Mihály R é v é s z analizuje usporiadanie verejnej správy v župe Tolna v r.1929, teda v prvom desaťročí kontrarevolučného režimu. Prof. Andor C s i z m a d i a skúma štatutárnu činnosť od 18. st. do oslobodenia. Posledná štúdia Prof. Ottó B i h a r i h o načrtá vývinový trend verejnej správy v r. 1945-1949. Objemná a obsahove hodnotná publikácia svedčí o tom, že maďarská marxistická historiografia, včetne právnych historikov, javí veľký záujem o regionálne dejiny a že spolupráca medzi právnymi historikmi a archívnymi pracovníkmi je úzka a plodná.

Bianchi

Ján Holák, Beda odsúdeným, Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku, Osveta, Martin 1974, 276 strán, 79 obr.

V podtitule knihy sa charakterituje obsah tejto monografie, v ktorej sa širšiemu okruhu čitateľov sprístupňuje výsek poznatkov z dejín štátu a práva, totiž o trestnom práve, a to vo vlastivednom meradle. Autor uvádza najskôr čitateľa do všeobecných poznatkov o danej proble-

matike,ktoré zodpovedajú terajšiemu stavu vedy,s vytýčil pritom tried-no orientované hľadiská. Na to nadviazal výsledky vlastného archívneho bádania,ku ktorým dospel v priebehu dlhoročného výskumu pramenných materiálov. Už vo svojich predošlých publikáciách sa osvedčil ako znalec v oblasti dejín mestského práva. Túto oblasť skúmal aj v tomto spise, aj keď potom krátko zohľadnil súdnictvo v komitátoch a nad poddanými. Po celkovej charakteristike súdnictva a jeho organizácie na Slovensku rozoberal historické skutkové podstaty trestných činov a ich niekdajšie ďalšie hodnotenie (úmyseľ, nedbalosť, pokus, návod, poľahčujúce a priťažujúce okolnosti), potom však trestné procesné konanie. Najpodrobnejšie sa zaoberal formami trestov (na živote, zostrené hrdelné tresty, tresty na tele, tresty na slobode,na cti a iné tresty). Zhrnul spôsoby zániku trestnosti. Napokon uviedol 11 prípadov feudálnej justície, v ktorých boli delikventami historické postavy, ktorým sa venovalo mnoho pozornosti už až v beletrii, ako bol husitský bojovník Ján Švehla, krvožízniva Alžbeta Bátoryová, Juro Jánošík a.j. Pútavou, ba napínavou četbou tejto knihy sa podarí popularizovať poznatky z významnej časti dejín štátu a práva. No seriózny pramenný a literárny podklad robí z knihy prínos aj k vedeckému výskumu dejín trestného práva.

Karpat

Jozef Markov, Odraz politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrici v 16.—19. storočí, Bratislava SAV, 1973, 272 strán

Monografia sa zaoberá realizáciou zák. čl.13/1608 a. cor. v banskobystrickej mestskej správe. Stredobodom pozornosti autora je konštituovanie rozhodujúcich orgánov mestskej samosprávy, tj. voľba richtára, členov vnútornej a vonkajšej rady, výboru a vzájomný pomer týchto orgánov počas skúmaného obdobia. Autor presvedčivo dokazuje rozporný pomer medzi všeobecne platnými pravidlami slovenského mestského práva čo do spôsobu zriaďovania mestských samosprávnych orgánov a medzi konkrétnymi a variabilnými právnymi zvyklosťami,ktoré vznikli autonomným výkladom predpisov v jednotlivých slobodných kráľovských mestách na Slovensku. Na príklade osudu zák. čl.13/1608 a.cor. v Banskej Bystrici ukazuje autor, že triedne, národnostné, hospodárske záujmy nemeckého patriciátu paralyzovali každú snahu slovenského obyvateľstva mesta, dosiahnúť aplikáciu platného právneho predpisu. To znamená, že napriek ďalšiemu zák. čl. 40/1613, boj o rovnoprávnosť Slovákov dosiahol určitý úspech až počas šlachtických protihabsburských povstaní, menovite r. 1650. Až po tomto roku mali Nemci a Slováci rovnaký počet

členov v mestskej rade a richtár sa striedavo volil z radov Nemcov a Slovákov. Tento stav trval však len do r.1671, keď v priebehu rekatolizácie mala polovica mestskej rady pozostávať z katolíkov. Keďže väčšina Slovákov patrila k evanjelikom a.v., znížil sa ich počet v rade na 1/3. Počas povstania Rákocziho sa zásada parity odstránila. Na stave germanizácie mestskej rady sa nič nemenilo do r.1848.

Osobitne treba poukázať na dokumentáciu monografie. Poznámky zaberajú asi polovicu textu. Materiál, pochádzajúci zväčše z mestského archívu Banskej Bystrice je použitý a spracovaný tak vyčerpajúcim spôsobom, že nielen vysvetľuje, doplňuje a dokumentuje text knihy, ale súčasne poskytuje farebný obraz právneho a zčasti aj spoločenskeho života Banskej Bystrice v 16.-19. st. Pre právneho historika prináša štúdium vyše 560 poznámok osobitný užitok.

Bianchi

Milan Šmerda, Uhři na korunovaci Marie Terezie v Praze v r. 1743, K otázce národního vědomí feudální společnosti, Slovanský přehled, roč. 60 (1974), s. 33—43

Autor prokázal již vícekráte schopnost přinést něco zajímavého tam, kde jinak jde o známé souvislosti. To platí i o jeho přítomné studii. Nemí zajisté třeba zvlášť zdůrazňovat, že korunovace Marie Terezie za českou královnu byla vyznačena atmosférou, kterou jistě nelze považovat za adekvátní státoprávnímu významu tohoto aktu. Rovněž odlišné vztahy tereziánského dvora k uherské a české šlechtě tvořily, jak známo, výraznou součást celkového rámce zmíněných událostí. A právě z tohoto pozadí vystupují v autorově líčení živoucí osobnosti bratří Radvanských, kteří se účastnili v řadách delegace uherské šlechty korunovace. Jejich pozorování a názory, uložené v deníku jednoho z nich, jsou plastickým dokladem toho, jak právě v této době počala dozrávat nová vlna uherského patriotismu a jak se tu narýsovaly - často pod dojmem malichemých rozporů mezi magnáty a šlechtou - jisté rozdíly mezi stavovsko feudálním, tedy především státoprávně teritoriálním, a mezi nacionálním, maďarským prožíváním těchto nálad. Bratří Radvanští, i když nepochybně svou intelektuální úrovní a literárními zálibami přerůstali běžný průměr tehdejšího uherského šlechtice, přece jen z něho zcela nevybočovali. Tím spíše ovšem jejich svědectví dovoluje nahlédnouti do živého proudění rozmanitých pocitů, jež se tu odvíjelo. I okolnost, že nositeli tohoto uherského, a v určitém předznamenání i maďarského patriotismu se stávají osoby zcela jednoznačně nemaďarského původu

(Radvanští pocházeli ze zvolenské stolice z okolí Báňské Bystice) je výmluvná a propůjčuje dotčenému příkladu nejen pikantní kolorit, nýbrž přesvědčuje i o síle naznačeného pohybu. Že tu jde o souvislosti, které mohou zajímat i právního historika a vůbec každého, kdo ví, jak významným byl vývoj politického myšlení a státoprávních představ v Uhrách i pro náš vývoj v 19. století, jistě netřeba dodávat.

Urfus

Entwicklungsfragen der Verwaltung in Mitteleuropa (Vývinové otázky správy v strednej Európe), Pécs 1972, 298 stran

Verwaltungsrechtliche Studien (Štúdie z dejín správy), I.—II., Pécs 1972, 635 stran. Redaktor všetkých troch zväzkov prof. Andor Csizmadia

V máji r.1972 konala sa v Pécsi (Maďarsko) medzinárodná právnehistorická konferencia o dejinách verejnej správy. Materiál konferencie vyšiel v troch zväzkoch. Prvý obsahuje hlavné referáty, úvodní a záverečné prejavy a zhrnutie priebehu konferencie. Ďalšie dva zväzky obsahujú referáty historikov, ktorí sa osobne nezúčastnili konferencie, koreferáty, diskusní príspevky. Tri zväzky obsahujú spolu 50 príspevkov. V krátkej anotácii možeme ich obsah len stručne naznačiť.

Väčšina príspevkov pochádza od maďarských historikov. Hlavné referáty sa zaoberajú reformnými snahami v maďarskej správe pred r. 1944, začiatkami ústredného dozoru nad samosprávou, vznikom vlády buržoázneho typu v Uhorsku, organizáciou správneho súdnictva v Uhorsku r. 1867-1949. Ostatné referáty sa zaoberajú kontrolnou činnosťou uhorského snemu po r.1867, vládnymi komisármi v r.1908-1912, riešením kompetenčných konfliktov medzi správou a justíciou po r. 1867 a správou Sedmohradska v r. 1867-1919. Do oblasti verejnej správy patria príspevky o finančnej správe a poľnohospodárskej správe po vyrovnaní, o školskej správe v r.1777-1919. Jedna regionálna štúdia sa zaoberá s revolučnými rokmi 1918-1919. Do obdobia Horthyho režimu zapadá príspevok o zápase komitátov a snemu v r.1920-21, a prehľad správy Budapešti v r.1930-34. Osobitný príspevok informuje o archívnych fondoch, týkajúcich sa dejín správy v Uhorsku, resp. Maďarsku.

Dva referáty sovietskych právnych historikov sa zaoberajú štátnym aparátom dočasnej vlády a jej rozbitím v priebehu VOSR, a kritikou revolučných demokratov týkajúcej sa správy cárskeho Ruska v druhej pol. 19. storočia.

Referáty právnych historikov z ČSSR analyzujú podriadené postavenie samosprávy v burž. ČSR, admin. metódy utláčania robotníckeho hnutia

v prvej ČSR, vývin kodifikácie zodpovednosti štátu za škodu spôsobenú výkonom štátnej moci v ČSR, samosprávu v politike českého meštiactva v 2.pol. 19.st. Ďalšie príspevky sa zaoberajú rozvojom vedy o správnom práve na KU v 2. pol. 19. st., prehľadom celkového trendu čs. správy, úlohou správy v bojoch za ľudovodemokratický vývin v ČSR, vznikom správnej organizácie na Slovensku po r. 1918, centralizačnými snahami v správe medzi dvoma vojnami a otázkou tradícií v správnej organizácii. Osobitný referát sa zaoberá sociálnou správou v ČSR, správnym súdnictvom v r. 1918-1938 a vplyvom bývalého správneho súdu na právnu prax verejnej správy v r.1945-1951. Čsl. referáty a príspevky sú zväčša kritické a hodnotia javy z aspektu socialistického vývinu.

Poľské referáty sa zaoberajú miestnou organizáciou správy v Poľsku v II. republike, správnym súdnictvom v Poľsku v r.1919-1939 a medzi dvoma svet. vojnami, právnym vzťahom medzi štátom a cirkevnými organizáciami v Poľsku v r. 1918-1939, organizáciou hospodárskej samosprávy v Poľsku v r. 1918-1939, postavením katolíckej cirkvi za nacistickej okupácie Poľska.

Právní historici z NDR mali jeden hlavný referát o zápase H. Preussa (admin.právnika) s pruským správnym právom a koreferáty o pruskej vysokoškolskej správe v r.1808-1945, resp. o politických aspektoch problému správneho práva v Nemecku v čase vzniku buržoáznej republiky.

Bulharský referát rozoberal zákon o administratívnom súdnictve v Bulharsku z r. 1912. Koreferát sa zaoberá reakčnými administratívnymi reformami municipálnej autonómie v Bulharsku po 19.5.1934.

Rumunské príspevky sa sústredili na porovnávanie stredoeurópskej a rumunskej burž. správy a na správne reformy v r. 1864-1925 a potom do r.1944, a na koncepcie municipiálnej správy Valašska, Moldavska v 1. pol. 19.st., resp. na administratívnu organizáciu v Bucurešti v r.1831 -1972.

Referát právnych historikov z Rakúska načrtol vývin rakúskej správnej organizácie po r. 1867 a koreferáty sa zaoberali správnou reformou v Rakúsku, činnosťou snemu v oblasti správy po r.1848, školskou správou v 18.-20. st., správnym súdnictvom v Rakúsku po r.1867 a úlohou súdnictva v administratíve.

Referát právneho historika z NSR skúma vývin princípu čo najúplnejšej právnej ochrany v Nemeckej spolkovej republike.

Referáty,koreferáty a príspevky sa prejednávali v piatich sekciách: 1. Vývinove tendencie v správe. 2. Úloha súdnictva v správe. 3. Školstvo a riadenie kultúry. 4. Miestna správa. 5. Kontrola správy a vývin odbornej správy. Kritické zhodnotenie materiálov vyžaduje podrobnejšiu

recenziu. Samotný prehľad materiálov svedčí o tom, že anotované tri sväzky obsahujú množstvo impulzov pre ďalšie bádanie dejín správy.

Bianchi

Helmut Slapnicka, Österreichs Recht ausserhalb Österreichs, Der Untergang des österreichischen Rechtsraums (Právo Rakúska mimo Rakúsko, Zánik rakuskej právnej oblasti, Vieden 1973, 106 strán

Štúdia autora, známeho znalca právnych dejín Rakúska, hľadá odpoveď na otázku, prečo ostalo rakúske právo, recipovane nástupníckymi štátmi, v platnosti až do vzniku ľudových demokracií, resp. prečo nebola recepcia len prechodným riešením, ako to pri vzniku nástupníckych štátov snaha "odrakouštiť" osamostatnené národy, predpokládala. Autor, ktorý dobre pozná aj právne poriadky kapitalistických nástupníckych štátov, dôkladne preštudoval pramene a literatúru nielen v Rakúskej štátnej knižnici a v Hornorakúskom štátnom archíve v Linzi, ale pracoval i v Jagellónskej knižnici v Krakove, v Národnej knižnici v Prahe a v knižnici Právnickej fakulty v Ljubľane. Neusiluje sa o vyčerpávajúce zpracovanie tematiky, skôr o vysvetlenie a náčrt vývinu na podklade charakteristických príkladov.

V deväť krátkych, ale výstižne a prehľadne štilizovaných kapitolách rozoberá autor tieto otázky: Platnosť rakúskeho práva v nástupníckych štátoch, stredoeuropské právne oblasti (právo platné v Poľsku, Rumunsku, Juhoslávii, Československu), unifikačné snahy v nástupníckych štátoch, neprehľadnosť "rakúskeho dedičstva" (tj. vplyv rakúskeho práva, najmä Všeobecného občianskeho zákonika na legislatívu v nástupníckych štátoch), pokračovanie v tvorbe rakúskeho práva v nástupníckych štátoch, podiel nenemeckých národov na legislatíve, v justícii a v správe Rakúska, jazyk rakúskych zákonov, zánik rakúskej právnej oblasti a "orbis iuris Austriacus" po r. 1918, resp. po r. 1945.

Autor je toho názoru, že životná sila rakúskych zákonov vyvierala z viacerých prameňov. Na torbe právneho poriadku, ako i pri aplikácii práva v rakúskom justičnom, správnom, vládnom aparáte a na výuke práva sa podielali právnici Česi, Poliaci, Chorvati, Slovínci; vlády nástupníckych štátov potrebovali rakouské právo k zabezpečeniu kontinuity burž. poriadku a považovali rakúske zákony za dobré a vyhovujúce. Tieto argumenty nie sú irrelevantné, avšak hlavná príčina bola iná. Vnútropolitické pomery nástupníckych štátov, najmä zostrojúci sa triedny boj a nacionálne konflikty, nemecký a maďarský revanšizmus a iredenta nedovoľovali vládnúcim triedam nástupníckych štátov oslabovať utláča-

júci aparát a zabehaný správny a justičný systém experimentami s prestavbou právneho poriadku.

Štúdia má v prílohe grafické znázornenie právnej oblasti Poľska, Juhoslávie, Československa s údajmi o tam platnom práve, taktiež mapu oblastí, v ktorých platilo Rakúske všeobecné občianske právo dňom 1.1. 1938 a bibliografiu mimo Rakúska vydaných zbierok rakúskych žákonov po r.1918.. Pre špecialistov právnych dejín kapitalizmu v bývalom Rakúsko-Uhorsku a v nástupníckych štátoch, prináša štúdia užitočné faktografické a komparatistické údaje.

Bianchi

Leonard Bianchi, Právne postavenie občana na Slovensku za kapitalizmu, I, Obdobie dualizmu v Uhorsku, PŠ XXI, 1973, s. 97—141

Výsledky dlhoročnej výskumnej práce v oblasti právnych dejín Uhorska po vyrovnaní a buržoáznej ČSR, zverejnené v monografiách, štúdiách a článkoch, používa autor k syntetizujúcemu zhrnutiu svojich poznatkov. Pomerne stručne štilizovanú štúdiu neobmedzuje autor na akési resumé poznatkov, ale volil si nový právnohistoricko-ekonomicko-sociologický aspekt, ktorým sa mu podarilo vykresliť právne postavenie občana na Slovensku aj v politicky relevantných súvislostiach.

Prvá časť štúdie obsahuje úvod, v ktorom autor zdôvodňuje svoj pracovný postup a osobitnosti problematiky nasledujúcich troch kapitol. V týchto sa zaoberá právnym vyjadrením kapitalistických výrobních vzťahov, menovite majetkovým právom, živnostenskou právnou úpravou, pracovnoprávnym zákonodárstvom, štátnou podporou rozvoja priemyslu a potláčaním podnikania slovenskej buržoázie v Uhorsku. Ďalej buržoáznymi občianskymi právami a slobodami a politickými právami občanov za dualizmu. V záverečnej kapitole dochádza k poznatku, že právne postavenie občana za dualizmu v Uhorsku bolo v takej miere determinované feudálnymi prežitkami a metódou triedneho a národnostného útlaku, že hospodársky a kultúrny život veľkej väčšiny obyvateľstva bol hodne zabrzdený.

Autor, opakujeme, vychádza z výsledkov vlastného výskumu. Preto nechal stranou ďalšie komponenty, ktoré by boli dokreslili pohľad na právne postavenie občanov v Uhorsku. Napr. procesné právo, postavenie občana v styku s administratívnymi a vládnymi orgánmi, faktické obmedzenie rovnosti pred zákonom pri vstupe do štátnej služby, feudálne pomery vo vojenskej službe apod. Druhá časť štúdie, obsahujúca obdobie prvej ČSR je pripravená do tlače.

Urbanová - Závadská

Elsa Sjöholm, Rechtsgeschichte als Wissenschaft und Politik (Právne dejiny ako veda a politika), Schweitzer Verlag, Berlin 1972, 148 strán

V edícii štúdií z oblasti právovedeckého základného výskumu Právnickej fakulty univerzity v Mníchove (pod por. čis. 10) vyšla doktorská dizertácia, ktorá svojou tématikou a pracovnou metódou si zasluhuje pozornosť. Autorka si kládla hlavnú otázku: ako vznikli teórie o starogermánskom štáte, a v akej miere boli politicky inšpirované. Odpoveď hľadá analýzou a dedukciou rôznorodých elementov, predstáv o starogermánskom štátnom a právnom poriadku a porovnávaním týchto teórií s politickými názormi a stanoviskami ich autorov. K tomu cieľu skúma, ako narábali bádatelia s pramenným materiálom,z akých subjektívnych aspektov vyberali pramene; skúma, ako sama hovorí, že "ako to vlastne bolo?". Táto metodická koncepcia - v buržoáznej právnehistorickej literatúre nezvyklá a vzácná - umožnila autorke dopracovať sa k zaujímavým záverom. Diskutabilný je praktický prístup k materiálu. Pre historickoprávnu školu je štát a právo vlastne synonymným pojmom a pretože základné predstavy o starogermánskej spoločnosti pochádzají od Montesquieua, vychádzala z jednotlivých kapitol diela L´ e s p r i t d e s l o i s, ktoré tvoria jednotu. K týmto kapitolám hľadala náväznosti k ďalšiemu vývoji. Treba však poznamenať, že autorka dobre vie, ako historickoprávna škola premenila starogermánsky právny poriadok opísaný v Esprite na nacionálnu nemeckú ideológiu a potom ju propagovala ako "germánsky systém" (str. 13).

V siedmich kapitolách rozoberá autorka genezu predstáv o starogermánskom štáte a práve (názory Montesquieua, Mösera,Eichhorna, Savignyho), charakteristické črty starogermánskeho procesu, menovite významu inštitútu "Jury" tj. poroty, - v skutočnosti laického súdu (s prísediacími, očistnými svedkami; anglické a francúzske predstavy o "jury" tj. Blackstona, Feuerbacha, Montesquieua, Hegela), rôzne formy porôt, opozíciu proti názorom o "germánskej slobode" (Gneist, Wild, Sohm a iní) a švédske teórie poroty. V poslednej kapitole zhrňuje autorka výsledky analýzy germanistických konštrukcií a štúdiu zakončuje stručne formulovanými tézami svojích poznatkov. Škoda,že vývin považuje za nepretržitý lineárny sled názorov, že nerozlišuje medzi rodovou spoločnosťou (starogermánskou), v ktorej proces pozostával z pokonávky alebo súboja strán bez zistenia skutkového stavu (čo autorka, pravda vie) medzi prechodom k triednej spoločnosti a jej štátu, medzi stavovskou monarchiou a buržoáznym štátom a buržoáznou právnou inštituciou porot-

ného súdu. Takýto prístup by bol autorke zjednodušil argumentáciu,ktorá vyústi v správnom závere, že všetky teoretické konštrukcie o tom, že korene poroty treba hladat v starogermánskom spoločenskom poriadku, vznikli v predstavách autorov ako výsledky ich politických želaní.

Bianchi

Histoire générale de la presse française. Publiée sous la direction de Claude Bellanger, Jacques Godechot, Pierre Guiral et Fernand Terrou. Préface de Pierre Renouvin. Díly: I. Des origines à 1814, Paris 1969, 652 stran; II. De 1815 à 1871, Paris 1969, 472 stran; III. De 1871 à 1940, Paris 1972, 688 stran

Zájemci o dějiny státu a práva za kapitalismu se mohou stěží obejít bez prací, objasňujících danou epochu i historické podmínky také z jiného, než pouze právněhistorického hlediska.

Jednou z oblastí, kterým je třeba v dějinách státu a práva za kapitalismu (a nezřídka už za feudálního absolutismu) věnovat pozornost, je tisk, který byl a je nejen jedním z nejmasovějších sdělovacích prostředků, ale i "zrcadlem doby".

Jak významnou úlohu hrál tisk ve Francii, "kde dějinné třídní boje... byly pokaždé probojovány až do rozhodnutí" (Engels), ukazuje plasticky velké kolektivní dílo "Histoire générale de la presse française", které má zahrnout dějiny francouzského tisku od vzniku do současnosti.

Historickým předchůdcem tohoto pozoruhodného díla byly monumentální devítisvazkové "Dějiny tisku ve Francii" (Histoire de la Presse en France), vydané Eugènem Hatinem za druhého císařství. Toto dílo, dnes téměř nedostupné, končilo rokem 1850. Celé další, více než stoleté období vývoje francouzského tisku nebylo soustavně a ucelene zpracováno.

Tato skutečnost spolu s dalšími úvahami vedla k vypracování nových dějin francouzského tisku.

První tři ze čtyř plánovaných svazků vyšly v letech 1969-1972 za řízení čelných odborníků v pařížském nakladatelství "Presses universitaires de France".

První díl, uvedený předmluvou P. Renouvina, zahrnuje vývoj od počátků tisku (v posledních desetiletích XV. století) do r.1789. V úvodní části prvního svazku seznamují L. Charlet a R. Ranc čtenáře s vývojem technických zařízení k tisku (tiskařských lisů atd.) a postupů při výrobě novin od Gutenbergova vynálezu tisku do r. 1820. V další části I. dílu podává L. Trenard dějiny francouzského tisku (v běžném, technickém slova smyslu) před r.1879.Ve své stati seznamuje čtenáře s vývo-

jem tisku příležitostného, tisku zpravodajského (p r e s s e d´ i n f o r m a t i o n) a s počátky tisku periodického (p r e s s e p é r i o d i q u e) v letech 1631-1724 a ukazuje rozvoj tisku v XVIII. století. Neponechává stranou ani tisk odborný a provinční. Z h l e d i s k a p r á v n ě h i s t o r i c k é h o je nejdůležitější třetí část I. svazku, nazvaná "Francouzský tisk za revoluce a císařství". Její autor J. Godechot v ní analyzuje nejdříve boj za svobodu tisku na konci "starého režimu" a jeho odraz v soupisech stížností. Pak podává zasvěcený výklad o tisku v jednotlivých revolučních fázích: za Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, v období girondistického a jakobínského konventu, v době thermidoriánského konventu a Direktoria a konečně za konsulátu a I. císařství. Ve výkladu je věnována značná pozornost i dalším důležitým otázkám, jako byly pokusy o reglementaci tisku, svoboda tisku, právní režim tisku atd. Svazek je doplněn bohatou bibliografií, osobním rejstříkem, seznamem novin a periodik a četnými ilustracemi, jejichž podrobný soupis je rovněž připojen k práci.

Druhý díl, zahrnující vývoj od r. 1815 do r. 1871, obsahuje ve druhé části, podobně jako je to v prvním svazku, výklad L. Charleta a R. Ranca o prostředcích k výrobě novin, používaných v letech 1820-1865. Národní tisk za restaurace a červencové monarchoe analyzuje Ch. Ledré ve třetí části svazku. Tiskem provinčním se zabývá ve čtvrté části svazku A.J. Tudesq, tiskem v období od r.1848 do r.1871 (včetně Komuny) v páté části P. Guiral. Každá z uvedených částí (s výjimkou výkladu o technické problematice tisku) si všímá do určité míry i problematiky právní. Z h l e d i s k a p r á v n ě h i s t o r i c k é h o jsou nejpřitažlivější část první a sedmá. V první z uvedených objasňuje H. Terrou právní rámec tisku v letech 1815-1848, další část, vypracovaná rovněž F. Terrouem, je instruktivním přehledem zákonodárství o tisku v letech 1789-1870. Podobně jako v I. díle je připojena bibliografie, jmenný rejstřík, soupisy děníku a periodik a dokumentace k ilustracím, pořízený J. Ostierem.

Třetí díl zahrnuje vývoj od r.1871 do r.1940. Stejně jako v předchozích dílech je i zde objasněn vývoj technických prostředků k tisku, tentokrát v letech 1865-1915. Autory této stati jsou opět L. Charlet a R. Ranc. Vedle dějin tisku v letech 1871-1940 od P. Alberta (výklad se soustřeďuje na tisk III. republiky, včetně vývoje za I. světové války a období 1919-1940) zahrnuje III. svazek ve své I. části i rozbor tiskového práva v letech 1881-1940 od F. Terrou. Pro právního historika je samozřejmě i tento výklad velmi přitažlivý. Už tradičně je i k tomuto svazku připojen rozsáhlý pomocný aparát, zahrnující bibliografii, jmenný rejstřík, seznam deníků a periodik a soupis ilustrací.

Jak ukazuje už pouhý stručný přehled prvních tří svazků, jde o dí-

lo, které ukazuje v širokém záběru dějiny tisku ve Francii a poskytuje velké množství cenných informací a poznatků nejen pro historiky tisku a novináře, ale i pro právní historiky a všechny ostatní čtenáře, kteří, řečeno slovy R. Girona, "vidí v tisku zrcadlo epochy".

Balík

Carlos Alvear Acevedo, Historia de México. Epocas Precortesiana, Colonial a Independiente. Decimacuarta Edición, México 1972, 365 stran

Zájemci o dějiny státu a práva zemí Latinské Ameriky se mohou stěží obejít bez historických prací, zabývajících se v širším záběru také ostatními stránkami dějinného vývoje těchto zemí.

Jednou z takových prací je nepochybně i "Historia de México. Epocas Précortesiana, Colonial e Independiente".

Její autor, významný mexický historik Carlos Alvear Acevedo, je znám ještě řadou dalších prací. Patří mezi ně zejména Curso de Historia General, Galeana, La Guerra de 47, Breve Historia de Periodismo, La Educación y la Ley, Síntesis de Historia Mexicana, El Mundo Contemporáneo, Historia Universal Contemporánea, El Catolicismo en México, Manual de Historia de la Cultura, Introducción a la Historia del Arte.

Citovanou práci "Historia de México" autor rozdělil do 22 kapitol, věnovaných období předkoloniálnímu, či jak autor říká "předcortesovskému" (hl. I-VIII), koloniálnímu, včetně války za nezávislost (hl. IX-XIV), a období nezávislého Mexica, včetně mexické revoluce (hl. XV-XXII).

Práce je pojata především jako učebnice mexických dějin. Tomuto účelu je přizpůsobena i struktura jednotlivých kapitol, uspořádávajících látku přehledným, pedagogicky pozoruhodným způsobem. V úvodu každé kapitoly je její nástin (sumarium, e s q u e m a), po něm následuje vlastní výklad látky, doprovázený vyobrazením a mapkami; kapitolu uzavírá příloha, obsahující jednak shrnutí poznatků (r e s u m e n t), kontrolní problémy z látky (E j e r c i c i o s E s c o l a r e s) a základní bibliografické údaje (B i b l i o g r a f i a F u n d a m e n t a l), jednak ukázky (zejména ze soudobé literatury, zákonů atd.). Tato složka plní i úlohu výběru z pramenů, potřebných k prohloubení studia, případně ke cvičením. K některým kapitolám jsou navíc připojeny chronologické přehledy, přehledy indiánských "dynastií", španělských místokrálů, nebo stručné slovníky nejpoužívanějších slov z jazyků mayského nebo nahua.

Z hlediska právněhistorického jsou nejpřitažlivější hlavy X.-XII., uváděné pod společným názvem "Místokrálovská éra". (L a e r a v i r-

r e i n a l) I,II,III. Tak např. v hl. X se mluví o vládě, o titulech k ospravedlnění španělského panství, o orgánech koloniálních správy v mateřské zemi, o Cortésově vládě, o institucích audiencií, místokrálů atd. XI. hlava se zabývá náboženskými řády, církevní organizací v Mexiku, institucí patronátu apod. A konečně hl. XII. si všímá podrobněji encomiendy, tzv. Nových zákonů (l e y e s N u e v a s), repartimienta atd.

V kapitolách, věnovaných vývoji nezávislého Mexika se klade důraz na otázky politické, především na politické směry a hnutí v XIX. století, na poměr Mexika ke Spojeným státům, tedy na věci, které nejsou našemu čtenáři známy vůbec, nebo jen povšechně.

Práce je doplněna četnými vyobrazeními a mapami.

Jak zpracováním látky tak svým vybavením je "Historia de México" i pro zájemce o dějiny státu a práva v Mexiku cenným přínosem.

Balík

Alfredo Arismendi, Contribución a la bibliografia del derecho constitucional y su historia, Caracas 1972, 201 stran

Pozornost světové veřejnosti, vědce nevyjímaje, se v posledním desetiletí obrací stále více k rozvojovým zemím v Asii, Africe a Latinské Americe, k jejich problematice ekonomické, politické, sociální, kulturní i právní.

Rostoucí zájem lze pozorovat po řadu let i ve vědě o dějinách státu a práva. Nověji se projevil např. v učebních pomůckách z obecných dějin státu a práva,[1] v PHS[2] aj.

K tomu, aby bylo možno pokračovat ve zpracovávání této problematiky, je nutno mimo jiné seznámit se i se stavem vědecké literatury a pramenných edic. Orientaci v tomto ohledu usnadní pochopitelně především bibliografie, ať už jsou zaměřeny šířeji nebo se věnují speciální tematice.

Jednou z takových bibliografií je i "Příspěvek k bibliografii ústavního práva a jeho dějin", uveřejněný A. Arismendim v edici "Historia Constitucional Venezolana".

Autor, působící jako člen Institutu veřejného práva a profesor ústavního práva na právnické fakultě Venezuelské Ústřední university

---

1) Srv. S. B a l í k a kolektiv, Texty ke studiu obecných dějin státu a práva, II, Feudální stát a právo, Praha 1974, str. 235 n.

2) Srv. V. V a n š o k, Závažné příspěvky k právním dějinám Latinské Ameriky, Právněhistorické studie 18, 1974, str. 327-328.

(Universidad Central de Venezuela) v Caracasu, je znám řadou prací a statí, jako např. jsou "Vicisitudes del Municipio Capitalino de la República", "La Supremacía del Poder Ejecutivo en Venezuela", "La Constitúción de 1961" (spolu s J.M. Casalem) ad.

Svůj "Příspěvek" určil prof. Arismendi zejména venezuelským badatelům, kteří by se chtěli zabývat venezuelským ústavním právem a jeho dějinami. Aby jim usnadnil zvládnutí nejdůležitějších temat z ústavních dějin Venezuely, rozdělil bibliografické údaje do 19 hlav, zahrnujících zejména údaje o literatuře, zabývající se mj. ústavním právem a jeho dějinami a politickými a právními učeními.

Z hlediska právněhistorického jsou nejpřitažlivější kapitoly VII. (Kongres v Cucutě a jeho důsledky), VIII.(Centralismus a federalismus), X. (Lidská práva ve venezuelské politické literatuře a jejich ústavní vyjádření), XI. (Církev a stát), XIV. (Místní moc a zvláštnosti obecní rady hlavního města).

To samozřejmě neznamená, že bibliografické údaje v ostatních kapitolách nemají pro právní historii cenu. Naopak, mohou usnadnit hledání širších souvislostí ve vývoji státu a ústavního práva v jedné z těch zemí, které v posledních letech vystupují stále více do popředí a stávají se předmětem zvýšeného zájmu.

Z tohoto hlediska je Arismendiho kniha cenným dílem nejen pro venezuelského čtenáře, ale i pro našeho čtenáře, který se zajímá o právněhistorickou problematiku jedné z latinsko-amerických rozvojových zemí.

Balík

Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně III. Acta Universitatis Brunensis — Iuridica No 10, Brno 1973, 144 stran

Z 8 statí,které přináší III.svazek sborníku, zasahují do oblasti právních dějin 3 příspěvky (v chronologickém pořadí tématiky): J. P o š v á ř e "Mýtní (celní) a poštovní správa na Moravě v 18. a v 1. polovině 19. století", B. P o s p í š i l a "Sté výročí našeho družstevního zákonodárství"a B. K u č e r y "Legality cesty KSČ k Únoru 1948".

V materiálově bohaté studii ukazuje J. P o š v á ř, jakým vývojem prošla mýtní a celní správa na Moravě do poloviny 19. století. Mýta a cla, původně královský regál, se za feudalismu postupně přesouvala ze sféry krále do oblasti privátní. V době utužování centrální moci po 30 leté válce nastal obrat. Počátkem 18.století se vedle zredukovaných mýt soukromých vyskytuje mýto erární. R. 1782 byla soukromá mýta zrušena a r. 1789 zavedena jednotná mýtní sazba a mýtní stanice spojeny

se stanicemi poštovními. Další vývoj se omezoval na stanovení podmínek pro osvobození od mýta a na zřizování nových mýt na nově vybudovaných silnicích. Z původního regálu přes instituci soukromých mýt se do poloviny 19. stol. mýto stalo právem řízeným státní správou a bylo spojeno s poštovnictvím. Pro větší názornost připojil autor ke studii "mýtní tabuli" vytištěnou v Brně r. 1726.

R. 1973 uplynulo 100 let od vydání prvního družstevního zákona č. 70/1873 ř.z., který zahájil éru družstevního zákonodárství v našich zemích, což bylo B. P o s p í š i l o v i podnětem k zamyšlení nad ideovými základy, tradicemi a významem družstevnictví v našem životě. Jeho úvahy jdou především po linii vývoje normativní úpravy společenských vztahů družstevní povahy. Studie podává instruktivní přehled právní úpravy družstevnictví v našich zemích do nejnovější doby. První kapitola zachycuje vznik klasického družstevnictví od prvního stabilního spotřebního družstva na světě, založeného r. 1844 v Anglii (Rochdal Society of Equitable Pioneers) přes první úvěrní družstvo na evropském kontinentě, založené r. 1845 na Slovensku (Gazdovský spolok v Sobotišti, okres Senica), do 2. poloviny 19. století. Ve druhé kapitole podává autor přehled právních norem upravujících družstva v zemích českých a na Slovensku v období kapitalismu. Ve třetí kapitole pojednává o transformaci družstevního hnutí po vítězství socialismu a o současném systému našeho družstevnictví zemědělského, výrobního, spotřebního a bytového. Čtvrtá kapitola podává přehled právní úpravy jednotlivých typů našich družstev a zároveň kritiku této úpravy. Jako "velmi problematické" jeví se autorovi zahrnutí hospodářské činnosti družstevních organizací do hospodářského kodexu, jehož úpravu pokládá za "kusou a neúplnou". Poslední kapitola propaguje koncepci univerzálního družstevního práva, která dosud není u nás probojována.

Politicky nejaktuálnější tématikou se zabývá právněhistorická studie B. K u č e r y, vyvracející výtky buržoazních právních teoretiků a politiků, že KSČ porušovala v l. 1945 - 1948 ústavu a jiné zákony. Námitky tohoto druhu a problémy související s legalitou a ústavností cesty KSČ k Únoru 1948 shrnuje autor do tří okruhů: 1. Legalita tzv. "nátlakových akcí" na vládu a parlament, kdy KSČ volala na pomoc lidové masy, aby docílila splnění Košického vládního programu; 2. ústavnost přijetí demise ministrů v únoru 1948 a vytvoření vlády obrozené Národní fronty; 3. ústavnost a legalita některých opatření Února, zejména vzniku a činnosti Lidových milicí a dále akčních výborů, které byly orgány Národní fronty a podle autora vystupovaly jako kontrolní orgány národních výborů ve smyslu § 1 odst. 3 vlád. nař. č. 4/45 Sb. Nejinak tomu bylo u akčních výborů na závodech a úřadech, kde plnily kontrolní funkci závodních a zaměstnaneckých rad. Závěrem autor konsta-

tuje, že všechny spory o legalitu Února a všechny výtky proti ústavnosti spočívají "na jediném zásadním omylu buržoazních pomlouvačů": nepochopili a asi nikdy nepochopí - ostatně ani nechtějí a nemohou - rozdíl mezi formální demokracií a demokracií lidovou. Tomuto rozdílu je věnován závěr Kučerovy studie.

Historickým aspektům se přirozeně nemohlo zcela vyhnout ani pojednání L. S c h u b e r t a "K marxistickému pojetí trestní politiky", navazující na názory a představy pertraktované na Mezinárodním kriminologickém kongresu v Madridě (1970).

K výkladu práva platného v našem státě je zaměřena studie M. Z á v a c k é h o "K právním problémům postavení ROH a charakteru jeho stanov" (autor se v ní připojil k názorům považujícím stanovy ROH za normu společenskou, nikoli právní), jakož i rozprava M. N a v r k a l a "Některé správněprávní pohledy na problematiku správy odborného školství v ČSSR", zatímco studie J. E l i á š e "Atomové právo jako součást péče o životní prostředí - předmět a systém" je zaměřena především na teoretické předpoklady budoucí právní úpravy.

Výkladu zvláštního úseku polského občanského práva je věnován polsky psaný příspěvek J. K o s i k a (Wroclaw) o odpovědnosti státních orgánů v polském občanském kodexu ve světle rozhodování Nejvyššího soudu, zajímavý především z hlediska srovnávacího.

Ke všem příspěvkům jsou připojena shrnutí psaná v některém světovém jazyce, převážně rusky a německy, u polského příspěvku anglicky.

Bulín

Očerki po novějšej istorii Vengrii, Izdatelstvo Kievskogo universiteta, Kiev 1972, 242 stran

Sborník prací je tvořen sedmi články pracovníků kyjevské a debrecínské university. Obsahuje historický vývoj různých oblastí MLR od roku 1944 do současnosti.

V.A. Tarasenko analyzuje vývoj země v době II. světové války a to jak vzhledem k obecným ekonomickým a politickým podmínkám, tak i ke konkrétním historickým událostem. Autor připomíná řadu důležitých událostí, jako vývoj orientace Hortyho, diktaturu Šípových křížů, vznik Všemaďarské a Maďarské fronty nezávislosti, akce komunistů, odbojové vystoupení atd. Zahrnuta jsou i prvá opatření poválečná, jako agrární reforma, vytvoření nových státních orgánů a další.

E. Madarasz a G. Tokody se zabývají rozborem západoněmecké historické a memoárové literatury o roli Maďarska v II. světové válce. Po-

ukazují na hlavní směry v moderní západoněmecké historii a její významné představitele, jakými jsou G. Jakobson, E. Kondt, P. Schmidt a další. Příspěvek dokazuje význam této literatury, jako nástroje ideologického boje.

Podobný obsah má i příspěvek E. Niedelhausera, věnovaný francouzské a angloamerické historiografii o roli Maďarska ve druhé světové válce.

Práce V.D. Lysočenka se zabývá sovětskou literaturou věnovanou socialistickému rozvoji Maďarska. Z řad marxistických prací se autor často odvolává na I. Laponogova, A.I. Puškaře a L.N. Nežinského. Svým vnitřním učleněním, podle jednotlivých etap vývoje země umožňuje článek získat přehledný obraz tématické sovětské literatury.

K nejzajímavějším příspěvkům patří stať I.T. Berede a G. Rankiho o revolučních přeměnách v lidových demokraciích v přechodném období. Jsou zde připomenuty základní ekonomické a politické faktory, které sehrály rozhodující roli při socialistické přestavbě zemí, jako agrární reforma, znárodnění, státní řízení hospodářství atp. Článek obsahuje i řadu zajímavých statistických údajů a syntetizující závěry.

I když sborník nemůže ani zdaleka vyčerpat celou bohatost problematiky vývoje Maďarska po válce, upozorňuje na řadu zajímavých momentů, které dosud stály poněkud stranou zájmů naší historie.

Mates

Rozvitie socialističeskogo gosudarstva i prava narodnoj respubliky Bolgarii, Sbornik statej, Progress, Moskva 1973, 404 stran

Kniha je tvořena deseti příspěvky, které sledují vývoj jednotlivých odvětví státního aparátu a práva v Bulharsku v letech 1944-1971. Vedle statí zaměřených převážně pozitivně právně je zde i řada historizujících příspěvků, které seznamují s dosud méně známými otázkami státoprávního vývoje BLR.

Ze zajímavých částí je třeba upozornit na příspěvek A.Vojnova: Rozvoj socialistického soudnictví v BLR, kde je velmi podrobně sledován vývoj těchto institucí od roku 1944, jako nástroje retribuce i třídní represe. Autor dále sleduje i historii úpravy organizace justice, význam legislativních změn na činnost soudů atd., prakticky až do období X. sjezdu strany.

Článek G. Grigorova se analogickým způsobem zabývá vývojem prokuratury, která byla v Bulharsku konstituována v roce 1948 na leninských principech přísné centralizace a monokratičnosti.

Neobyčejně instruktivní je příspěvek D. Dimitrova, který se zabývá

výstavbou státního aparátu v Bulharsku. Autor podrobně rozebírá genezi konstituování jednotlivých částí státního aparátu od nejvyšších orgánů až po místní. Vedle hlavních orgánů státní moci a správy je připomenuta i historie vzniku orgánů hospodářského řízení, plánování a dalších specialisovaných orgánů. Práce zahrnuje období od 9. září 1944 do roku 1971.

Některé nové údaje přibližuje i V.E.Tabžer ve stati věnované vývoji občanského práva v Bulharsku v letech 1944-1971. Autor stručně rozebírá východiskovou situaci v zemi v roce 1944 a poukazuje na zaostalost občanského práva. Dále jsou rozebírány jednotlivé formy omezování a vytlačování kapitalistického podnikání a jejich odraz v občanském právu. Článek obsahuje i vývoj právní úpravy takových institutů jako socialistické vlastnictví, národní podniky, zemědělská družstva atp.

Celkově umožňuje kniha dobrý přehled o vývoji základních státoprávních institutů v poválečném Bulharsku.

Mates

Rewolucja i wladza ludowa w krajach europejskich, Książka i Wiedza, Warszawa 1972, 385 stran

Předmětem všech příspěvků, které tvoří tento sborník, je vývoj socialistických zemí střední a jihovýchodní Evropy v přechodném období let 1944-1948.

Vedle příspěvku M.Bouška a M.Klimeše Czechoslowacka rewolucja w latach 1944-1948, kde jsou zahrnuta pro našeho čtenáře celkem známá fakta o československém vývoji v přechodném období, patří k zajímavějším článek S. Karpatiho: Charakter i etapy rewolucji ludowodemokraticznej na Wegrzech. Autor sleduje vývoj Maďarska od okamžiku osvobození, především z hlediska zvláštností vývoje země. Tak upozorňuje na to, že v důsledku rychlého obnovení místního mocenského aparátu přestaly orgány Fronty nezávislosti hrát na rozdíl od jiných zemí záhy roli mocenských institucí. V Maďarsku byl dále boj mezi reakcí a pokrokovými silami od počátku mimořádně evidentní a zároveň si revoluční křídlo od počátku vynucuje přijetí takových opatření, která mají nejen antiimperialistický, ale i antikapitalistický ráz, jako např. vytvoření dělnických závodních výborů s rozsáhlými pravomocemi.

G. Tutui a V. Zaharescu (Niektóre zagadnienie ludowodemokratycznej rewolucji w Rumunii) upozorňují především na ekonomické reformy,k nimž během prvé etapy revoluce dochází. V Rumunsku přitom šlo omezování kapitalistů postupně formou kontroly, státního řízení atp.a k vyvlastnění bylo přistoupeno až po definitivním vyřešení mocenských otázek.

O. Ostoicz a N. Samokovlijev zkoumají specifika socialistické revoluce v Bulharsku. Připomínají, že výstavba státního aparátu je v zemi prováděna od počátku důsledně revolučně, především důslednou očistou a znovuvýstavbou celé soustavy, kdy zároveň jsou využívány staré formy, naplňované novým obsahem. Autoři sledují i pokojný vývoj revoluce, kdy v období od června 1945 do června 1946 pracující získávají moc převážně formou volebních vítězství. Jsou připomenuty i formy změn v ekonomické oblasti cestou kontroly, státního řízení i přímým vyvlastňováním. Agrární reforma je realizována až v roce 1946, protože historický vývoj ve 20.letech vytvořil takovou situaci, která v dané etapě nestavěla toto opatření na prvé místo.

Zajímavý je konečně i příspěvek G.G. Kuranova a P.I. Riabceva, jež shrnuje nejdůležitější sovětskou literaturu, která řeší otázky vývoje lidovědemokratické a socialistické revoluce v evropských zemích.

Mates

Fani Milkova, Reakcionnijat Zakon za zaščita na dăržavata kato izključitelen nakazatelen zakon v Bălgarija prez perioda 1924—1934 g., Sofija, Nauka i izkustvo 1973, 138 stran

Známá bulharská právní historička F. Milkova, docentka právnické fakulty v Sofii, o jejíž práci z dějin pozemkoprávních vztahů v Bulharsku v XIX. století byli již naši čtenáři informováni (viz PHS 18) vydala v Sofii novou významnou studii, tentokrát z nedávných dějin bulharského trestního práva. Jejím předmětem je příprava, přijetí a další osudy reakčního bulharského Zákona na ochranu státu z roku 1924 (dále jen ZZD). Tento zákon jednak legalizoval bezohledný mimosoudní teror, kterým bylo v Bulharsku provázeno potlačení protifašistického povstání ze září 1923 a dále zaváděl mimořádně kruté sankce za tzv. protistátní trestné činy - včetně trestu smrti. Snažil se tak do budoucna odstrašovat pracující masy od jakéhokoliv projevu nespokojenosti a odporu proti protilidové politice vlády.

V hlavě I. analyzuje autorka text zákona, který byl bulharským Národním shromážděním schválen v lednu 1924 jakožto trestní zákon mimořádný, tj. mimo platný trestní zákoník, a v dalších letech několikrát upravován a doplňován. Poukazuje na to, že jeho přijetí je typickým příkladem toho, jak v období imperialismu a třídních bojů opouští ohrožená buržoazie půdu trestních zákoníků, zakotvujících více či méně demokratické principy trestního soudnictví a vydává se na cestu mimořádného trestního zákonodárství. ZZD značně zostřuje míru trestní repre-

se, rozšiřuje používání trestu smrti, zavádí zjednodušený a zrychlený způsob trestního řízení, místo apelace připouští pouze kasační stížnost apod. Přísné tresty jsou v ZZD stanoveny za pouhé členství v organizacích "hlásajících zakázané ideje nebo vyzývajících k násilné změně státního a společenského zřízení nebo k násilnému uchopení moci". Právě na základě ZZD zakázal Nejvyšší kasační soud již v dubnu 1924 Bulharskou komunistickou stranu, Stranu práce, Komunistický svaz mládeže, Všeobecný dělnický svaz, dělnické družstvo Osvobození a konfiskoval jejich majetek.

V hlavě II. rozebírá autorka změny a doplňky ZZD, které byly provedeny v roce 1925. Těmito novelami byl rozšířen okruh jednání, která byla trestána na základě ZZD, a dále byly zvýšeny tresty. Ačkoliv jako politické trestné činy by měly být vždy pojímány pouze činy spáchané s přímým úmyslem, zde se jako subjektivní základ trestní odpovědnosti připustila i nedbalost. Soudní orgány nemusely vyjasňovat osobní vztah člena zakázané organizace k přípravě či provedení povstání, vzpoury i jiných trestných činů, spáchaných jiným členem téže organizace. Všichni její členové nesli totiž ze zákona nejen osobní, ale i kolektivní odpovědnost. Při tom v důsledku změn a doplňků z r.1925 se značně zvýšil počet neurčitých formulací zákona, což umožňovalo jeho značně široký výklad a zvůli. V souvislosti s tím autorka ukazuje, jak i změny a doplňky ZZD porušují základní principy buržoazního materiálního i procesního trestního práva a bulharská buržoazie porušuje zákonnost, kterou si svého času sama vytvořila.

V hlavě III. popisuje autorka fašistický teror, v nějž vyústila činnost soudů při uplatňování ZZD v dvacátých a třicátých letech a boj lidových mas za zrušení ZZD a vyhlášení úplné a bezpodmínečné amnestie. Tento boj byl bohužel tehdy ještě neúspěšný a naopak trestní justice se v té době nepokrytě změnila v nástroj neomezené a masové represe pracujících tříd, jejichž příslušníci byli na základě ZZD odsuzováni k tvrdým trestům po celých desítkách (řada z nich k smrti). Autorka dovozuje, že specifickým rysem politických procesů této doby v Bulharsku byla právě jejich masovost. Někdy bylo obžalováno najednou přes sto, ba dokonce přes dvě stě lidí (srv.tabulku na str.120).

Není zcela jasné, proč autorka končí svou studii rokem 1934, tj. rokem, kdy v Bulharsku byl proveden další státní převrat fašistického typu, a zříká se tak možnosti doplnit svou charakteristiku mimořádného trestního zákonodárství o další významné skutečnosti z této doby. Nová diktátorská vláda totiž ještě více prohloubila fašistické rysy tohoto zákonodárství a pak zejména léta 1941 až 1944 byla obdobím, kdy ZZD byl používán ještě v širším rozsahu než do této doby (formálně byl zrušen až v říjnu 1944 - po vítězném povstání lidu v září 1944).

Kromě právních předpisů je v práci bohatě využito archívních dokumentů, protokolů Národního shromáždění, vzpomínkové literatury a jiných pramenů, což nepochybně zvyšuje její poutavost. Všechen tento materiál je při tom zpracován na velmi dobré odborné úrovni. Téma práce je vysoce aktuální, už z toho důvodu, že nemůžeme bohužel stále ještě jednoznačně konstatovat, že pozůstatky fašismu jsou na našem kontinentě i jinde ve světě natrvalo vyhlazeny. Autorka se svou prací zapojuje mezi ty, kdo usilují o všestrannou analýzu fašismu, jeho kořenů a charakteristických znaků (které mají své typické projevy i ve sféře práva) a napomáhá tak tomu, aby byl s definitivní platností historicky diskreditován.

Malý st.

KRONIKA

Profesor František Čáda osmdesátiletý

Kdo uvykl vídat profesora Františka Čádu v posledních desítiletích pravidelně pracovat v brněnské universitní knihovně, která se po zrušení brněnské právnické fakulty v r. 1950 stala - kromě jiných knihoven a archivů - jeho hlavním působištěm, sotva uvěří, že od jeho narození v Praze uplynulo dne 30. května 1975 již 80 let.

Dosavadní běh jeho života je jakoby dvěma geometrickými řezy rozdělen na tři stejně dlouhá období: dobu učení, studií a vědeckého zrání (1901-1925), období intenzívní činnosti pedagogické, vědecké a organizační na brněnské právnické fakultě (1926-1950) a období vyzrálé a plodné vědecké práce, nezatížené už učitelskými závazky (1951-1975).

Do prvního období spadají jeho studia na pražské právnické fakultě, kde se vědecky vyzbrojuje v seminářích profesorů Stiebra, Kadlece a Kaprasa a kde r. 1919 dosahuje doktorátu práv. Studuje pak dále historii na filosofické fakultě (1919-1922) a současně na Státní škole archivní v Praze (1919-1921), kde získává diplom. Od r.1919 je zaměstnán v Českém zemském archivu v Praze a od r. 1922 v archivu Národního musea v Praze. Do té doby spadají počátky jeho literární činnosti, příznačně zahájené studií o Viktorinu Corneliovi ze Všehrd na pražské universitě (1918) a korunované r. 1923 habilitací pro obor českých právních dějin na právnické fakultě v Praze.

Již r. 1926 je jmenován mimořádným a r.1933 řádným profesorem právních dějin středoevropských na právnické fakultě v Brně a v l.1936/37 stojí poprvé v čele této fakulty jako její děkan. Je to období velmi intenzívní práce učitelské ve dvou jubilantových oborech: v právních dějinách československých i středoevropských. Výsledky této jeho práce byly po zásluze oceněny členstvím v České akademii věd a umění, Královské české společnosti nauk, Učené společnosti Šafaříkově a jiných učených společnostech našich i cizích (Société de l histoire de droit, Comité international d'histoire constitutionelle). Studentské spolky právníků, pražský "Všehrd" i brněnský "Právník", poctily jubilanta čestným členstvím.

Po těchto úspěších přišla těžká doba okupace. Prof. Čáda, od r.1940 na "dovolené s čekatelným", byl zatčen gestapem a vězněn (1941,1942). Přežil okupaci jako jediný profesor právních dějin v Brně. Stal se i

historikem této smutné doby, jak o tom svědčí jeho publikace "Zdeptané právo" (1948) a články o uzavření českých vysokých škol (in:"17. listopad", 1946) a o účasti českých právníků v boji za osvobození (Bulletin du droit tchécoslovaque 1948).

Doba osvobození od nacistické okupace patří k nejsvětlejším obdobím jubilantova života. Tehdy stanul po druhé v čele právnické fakulty v Brně jako její děkan (1945-46) a ukázal se mužem na pravém místě. Nelze vůbec popsat jeho nesmírné úsilí organizátorské a pracovní houževnatost. Děkanu Čádovi se podařilo přesvědčit velení sovětské armády v Brně, že právnická fakulta naléhavě potřebuje svou budovu, obsazenou do konce války gestapem. Tak se stalo, že fakulta mohla ihned po osvobození zahájit provoz a přijmout pod svou střechu i rektorát a některé ústavy české techniky. Přes velké zatížení organizační a učitelské našel tehdy jubilant čas i k literární práci, jak o tom svědčí kromě řady studií i učebnice z obou jeho oborů, tehdy vydané.

Zrušení právnické fakulty v Brně r. 1950 bylo neradostným mezníkem Čádova života a vstupem do třetího období, věnovaného práci badatelské, a to nejen v právních dějinách, ale i v širší oblasti výzkumu rukopisných památek našich knihoven. R. 1955 byl prof. Čáda převeden z oboru ministerstva školství do ČSAV s určením pro práci v Komisi pro soupis rukopisů při ČSAV. Této výzkumné práci se věnoval po dvě desítiletí s neúmornou pílí a pronikavým úspěchem.

Tato skromná jubilejní vzpomínka nemůže a nechce být hodnocením rozsáhlého vědeckého díla jubilantova, které má dnes už kolem 100 položek. Hlavní vědeckou žeň a hlavní směry Čádova právněhistorického bádání do r. 1950 jsem nastínil v jubilejním sborníku "Universitas Brunensis 1919-1969", určeném pro informaci ciziny (str. 388-391), kde jsem se pokusil ocenit též jeho vzorné kritické edice pramenů starého českého a moravského práva, dosud ničím nepřekonané (Ondřeje z Dubé Práva zemská česká a Zemské zřízení moravské z r. 1535).

Od r. 1953 publikuje prof Čáda výsledky svých rozsáhlých výzkumů o rukopisech v moravských, slezských i českých knihovnách (Opava, Rájec n. Sv., Bludov, Olomouc, Jevíčko, Kynžvart, Znojmo aj.) nejprve v různých časopisech a sbornících (pro české právní dějiny základní význam má jeho pojednání "Všehrdovo právnické dílo v dochovaných rukopisech" v tomto časopise 1961), od r. 1962 pak soustavně ve "Studiích o rukopisech" Ústředního archivu ČSAV. Průkopnický ráz mají zejména jeho rozpravy o nálezu právní knihy Karla Staršího ze Žerotína (1962), o olomouckém kodexu Václava z Jihlavy (1963), o jevíčském kodexu (1964) a zvláště pak jeho objevné studie o Knize Tovačovské (1967) a jejích rukopisech (1969) a o Knize Drnovské (1972). Rozsáhlý soupis rukopisů olomoucké knihovny je připraven pro tisk.

Rozsáhlé vědecké dílo prof. Čády roste úspěšně dále a jeho bývalí žáci, kolegové a přátelé mu přejí ze srdce pevné zdraví, duševní pohodu a hodně radostí z dalších vědeckých úspěchů.

Bulín

Zcela nečekaně proměnila se během výroby tohoto sborníku naše zdravice v nekrolog. Profesor František Čáda zemřel v Brně dne 10. října 1975. Všichni čeští a slovenští právní historikové zachovají jeho jméno vždy ve vděčné paměti.

Redakce

Jubileum narození profesora Augusta Miřičky a profesora Josefa Prušáka

Nedávno proběhlo nepozorovaně jubileum dvou význačných českých kriminalistů buržoazní éry, prof. dr. Augusta M i ř i č k y (1863-1946) a prof. dr. Josefa P r u š á k a (1873-1921).[1] Nebyli zdaleka první, kdo v minulém století českým jazykem psali a přednášeli. Měli předchůdce již v Josefu Slavíčkovi (1818-1869), který přišel r.1861 z bratislavské právnické akademie tehdy pomaďarštěné a již r. 1866 vydal tiskem pokus o systematické zpracování hmotného trestního práva "Úvod ve studium trestního práva", třebaže tu nepřekročil fázi úvodních obecných výkladů.[2] Daleko významnější byli Slavíčkovi nástupci Alois Z u c k e r (1842-1906) a František S t o r c h (1850-1924) působivší již na rozdělené universitě tehdy Karlo-Ferdinandově. Leč oba tito kriminalisté věnovali svoji převážnou pozornost trestnímu procesu, při čemž Zucker značnou část své literární tvorby publikoval německy.

Proto možno Miřičku a Prušáka označit za naše časově první teoretiky, kteří vědecky zpracovávali trestní právo hmotné formou monografií.

Miřička i Průšák působili na české universitě řadu let vedle sebe. Miřička se habilitoval r. 1901, a to původně na vojenské trestní právo a řízení, kteroužto habilitaci si r. 1903 rozšířil na celý obor trestního práva a řízení. Prušák se habilitoval již r. 1900, mimořádnými profesory byli jmenováni oba r.1907, řádnými r. 1909. (Prušák měl zprvu jen titul a charakter řádného profesora, od r. 1911 byl skutečným řádným profesorem.)

Začínali tedy svoji dráhu - přes znatelný rozdíl věku - přibližně současně, kdežto však mladší Prušák podlehl ve věku 48 let zákeřné chorobě, zažil Miřička nejen celé období "první republiky" v plné vědecké aktivitě - účastnil se ve významných funkcích také mezinárodní spolu-

---

1) Miřička se narodil 2. prosince 1863, Prušák 3. prosince 1873.

2) Srov. k tomu J. M o r á v e k, v Právníku 1967, str. 685 n.

práce ve svém oboru - přežil druhou světovou válku a zemřel teprve záhy po revoluci.

Oba kriminalisté strávili nějaký čas v Berlíně doplňujíce svoji průpravu v Lisztově tehdy slavném semináři, jinak však přistupovali k habilitaci za podmínek podstatně odlišných. Kdežto Miřička strávil poměrně dlouhou dobu v praxi soudů a státních zastupitelství dosáhnuv tu poměrně významného postavení, prodělal Prušák praxi podstatně kratší. To se promítlo i do vědecké práce obou kriminalistů, kde Miřička ke svým literárním projevům, v počátečním období neomezeným na právo trestní, čerpal zřejmě podněty z praxe a službě praxi zůstal věrný i později, kdežto Prušák dával přednost vysloveně teoretické problematice nevyhýbaje se ani otázkám nejvyššího stupně obecnosti.

Kdo měl - jako pisatel těchto řádků - štěstí zastihnout ještě oba kriminalisty jako posluchač, zažíval protiklad dvou velmi odlišných individualit.Oba přednášeli paralelně, konali též paralelní semináře. Vzhledem k tomu,že již tenkrát počet posluchačů docházejících do přednášek činil jen nepatrný zlomek počtu zapsaných a místností v tehdejším Karolinu bylo málo, dělili si M. s P. přednášky na polovic. Ve školním roce, kdy jsem trestní právo poslouchal, připadly Prušákovi z obecné části partie o podmínkách trestní odpovědnosti, Miřičkovi tuším důvody vyloučené protiprávnosti a zánik trestnosti (snad i úvodní výklady), jakož i partie o trestech. Nevím, zda rozdělení to bylo stálé či zda se i v tom přednášející střídali, ale jisté je, že v rozvržení, které jsem zažil, se mohly výrazně projevit jich různé individuality. Prušák byl výborný řečník retorského charakteru, patrně nejlepší řečník tohoto typu na právnické fakultě, který se přímo vyžíval na přidělených partiích, pro přednášení vděčných. Říkalo-li se o něm, že svoje projevy připravoval před zrcadlem, snad to bylo nadsazené, ale nesporně to byly přednášky stylisticky dokonale vybroušené a podané neobyčejně působivě přímo s hereckým temperamentem. Při tom nebyly to projevy rétorsky prázdné, jen zevně efektní, nýbrž šly do hloubky, využívajíce namnoze monografických studií svého autora a nevyhýbajíce se nejobecnějším souvislým problémům metodicko-filosofickým. Přednášky Miřičkovy byly již svým věcným, až suchým podáním přímým protikladem patetických výkladů Prušákových. Nepřesahujíce střední stupeň obecnosti traktované problematiky nepodávaly ani mnoho více než Miřičkovy studijní pomůcky, zejména v partii o trestech, kterou může vykládat poutavě specialista-penolog, kterým M. nebyl. Kromě toho M. probíral zejména partie zvláštní části tzv. konverzační metodou, rozhovorem s posluchači k tomu se přihlásivšími a honorovanými kolokvijním vysvědčením, takže plynulé přednášky přicházely zkrátka.

Jestliže tedy začátečník mohl být více přitahován leskem přednášek

Prušákových než věcnou střízlivostí Miřičkovou, měnil se tento obraz, jakmile se adept právní nauky seznamoval blíže s metodou seminárních cvičení obou kriminalistů a s jich literárním dílem. Miřičkův seminář byl metodicky vzorný a vysoko vynikal nad semináře z ostatních oborů platného práva. Miřička rozdělil účastníkům referáty s náležitým zřetelem k jich vyspělosti, individualitě a zájmům (tehdy to byly konkrétní otázky nových zákonů, později i problémy reformy trestního práva, v té době chystané); sestavil též přesný časový program, který byl dodržován. V pozdější době byly pak některé zdařilé práce také publikovány tiskem. Naproti tomu byl seminář Prušákův - snad vlivem jeho latentní choroby - jakási rozházená všehochuť vyčerpávající se - snad s jedinou spíš okrajovou výjimkou - referáty o dosti nahodile vybraných cizojazyčných publikacích.

V literární práci Prušákově vynikala pedagogicky vzorná učebnice obecné části trestního práva Rakouské právo trestní (1912). V monografických pracech,v habilitační práci O příčetnosti osob mladistvých a jich trestání, Praha 1899, zejména však v nedokončené Kriminální noetice, Praha 1904 a Studiích o účastenství, Praha 1909, rovněž omezených na první díl, stává se Prušák - stejně jako v přednáškách - výmluvným hlasatelem tehdy ještě půdy nabývajícího positivistického směru v trestním právu Lisztova ražení, čímž není řečeno, že by se s tímto svým učitelem shodoval ve všech konkrétních otázkách. Prušák při těchto svých úvahách nezanedbával ani zdůraznit sociální kořeny zločinnosti a omezený význam trestního práva v boji s ní. Jako jiní současníci positivistického směru přestával na programatickém hlásání požadavku zkoumání zločinnosti jako společenského jevu, aniž sám přispíval k jeho uskutečnění a aniž své žáky k tomu nějak intenzívně vedl. Postupem doby a též úpadkem směru, který Prušák zastával, vyprchává původní kouzlo těchto jistě své doby pozoruhodných prací, přes to, že něco z nich má význam i dnes. Postupem času však více vynikají jejich slabiny.

Miřička napsal 3 monografické práce: habilitační německy psaný spis "Ist die militärische Strafgerichtsbarkeit auf Militärdelikte einzuschränken" (Vídeň 1899), spis O formách viny trestné a jich úpravě zákonné (Praha 1902), vydaný též německy 1903 v Lipsku pod titulem "Die Formen der Strafschuld und ihre gesetzliche Regelung", konečně spis Delikty tiskové ve vědě, zákonodárství i judikatuře, Praha 1909. Z nich daleko nejvýznamnější je spis o formách viny, kde Miřička uplatňuje - v jakési opposici proti analogickému staršímu podnětu rakouského kriminalisty Löfflera - návrh, aby dvě formy viny: úmysl - nedbalost, byly nahraženy triparticí: úmysl - vina vědomá - nedbalost. Právem kdysi charakterizoval významný německý kritik Miřičkova spisu M.E. Mayer na

základě německého vydání tento spis jako dílo dobře psané s nesprávnými závěry.[3] Nesprávné závěry jsou navrhovaná tripartice, která nevystihuje podstatně odlišné typy lidských jednání, zdůrazňujíc jednostranně větší či menší možnost přesného pojmového zachycení a slovního vyjádření forem zavinění. Tripartice vedla by nadto - jak to ukázal pokus o zákonodárné uplatnění v osnovách z let dvacátých - k nadměrnému rozšíření trestní odpovědnosti penalizací jednání jen vědomých. To právem uplatnila později sovětská kritika[4] jako jeden z projevů buržoazní nauky tíhnoucí k rozšiřování trestní odpovědnosti. "Dobře psanou knihou" je práce Miřičkova v tom smyslu, že svoje výklady prokládá hlubokým rozborem některých obecných institutů trestního práva, mezi nimiž v první řadě třeba uvést pojem nebezpečí a jeho typů, nebezpečí normálního a adekvátního. Tím se Miřička trvale zapsal do dějin nauky.[5] V tomto smyslu nepozbyla jeho práce významu dodnes, jak tomu nasvědčuje řada prací německy psaných, které z ní vycházejí nebo se jí podrobně zabývají. I dnes málokteré systematické, zejména německy psané zpracování otázek zavinění opomíjí tuto více než 70 let starou práci Miřičkovu mlčením. Možno říci bez nadsázky, že snad žádná teoretická práce českých právníků této generace nedošla té mezinárodní odezvy jako Miřičkovy "Formy viny trestné". Na věci nic nemění, byla-li tato pozornost často polemická, kde ke kritikům nepatřil nikdo menší než Karl B i n d i n g.[6]

Jaké je dnešní naše stanovisko k dílu prof. Miřičky a Prušáka? Nosili bychom dříví do lesa, kdybychom se omezili na tvrzení, že i jejich práce sloužila, ať uvědoměle či mimoděk, zájmům tehdy vládnoucí třídy. Záleží však na tom, jaké prostředky k omezení zločinnosti buržoazní kriminalisté navrhovali. Tu pak nelze přehlížet, že Prušák i Miřička dobře rozpoznávali sociální kořeny zločinnosti v buržoazní společnosti a zdůrazňovali potřebu prevence především sociálními opatřeními, třebaže nedovedli z tohoto poznatku dovodit nutné širší a hlubší závěry. Byli též stoupenci reformních tendencí, které směřovaly proti tvrdostem buržoazního práva, zejména doporučovali institut podmíněného odsouzení a zvláštní trestní právo mládeže s převládajícím výchovným zaměřením. U Miřičky nutno též pozitivně hodnotit usilování o omezení třídně uplatňovaného stíhání přerušení těhotenství.

Naproti tomu nelze zastírat, že Prušák a ještě větší měrou Miřička

---

3) Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft XXVII 1904, 275.

4) B.S. U t e v s k i j, Vina v sovetskom ugolovnom prave, M.1950, 168 n. Návrhy na tripartici se vyskytly i v literatuře sovětské.

5) Srov. M.E. M a y e r, Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts, Heidelberg 1913, 198-9, který tu podstatné složky této teorie přejímá.

6) Srov. zejména Die Normen und ihre Übertretung IV, Leipzig 1919.

sklonem k jednostrannému zdůrazňování subjektivní stránky trestného činu přispívali k stírání přesných hranic trestní odpovědnosti,což mohlo usnadnit porušování buržoazní zákonnosti a třídní libovůle. Déle žijící Miřička, který poněkud přehlížel politické důsledky trestního práva,[7] a uvažoval často o jeho problémech mimo čas a prostor, octl se tu jistě nechtěně v povážlivém sousedství nauk nepochybně velmi reakčních.

Solnař

Právnohistorická konferencia v Krakove o dejinách trestného práva v strednej Európe

Podľa vzoru konferencií československých a maďarských právnych historikov, ktoré majú už svoju tradíciu poldruha desaťročia, zvolali poľskí právni historici na 15.-19. októbra 1973 do Krakova konferenciu o dejinách trestného práva v strednej Európe. Malo to byť sčasti aj na oplátku za účasť poľských právnych historikov na vyššie spomenutých konferenciách v Československu a Maďarsku. Stretlo sa vyše 80 bádateľov hlavne zo socialistických krajín Európy, najviac z Maďarska a Rumunska. Tematika konferencie bola veľmi široká a preto nebolo ľahké uviest do súladu nahlásené referáty do príbuzných skupín. No pozorný účastník si mohol z konferencie odniesť pestrý obraz, ktorého vecný rozptyl siahal od všeobecných otázok trestného práva až po špecializované odbory tohto práva, ako napr. finančné trestné právo. Územne išlo o referáty, ktoré sa týkali nielen krajín strednej Európy,ale aj Francúzska, ba až Grécka. Časove bola pokrytá doba začínajúca stredovekom a končiaca 20. storočím.

Z účastníkov, ktorí prišli z Československa, prednieśli referáty dvaja. Veľkú a zaslúženú pozornosť vzbudil triedne zdôvodnený referát o forme trestov v českej stavovskej spoločnosti 15.-16. stor. (doc. Malý, Praha). Druhý bol referát o národnostnom pobúrovaní ako trestnom čine v Uhorsku pred r. 1918 (doc. Karpat, Bratislava). Dejín štátu a práva na území Československa sa okrem toho týkali referáty maďarských účastníkov, ako: trestnoprávna ochrana ľudských a občianskych práv v Uhorsku v reformnom období (prof. Csizmadia, Péca), trestnoprávna ochrana poslaneckých mandátov v uhorskom parlamente (Pecze, Budapešť), finančné delikty v Uhorsku za dualizmu (Szita, Péca), volun-

---

[7] To mu vytýkal již J. K a l l a b v kritice spisu "Delikty tiskové ....," v Právníku 1908, s. 381-2.

tarizmus a humanizmus v trestnoprávnych reformách Jozefa II. (Hajdu, Budapešť), mučenie v trestnom procese v Uhorsku (doc.Degré, Zalaegerszeg), návrhy na zriadenie porôt v Uhorsku v reformnom období (prof. Kovács, Budapešť), porotné konanie pre tlačové delikty v Uhorsku po vyrovnaní (Mathé, Budapešť). Zvláša špeciálne miestnu a na príslušnú krajinu sústredenú tematiku obsahovali príspevky účastníkov z Poľska, NDR, Rumunska a Bulharska.

Celkový bohatý prínos konferencie k výskumu dejín štátu a práva ukázal, aká podnetná je vyššie spomenutá iniciatíva československých a maďarských právnych historikov, keď vedela dať podnet na medzinárodné stretnutie bádateľov v takom meradle, ako sa uskutečnilo touto konferenciou v Krakove.

Karpat

Právnohistorická konferencia v Rakúsku o kodifikáciách občianského práva v strednej Európe

Na tradičných konferenciách, ktoré usporiadali v poslednom poldruha desaťročí československí a maďarskí právni historici, sa zúčastňovali aj hostia z Rakúska. Podnietení priaznivými výsledkami uvedených konferencií zvolali právni historici viedenskej Právnickej fakulty do mesta Krems 21.-24. apríla 1974 konferenciu o kodifikáciách občianskeho práva v strednej Európe, najmä o význame rakúskeho Všeobecného zákonníka občianskeho. Počtom aj aktívnou účasťou prevažovali na tejto konferencii právni historici zo socialistických krajín Európy. Zaoberali sa ekonomickými a triednymi podmienkami kodifikácií v období buržoázneho spoločenského zriadenia a vyzdvihli zásadné zmeny, ktoré preto privodilo socialistické zákonodarstvo.

Traja účastníci, ktorí prišli z Československa, sa všetci aktívne zapojili do práce konferencie. Doc. Hubenák (SAV, Bratislava) predniesol referát o kodifikácii manželského práva v Uhorsku koncom 19. stor. Skúmal jej vznik, pomer k rakúskemu právu a obsah tzv. manželskej novely z r. 1918 v buržoáznom Československu, ktorá bola ovplyvnená opäť rakúskym právom a napokon nahradená r.1950 novým socialistickým rodinným právom. Doc. Bianchi (SAV, Bratislava) referoval o úprave pracovnej zmluvy v období buržoázneho Československa a vplyve rakúskeho práva na túto úpravu, nahradenú potom tiež socialistickým právom. Doc. Karpat (SAV, Bratislava) poukázal v krátkom referáte na zásadnú neúspešnosť kodifikačných pokusov v dejinách Uhorska a na spoločenské pozadie tohto javu.

Najviac účastníkov bolo z Maďarska,a to 13, a ako ďalšie socialistické krajiny boli zastúpené Poľsko, Rumunsko a Bulharsko. Tak sa opäť ukázalo, že príklad právnych historikov Československa a Maďarska už po druhý raz - totiž po konferencii v Krakove r. 1973 - dal popud na to, aby aj právni historici iných stredoeurópskych krajín usporiadali podobné a veľmi plodné stretnutia.

Karpat

Právnohistorická konferencia v Rumunsku

Po poľských a rakúskych právnych historikoch (pozri v tomto čísle správy o konferenciách v Krakove r. 1973 a v rakúskom meste Krems r.1974) najnovšie aj rumunskí právni historici čerpali podnet z československo-maďarských právnohistorických konferencií. Podľa vzoru týchto konferencií, na ktorých sa tiež zúčastňovali, usporiadali teraz 12.-14.9. 1974 podobné podujatie v prímorských kúpeľoch Mamaia. Organizátorom bolo Združenie vedeckých pracovníkov Rumunska. Koncepcia programu konferencie presahovala ponad rámec dejín štátu a práva do priľahlých vedeckých oblastí sociológie a etnografie. Tematika konferencie znela takto: Základy duchovnej a spoločenskej kultúry v prvých formách zákonodarstva. Primerane tomuto tematickému vymedzeniu potom práca konferencie prebiehala v týchto troch osobitných sekciách: 1. duchovná a spoločenská kultúra ako zdroj prvých foriem zákonodarstva, 2. technika, štruktúra a typológia prvých pamiatok zákonodarstva, 3. prvé pamiatky zákonodarstva, ako sa prejavili pri vypracovaní veľkých zákonníkov. Tieto tri sekcie zasadali počas troch dní konferencie súbežne. To bolo z tej stránky nevýhodné, lebo prítomnosťou na jednej z nich strácal účastník konferencie možnosť vypočuť si referáty prednesené v tom istom čase v druhých dvoch sekciách. Okrem toho väčšina referentov nepredložila vopred písomne svoje referáty. Prevahu na účasti mali domáci bádatelia. Ostatní účastníci prišli hlavne zo socialistických krajín. Okrem toho došli po 1-2 účastníkoch bádatelia z Anglicka, Francúzska, Švédska, NSR, Rakúska, Grécka, Juhoslávie a Iráku. Nakoľko si usporiadatelia obzvlášť vážili československých a maďarských právnych historikov ako iniciátorov podobných konferencií,tešili sa účastníci z Československa a Maďarska obzvláštnej pozornosti hostiteľov. Preto ich aj určovali za členov predsedníctva jednotlivých sekcií. Z Ústavu štátu a práva SAV v Bratislave sa na konferencii zúčastnil doc. dr. L. Bianchi, CSc. (predniesol referát o obyčajovom práve na slovenskej feudálnej dedine a v slovenských mestách, predsedal v sek-

cii II. na 3. deň konferencie) a doc. dr. J. Karpat CSc. (predniesol referát o zápolení medzi uhorským kráľom a feudálnymi stavmi o podiel na zákonodarnej moci, predsedal v III. sekcii na 2. deň konferencie). Z Právnickej fakulty Univ. Komenského v Bratislave došli na konferenciu JUDr. J. Klimko (referoval o niektorých hľadiskách na právo Veľkej Moravy), JUDr. Š. Mertanová a JUDr. G. Železkovová. Organizátormi konferencie boli známi rumunskí právni historici, profesori V. Gionea, A. Herlea a E. Cernea. Patrí im vrelé uznanie za to, že úspešne uskutočnili vo svojej vlasti podujatie, ktoré tak účinne napomáhá spoluprácu bádateľov v oblasti dejín štátu a práva v spriatelených socialistických krajinách.

Karpat

Česko-německé právněhistorické kolokvium 1974

U příležitosti 25. výročí vzniku Německé demokratické republiky a v rámci 10. setkání právních historiků českých a berlínských se konalo dne 22. října 1974 odpoledne ve sborovně PF UK v Praze za velmi četné účasti česko-německé právněhistorické kolokvium, jež bylo dovršením již téměř desetileté spolupráce mezi oddělením dějin státu a práva Humboldtovy university v Berlíně a katedrou dějin státu a práva právnické fakulty UK v Praze.

Zasedání zahájil doc.dr. J. Kincl přivítáním hostů z berlínské Humboldtovy university. Poté předal slovo doc. I. Melzerové z Humboldtovy university, která přednesla referát na téma "Zur Frage der Periodisierung der sozialistischen Entwicklung in der Deutschen Demokratischen Republik". Doc. Melzerová vyzvedla historický význam VŘSR a vzniku prvního socialistického státu SSSR, neboť pod vlivem SSSR nastoupily po druhé světové válce i další země cestu k socialismu.

Doc. Melzerová zdůraznila význam konference vítězů 2. světové války, která se konala od 17.7. do 2.8.1945 v Postupimi, a která položila základy budování jednotného Německa. Úkoly, které stanovila (denacifikace, demilitarizace, demokratizace), měla realizovat Kontrolní rada, které podléhaly jednotlivé okupační správy v Německu. Doc. Melzerová se dále podrobněji zabývala zákonodárnou činností Kontrolní rady, postavením komunistické strany v sovětské zóně a sloučením komunistické strany se sociálně demokratickou stranou ve Sjednocenou socialistickou stranu v roce 1946. Doc. Melzerová vyzvedla skutečnost, že v sovětské zóně byly realizovány významné změny směrem k socialismu (postupné znárodňování průmyslu a uskutečňování pozemkové reformy).

Jako výsledek politiky rozkolu vedené západními mocnostmi vznikla dne 7.září 1949 NSR. Dne 7.října 1949 byla vyhlášena NDR v čele s presidentem W. Pieckem. Doc. Melzerová se dále ve svém referátu zabývala uskutečňováním ústavy NDR, která byla přijata dne 7. října 1949 a výstavbou státních orgánů.

Období let 1945-1949 lze charakterizovat jako období přechodné, kdy vznikly na území NDR předpoklady pro vývoj k socialismu. V roce 1954 získala NDR plnou suverenitu. V důsledku konsolidace poměrů v NDR mohl Sovětský svaz přistoupit ke zrušení kontroly nad činností německých orgánů. V roce 1955 přistoupila NDR k Varšavské smlouvě - k obrannému vojenskému paktu socialistických států.

Dřívější periodizace socialistického vývoje v NDR kladly počátky socialistického vývoje NDR až do roku 1949-50. Naproti tomu doc. Melzerová uvedla, že již v sovětské zóně, tedy ještě před vytvořením NDR, byly provedeny důležité změny v základně a v nadstavbě, které lze charakterizovat jako socialistické. Přínos doc. Melzerové spočívá v tom, že počátky vývoje k socialismu na území NDR se kladou již do let 1945-1949.

V diskusi k referátu doc. Melzerové vystoupili prof. Sellnow z Berlína a doc. Doležal. Ve svých příspěvcích hovořili o vztazích SSSR a západních mocností v Kontrolní radě a o vlivu zákonů Kontrolní rady na státoprávní vývoj v západních zónách v zvláště v zóně sovětské.

Poté předal doc. Kincl předsednictví doc. Melzerové, která řídila další průběh kolokvia.

Jako další bod programu následoval referát akademika Václava Vaněčka na téma "Nově zjištěná německá předloha české edice Martina Carchesia - Knížka obsahující stav městský (1602)". Kniha vydaná Carchesiem-Krausem, radním písařem Starého Města pražského, je politologický spis, který se dotýká otázek života a správy měst. Za autora tohoto spisu byl někdy považován Martin Carchesius sám. Tohoto názoru byl např. už B. Balbín. Akademik Vaneček poukázal na to, že spis podle svého obsahu nemohl vzniknout v českém prostředí. Zjistil předlohu Carchesiova překladu v knize Paula Negeleina (Negelina) "Vom bürgerlichen Stand". Paul Negelein byl protestantského vyznání a zastával úřad veřejného notáře a městekého písaře v Auerbachu v Horní Falci (dnes v NSR). V Ambergu vydal v roce 1600, tedy dva roky před vydáním Carcheriovy "Knížky obsahující stav městský", svoji práci "Vom bürgerlichen Stand (druhé vydání roku 1607 tamtéž, třetí vydání se změněným názvem roku 1616 ve Frankfurtu n.M.).V Německu samém tato kniha zcela zapadla a není zaznamenána ani novodobou právní historií.

Carcherius přeložil práci Paula Negeleina doslova. Jen v úvodu přidal několik pasáží. Spis, která veřejnosti předkládá, je prý velmi uži-

tečný a proto jej přeložil do české řeči. Ačkoli Carchesius výslovně uvádí, že "Knížka obsahující stav Městský" je překladem, připisovalo se v literatuře Carchesiovi autorství tohoto díla. Vedla k tomu okolnost, že Carchesius nikde neuvádí jméno P. Negeleina, ani název spisu, který přeložil, a že předlohu řada badatelů až dosud marně hledala. Pražský arcibiskup neshledal spis protikatolickým a proto dal k vytištění Carchesiova překladu souhlas. Vlastní autor není jmenován ani v zachovaných spisech České dvorské kanceláře o vydání překladu jednajících.

Akademik Vaněček se dále ve svém referátu zabýval pravděpodobnými důvody toho, proč Carcherius neuvedl Negeleinovo jméno. Snad mu záleželo i na tom, aby si případně Negelein nečinil nárok na část zisku dosaženého prodejem knihy.

Ve svém objevném referátu akademik Vaněček dokázal s definitivní platností, že autorem "Knížky obsahující stav městský" není Martin Carchesius, ale Paul Negelein.

K přednesenému referátu vystoupili v diskusi prof. Sellnow, dr. Urbánková a doc. Spěváček, kteří se zabývali jinými možnými důvody neuvedení Negeleinova jména v Carchesiově spisu. Dr. Pokorný poukázal na to, že jistá politická neutrálnost spisu Paula Negeleina je patrně odrazem snah některých protestantů a katolíků vedoucích ke zmírnění napětí mezi protestantským a katolickým táborem. Dr. Urbánková zdůraznila, že zjištění skutečného autorství nějakého spisu není jen pouhým odhalením osoby autora, ale osvětluje širší společenské souvislosti.

Jako třetí referent vystoupil doc. H. Kuntschke z Humboldtovy university s příspěvkem "Eigentumsrechtliche Bestimmungen der Goldenen Bulle Karls IV." Zdůraznil, že zakotvení státoprávního postavení krále (císaře) a kurfiřtů ve Zlaté Bule Karla IV. bylo zároveň zakotvením jejich postavení v majetkoprávních vztazích. Bylo zakotvením stavovských práv šlechty v ekonomickém i politickém ohledu. Fixace stavovských práv šlechty byla výrazem již přežitého systému feudálních stavovských privilegií. Naproti tomu byla města nositeli nových tendencí, směřujících k rozšíření výroby a obchodu. Podle doc. Kuntschkeho měla Zlatá Bula zabránit politické stagnaci feudálního řádu. V době panování Karla IV. dochází k překonávání osobněprávních svazků lenních vztahů. Se vznikem stavu kurfiřtů se vytváří říšská stavovská struktura. Feudální vlastnické právo (lenní vztahy) netvoří již vztah mezi seniorem a vazalem, lenní závislost je postupně překonávána. Šlechta má v této době zájem o města pouze jako o objekt feudálního vykořisťování. Feudální vlastnické právo se stává po stránce ekonomické právem stavovským.

Historické procesy a rozpory doby Karla IV. se zrcadlí zvláště v majetkoprávních ustanoveních Zlaté Buly týkajících se

a) státoprávního a majetkoprávního postavení kurfiřtů,
b) právního zakotvení existujícího systému feudálního soukromého vlastnictví a systému stavovských privilegií,
c) tendence změnit léno v osobní vlastnictví, zvláště prostřednictvím smluvního práva,
d) zákazu spolků měst (proti spolkům měst se staví právě zakotvení lenní organizace ve Zlaté Bule).

V diskusi k referátu vystoupili dr. Kejř a doc. Spěváček, kteří zdůraznili, že je třeba zkoumat důkladněji a hlouběji jevy v jednotlivých městech. Pro období Karla IV. stále platí, že města jsou individuální ekonomické a právní jednotky. Je třeba také vzít v úvahu, že ve středověku existovaly různé typy měst (města královská, města poddanská). Zvláště města poddanská se po stránce ekonomické a právní značně odlišovala. Nelze tedy zevšeobecňovat závěry, které platí jen pro některá města. Vlastnické vztahy nebyly všude stejné, existovaly mezi nimi diference. Do diskuse zasáhl také prof. Sellnow, který hovořil o významu výroby a těžního hospodářství ve středověkých městech, o zformování a významu hanzy, o městské obchodní politice a o procesu feudalizace měst. Zdůraznil, že obchod byl v době panování Karla IV. nikoli v rukou měst, nýbrž v rukou šlechty. Jednalo se tedy o šlechtický obchodní monopol. Pouze šlechta mohla realizovat obchod s jinými státy.

Na závěr poděkovala doc. Melzerová referentům a účastníkům diskuse. Vyzvedla dále význam spolupráce mezi Universitou Karlovou a Humboldtovou univereitou na úseku dějin státu a práva.

Adamová

OBSAH

Sedmdesátiny akademika Václava Vaněčka 5

Články

Miloslav Doležal - Dragutin Pelikán, 30. výročí vyvrcholení národně osvobozeneckého boje československého lidu a osvobození Československa Sovětskou armádou 9
Ladislav Hubenák, Význam slovenského protifašistického odboja pre obnovu československého štátu na nových základoch 15
Leonard Bianchi - Ján Bakiča, Československé ľudovodemokratické právo v rokoch 1944-1948 43
Karel Vaš, Věznění komunistů v buržoazním Československu 65
Bohumil Kučera, Agrární zákonodárství vlády Lidové fronty ve Španělsku 1936-1939 105
И.А. Исаев, О частных лицах в хозяйственном праве СССР двадцатых годов 121
Valentin Urfus, Hospodářskopolitický obsah říšské volební kapitulace a český kurfiřtský hlas v r. 1764 145
Václav Vaněček, Martin Carchesius-Kraus a Paul Negelein ("Knížka obsahující stav městský" z r. 1602 a její německá předloha z r. 1600) 161
Josef Tlapák, K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16.-18. století 177
Witold Maisel, Formula processus iudiciarii - code polonais de procédure civile de 1523 211

Recenze

Encyklopedie antiky (Peter Blaho) 229
Problematika učebnic římského práva (Milan Bartošek) 235
Dzieje kodyfikacji prawa (Peter Blaho) 243

Henryk Łowmiański, Początki Polski V (Hynek Bulín) 247
Wiec - Rada - Sejm - Parlament, Referaty i Tezy (Jozef Karpat) .. 257
Stanisław Russocki, Protoparlamentaryzm Czech do początku
XV wieku (Hynek Bulín) 261
Obnovený zájem o dějiny teorií přirozeného práva
(Václav Vaněček) 267
Dve polské vysokoškolské učebnice všeobecných dejín štátu
a práva (Leonard Bianchi) 271
Zdislaw Kaczmarczyk, Boguslaw Leśnodarski, Historia państwa
i prawa Polski, Tom II (Jozef Karpat) 275
Jogtörténeti tanulmányok (Leonard Bianchi) 279
V.M. Kuricyn, Perechod k Nepu i revoljucionnaja zakonnosť
(Jozef Beňa) 283

Z nové literatury

Kronika

Profesor František Čáda osmdesátiletý 321
Jubileum narození profesora Augusta Miřičky a profesora Josefa
Prušáka 323
Právnohistorická konferencia v Krakove o dejinách trestného
práva v strednej Európe 327
Právnohistorická konferencia v Rakúsku o kodifikáciách
občianskeho práva v strednej Európe 328
Právnohistorická konferencia v Rumunsku 329
Česko-německé právněhistorické kolokvium 1974 330

Právněhistorické studie 19

Miloslav Doležal, Dragutin Pelikán, Ladislav Hubenák, Leonard Bianchi,
Ján Bakiča, Karel Vaš, Bohumil Kučera, Igor Andrejevič Isajev,
Valentin Urfus, Václav Vaněček, Josef Tlapák, Witold Maisel

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1975

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Marie Šonská

Vydání 1. - 336 stran
Vytiskla Státní tiskárna, n.p., závod 5, Praha 8
23,61 AA, 23,95 VA
Náklad 400 výtisků - 02/20 - 7507
21 - 107 - 75

Cena brožovaného výtisku 41,— Kčs
509 - 21 - 827